

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXIII/1—2

БЕОГРАД
1977.

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

мр Милица ВУЈАНИЋ, др Даринка ГОРТАН-ПРЕМК, др Бранислав МИЛАНОВИЋ, мр Драгана МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, мр Мирослав НИКОЛИЋ, др Асим ПЕЏО, др Митар ПЕШИКАН, др Љубомир ПОПОВИЋ, др Живојин СТАНОЈЧИЋ, др Егон ФЕКЕТЕ, др Олга ЦВИЈИЋ

Ужа редакција:

Секретари др ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК и др ЉУБОМИР ПОПОВИЋ
Уредник др МИТАР ПЕШИКАН

НАШ ЈЕЗИК је покренуло 1933. године Лигвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уређивао седам књига предратне серије, као и десет књига и први двојброј десет књига у новој, послератној серији часописа. Од књ. X|3—4 до XXI|1—2 уредник часописа је био Михаило Сивановић. — *НАШ ЈЕЗИК* излази у свескама, које се обједињавају у књиге. Издаје га и прима рукописе и прешилашту Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михилова 35. Прешилашту од 50 динара слаћи на текући рачун Института 60806-740-030-864.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXIII (нова серија)

Св. 1—2

СА Д Р Ж А Ј

Уз Речник српскохрватског књижевног језика (неколико података и неколико речи) (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	3—5
О етимолошком и секундарном X и о једном глаголском дублету (БРАНИСЛАВ МИЛАНОВИЋ)	6—20
Зависнословжене реченице за исказивање ексцесивности (ЉУБОМИР ПОПОВИЋ)	21—29
О изведеницама типа <i>усисивач</i> (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	30—36
Однос граматичких и лексичких средстава за диференцирање значења у српскохрватском и руском језику (РАДМИЛО МАРОЈЕВИЋ)	37—44
Из живота речи	
Порекло термина <i>орџ</i> у векторском рачуну (ТАТОМИР АНЂЕЛИЋ).....	45—46
О значењу речи <i>лила</i> (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	47—49
Употреба и семантичка вриједност глагола <i>умријети</i> и <i>преминути</i> (ДРАГО ЋУПИЋ)	49—52
Латинско <i>fundamentum</i> у једном народном говору (МИЛОСАВ ТЕШИЋ)..	53
Језичка култура	
Оглед о неким недостацима језика дневне штампе (МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ)	54—64
Потреба даљег рада на правописним питањима (МУСТАФА АЈАНОВИЋ)	65—69
<i>Ораховчанин</i> и <i>Ораховичанин</i> , <i>ораховачки</i> и <i>ораховички</i> (ЈОРДАН МОЛОВИЋ)	69—71
Напомене о неким нормативним питањима (МИТАР ПЕШИКАН)	71—82
Хроника	
Савјетовање о правописној проблематици у Босни и Херцеговини (АСИМ ПЕЦО — МИТАР ПЕШИКАН)	83—84

УЗ РЕЧНИК СРПСКОХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

(неколико података и неколико речи)

Речник српскохрватског књижевног језика у шест књига (у издању Матице српске, а у прве три књиге и Матице хрватске, 1967—1976) граматички идентификује и семантички обрађује 149090 речи. Број је речи по словима (уз могуће незнатне грешке при бројању) овакав: А — 2677, Б — 7330, В — 3871, Г — 4860, Д — 5798, Ђ — 396, Е — 1131, Ж — 1212, З — 8508, И — 5095, Ј — 1908, К — 9681, Л — 3030, Љ — 339, М — 6194, Н — 8548, Њ — 139, О — 9756, П — 23490, Р — 7783, С — 11991, Т — 6808, Ћ — 543, У — 6390, Ф — 1539, Х — 1870, Ц — 1939, Ч — 2210, Џ — 296 и Ш — 3758.*

Својим обимом овај речник, у целини и према појединим словима, двоструко или троструко надмашује досада објављене речнике и приручнике ове врсте. Богатство његовог лексичког фонда одликује се неколиким својствима. Рећи ћемо их.

Прво. Речник садржи веома добру лексику; то су речи опште употребе, затим речи књижевног језика (из лепе књижевности, публицистике и науке) у периоду од Вука Караџића до данас, речи везане за поједине језичке покрајине, речи индивидуалног остварења, речи чија је употреба разговорна и фамилијарна, речи из различитих терминологија, речи застареле или архаичне, а које ипак живе у књижевном језику — и др.

Друго. Речник садржи и мноштво нових речи; свака друга реч, или и више од тога, нова је. А нове су речи двојаке; с једне стране, то су нове лексеме, речи нових основа, корена, и, с друге стране, то су нове изведенице већ познатих, засведочених речи. И ове су друге за језик и његово изучавање посебно интересантне. Нпр.: у Вуковом Рјечнику 40 је изведеница од речи *кућа*, односно од лексеме *кућ-*, а у Речнику српскохрватског књижевног језика 106 их је; наведимо неке од њих: *кућанин*, *кућанички*, *кућански*, *кућанство*, *кућара*, *кућарак*, *кућарац*, *кућарење*, *кућарији*, *кућарица*, *кућеван* итд., уз напомену да већине од ових речи нема ни у другим речницима. Велики је број и префиксних изведеница; на то указује бројност речи које почињу словима *г*, *з*, *н*, *о*, *и*, *с* и *у*, односно оним словима у оквиру којих се налазе и префикси.

¹⁾ Подаци су добијени од секретара Уређивачког одбора Србиславе Ковачевић.

Треће. У Речнику је такође много и нових значења већ познатих нам речи; и то чини богатство речничког фонда. Илуструјмо једним примером и то. У Вуковом Рјечнику реч *лава* потврђена је у овим значењима: 1) *der* Кори, *сарут*; 2) он главом — *сам, лично*; 3) мушка глава, женска глава — *особа*; 4) *йолавар*; 5) *врело, извор*; 6) *ирлић у љушке*; 7) *лава круха*; 8) *лава шећера*. У Речнику о коме говоримо реч *лава* засведочена је и у овим, за лексикографију новим или делимично новим семантичким јединицама: 1. *ум, разум, ђамеи*; 2. *живој*; 3. *марвинче, ђро сјоке*; 4. *оно што је ђрво ђо значају* (ово се значење као фигуративно везује за значење: *личности која руководи, ујравља, јолавар, сјарешина; ђрвак вођа*); 5. *јочетини, чеони, ђредњи део нечеја, јочетјак*; 6. *јроширени или задебљали јорњи, односно крајњи део нечеја (ексера, чавла, ијле за украс и др.)*; 7. *заокруљени део неких биљака (лука купуса)*; 8. *бреја, брежуљак, врх бреја, ђланине*; 9. *део књије или сјиса, огломак, јолавање; одељак*.

Четврто. У овоме су речнику широко засведочене и фразеолошке јединице везане за поједине речи, односно изрази који се не образују слободно у говорном процесу, већ се у језику јављају као устаљени скупови речи, као готов материјал, слично или готово слично као речи. Нпр. уз реч *лава* идентификовано је и семантички објашњено 137 оваквих фразеолошких јединица; међу њима су и ове: *без лаве* — претерано збуњен, ван себе, избезумљен, изгубљен; *без лаве и реја (бијти, нешто радијти)* — без икаквог реда, збркано, смушено; *завршетити лаву (коме)* — занети, очарати (некога); *изићи на врх лаве* — досадити; пресести; *мућнути лавом* — дубље, боље размислити (уз квалификацију да је то подругљиво); *није о лаву* — не мора бити, није неопходно, није преко потребно; *усијана лава* — занесењак, фантаст, и др.

Овако изнесена богата и разноврсна лексика омогућава и олакшава даљи лексикографски и лексиколошки рад у нашој науци о језику. За практичну лексикографију Речник српскохрватског књижевног језика основа је за друга лексикографска дела; нпр. за сажети описни речник, за инверзни речник у коме би свака реч одредница била дата са одговарајућом семантичком дефиницијом; за синонимични речник у коме би у оквиру једне семантичке категорије сваки од синонима био значењски и стилски идентификован и примерима потврђен, за двојезичне речнике у којима је основни, први језик српскохрватски, као и за многе друге преко нам потребне лексикографске приручнике. За теоријску лексикографију овај речник такође може бити основа за научно решавање многих проблема, нпр. за постављање принципа могућих типова речника и речничког фонда који у њима мора бити заступљен (у зависности од њихове намене, обима и сл.), затим за изучавање питања о рационалном начину фиксације речи и фразеолошких јединица у разним типовима речника, за изучавање метода семантичког дефинисања, за испитивање синтаксичких конструкција релевантних за одређену семантику и потребе за указивањем на њих у описним и другим речницима, итд., да не набрајамо све лексикографске проблеме који би заслуживали посебну пажњу.

У лексикологији, као научној дисциплини која изучава реч и речнички састав језика у целини, овај ће речник, такође, имати вишестрану примену. На основу речничког фонда који је у њему дат може се изучавати синхронични речнички састав српскохрватског језика уопште или појединачно у неким категоријама. Наведимо само неке од семантиолошких проблема; то је пре свега испитивање законитости семантичког развоја појединих речи или категорија речи, и у вези с тим испитивање семантичких веза фигуративних значења с реалним; затим то је изучавање зависности значења речи, с једне стране, у односу према лексичком значењу, значењу корена и, с друге стране, у односу на врсту афиксног образовања. На основу овога речника и постојећих речника старог језика може се испитивати и историјски развој речничког састава нашега језика. Поменимо и то да овај речник може послужити и као база, као класификована грађа за компаративну лексикологију, за упоредно изучавање лексике нашега језика и каквог другог језика, сродног или различитога система.

На крају рецимо и ово. Иако смо свесни недостатака којих има у Речнику српскохрватског књижевног језика, и оних који потичу од лексикографске невештине својствене пионирском раду (не заборавимо да је после Вуковог, Броз-Ивековићевог и Бакотићевог, односно после 40 година, ово први завршени описни речник нашега језика), и оних који долазе од посебних тешкоћа које прате сваки лексикографски рад, и оних који су последица нерешених у науци о језику системских проблема (нпр. акценатски систем неких категорија, или необрађене опште и посебне стручне терминологије, и др.), и још којих других, дужни смо да укажемо на његов изузетан значај. Ово је виђење и оцена само с гледишта лексикографије и лексикологије; он је сличне вредности и за друге области науке о језику, за граматику пре свега.

И још ово. Сваки речник, било описни, било који други, који буде рађен после овога биће и мора бити бољи од овога. А то је довољно.

Даринка Горџан -Премк

О ЕТИМОЛОШКОМ И СЕКУНДАРНОМ Х И О ЈЕДНОМ ГЛАГОЛСКОМ ДУБЛЕТУ

I

1. Из фонетике је познато да је *x* у нашем језику врло слаб глас. Са физиолошке стране — то је констриктив, али констриктив при чијем изговору постоји широк пролаз кроз који фонациона струја пролази „сразмерно слободно“; са акустичке стране — то је безвучни спирант, и карактеристичан консонантски шум може бити чак толико слаб да се једва и чује. Отуда је *x* глас без нарочите изразитости. Као последица таквих фонетских особина јесте могућност његовог губљења. И он се изгубио у мноштву народних говора и на великом пространству штокавског дијалекта. Тај процес је почео још половином 16. века, а у источној Србији до ишчезавања *x* могло је доћи много доцније — „тек после друге половине 18. века“.¹ Међу говорима у којима је тог гласа нестало налазе се и најпрогресивнији и најновији говори на којима је заснован наш савремени књижевни језик. Према томе, у књижевном изговору њихових представника то је „поновљен“ глас.

2. Још је В у к написао да се глас *x* најбоље изговара у Дубровнику и да се јасно чује у свим позицијама у речима; затим — да се чује и „онуда по околини“, као и према југу „по свему приморју . . . и по Црној Гори до самог Скадра; али слабо ђе здраво, постојано и на свакоме мјесту у ријечи“. А у Босни варошани, „особито који су турског закона“, имају „танак изговор слова *x*“ (отприлике као што је у немачком глас који се обележава словом *x*).² То — код Вука. Р. Бошковић је у познатој расправи *О њироуди, развијку и заменицима гласа x у Црној Гори* ближе означио у којим се говорима на црногорском подручју још чува тај глас. То су говори непосредне околине Цетиња: „цела Ријечка и Љешанска нахија и делови Катунске нахије — племена Његуши, Пеклићи и Бјелице“.³ Али, кад је реч о изговарању гласа *x* на овом делу језичке територије, треба рећи и то да се он чува и „у већини говора муслимана у Босни и Херцеговини“ (понегде га изговарају и католици, а у Мостару — и право-

¹ А. Белић, *Дијалектии источне и јужне Србије*, 1905, 210.

² Предговор првом издању *Српских народних пословица*, 1836; Граматички и полемички списи III, 4, 5, 8.

³ Јужнословенски филолог књ. XI, 1931, 180.

славни), као и у говору муслиманског становништва плавско-гусињске области.⁴ Иначе се данас зна да има и више других штокавских говора са тим гласом. П. И в и ћ их наводи у 10 тачака. То су „ивични“ говори у којима је х настало углавном у вези са страним утипајима. Међутим, подстицај за чување тог гласа у приморским и црногорским говорима Ивић види, на једној страни, у њиховом контакту са чакавским говорима, а на другој — он допушта да то може бити и „прост архаизам“. Нема сумње да у овој врло ограниченој периферној штокавској зони нашег језика фонема х има најизворнији и најпостојанији изговор.

3. Кад тако стоји ствар са гласом х у народном говорном језику, онда је разумљиво што је Вуку то представљало велики проблем одмах на првом кораку у његовом раду на реформи правописа и азбуке. Он је у *Писменици* (1814) употребио Мркаљево азбуку, јер за наш језик „лакша и чистија не може бити од ове“. Са словима која би се могла саставити од њ и Т, Д, Л, Н букваца би имала 29 „писмена“, и ниједно од њих није сувишно нити које недостаје, већ их је „таман онолико колико својство сербског језика изискује“. Међу тим „писменима“ је и х. Али у посебној примедби Вук вели да „Сербљи прости“ глас за то слово врло тешко изговарају, него га или сасвим изоставе, или га промене у други глас. И он сматра да се може изоставити у почетку речи пред самогласником или у средини речи између два самогласника. Затим додаје: „Или, могло би се учинити да се пише свуда где се год у славенском језику находи“.⁵ Дакле, Вук овде није био категоричан. А сам — сем изузетно — није обележавао глас х у писању јер га није имао у свом домаћем, тршићком говору.

Радећи после на састављању речника, Вук је у исто време извршио дефинитивну корекцију графичког система на принципу: колико у језику има гласова, толико у азбуци треба да буде писмених знакова. Он је за речник узимао речи у највећем броју из народног језика свог родног краја, где је глас х одавно био ошчезао у изговору. Сигурно је тада био у уверењу да га више нема ни у другим крајевима. А у *Српској граматичкици*, која је изашла с речником (1818), такође се истиче „да у српском језику нема ни једне ријечи ће би се х изговарало“.⁶ Тако су у речнику речи наведене без тог гласа. Међутим, Вук није сасвим одбацио х, као што је то учинио са многим другим „славенским“ словима. Јер поред свега он на истом месту каже да га „морамо узети за туђе ријечи“, подразумевајући ту и „славенске и росијске“ речи. Неписање х у речима нашег језика одговарало је правописном правилу: п и ш и к а к о г о в о р и ш, које је Вук поставио и којег се и у овом случају тада држао. Љ у б о м и р С т о ј а н о в и ћ износи као занимљивост да су после изласка *Српској рјечника* заједно с Ву-

⁴ П. Ивић, *Два главна правца развоја консонантизма у српскохрватском језику* — Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, 1957, 168, 176—177.

⁵ Граматички и полемички списи I, 10, 12, 13.

⁶ Граматички и полемички списи II, 34.

ком одбацили *x* и сви књижевници.⁷ А, у ствари, то је више чудновато него што је „занимљиво“ јер су они били највише противни баш увођењу његове нове ортографије.

4. Међутим, као што се зна, *x* се само извесно време није писало у књижевном језику. Кад је Вук наишао на изговор тога гласа у народним говорима на крајњем југозападу, одлучио је да га пише где му је место у речима. О томе он говори у предговору *Српским народним пословицама*, које је издао на Цетињу 1836. године.⁸ Један је чланак (VII) посвећен слову *x*, и у њему се Вук највише задржао на томе у којим се све местима и крајевима изговара глас тога слова и у којим позицијама у речима. А у почетку чланка је као „ствар позната“ само напоменуто да се *x* у Србији и у „Маџарској“ не чује или се „претвара“ у *v*, *k* и *j*, а у Херцеговини се на крају речи изговара као *ī*. Имајући све то у виду, хтео је да га у *Пословицама* наштампа свуда где му је „право мјесто“, по етимологији, „па читатељи нека га изговарају како је коме обичније и повољније“. Али није стигао да га у раније припремљеном рукопису обележи у свим речима. И тако је *x* изостало на многим местима у тој књизи.

Појава *x* у књижевном језику представљала је велику новину, толику — да се та година (1836) узима као почетак трећег периода Вуковог реформаторског рада. Требало је сада прихватити писање тог гласа и поред познате чињенице да он не постоји у толиким говорним срединама. Писање *x* Вук није образлагао само његовим различитим заменама у народном језику. У једном писму он, између осталог, пише да га је морао примити „барем, као разлику или новост у језику нашем“, и мисли да ће најбоље бити да га у писању приме сви. Јер ако хоћемо да пишемо за све Србе, онда је „правије да га пишемо ради оних који га изговарају“. Од тога је још разложније оно што за тим долази, а то је — да кад се у народу једне речи говоре двојачко, „писатељ“ је дужан да изабере оно што је правилније, „не гледајући или га говори народу мање или више“.⁹ И то што је правилније и лепше треба да се усвоји у заједничком књижевном језику. Уосталом, Вук је тако стално радио на поправљању, дотривању и усавршавању тог језика. У овом случају правилност речи је одређена њиховим изворним гласовним саставом, и то је сигурно било пресудно у Вуковом инсистирању на обавезном писању гласа *x* и код оних који га иначе не изговарају. И показало се да је, вођен здравим инстиктом, био на правом путу.

5. Они који су се свестраније бавили испитивањем Вуковог рада на изграђивању нашег књижевног језика уопште налазили су и друге мотиве за такво решење овог правописног и изговорног проблема. Тако М а р е т и ћ налази да је Вука нагнала велика потреба кад је прихватио обе-

⁷ *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, 1924. 443.

⁸ Граматички и полемички списи III, 3—10.

⁹ Љ. Стојановић, нав. дело, 445.

лежаване х у речима, јер би нам без њега језик био „подоста распојас и алџав“. Тај глас је, затим, постојао и у даљој прошлости нашег језика узетог у целини, као што га и сада има и у другим словенским језицима. Због тога Маретић сматра да је „граматички правилније писати га него не писати“.¹⁰ Б е л и ћ, међутим, у томе види знак виших побуда. По његовом мишљењу, Вук је и тиме хтео да свој правопис колико-толико приближи латиничком правопису, у којем је х пуноправно заступљено. Јер је у визији имао културно уједињење наших народа са заједничким књижевним језиком. А глас х се добро чува у изговору код чакаваца и код кајкавских Хрвата.¹¹ То тим пре што је баш тада, у оквиру програма илирског препорода, кајкавски дијалекат замењен штокавским. А Љ. С т о ј а н о в и ћ је најближи Вуку јер вели да је он од говорних особина југозападних крајева одабрао само једну која је „лепша и правилнија“, а то је — изговор гласа х.¹²

6. Вук је, са урођеним еклектицизмом, узео х из наших архаичнијих говора и његовим усвајањем писана реч је опет добила првобитни гласовни лик, којим се, природно, тако наметнула и говорном језику. Са своје стране, то је знатно подривало зграду новог, фонетског правописа. Кад се Вук у *Пословицама* појавио са обележеним х у речима, књижевници су, према писању Љ. Стојановића, били изненађени: „неки су му одобравали, а неки су га корели“. Њега је питање гласа х стално мучило, чак и сада кад је сигурно био убеђен да је нашао најбоље решење. Зато је у поменутом писму могао написати и ове речи: „Никоме од наших списатеља није х на већу сметњу и тегобу него мени“¹³ Вук је био свестан да је овим реформаторским потезом у доброј мери жртвовао вредност основног ортографског принципа, за који се иначе својски залагао у разним другим приликама. Али су разлози за то били јаки и одлучујући.

7. Као што је речено, Вук је са *Пословицама* почео писати х свуда где му је по пореклу место, где је оно етимолошки оправдано. И прећутно је захтевао да га и други тако пишу. То је био принцип кога се држи и наш правопис после Вука, све до данас. Извесна одступања представљају највише примери речи у којима су се на месту где је било х развили други гласови (в, ј и к). Али је у таквим случајевима све регулисано посебним правописним одредбама. Међутим, увек се нарочито истиче, као основно и опште правило, да у књижевном језику треба писати и изговарати само оно х које речи имају по свом постанку.

8. То је потребно истаћи зато што се у многим речима нашег језика јавља х које у њима првобитно није постојало. Тако је добивено секундарно х. Оно је, по правилу, најразвијеније у говорним крајевима где, више

¹⁰ *Грамајика хрвајскоја или срјскоја књижевної језика*, III изд. 1963. 17.

¹¹ *Савремени срјскохрвајски књижевни језик*. Први део — *Гласови и акценат* (скрипта), 1951, 45. и 56.

¹² Нав. дело, 443.

¹³ Љ. Стојановић, нав. дело, 445.

или мање, егзистира и етимолошко *x*. И има га не само у страним већ и у домаћим речима. Они који су испитивали или само познавали говоре у тим подручјима готово без изузетка констатују у њима и појаву секундарног гласа *x*. Тако, на пример, Вук у предговору *Пословицама* пише да се у Дубровнику у неким речима изговара *x* где му „према осталим славенским нарјечјима“ није место; то су: *зијехати*, *зијехање* и *зијехалица*, *зијехнути* (с. 4). П. Б у д м а н и за дубровачки дијалекат свога времена наводи за то и друге речи (нпр. *йејељуха*, *биочух*; *хати*, *хамбар*, *хаждаја*, *Харайин*), и томе додаје да многи пишу „протива етимологији и правилном изговору: *хрвати се*, *хрђа*, *лахко*, *људих* итд.“¹⁴ Затим је секундарно *x* забележено у говорима источне Херцеговине, нарочито у местима са муслиманским и православним становништвом (нпр. у речима: *халаи*, *хаја*, *хочима*, ето *хи*, *Хасим*, *Хесаг* и др.).¹⁵ У мостарском говору, у којем се *x* употребљава „неправилно“, изговара се, на пример, и *хрђа*, *хрвати се*, *хрија*, *лахко* и др.¹⁶ Секундарно *x* је присутно и у црногорским говорима, а такође и у говорима новопазарско-сјеничке зоне.¹⁷ И тако даље.

Неке су речи са секундарним *x* толико обичне у народним говорима да се као такве могу чути и у књижевном говорном језику, а нађу се и написане са тим гласом. У *Правопису* (1960) наведене су ове: *агеи*, *алаи*, *аи*, *венуи*, *рђа*, *рђав*, *рвати се*, *рвати* — као речи у којима не треба писати *x* „јер му у њима по етимологији није место (с. 35, f).

Али, с друге стране, то не значи да се свако етимолошко *x* у речима пише и изговара. Једна правописна одредба гласи — да се *x* не пише ни у речима „у којима га је давно нестало“, и као пример за то су ове речи: *одлануи*, *миљеи*, *шрулеж*, *шрунуи*, *шруо*, *шрула*, *шруло*. Вук у речнику глагол *одлануи* упућује на *одлануи*, *leichten werden*; а поред *шрухлеж*, *шрухнуи* у загради је *шрулеж*, *шрунуи*, као и: *шрухлина* (*шрулина*), *шрухлост* (*шрулост*). Међутим, поред *шрула* у загради је *шрухла*, али само *шрухли*, *шрухла*, *шрухл*. М а р е т и ћ каже да „онај дио народа који није гласа *x* изгубио чини се да све те ријечи изговара и без *x*“.¹⁸ Вук је глагол *идбунуи* тако дао у речнику, без *x* (поред *набунуи*, *набухао*, *набухла*), а у правописном речнику је: *идбунуи* не него *идбунуи*. У *Правопису* је и глагол *уди* наведен међу речима које по пореклу немају *x* (с. 35); зато га треба тако писати (у правописном речнику: *худи* не него *уди*), како га је и Вук чуо у Дубровнику, поред *хуг* (*schlecht, übel*) и *хугоба*. На истом месту он вели да можда има још која реч „у којој се за *x* као заборавило“.¹⁹ Међутим, у његовим примерима: *уди* ми море; неће ти то *науди*! — глагол *уди* има значење

¹⁴ *Dubrovački dijalekat, kako se danas govori*, Rad JAZU LXV, 158.

¹⁵ А. Пецо, *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ књ. XIV, 75.

¹⁶ М. Милаш, *Današnji mostarski dijalekat*. Rad JAZU 153, 1903, 55.

¹⁷ А. Пецо, *Наш језик* књ. XVIII, 201—219.

¹⁸ Нав. граматика, 73.

¹⁹ Граматички и полемички списи III, 4.

„шкодити“, а *хуг* на првом месту значи „зао“, „опак“. У речнику ЈАЗУ за значење глагола *хугити* наводе се примери: — Ки но га *хуге*, кунџ; псују, бију (Марулић); — Који огањ *хугише* у леду студеном (Држић); — А ни мене не *худи* дружина (Пјев. црн.); — Ал’ ни мене не *хуге* краљеви (Нар. пјес. Вук.). На том месту Б у д м а н и, као лексички обрађивач, каже да *хугити* употребљено у значењу посеге треба поправити на *угити*. И ту се позива на Ј а г и ћ а, који је написао да „*хуги*“ у Марулићевом стиху „веће себи *хуги*“ треба заменити са „*уги*“, јер стари језик строго одваја глагол „*угити* кому“ од „*угити* кога“; први значи „посеге аlicui“, други „*maledicere alicui, conviciari*“. Будмани затим додаје да се у наше време често пише *хугити* у значењу глагола *угити* „јер се криво мисли да *угити* постаје од *хуг*“, како је, видели смо, мислио и Вук. Код Ристића и Канрге глагол *угити* „шкодити“ („то ми *уги* здрављу“) доводи се у везу са придевом *уг*, *уга* који се упућује на *хуг* (!), а *хугити* се правилно упућује на *кудити*, *gügen, tadeln*.

9. Секундарно *х* је настало као фонетско-физиолошки производ или је добијено аналошким путем.²⁰ У првом случају, у многим нашим народним говорима, који су иначе изгубили глас *х*, изговара се аспирата — врло слабо артикулисано и редуцирано *х*, које се „једва чује“ и које само „подсећа на наш задњонепчани констриктив“. Такво *х* је најпре констатовао А. Б е л и ћ у говорима источне и јужне Србије.²¹ Оно се у њима јавља обично у турским речима које су раније имале глас *х*, и то на почетку речи и слога, као и пред самогласницима на почетку других речи „где није било *х*“. Белић узима да „ваздух пре образовања вокала већ почне да струји“, што даје „врло слаб спирант *х*“; примери за то су из говора нишког и врањског краја (*‘оојкину*, *‘ооца*, *‘хугри*, *‘хује* и др.). Затим је Д. В у ш о в и ћ забележио „полугласно“ *х* у говору „старе Херцеговине“, источно од линије Требиње—Билећа—Гацко и наводи примере: *‘ајсџи*, *‘ајдук*, *‘ејлен*, *‘хунђе*, *‘хугри ге* и др.²² Р. Б о ш к о в и ћ пише у поменутој расправи да се у мрковићком говору (непосредна околина Бара) чује у туђим речима, а и у онима где *х* није ни било, аспирата, „која може бити покаткад и нека врста врло слабог *х*“; међу примерима су и ови: *лџ’и* (хлад), *‘џ’дук*, *‘аон*, *‘џ’ге*||*‘џ’ге* (стр. 182). Такав глас овде није обележен словом, већ нарочитим знаком који представља његову праву акустичку вредност. Вушовић на истом месту износи да је Вук „аспирантну нијансу звука *х*“ каткад и обележавао тим словом (нпр. *хојгоше*).

Разуме се да оваква аспирата не може бити оно што се назива секундарним *х*. Јер се под тим термином подразумева глас *х* који, као такав, има релативно потпун изговор, не редуциран, као и свако друго *х*, и који се, према томе, обавезно и обележава истим писаним знаком.

²⁰ А. Пецо, Наш језик књ. XVIII, 201—219.

²¹ Дијалекти источне и јужне Србије, 1905, 207.

²² Дијалекти источне Херцеговине, СДЗБ. III, 20.

На пример, такво се *x* развило на почетку речи испред самогласничког *p*, после којег је сугласник; то су ове речи: *xрђа*, *xрђав*, *xрвайти се*, *xр-зайти*.

10. Још је распрострањеније и са чистијим изговором секундарно *x* које је настало аналогичном — према речима које се изговарају са етимолошким тим гласом. А. Пеццо наводи за то неколико примера забележених на босанско-херцеговачком језичком подручју, где је становништво измешано—муслиманско и православно, и католичко. Муслимани су под утицајем религије сачували глас *x*, а православни га немају „или га употребљавају факултативно и најчешће тамо где му није по етимологији мјесто“. У тим говорима, на пример, према односу *Хусо-Усо* могло би се добити и *Хесма* према *Есма*, као што је према односу *хљѐб-љѐб* могло настати и *хаја-аја*, *хаваз-аваз*.²³ Одавде се види да је за развитак аналошког *x* најповољнија таква говорна средина где се изворно *x* изговара у речима, и тај се глас онда преноси и на друге — које га својим постанком нису имале.

Затим ово. Ја сам у ђачким радовима понекад наилазио на облик 2. и 3. лица једнине помоћног глагола *бийти* у потенцијалу са *x* (нпр. ти *бих* му сигурно дао то да си имао, он *бих* то урадио да је могао). Јасно је да је овде *бих* дошло према таквом облику 1. л. једнине (ја *бих* дошао), који је граматички правилан. Они који немају глас *x* говоре само *ја би дошао*, као што је и *йти би дошао*, *он би дошао*. И кад место тога треба рећи и написати *ја бих дошао*, онда се психолошким путем намеће и *йти бих дошао*, *он бих дошао*. Ово је, дакле, пример за секундарно аналошко *x* које је постало на морфолошком плану — у системи глаголских лица.

Вук за речи које је чуо да се говоре са неетимолошким гласом *x* у Дубровнику (нпр. *зијехайти* м. *зијевайти*) и у Црној Гори (нпр. *ланих* м. *лани*) каже да оне „показују како се ђешто народ побркао у изговарању *x*“. И њему је било нарочито чудно што се тај глас изговара тамо где не треба да буде. А још више се *x* може наћи тако употребљено код оних који га у свом говору немају. И као по правилу, код њих влада увек извесна пометња кад им се тај глас намеће да га употребе у писању, као и у говору. Зато га они употребљавају и у речима у којима му није место.²⁴

11. На тај су се начин у нашем језику временом све више множиле речи са секундарним гласом *x* у изговору, а неке се од њих могу наћи тако и написане. На другој страни, има такође доста речи које се употребљавају и без *x*, више у говору него у писању, а у њима тај глас не треба да недостаје јер је оправдан пореклом. То показују и речници наших правописа где су такве речи, и једне и друге, наведене у већем или мањем броју, и где се самим тим види како их треба употребљавати у књижевном

²³ Наш језик књ. XVIII, 208. и 219.

²⁴ Тако је Маретић нашао да босански писци 17. и 18. века нису знали употребљавати глас *x* како треба зато што га нису изговарали (Наш језик књ. XVIII, 205).

језику — без гласа *х* или са тим гласом. Сигурно их је највише у речнику *Правописа* МС и МХ јер је то по броју свих заступљених речи досад најобимнији речник те врсте. Прегледао сам у њему само речи које су под словима *Х* и *А* и уз које је са „не него“ означено како их треба узимати у књижевној употреби. Са почетним *х* су ове:

хав̄аз не него ав̄аз, хав̄лија, хадет, хаждаха, хаздија, халат, хал̄-
кав, хамбар, хандрак, хар (коњушница), хариш, хат, хегбе,
хегеде, хеглен, хергела, хеспап, хмиљети, хмућак, хорити се,
хрвати се, хрвач, хрђа, хрзати, худити, хурма, хуцкати.

Као што се види, *х* се у овим речима налази испред самогласника (*а, е, о, у*) и пред самогласничким сонантом *р*; дакле, у позицији где има и фонетских услова за развитака секундарног гласа *х*. Изузимају се две речи у којима је *х* пред усненим назалом *м*. То су, затим, већином стране речи, углавном из турског језика. Међутим, оне у том језику нису све без *х*. Тако је у Ш к а љ и ћ е в о м речнику *Турцизми у српскохрватској језику* (Сарајево, 1965): *џџе* (ар.) „бисаге“ <тур. *heye*, *eriela* <тур. *hegele*, *urma* <тур. *hurma*. И те се речи у овом речнику упућују (*v.*) на њихов гласовни лик са почетним *х*. Према речнику ЈАЗУ *џеџе* (*f. pl.*) „врста гусала“ је од мађарске речи *hegedü* (пример из језика М.П. Шапчанина: — Зацијукаше хегеде). У правописном речнику за *хџроз* стоји у загради: обичније *џроз*, а тако исто и за придев *хџбав*: (обичније *џбав*). *А* и те су речи из турског језика у коме имају *х* на почетку: тур. *horo*, *hogos*; пер. тур. *chûb*, лијеп (Рј. ЈАЗУ). Домаће речи: *хаљкав*, *хмиљети* (екав. *хмиљети*), *хмућак* — наведене су у речнику ЈАЗУ и без *х*. Прва се истина, упућује на *алкав*, и ту се каже да је пишу и са *х* (пример: Северијан се носи врло *хаљкаво* — М. Ђ. Милићевић). За глагол *хмиљети* наведен је такође само један пример: — Одасвуд околу *хмили* пук к Превлаци (Стј. Љубиша); сви остали су за његове облике без *х*. За *хмућак* (у Вуковом речнику је *мућак*) има да постаје од основе глагола *хмућати* и да се обе те речи говоре у наше време у Дубровнику.

Под *А* има још више речи које у књижевном језику не треба употребљавати тако, већ са гласом *х* на почетку. То су ове:

абати не него хабати, абер, абџрник, абрдоноша, аварија азна,
ајрли, ајдук, алав, алал, алапљив, алва, ам, амајлија, амал,
амам, анџар, апс, апсити, ара̄м, ара̄мбаша, ара̄мзада, ара̄р,
ара̄ч, арлекин, артија, арфа, арчити, асна, аста, асура, атибур,
аџија, аша̄, ашпук.

Глагол *хабаџи* се у речнику ЈАЗУ упућује (са *vidi*) на *хабиџи* „кварити“, и ту има да је *хабаџи* од истог корена, а за *хабиџи* — да је прасловенска реч (стсл. *habiti*, кварити, рус. *йохабиџиѣ*, размазити, чеш. *ochabiti*, ослабити). Друге су највише из турског језика. Неке су наше

изведенице; то су: *аберник* и *аброноша* од *абер* < тур. haber; *алав*, пун х а л е < тур. hala; *ајсији* од *хајс* < тур. hapis. ар. habs; *арчији* од *хџрач* < тур. harg; *алайљив* је са нејасним кореном. Из турског језика нису ове: *ам* < мађ. hám, *арџија* < грч. χαρτιον (стсл. hartija), *арфа* = нем. harfe.

У правописном речнику има још речи које су овако наведене (на пример: *рсуз* не него *хрсуз* („крадљивац“, „лупеж“ — Рј. ЈАЗУ), *рскати* не него *хрскати*, *рџа* не него *хрџа*, *рџн* не него *хрџн* и др.). Неке, стране и домаће, само су наведене са почетним х, без ознаке „не него“ или „не“ (нпр. *хајим*, *хџнар*, *хџрем*, *ханума*, *хџкиар*, *хрџав*, *хрџавица* и др.). А уз неке опет стоји да је други гласовни лик неправилан; нпр. *ди* (непр. *хџи*). Затим, има речи без х на почетку које се упућују на лик с тим гласом, што значи да је то њихов књижевни облик. С друге стране, видели смо да за речи *хороз* и *хубав* стоји да су оне о б и ч н и је без х (*ороз*, *убав*), а уз *ајџан* и *ајџар* у загради има: „боље *хџџан*“ и „боље *хџџар*“.

Све ово показује колико колебаљивости има у писању речи са секундарним и етимолошким х. Јер изговор тог гласа представља увек актуелан проблем за наш правопис.

II

12. Од многих речи које имају секундарно х узео сам овде само једну — то је глагол *ојхрвати*. Настојаћу да покажем колико се она са тим гласом употребљава у писаном књижевном језику. Али најпре ово.

По гласовном склопу то је сложена глаголска реч — састављена првобитно од простог глагола *рвати* и префикса *об-*. Мислим да глагол *обрвати* не спада у општепознате речи нашег народног језика, као што су то многи други глаголи сложени са овим префиксом (нпр. *објрлији*, *објавији*, *облеији*, *обрадији*, *обрасији*, *обучији*, *ојџуџији*, *ојџрчаји*, *ојџереији*, *ојџији* и др.). А још су мање познате, а неке су скоро и непознате, речи које чини глагол *рвати* с другим префиксима (нпр. с префиксима: *го-*, *из-*, *с-* и др.). — Према историјском речнику ЈАЗУ *рвати* (*се*) је наша стара реч: јавља се од XIII века у речничкој грађи. То је затим и прасловенска реч јер се налази и у другим словенским језицима (нпр. у словеначком *rváti*, *гџјет*, у руском *рвати*, *рву*, *рџи*; у старословенском је *рџвати*, -вџ, -виши, *evellege*, -џ *rugnate* (М и к л о ш и ч, *Lexicon*). На основу грађе обрађивач речи је могао констатовати да неки писци често пишу *хрвати* поред *рвати*, што је потврђено и наведеним бројним примерима. Глас х је ту дошао накнадно — „због јаке аспирације код изговора сонантног р као и код самогласа а“ (П. С к о к).²⁵ Тако се тај глас јавља и у сложеном глаголу *обхрвати* одн. *ојхрвати*. Међу примерима из језика старих писаца неки су дати и за значења тог глагола; на пример: — Јоб бијаше *обхрван* од многије(х) жалостије(х) (Раднић); — Ради привелике

²⁵ *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* knj. III, Zagreb, 1973, 178. — За глагол *рвати* С к о к ту вели: „Постањем је најнижи пријевојни степен од ие. базе *егу-: *егу-: *егу-: *егу-“.

болести, која га бијаше *обхрвала* (Лучић); — А сад ме је болест *ојхрвала* (Нар. пјес. бос.) Изгледа да такви примери у прошлости нашег језика нису били ретки.

13. Да видимо како глагол *ојхрваџи* стоји у речницима савременог књижевног језика и у правописним речницима.

У Вуковом, Броз-Ивековићевом, Деановић-Јернејевом и Бенешифевом речнику — нема га; у њима је глагол *обрваџи*. Међутим, Ристић и Кангрга *обрваџи* упућују на *обхрваџи*, али имају и *ојхрваџи*. Рекло би се одмах да је то иста реч, само што *обхрваџи* није написано фонетски, према изговору, тј. са асимилационом променом звучног *б* у безвучно *џ* пред безвучним *х*. Али тако није. Јер они *обхрваџи* преводe на немачки са *niederringen*, а *ојхрваџи* са *brechen, zerknirschen*. Код њих је затим трпни придев *обрваџ* — *zusammengebroschen*, а *ојхрваџ* — *gebroschen, zerknirscht*. На тај начин они су исту реч гласовно (*б—џ*) и семантички, иако у нијансама, диференцирали, што је у најмању руку чудно. — Слично је после поступио и Бакотић: у његовом речнику *обрваџи* значи „савладати“, а *ојхрваџи* — „сломити“. — У најновијем, информативном речнику Матице српске (и Матице хрватске) *ојхрваџи* се упућује (са *в.*) на глагол *обрваџи*, који значи „савладати, надвладати, обузети, освојити“ и уз то су наведена и два примера — са обликом *обрва* (аорист и презент). У предговору пише да је скраћеница *в.* („в и ди“) употребљена „онда кад је реч упућивана на другу, правилнију и бољу“. Остаје као питање да ли то значи да реч *ојхрваџи* није неправилна и да је добра. — Тако је и толико у речницима.

О томе има и у правописним речницима. у Белићевом *Правопису* (1950) наведен је глагол *обрваџи*, а за *ојхрваџи* се у загради каже да је то неправилно. Боранић у *Правопису* (1951) има само *обрваџи*. Али уз *рваџи* (*се*) је „не *хрваџи* (*се*)“, што са звездicom, на истом месту, значи да се не употребљава „у књижевном говору“. У сарајевском *Правописном приручнику* (1972) такође је само глагол *обрваџи*. Самим тим што је наведен тај лик овог глагола, а не и *ојхрваџи*, јасно је да су састављачи речника једино за облик *обрваџи*. У речнику *Правописа* МС и МХ (1960) стоји: „*ојхрваџи* не него *обрваџи*“. — Дакле, за писце наших правописа *ојхрваџи* није књижевни лик те речи.

14. А нису само они и лексикографи ти који сматрају да у књижевном језику не ваља употребљавати глагол *ојхрваџи* због гласа *х*, коме ту није место. Облици тог глагола: *није био ојхрвао, ојхрвала су, ојхрвала би*, који су, употребљени у реченици, нађени у најновијим књижевним текстовима, узети су за „језичке поуке“ у часопису *Наш језик*.²⁶ А у њима се износе „само несумњиве неправилности“, и на тај се начин, у исто време, исправљају такве „језичке грешке“. Објашњење је врло једноставно: прост глагол *рваџи* (*се*) правилно гласи тако, а не *хрваџи*

²⁶ *Наш језик* књ. VII н. с. 128, 290; књ. XII, 280.

(се); према томе, и сложени глагол с предметком *об-* гласи *обрваџи*, а не *ојхрваџи*. И у Р е г и с т р у речи је означено да је *ојхрваџи* неправилан облик глагола *обрваџи*. Затим је у истом часопису написано да је добро „што је (у правописном речнику) дато упозорење да је *схрваџи* неправилно и да треба *срваџи*“.²⁷ У *Језичком савјетнику* М. Ш и п к е (Сарајево, 1975) наведен је и глагол *обрваџи*, а уз то стоји: „не *ојхрваџи*“ (стр. 359).

15. Питање је, међутим, да ли тако треба гледати на глагол *ојхрваџи* у односу на други гласовни лик те речи (на *обрваџи*). Да би се могло одговорити на то питање, потребно је видети колико писци савременог књижевног језика употребљавају ову глаголску реч са гласом *х* на почетку њеног другог саставног дела. Материјала за то има у грађама за изразу Матичног речника и речника САНУ. И има више него што би се можда очекивало. Наводим одатле ове примере:

— Једно после подне беше ме главобоља тако *обхрвала*, да сам морала мало прилећи (М а т и ц а год. II, 1867, 512); — А дива су *обхрвале* горке муке, ране љуте (Ј. Ј о в а н о в и ћ Змај, Певанија I, 1882, 144); — А кад их једном *обхрва* борба у животу . . . (Ј. И г њ а т о в и ћ, Стари и нови мајстори, 1883, 19); — . . . сад било што га је сета *ојхрвала* . . . (Ђ. П о п о в и ћ; М. Сервантес Саведра, Дон Кихот св. IV, 1896, 332); — . . . јединица у богата, годинама и доживљајима *ојхрвана* оца (А. Г а в р и л о в и ћ, Деспотова властела, 1896, 19); — . . . а при том га је и тешка болест (костобоља) *ојхрвала* (С. Н. Т о м и ћ; Дело књ. XV, 1897, 452); — [осећање] што му је *ојхрвало* срце и душу (Д. Ј. И л и ћ Хаци-Ђера, СКЗ, 117); — бијаше Хус *ојхрван* јаком грозницом (Ђ. А. Ч о к о р и л о, Значај културне борбе у Француској, 1905, 57); — јунака [су] ране *обхрвале* (Ђ. Ј а к ш и ћ, Дела књ. III, 1911, 20); — [мисли] су га *ојхрвале* (Ст. С р е м а ц, Поп Ћира и поп Спира, СКЗ, 241); — Запевала би песму . . . кад год би ову *ојхрвали* слатки осећаји (Зона Замфирова, СКЗ, 77); — Туга је посве *ојхрвала* . . . (Б. Будисављевић, С личке груди, 1913, 6); — Нику, некако, *обхрва* сан (Св. Ћ о р о в и ћ, Цел. дела IV, 458); — *обхрван* неком неразјашњивом тугом (Ј. М. П р о д а н о в и ћ; Тарас Буљба, СКЗ, XI); — *обхрван* слутњом (М. Д. Л а з а р е в и ћ, Наши ратови за ослобођење и уједињење II, СКЗ, 191); — несрећан човек који беше *ојхрван* болом (Д. Ј. Ђ о к и ћ; Х. де Блазак, Евгенија Гранде, 1923, 118); — Добротвора *ојхрвао* бешћутни полусан (А. К о в а ч и ћ, У регистратури, 1919, 256); — Сан је брзо *ојхрвао* чула г. Винкла (В. М и л и ћ е в и ћ; Ч. Дикенс, Пиквиков клуб I, 1930, 200); — болови га сасвим *ојхрваше* (М. Ц р њ а н с к и, Сеобе, 1929, 213); — [бол] који вас је *ојхрвао* (М. К а ш а н и н, Трокошуљник, 1930, 70); — Дуго оста тако | док га сан није *ојхрвао* благи (М. Б е г о в и ћ, Изабране пјесме, 1925, 67); — Многа ме тешка *обхрвала*

²⁷ НЈ књ. XIII, 42.

брига (Даница Марковић, Тренуци и расположења, СКЗ, 43); — *ојхрвана* гневом и болом (Б. С. Николајевић, Догодели кров, 1927, 16); — Не дај жалости да те сувише *ојхрва* (П. С. Петровић, Млади курјак, 1936, 92); — Нека тиха меланхолија би га тада *ојхрвала* (Бран. Ћосић, Покошено поље, 1953, 183); — [зор] од човека, *обхрвана* свима несрећама (Д. Васић, Утуљена кандила, 1922, 43); — њу *ојхрва* силан стид и страх (В. Петровић, Варљиво пролеће, 1921, 99); — *ојхрван* великим замором (М. Ђорђевић; А. Доде, Жак, 1950, 459); — Жака је *ојхрвала* тешка туга (исто; 434); — ... како га је туга *ојхрвала* (Л. Ботић, Дјела, 1949, 53); — ... ту империју већ сасвим била *ојхрвала* тешка болест немоћи (П. Коњовић, Стеван Ст. Мокрањац, 1956, 204); — ... *ојхрвани* и сами данашњом несрећом (С. Пауновић, Пуста земља, 1948, 206); — Само би га ... туга *ојхрвала* (Д. Матић; Наша књижевност II, 1946, 47); — Младена *ојхрва* сан (Ч. Вуковић, Висине, 1952, 221); — Снег је грање *обхрвао* (М. Ољача, Шапат борова, 1953, 5); — плачу у мраку *ојхрване* непознатом леденом тугом (Б. Ћопић, Дјечак прати змаја, 1956, 120); — па би га ... *ојхрвала* стара туга (Б. Ћопић, исто, 150); — *ојхрван* многим бригаама (М. Панић, Суреп, Филип Вишњић, 1956, 63); — уморна, скоро *ојхрвана* сном (Ј. Поповић, Истините легенде, 1949, 192); — Монотонија и замор *ојхрву* возаче (Политика, 28. X 1955, 6); — ... *ојхрвани* болом (Политика, 6. IV 1977, 12).

Има, затим, примера за облике и једног и другог лика овог глагола (*обхрваиши* и *обрваиши*) које су употребили исти писци. То су ови:

— ... иђаше лагано рекао бих *ојхрван* неким тужним мислима (Мита Ракић; Јадници В. Ига IX, 1879, 21); — Други један куршум погоди ... гардисту ... који беше *обървао* Курфејрака (исто; XV, 1886, 76); — ... и као неки лаки страх *обхрва* га (Ј. Веселиновић, Слике из сеоскога живота св. II, СКЗ, 203); — Успомене га *обрваше* (Цел. дела VI, 71); — [умор] који ме је тамо био *ојхрвао* (Л. К. Лазаревић, Цел. дела, 515; у писму бр. 17); — Кад би га жудња сувише *обрвала* (Приповетке св. I, СКЗ, IX); — Или ваљда треба га извинити што га је љубав *обрвала*? (Приповетке св. II, СКЗ, 57); — Тешке су ме мисли *обхрвале* (Ст. Новакковић, Калуђер и хајдук, 1913, 18); — оде ... брижан и *обрван* тешким, мучним мислима (исто; 143); — *Обхрван* великим болом (Б. Нушић, Деветсто петнаеста I, 1938, 124); — Њу *обхрва* тежина тренутка (Сабрана дела I, 1931, 347); — а туга ме *обрвала* (Сабрана дела XX, 1932, 28); — у заносу од бола којим беше *обхрвана* (М. Грол; П. Мериме, Коломба и Кармен, СКЗ, 42); — осети се *обрвана* дубоком тугом (исто; 23) — осети се слаба, *ојхрвана* (Исидора Секул ић, Записи о моме народу, 1948, 279); — седне у наслоњачу не би ли га боље *ојхрвао* сан (исто; 288):

— . . . јер су то моји човечански знаци страшног напора да се обрвам (Записи, 1941, 4).

У речничким грађама има и других потврда за употребу глагола *ојхрваиши*. Оне су изостављене јер су из језика мање познатих писаца. А међу примерима наведеним за облике овог глагола видимо и примере које су употребили, у својим књижевним производима, наши старији класични писци (Ј. Игњатовић, Ђ. Јакшић, Змај, А. Ковачић, Сремац, Ј. Веселиновић, Л. К. Лазаревић, Св. Ћоровић). Али је исто тако врло значајна и чињеница — да сви заступљени писци пореклом потичу из многих и разних говорних подручја и да својим животом и стварањем испуњавају готово цео временски период развитка савременог књижевног језика. Затим се види да су доста бројнији они који припадају новијем времену. И све то показује колика је употребљивост ове речи уопште и колико је онда глас *х* у њој постао стабилан. Пада у очи да су је као такву у великој већини прихватили писци са подручја екавског књижевног изговора, где иначе нигде нема гласа *х* у народном језику. Нарочито треба истаћи да су је усвојили добри писци, међу којима су и врло истакнути. А већ се доста одавно узима једино то као мерило за одређивање траматичке и књижевне вредности језичких појава и особина. Зато се и облици глагола *ојхрваиши* не могу одбацивати као неправилни и некњижевни. Мислим да су они по свему стекли пуно право на употребу у књижевном језику напореда са облицима који су без гласа *х* (од *обрваиши*). И треба их тако третирати.

16. Може се са сигурношћу рећи да од свих речи које имају секундарно *х* глагол *ојхрваиши* се највише јавља у облицима са тим гласом. Више и од основног, простог глагола *хрваиши* (*се*). У истим речничким грађама примери за облике овог глагола нису малобројни, поготову кад се узму и примери за облике других, изведених речи са његовим општим делом. Од њих ћу навести ове:

— *Хрвали* смо усамљени . . . (Н и к о л а I); — На хрватском земљишту *хрва*ху се тада две противне силе (А. Ш е н о а); — Љута болест *хрвала* је узтрајно несретну дјевојку (А. Ш е н о а); — [деца] не смеју да се *хрву* (Ст. С р е м а ц); — . . . *хрваше* се [ватра] с густим облацима дима (Драг. Ј. И л и ћ); — И он се *хрва* попут лава (С. С. К р а њ ч е в и ћ); — Ја се не бих *хрвб* (С. С. К р а њ ч е в и ћ); — И хук вјетра, што се малоприје *хрво* | с о гољелим грањем . . . (А. Ш а н т и ћ); — Душа се *хрва*, срце се цијепа (Љ. В у л и ч е в и ћ); — А ја међутим *хрвам* се рукама снажним (М. Б е г о в и ћ); — Видим гдје се двојица по соби *хрвају* (Ј. Ј у р к о в и ћ); — Јест, ја сам се дуго са природом *хрв'о* (М. Р а к и ћ); — ја, који сам се толико *хрвао* са Фарадејевим линијама сила (М. П у п и н); — Није се он доста с њима досад *хрвао* (М. К а ш а н и н); — . . . и *хрва* се како ту зараду не би ко други уграбио (Д. Ђ у р о в и ћ); — нијесмо хтели да се помиримо с мишљу . . . да се не *хрвају* напредне . . . снаге

бугарског народа (Р. З о г о в и ћ); — *хрвући* се спотакле се о таванске степенице (Б. Ћ о п и ћ); — препустили смо му да се до миле воље *хрве* (В. Ј е л и ћ); — . . . па ће довече . . . причати како се са буром *хрвао* (Ј. Р а д у л о в и ћ); — Ми се *хрвамо* са дивљим чудима природе (М. Б а њ е в и ћ).

— Можемо после представе и *хрвање* да приредимо (Ст. Сремац); — Па и мене ухватила та зараза *хрвања* (Бран. Н у ш и ћ); — Са *хрвањем* руку и блед, као туга (А. Ш а н т и ћ); — Ми смо данас у изјесном добу врења, *хрвања* (В. Ћ о р о в и ћ); — А затим се ређају . . . силна *хрвања* на ледини (Ћ. С и ј а р и ћ); — И на наше биједно културно *хрвалиштије* појавио се тип . . . (А. Г. М а т о ш); — Пониковски допузи четвороношке на *хрвалиштије* (С. С. Крањчевић); — И тек су у хрпи стигли на тамно *хрвалиштије* (Т. У ј е в и ћ); — Ветар — *хрвач* (песма Десанке Максимовић).

Као што се види, међу писцима који су употребили ове речи са гласом *х* има и врло познатих, а такође и из разних крајева наше језичке територије. Али с обзиром на то да је глагол *рваћи* (*се*) толико позната и толико употребљива реч, наведени примери за облике са почетним *х* и други који овде нису узети не могу се данас прихватити као књижевни облици. Они употребом ипак далеко заостају за стандардним облицима који су без тог гласа. У правописима и речницима глагол *хрваћи* налази се међу речима у којима *х* не треба писати (ни изговарати). И сигурно је да и поред изнесеног материјала нико не мисли друкчије. Међутим, то се не може односити и на глагол *ојхрваћи*. У њему је *х* свакако нешто потпунији глас, и зато је у употреби постојанији. Наиме, после експлозије којом се изговара билабијални сугласнички глас а пре артикулације самогласничког вибранта у другом делу глаголске сложенице струјање ваздуха је појачано, и тако добивен спирант акустички је са изразитијом фрикативношћу него кад је на апсолутном почетку речи. И такво *х* је потенцијално присутније у језичкој свести. Са тим гласом глагол *ојхрваћи* се још више удаљио од глагола *рваћи* (*се*), као што се то огледа и на семантичком плану. Прост глагол је најчешће у рефлексивном облику и по глаголском роду је реципрочан, а *ојхрваћи* је перфективан, прелазан и са резултативним значењем стања у којем се објекат налази. То чини да је постала лабилна његова веза са глаголом *рваћи*. А глас *х* се у њему толико усталио да га писци у великој већини тако употребљавају, као што смо видели.

17. На крају, треба нешто рећи и о облику презента одн. о презентској основи глагола *обрваћи-ојхрваћи*. О томе може да се каже ово.

У великој М а р е т и ћ е в о ј граматичици има да се *обрваћи* „спреже“ као *рваћи*; а презент овог глагола је *рвѐм*, по обрасцу *бѐрѐм*, *брѐћи* (стр. 283). Међутим, у Вуковом речнику презент глагола *обрваћи* је на *вѐм* (*вѐм?*). И Маретић на истом месту вели да Вук „нема право“ што „сумња да је презент *обрвем*, него држи да је *обрвам*“. При том упућује на Академијин Рјечник, где је презентски облик *обрвем* потврђен и при-

мерима: — . . . рве се и рвућ хоће да ју *обрве* (Д. Златарић); — Рви се јако за мене и *обрви* зле живине (Б. Кашић). За облик *обрвам* Маретић је, као обрађивач, написао да му је „потврда само у Вукову рјечнику“. Он је презент *обрвем* имао и у старијим речницима дубровачког „дијалекта“ — Дела Белином и Стулићевом, које он такође наводи. За Маретића су се после повели и лексикографи Деановић и Јернеј и Бенешић: и у њиховим речницима презентски облик је *обррвѐм*, као што је и у *Правојису* наших Матица. На другој страни су они који се у томе слажу с Вуком: Броз и Ивековић, Ристић и Кангрга, Бакотић, речник МС, сарајевски *Правојисни љриручник*: код њих је 1. л. презента *обрвѐм*, а у Белићевом *Правојису* и *обрвѐм*, али у загради.

У материјалу који имам за ову глаголску реч налази се и неколико примера за облике презента од оба њена гласовна лика. Од њих су неки напред наведени; то су: *обрхва* (Ј. Игњатовић), *ојхрва* (П. С. Петровић), да се *обрвам* (И. Секулић), *ојхрву* (П о л и т и к а). Сад додајем ове:

— [сан] му се каткад поново јавља, да га најпре радосно узбуди, а за тим тугом *ојхрва* (С. А в р а м о в и ћ); — њега хоће да *ојхрва* сета (Б р а н к о в о к о л о, 1898); — Пази се, синко, . . . да те меланхолија не *обрва* (Л. Р. К н е ж е в и ћ); — Немој, драга, ноћас да те сан *обрва* (А. Ш а н т и ћ); — . . . на сељака бјегунца навале [се] бриге и *ојхрва* га туга (Б. Ћ о п и ћ).

Овде је, дакле, само један облик (*ојхрву*) са презентском основном *ојхрве-*, а остали су сви од основе *обрва-/ојхрва-*. Али се такав однос глаголских облика не би могао уопштавати јер су примери за то и сувише малобројни. Ипак је сигурно да Маретић неосновано сматра да је од глагола *обрваиши* презент *обрвем*, а не и *обрвам*. А и Вук је неоправдано навео презент на *вем* са упитником и у загради. Облици глагола *обрваиши / ојхрваиши* и од једне и од друге презентске основе потпуно су равноправни у употреби. Може се само претпостављати да су у извесном преимућству они који су бројнији и у наведеним примерима.

Бранислав Милановић

ЗАВИСНОСЛОЖЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ ЗА ИСКАЗИВАЊЕ ЕКСЦЕСИВНОСТИ

1.

Један од типова зависносложене реченице представља спој управне реченице у којој је наведен ексцесивни степен неке особине или појаве и зависне реченице којом се одређује чега се та ексцесивна особина или појава тиче. Ево неколико примера:

Травнички Турци су, наравно, били исувише мудри и поносни да своје узбуђење покажу (И. Андрић, Травничка хроника, Београд, 1968, 22). — Премлади су да би били другачији (О. Давичо, Радни наслов бескраја, Београд, 1964, 338). — Патријархалне тарабе су биле преслабе да задрже нов живот и нова схватања (Ђ. Јовановић, Студије и критике, Београд, 1949, 50). — Али се у њему жучи накупило одвише, да је наједном прогута (В. Цар Емин, Дјела, I, Загреб, 1956, 237). — Ви о свему томе премало знате, а да бисте могли да судите! (М. Крлежа, Два романа, Београд, 1966, 201).

Овакве реченице су прилично ретке, и то је сигурно један од разлога што им у нашој лингвистичкој литератури није поклоњено много пажње¹. Међутим, оне ипак спадају у стандардне типове наших зависносложених реченица, а уз то су и занимљиве по својим синтаксичким и семантичким карактеристикама. Зато ћемо у овом раду покушати да опишемо њихову структуру и њихово значење, задржавајући се посебно на проблему класификације зависне реченице која се у њима јавља.

2.

Код овог типа зависносложене реченице, структура управне реченице² се одликује следећим особинама:

¹ О употреби и значењу глаголских облика у оваквим реченицама говори Милка Ивић у свом раду: *О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником г а*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XIII/1, 1970, на стр. 52—53.

² Зависна реченица може бити везана и за неки апозитив (или апозицију): *Превисше пошћена*, а да не сагледа ту своју немоћ пред пожртвовањем и давањем себе, она пати од сазнања . . . (Н. Симић, *Закони и огњеви*, Загреб, 1947, 211). — Али његов поглед откри само једну усамљену птицу, *исувише сиварну* да би му личила на било какво предсказање (Б. Шћепановић, *Уста пуна земље*, Београд, 1976, 32).

(1) У управној реченици постоји нека реч са значењем особине или појаве која може да се јави у мањем или већем степену. У такве речи — са појединим изузецима — спадају придеви, прилози и глаголи. Међутим, понекад се сретне и именица, нпр.:

Но дуборезац је и одвише *комџилајџор* да би их ту оставио саме (П. Слијепчевић, Огледи, Београд, 1934, 127). — Сувише *мислилац* да би сваке године био једнако идеалан борац, сада се опет укључио у борбу за највишу титулу (НИН, 29. III 1970, 15).

Ради се, дакле, о именицама које су употребљене у функцији именског дела предиката или апозиције, односно које имају квалификативну функцију³. Сем тога, у оваквим случајевима се уз именицу подразумева придев *велики*⁴, који може бити и експлицитно употребљен, као у примеру:

Био је дирнут, мада *сувише велики јосџодин* да би о томе говорио (М. Селимовић, Сјећања, Београд — Ријека, 1976, 22).

(2) Експесивни степен дате особине или појаве обележен је префиксом *пре-* или прилозима као што су: *сувише*, *превише*, *одвише* и сл. Међутим, у неким случајевима експесивно значење се само подразумева:

Хоризонт му био на тој равној просторији *мали* да може непријатеља видети (Ј. Игњатовић, Мемоари, Београд, 1966, 246). — Дабовић је ван форме и *сиоро* плива да би то могао да буде (Политика, 28. VII 1976, 19).

А као нетипичне јављају се реченице у којима степен дате особине није оквалификован као експесиван, него само као знатан и сл., нпр.:

Најпопуларнија приповетка још је увек „Записи о даровима моје рођаке Марије“, за коју налазимо да је *ирлично* оптерећена сентиментализмом а да би била призната за ремек-дело (М. Павловић, Осам песника, Београд, 1964, 196). — Он је *госџа* богат и *госџа* разнолик а да се иде тражити преко њега и изван њега још и други смисао и друге вриједности (Хрватска књижевна критика, III, Милан Марјановић, Загреб, 1962, 306). — Павле Бакић је био *довољно* искусан да не би проценио у каквом стању се налази Угарска

³ Квалификативну функцију оваквих именица показује и могућност њиховог координирања с придевом:

Он је *исувише лењ и кукавица* да би учинио било шта од тога (Г. Олујић, Не буди заспале псе, Београд, 1964, 230).

⁴ И прилог *мноџо* се може и само подразумевати уз *сувише*, нпр.:

Исувише је, међутим, елемената у игри... да би се из овако ограничених резултата истраживања могли извући неки дефинитивни закључци (НИН, 26. VI 1977, 13).

С друге стране, овај прилог и сам може означавати експесивни степен:

Мноџо је то велико и тешко да се одмах одлучи (Д. Ђосић, Време смрти, I, Београд, 1972, 74).

Краљевина (Р. Самарцић, Сулејман и Рокселана, Београд, 1976, 303). — Коста Цветић је *врло* озбиљан човек да би се писањем бавио (Д. Ћосић, Деобе, II, Београд, 1961, 330). — Пре свега градић је био *сасвим* мали да би могао да прими толико гостију (Илустрована Политика, 23. VIII 1977, 4).

Но и у овим случајевима се ради о особини неповољној за реализацију радње означене зависном реченицом, што је битно за овај тип сложене реченице (в. следећу тачку).

(3) Управна реченица је потврдна.

(4) У управној реченици нема корелатива⁵.

Структурне карактеристике зависне реченице:

(1) Зависни везник је *га*.

(2) Предикат стоји у потенцијалу⁶ или презенту, с тим што су ова два облика међусобно заменљива, али је потенцијал знатно чешћи.

(3) Испред зависне реченице се може јавити и везник *а*, и то већином код хрватских писаца, код којих су овакве реченице — према нашем материјалу — чак и нешто чешће него реченице без *а*⁷.

(4) Зависна реченица може бити и одрична, нпр.:

Одвише је било добро срце у цара Лазара и одвише је он ипак био витез и човјек свога времена, а да *не би* волио царство (А. Цесарец, Смијех Јуде Ишкарјота, Загреб, 1946, 82). — Био је и превише уморан, а да *не оиази* њено зачахуривање у себе . . . и превише жељан промјена у досади градића, а да га она *не занима* (Н. Симић, н. д., 333).

Текстуалне карактеристике сложене реченице:

(1) Зависна реченица стоји иза управне.

(2) Међу реченицама нема паузе (што значи да у писању не треба стављати зарез).

⁵ Према функцији зависне реченице тај корелатив би могао да буде израз за *то*.

⁶ Код Вјенцеслава Новака нашли смо и један пример потенцијала за прошлост: Уосталом, Андријина је и Луцијина љубав према Титу била одвише јака и прелазила . . . у сљепо, а да *би били* *покушали* одлучније кратити маломе оно, што је толико веселило његово срце (В. Новак, Тито Дорчић, Загреб, 1960, 18).

⁷ У следећа два примера, која су нетипична и по саставу управне реченице, употребљен је везник *иа*:

У граду, нејаке су све птице, и сиромашан је мирис липа *иа* да надјачају шкрипу дућанских врата, бучне поздраве и отпоздраве нечијем старјешинству или потчињености (В. Јелић, Лете слијепи мишеви, Загреб, 1960, 84). — Иван је ипак доста дуго шофер предсједника општине В. *иа* да не би знао све о циглани (ВУС, 14. II 1976, 48).

(3) Главни акценат сложне реченице налази се у управној реченици, али и зависна реченица има свој реченични акценат.

И најзад, што се тиче обавезности делова датог типа сложене реченице, за зависну реченицу треба рећи да се обавезно јавља, сем у случајевима кад се може подразумевати из контекста, односно кад се на значење које би требало бити изречено зависном реченицом може и само упутити анафорским изразом *за њо*, нпр.:

Ти само лажеш да си деструктиван! Ти си прекукаван *за њо*, мој драги! (М. Крлежа, Новеле, Загреб, 1952, 213). — Наравно да заклетву никако није могао одржати, — био је исувише слаб *за њо* (С. Ђоровић, Дјела, II, Сарајево, 1953, 123). — Блејк је, пак, имао дрскости, имао смисла за изазовни парадокс, умео је да кокетује с ђаволом у својим Пословицама пакла. Момчило је био сувише скроман и смеран *за њо* (М. Павловић, н. д., 180)⁸, с тим што се то значење може подразумевати и без експлицитне анафоре, тј. без анафорског супститута *за њо*:

Ја им нијесам правио друштво, *иошњо сам био сувише уморан* (М. Лалић, Заточници, Београд, 1976, 120)⁹.

3.

Смисао оваквих сложених реченица не представља збир, него синтезу значења управне и зависне реченице. Наиме, особина (појава) изнета у управној реченици, односно њен ексцесивни степен, чини сметњу за реализацију процеса означеног зависном реченицом¹⁰; другим речима, процес исказан управном реченицом онемогућује, спречава, искључује, осујећује и сл. остварење процеса из зависне реченице¹¹. Због тога се

⁸ Уп.: Ти си прекукаван *да би био деструктиван*. — Био је сувише слаб *да би заклетву могао одржати*. — Момчило је био сувише скроман и смеран *да би имао дрскости* . . .

⁹ Уп.: Пошто сам био сувише уморан *за њо*, односно: Пошто сам био сувише уморан *да бих им правио друштво*.

¹⁰ Ово јасно показује облик који би сложена реченица имала у случају да се радња зависне реченице ипак врши, јер би онда била употребљена напоредносложена или зависносложена реченица концесивног значања; на пример, према реченици: Травнички Турци су били сувише мудри и поносни да своје узбуђење покажу, стајала би реченица: Травнички Турци су били врло мудри и поносни, *али ипак* су показали своје узбуђење, или: *Иако* су били врло мудри и поносни, травнички Турци су *ипак* показали своје узбуђење.

¹¹ Ако је смисао сложене реченице такав да радња управне реченице искључује реализацију радње зависне, онда се дати тип зависне реченице — као што смо већ видели — понекад јавља и тамо где није изречено право ексцесивно значење, а чак се оцијенити срећу и реченице као што је:

Обоје су до сада живјели под надзором других а да би могли тако брзо оцијенити вриједност стварима, релативност потребоћа (Ј. Козарац, Мртви капитали, Београд, 1963, 102).

радња зависне реченице јавља као неостварљива, односно њена реализација изостаје, услед чега зависна реченица добија смисао супротан свом облику: ако зависна реченица има потврдан облик, њен стварни смисао је негативан, и обрнуто¹². Ово се најбоље види кад се уместо хипотетичког начина изношења радње зависне реченице употреби обична реченица, тј. кад се дата радња сагледа не са аспекта евентуалне реализације, него са аспекта реализованости. На пример, реченица:

Сестра Ана је била одвише реално биће, а да би осјетила жалост због некакве тричаве успомене (И. Дончевић, Безимени, Загреб, 1965, 125)

може се интерпретирати као: Сестра Ана је била одвише реално биће, те *није* осјетила жалост због некакве тричаве успомене.

Ова интерпретација указује и на то да је стварни смисао датог типа зависносложене реченице заснован на узрочно-последичном односу¹³. А тај узрочно-последични однос јавља се у неколико видова:

Један случај показују примери:

Прекрајак је живот појединца, да би могао створити било какав суд на темељу свог властитог, личног „животног искуства“ (М. Крлежа, Два романа, 331). — Међутим, дизајнери су *сувише слаби* да се изборе за свој пројекат у средини чија свест још није изграђена (Политика, 10. VII 1977, 12). — Била је и *сувише мала*, кад је њена мати повела ћерчицу, оцу, у посету, да би се сад могла сећати, добро, тог затвора (М. Црњански, Роман о Лондону, II, Београд, 1972, 183). — Прошли пут си био *сувише мали* да би схватио истину (ВУС, 28. II 1976, 39). — Врло замршена питања новца и тржишта и кредита ја *преслабо* познајем, а да бих могао бити стваран на ваше питање (М. Крлежа, н. д., 337). — Но и он је, тај животињски ужитак, трајао *одвише крајко*, а да би се могло живјети од њега (И. Дончевић, н. д., 77).

Ради се о томе да се особина (појава) о којој је реч у управној реченици не јавља у довољно великом степену, односно у степену који је потребан за вршење дате радње. То се види, нпр., из могуће парафразе првог примера: Живот појединца *није довољно дуи* да би могао остварити . . . , Живот појединца *би морао бити дужи* (= мање *крајак*) да би могао остварити . . . Једном речју, овим реченицама се износи недостатак потребног (ужног) услова за вршење радње зависне реченице.

За илустрацију другог случаја могу да послуже следећи примери:

Прејако је јужно сунце, да би се предмети могли, у Шимуновићевом крају, овити маглинама (В. Назор, Есеји, Загреб, 1950,

¹² Везник а свакако представља средство да се експлицира и појача овакво значење и зависне и целе сложене реченице.

¹³ Зато је могуће интерпретирање помоћу узрочне и управне реченице: *Пошито* је сестра Ана била одвише реално биће, није осетила жалост због некакве тричаве успомене.

365). — И краљ и Волтер имађаху *одвише ошћре* очи, а да остану пријатељи (А. Г. Матош, Пејзажи, Београд, 1956, 26). — Његово поклонство култури било је *сувише сваишћарско* да би представљало озбиљнији мисаони програм (М. Павловић, н. д., 32). — Њихово кретање је било *сувише „ираволинијско“* и *„формацијско“* а да би се могло приписати некој природној појави (Политика, 30. VIII 1976, 11). — Но *и́ревише* је у животу био понижен, осрамоћен, а да та бојазан . . . ухвати у њему дубље коријење (А. Цесарец, Царева краљевина, Београд, 1964, 61). — *Прегуио* је живјела усамљено, а да би се могла одмах снаћи оvdје гдје живот кључа (Вечерњи лист, 31. VII — 1. VIII 1976, 30). — Настасијевић је ученик симболиста, али је он *сувише и́рипадао* себи, оригиналности свога талента и својих проналазака да бисмо га сврстали под наслове песничких школа (М. Павловић, н. д., 168).

Овде се особина (појава) јавља у степену који је сувише велики, те не дозвољава, односно спречава вршење радње зависне реченице. У питању је, дакле, присуство неповољног услова, који представља препреку за вршење те радње.

И у овом и у претходном случају реч је о могућности вршења радње зависне реченице. То се најбоље види по честој употреби глагола *моћи* у зависној реченици (с тим што овај глагол има разна конкретна значења: бити у могућности, бити способан итд.). Овај глагол би могао стајати и у реченицама у којима није употребљен, само што би онда значење могућности било потенцирано. А с друге стране, као што поједини примери показују, ово значење не мора бити експлицитно обележено глаголом *моћи*. Но без обзира на то да ли зависна реченица садржи глагол *моћи* или не, и једним и другим типом узрочно-последичног односа исказује се да оно што се износи управном реченицом онемогућава вршење радње зависне реченице.

У вези с другим случајем треба истаћи још и то да се код одричних зависних реченица јавља значење неизоставног вршења радње, јер је смисао сложене реченице да радња зависне реченице не може да се не врши¹⁴; нпр.:

А твоја је Регина . . . префина и препаметна дјевојка, а да млад човјек не изгуби пред њом куражу (В. Новак, н.д., 81). — Ох, све је и сувише познато и сувише прозирно, а да он то не би опазио, не би размотрио (Н. Симић, н.д., 71).

¹⁴ Неки глаголи, као на пример *осијати*, могу добити негативан смисао, тако да се и код њих јавља овакво значење; нпр.:

. . . и ту је било сусједа премногих и пресвакаких, а да би било која тајна могла остати тајном завазда (А. Цесарец, Тонкина једина љубав, Загреб, 1963, 16).

Смисао је: свака тајна мора бити откривена, свака тајна ће неизоставно бити откривена и сл. (уп.: *осијати тајном* = не бићи откривен).

Смисао прве реченице је да младић мора да изгуби храброст пред Регином, а друге да у наведеној ситуацији личност о којој је реч мора опазити, односно размотрити дату појаву.

Међутим, радња управне реченице може се тицати не само могућности реализације радње зависне реченице него и других модалних моме-ната у вези с њом, на пример оправданости или потребе вршења радње, спремности за вршење радње и сл., при чему се управном реченицом износи одсуство оправдања, мотива и сл. за реализацију радње зависне реченице. Примери:

О непроцењивим заслугама Вукове реформе, о начелима која је он пронашао у говорном језику и поставио као чврсте стубове за писани језик, било је сувише много речи досада, да би се *шребало* поново враћати на то (Јужнословенски филолог, XXVI, 236). — Њих смо већ предобили за се, и на концу, јер је зид претврд, а да да би они *хијели* сломити главу, ми бисмо се још увијек могли с њима да нагодимо (А. Цесарец, Смијех Јуде Ишкариота, 72).

А радња управне реченице може представљати и фактор који директно утиче на радњу зависне реченице. Ту се углавном ради о карактеристици неке личности која искључује или кочи (инхибира) вршење радње зависне реченице, као у примерима:

Али је Аница Савић-Ребац била сувише озбиљан дух да би се поезијом бавила само као хобијем (М. Павловић, н. д., 159). — Француски су радници исувише велика господа да би пристали да стружу камен (М. Капор, Фолиранти, Загреб, 1975, 138). — ... а препеосна је да било коме што нризна (М. Крлежа, н. д., 68).

4.

Посебан проблем код овог типа сложене реченице јесте класификација зависне реченице, и то не само зато што су у том погледу мишљења подељена — једни је сматрају за намерну (циљну), а други за последичну¹⁵, него још више зато што значење и функција овакве зависне реченице представљају комплексну појаву.

Што се значења тиче, зависном реченицом се дата радња износи са гледишта евентуалне реализације, с тим што се као обележја овог значења јављају везник *га* и облик презента, односно потенцијала¹⁶. Овакво значење и облик заиста приближавају ове реченице намерним. Међутим, док се намерним реченицама износи циљ, намера, мотив и сл., реченицама за одређивање ексцесивности карактерише се (не)адекватност

¹⁵ Као намерне, односно циљне ове реченице се класификују, на пример, у књизи: С. Е. Крючков, Л. Ю. Максимов; *Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения*, Москва, 1969, на стр. 105—106; а као последичне класификују се, на пример, у књизи: Karel Svoboda, *Souvěť spisovně češtiny*, Praha, 1972, на стр. 151.

¹⁶ О односу ова два глаголска облика у реченицама са везником *га* в. наведени рад Милке Ивић.

за остварење њима изречене радње. Та разлика се најбоље види по облику корелатива или супститута зависне реченице у управној: код намерних реченица то је *зајшо* или *раги шоја*, а код реченица за одређивање ексцесивности — *за шо*. Стога би се ове друге реченице — заједно са сличним типовима зависних реченица којима се одређује адекватност, способност, предодеређеност, намењеност и сл. за реализацију неке радње, а које се карактеришу употребом везника *га* и презента или потенцијала — могле класификовати као наменске реченице. Једном речју, иако међу свима реченицама које се тичу евентуалне реализације неке радње, односно потенцијалног ефекта оног што се износи у управној реченици постоје семантичке и обличке сличности, тако да би се чак могле повезати у групу наменско-циљних реченица, ипак између реченица за одређивање ексцесивности и намерних реченица постоје и значајне разлике у значењу, а исто тако и у функцији и дистрибуцији.

Наиме, зависне реченице за ексцесивност — да их тако скраћено назовемо — служе да се окарактерише степен неке особине или појаве. По томе су оне сродне са свим оним реченицама чија се функција састоји у одређивању начина, мере, степена и сл. испољавања неке особине или количине или вршења неке радње, односно које се употребљавају уз управну реченицу у којој се налази или подразумева нека придевска или прилошка реч за коју се везује овакво значење или којом се на такво значење упућује. У такве реченице, које би се могле назвати начинско-мерним, спадају: реченице које — у споју с управном — показују подударност начина или мере с неком појавом (*шако . . . како, шолико . . . колико*), сличност (*онако . . . као шо, као га, као каг*), већи степен (*више, одн. компаратив . . . нешо шо, нешо га, нешо каг*), различитост (*грујачије . . . нешо шо, нешо га, нешо каг*), пропорционалност (*ушолико . . . уколико*), карактеристичну последицу (*шако, шолико . . . га*), довољни степен (*довољно . . . га*). У питању су, дакле, такве зависносложене реченице у којима се нека појава не износи сама за себе, него с обзиром на неку другу појаву која може да послужи за њену карактеризацију, што намеће употребу одредбене реченице уз управну.

Реченице којима се карактерише ексцесивни степен нису подједнако сродне са свим наведеним реченицама. Најсродније су, свакако, са реченицама којима се карактерише довољни степен, и то како по основном типу свога значења јер су обе реченице наменске пошто показују (не)адекватност за реализацију њима изречене радње, тако и по семантичкој еквиваленцији типа: *сувише млаг* — *не довољно ситар* и сл. Сем тога, реченице за ексцесивност сродне су и са последичним реченицама јер су зависносложене реченице у којима се оне јављају засноване на узрочно-последичном односу појава које се описују, с тим што се и једна и друга зависна реченица тиче појаве која представља последицу. Међутим, ако упоредимо реченице: *Он је шако брз га ја не можеш ѡресѡићи*, и: *Он је сувише брз га би ја мојао ѡресѡићи*, види се да се само првом зависном реченицом дата радња заиста износи као последица радње

управне реченице, а да реченица за ексцесивност то значење добија тек смисаоном синтезом са значењем управне реченице, а сама по себи износи хипотетичку радњу која би била остварљива да се појава изнета у управној реченици не јавља у тако великом степену. Зато се ове реченицама могу класификовати као последичне само условно, на основу свог суштинског значења, па и то не као последичне реченице у правом смислу речи, него као иреалне последичне реченице.

Дакле, реченице за одређивање ексцесивног степена могу се класификовати бар са три становишта

(1) Према значењу, ове реченице, најшире гледано, спадају у наменско-циљне, јер се тичу потенцијалне реализације, а конкретније — у наменске, јер се односе на адекватност за ту реализацију.

(2) По функцији и дистрибуцији припадају начинско-мерним реченицама пошто карактеришу степен неке особине (или појаве), односно стоје уз управне реченице у којима је употребљен неки придев, прилог или глагол коме се може приписати такво значење. Уже гледано, спадају у реченице којима се одређује (не)адекватност за реализацију њима изречене радње.

(3) Према стварном, фактичком односу радње зависне и управне реченице, односно према реалној ситуацији на коју се односи зависна реченица, ове реченице се могу оквалификовати као последичне, јер се тичу појаве која је последица неке друге појаве. Међутим, ту се не ради о последичним реченицама у ужем смислу, него о иреалним последичним реченицама, јер се дата радња не износи као права последица, него као њена хипотетичка супротност, тако да се стварни смисао добија тек везом са управном реченицом. Другим речима, на манифестном синтаксичко-семантичком плану дата појава није изнета као карактеристична последица, него као критеријум на основу кога се може оцењивати, односно карактерисати степен неке особине, и то према адекватности за дати ефекат.

Љубомир Појовић

О ИЗВЕДЕНИЦАМА ТИПА УСИСИВАЧ

1. У овом раду указаћемо на једну особеност у творби именица на *-ач* изведених од итеративно-трајних глагола на *-ава* (*џи*) односно *-ива* (*џи*).

Први наставак (*-ава*) је унеколико споран у нашој науци. Наиме, у једним радовима (углавном старијег датума) говори се само о наставку *-ва*¹, а у другима о *-ава*². Да се не може порећи постојање наставка *-ва*, недвосмислено говоре глаголи типа *изувајџи* (: изути), *обувајџи* (: обути) и неки други,³ иако, наравно, посебност наставка *-ава* несумњиво потврђују глаголи типа *извештавајџи* (: известити), *решавајџи* (: решити) и др.

Сви се, међутим, слажу у постојању посебног наставка *-ива*.⁴

Ови наставци могу стајати у тројаком међусобном односу.

а) Најређе су у директној морфематској опозицији (исп. *заваравајџи*: *заваривајџи*). Иако се, заправо, опозитност овде темељи на односу основних наставака (*а*: *и*) глагола од којих су изведени, нема разлога да се она оспорава наставцима *-ава* : *-ива* у наведеним глаголима, поготову ако се све то посматра са синхроничне тачке гледишта.

б) Најчешће су ови наставци у односу комбинаторичних варијанти, махом лексички условљених (исп. *извештавајџи* : *исписивајџи*).

в) Често се, такође, наставци *-ава* (*џи*) и *-ива* (*џи*) налазе у односу факултативних варијанти (исп. *заокружавајџи* и *заокруживајџи*)⁵.

¹ Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1963, 405; Белић, *Савремени српскохрватски језик II (предавања)*, Београд 1949, 282—284; Б. М. Николић, *Основни принципи творбе речи у савременом српскохрватском књижевном језику*, Наш језик н.с. XIX, 153.

² Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд 1964, 619—621; Б. М. Николић, *Основи млађе новоиокавске акцентуације*, Београд 1970, 87.

³ И сам проф. Стевановић каже да „у глагола *давајџи* и њему сличних прво а припада основи“ (нав. дело, 621).

⁴ Маретић, нав. дело, 409—410; Белић, нав. дело, 282—284; Б. М. Николић, *Основни принципи* . . . , 153; Стевановић, нав. дело, 619—621; Б. М. Николић, *Основи* . . . , 87.

⁵ О типовима условљености морфа и морфема и морфематској проблематици уопште в. код Р. Симића, *Мейодолошки приступи морфематици именичких речи*, Зборник за филологију лингвистику XVII/2, 83—109. и *Прилози теорији морфеме*, *Анали Филолошког факултета*, Београд 1976, 583—595.

2. Од ових се глагола, као и од многих других, творе веома продуктивним наставком *-ач* тзв. *nomina instrumenti* и *nomina agentis*: *разређивач* (: разређивати), *исписивач* (: исписивати), *угњетавач* (: угњетавати) итд.

То значи да се и ове девербативне именице јављају у два лика, у зависности од тога како гласе глаголи од којих су изведене, тј. да ли су с наставком *-ава*, *-ива* или могу бити и с једним и с другим.

3. Међутим, условљеност *-ива* → *-ивач*: *-ава* → *-авач* није доследно остварена. Постоје, наиме, неке именице овога типа које се јављају у облику који није аналоган облику глагола од којих су изведене (то су, колико нам је познато, увек именице на *-ивач*), било да глагола с одговарајућом варијантом наставка уопште нема, било да га нема у језичком осећању говорних представника одређеног краја или средине. Јасно је из овога последњег да све те именице нису истога статуса, па ћемо их размотрити посебно.⁶

а) У најважнију групу спадају именице на *-ивач* које, бар према консултованим речницима, немају одговарајућег глаголског облика на *-ива* (*ићи*).⁷

Усисивач. — У Правописном и Матешићевом речнику и Речнику Матице српске наводи се само глагол *усисавати*. Сходно томе Правопис има само облик *усисавач*. Његову употребу потврђују и примери: *Овдје сировина важи само као у с и с а в а ч извјесне количине рада* (Маркс, Капитал II, Загреб 1947, 146). *Стројеве за њрање . . . и у с и с а в а ч моју користијићи домаћинсџва уз врло ниске цијене* (Вјесник, Речник МС).

Постоје, међутим, и бројне потврде за *усисивач*: *Ойеџ [маиџају]. . . о сџану и . . . о фриџидеру и у с и с и в а ч у* (Нин 1958, 409/4). *Кад се укључи у с и с и в а ч сва њрашина из црева биће издвана* (Политика 1957, 15840/9). *Тада смо увезли . . . 53.457 комада у с и с и в а ч а за њрашину* (Пол. 1959, 16429/7). *Фриџидер и у с и с и в а ч све се више кристалишу у џиџање џресџџџа* (Пол. 1960, 16667/4). *Ексџрес-електџро, сџеџџализована радња за џоџравку . . . у с и с и в а ч а* (Пол. 1976, 22416/26). *Мој нови у с и с и в а ч за џрашину џреџџџџо се у у с и с и в а ч џара и сџџџџења* (Пол. 1976, 22676/19).

⁶ Систематским истраживањем нашло би се за ову појаву сигурно више потврда, али је за нас битнија сама појава од бројчане њене заступљености.

⁷ То су, пре свега: *Правописни речник уз Правопис сџрџоџрџајскоџа књџџевноџ језика*, Нови Сад — Загреб, 1960; Josip Matešić, Rückläufiges Wörterbuch des Serbo-kroatischen (I—4), Wiesbaden 1967. и *Речник сџрџскоџрџајскоџа књџџевноџ језика* Матице српске и Матице хрватске (I—III) одн. само Матице српске (IV—VI). То, ипак, не мора значити да таквих глагола (на *-ивати*) уопште нема, али су они сигурно веома ниске фреквенције, потпуно периферни.

Само овај облик наводе у својим речницима Ристић-Кангрга,⁸ Московљевић⁹ и Бенсон¹⁰

Појачивач. — У Правописном, Матешиневом и Матичином речнику наводи се само глагол *појачавати*. Правопис не наводи девербатив, али аналогне потврде постоје: *Гледала је Вука који се . . . њихао и везивао појачаваче* (Давичо, Бетон и свици, Београд 1956, 180). [*Апарат за љуве*] *се састоји из микрофона, појачавача са електричним цевима и . . . батеријом* (Пол. 1958, 16337/9).

Да је у употреби и облик *појачивач*, сведоче следећи примери: *Појачала (појачивачи), електротехничке направе . . . за појачање електричних сигнала* (Енциклопедија ЈЛЗ 5/II, 183). *Комбиниран са специјалним појачивачем слике, минијатурни генератор може се носити у торби* (Вјесник 1957, Речник МС). *Инсталирамо у Земуну дванаест појачивача* (Књижевне новине VI н.с., 5—6/7). *Конструисали су апарат-микрофон који је везан преко појачивача са електричним свешлом* (Борба 1957, 34/8). *Овај минијатурни ренџен-апарат састоји се из . . . извора зрачења и појачивача слике* (Борба 1958, 300/8).

Док се ова именица употребљава у оба лика на целој српскохрватској језичкој територији (изгледа да је други лик фреквентнији), прва — *усисавач/усисивач* — је регионално маркирана, и то тако што је облик на *-авач* углавном карактеристичан за стандардни језик на западу, а онај на *-ивач* за стандардни језик на истоку.

Усм(ј)еривач. — Ниједан од поменути три речника нема глагола *усм(ј)еривати*, већ само *усм(ј)еравати*. Сва три имају девербатив *усм(ј)еравач*,¹¹ али Матешинев речник и Речник МС и *усм(ј)еривач*. За овај последњи исп.: [*Песници*] *не могу бити кришчари кришке . . . што значи ни њени усмеривачи* (Нин 1959, 445/9). *Није се у то вријеме довољно исшцало да Савез комуниста треба да буде усмјеривач* (Тито, Речник МС). Посебно указујемо на следећи карактеристичан пример: *Усмјеривачи, уређаји који претварају електр. енергију једног система у електр. енергију другог система. Претварање врши . . . усмјеравањем помоћу електр. вентила* (Енциклопедија ЈЛЗ 6/II, 539).

Убрзивач. — Правописни речник нема глагола, а Матешинев и Матичин имају само *убрзавати*. Овај последњи наводи и потврду за *убрзивач*: *Моћни убрзивач (акцелератор) . . . једина је машина ове*

⁸ Речник српскохрватској и немачкој језика, II гео: српскохрватски речник, Београд 1936.

⁹ Речник руској и српскохрватској језика, Београд 1963.

¹⁰ Srpskohrvatsko-engleski rečnik, Београд 1971.

¹¹ Његово постојање и употребу (?) потврђује једино Правописни речник. Друга два га само преузимају из Правописа.

врсте код нас (Пол. 1970). Исп. и: *Убрзивачи везивања су додаци бетону који убрзавају везивање цемента* (ЈУС У. М1.034, 1976, т. 3.4).

Ниједан од ова три речника нема *убрзавач*.

аа) Прелазни случај између ове и следеће групе чине именице типа *нарушивач, орошивач, усџоривач*. Правопис нема одговарајућих глагола, Матешкићев речник само *нарушавајући, орошавајући, усџоривајући*, а Матичин и глаголе на *-ива(јући)*. Прва два речника наводе само *нарушивач*, а Матешкићев и *орошивач*. За *усџоривач* исп.: *У бајтеријама за производњу атомске енергије кадмиј служи као модератор (усџоривач) нуклеарних реакција* (Матијевић Е. и Кеслер М., Кемија за VIII разред гимназије, Загреб 1954, Речник МС). *Усџоривачи везивања су додаци бетону који одлађају иочетак и крај везивања цемента* (ЈУС У. М1. 034, 1976, т. 3. 3).

Ни у једном од ових речника нема одговарајућих именица на *-авач*.

Слично је и с именицом *расџрскивач*. Правописни и Матешкићев речник наводе само гл. *расџрскавајући*, а Речник МС и *расџрскивајући*. С друге стране, сва три речника имају једино девербатив *расџрскивач*.

б) Другу групу чине девербативи који се јављају само у облику на *-ивач*, иако наши речници (пре свега Правописни) имају двојак облике одговарајућих глагола, тј. и на *-авијући* и на *-ивајући*. То су, између осталих, именице:

закашњивач (Правописни и Матешкићев речник и Речник САНУ);

замрзивач (део хладњака или посебан хладњак за дубоко замрзавање);¹²

исџаривач: *Најчешће су исџаривачи израђени од система савијених цеви* (Јовановић Ј. А. и Обрадовић А. Д., Млекарство, Београд 1950, 138). *Комџресор за хлађење . . . са . . . исџаривачем кујује . . . хошел* (Пол. 1949, 13151/6).

освјеживач: *Лекџори нису освјеживачи језика* (Литература 1957, Речник МС).

џоробљивач: *Храбра војска . . . води непрекидну џешку борбу са немачким џоробљивачима* (Перовић М., Хроника о Пустој Реци, Београд 1951, 27). *Полџиичка линија Парџије је даље орџанизирање . . . џроџив ослоница на фаџисџичке освајаче и џоробљиваче* (Чубулић Т. и Милостић М., Преглед историје НОБ Југославије, Загреб 1955, Речник МС). *Поробљивач има шире значење него некад* (Белић, Око нашег књижевног језика, Београд 1951, 291).

¹² Речник МС—МХ нема *замрзивајући*.

ѝ р о д у ж и в а ч (Матешић);

у с и ѝ њ и в а ч (Матешић)¹³.

в) Посебну групу чине именице које додуше имају двојакe облике и одговарајуће глаголске ликове, али су за одређену средину (појединца, групу, крај — свеједно) обичнији облици именице на *-ивач*, а глагола на *-ава(ѝи)*.¹⁴ То практично значи да се и у тим случајевима именица и глагол облички не подударају сасвим.

У овом погледу је карактеристична обрада неких глагола и од њих изведених именица у великом Речнику САНУ који се к о а у т о р с к и ради у Институту за српскохрватски језик. Тамо се, на пример, *искоришћивач* упућује на *искоришћивач*, а — обрнуто — *искоришћиваѝи* на *искоришћиваѝи*, *исѝражњавач* је упућено на *исѝражњавач*, а *исѝражњаваѝи* на *исѝражњаваѝи*, *исѝуњавач* на *исѝуњавач*, а *исѝуњаваѝи* на *исѝуњаваѝи* итд. То значи да се даје предност именицама на *-ивач*, а глаголима на *-аваѝи*! То, даље, значи да би обрађивачи тих одредница и одговарајући редактори Речника вероватно сами употребили именицу на *-ивач* а глагол на *-ава(ѝи)* и да, сигурно, сматрају да су они у том облику обичнији (па и нормативно прихватљивији).

5. Наведене и њима сличне именице очигледно су новијег постанка.¹⁵ То у сразмерно мањој мери важи и за глаголе од којих су оне изведене. Објашњење непотпуног обличког слагања именице и одговарајућег глагола управо и лежи у објашњењу једне сличне појаве која се јавља код глагола на *-ава(ѝи)* и *-ива(ѝи)*. Наиме, и ту постоји идеалан однос — *закоѝаваѝи* : *закоѝаѝи*, с једне, и *избаѝиваѝи* : *избаѝиѝи*, с друге стране, али у многих глагола он изостаје — *извешѝиваѝи* : *извешѝиѝи*, *исѝуњаваѝи* : *исѝуниѝи* итд., односно *заказиваѝи* : *заказаѝи*, *исѝиѝиваѝи* : *исѝиѝиѝи* итд. Ово се објашњава стварањем посебног наставка *-ава* одн. *-ива* „аналогијом и контаминацијом“.¹⁶ Стварање посебних наставака *-ава* одн. *-ива* остварено је перинтеграцијом дела основе у наставак, тј. тиме што су у глагола типа *закоѝаваѝи* одн. *избаѝиваѝи* финални основин-

¹³ Нема, направно, логике претпостављати да су то само облици оних који говоре *замрзиваѝи*, *освјесиваѝи*, *ѝоробљиваѝи* и сл., а не и оних којима су обичнији облици глагола на *-аваѝи* (испало би да они тих лексема и немају!).

¹⁴ Немамо података за обрнуту појаву.

¹⁵ Оне и лексички углавном припадају најновијем слоју нашег вокабулара. Оне се и данас стварају (исп., на пример, *овлаживач ваздуха*, *ѝонииѝивач караѝа* и др; иначе ниједан од прегледаних речника нема *овлаживаѝи*, одн. *ѝонииѝиваѝи*). Наравно, и појмови који се њима означавају најчешће су нови. Како су то по правилу технички појмови, сигурно је да ће их бити све више (поготову што су често замена за одговарајуће стране термине; исп. из наведених примера *акцелераѝор* → *убрзивач*, *модераѝор* → *усѝоривач* и сл.). Стога мислимо да је потребно указати и на начин њиховог данашњег образовања.

¹⁶ Стевановић, *нав. дело*, 620.

ски вокали постали иницијални вокали наставка, дакле део наставка.¹⁷ Имали смо, значи, процес: *закоја-ваји* > *закој-а-ваји* > *закој-аваји*, односно *избаџи-ваји* > *изба-и-ваји* > *избаџ-иваји*.¹⁸

6. Само формирањем посебног наставка *-ивач* (о *-авач* које је спорно види ниже) могу се објаснити и случајеви типа *усисивач*, *йојачивач* и сл. Процес његовог осамостаљивања је у току и зато се његов иницијални слог (*ив*) осећа још увек и као део основе. Међутим, примери које смо у овоме раду навели несумњиво доказују постојање посебног, самосталног, независног наставка *-ивач*. И тај је наставак створен перинтеграцијом, тј. тако што је *-ив* од дела основе постало део наставка (*џријушив-ач* > *џријуш-ив-ач* > *џријуш-ивач*)¹⁹. Тако формираним наставком могле су се творити *nomina instrumenti* и *nomina agentis* независно од тога да ли је глагол од којег се изводе на *-ива(ји)* или *-ава(ји)*, јер се цео тај сложени наставак додаје на окрњену инфинитивну основу, у овом случају потпуно неутралну.

7. С друге стране, код именица на *-ивач/-авач* немамо укрштену репартицију наставака као код глагола од којих се оне изводе, тј. одступања од уобичајеног модела *разређиваји* : *разређивач*, одн. *уињешаваји* : *уињешавач* једномерна су — *усисаваји* : *усисивач*, али не и обрнуто, нпр. *разређиваји* : **разређивач*. Немамо, дакле, позитивних потврда које омогућују идентификовање посебног сложеног наставка *-авач*, иако само постојање наставка *-ивач* може донекле упућивати на такву могућност. Будући да је то недовољно, мислимо да засад не постоји паралелизам у глаголским и именичким наставцима, значи *-ава* : *-ива*, али *-ач* : *-ивач*.

Ово вероватно долази отуда што су и иначе именице на *-ивач* неупоредиво бројније од оних на *-авач* (према Матешиневом речнику однос је око 5 : 1 у корист првих), иако су глаголи на *-ива(ји)* — према истом

¹⁷ Они су, у исто време, м о г л и остати и део основе. Овим се, у ствари, може објаснити могућност факултативног јављања ових наставака код многих глагола. Све то, опет, указује на то да се ради о непреврелом, незавршеном процесу, процесу који је у току.

¹⁸ О сличној појави у формирању падежних наставака в. код проф. Бошковића, *О њрасловенској именичкој деклинацији са словенскога једништа*, Књижевност и језик XXIV, 123—132.

¹⁹ Перинтеграција у творби именица није ретка. Исп.: *џерионица* (: прати, перем), *џредионица* (: прести, предем), *ишједионица* (: штедеги), *лејилица*, *лејилициие* (: летети итд. В. М. Кишова, *Творба српскохрватских назива њословно-смешајних објеката са суфиксом -ница*, Књижевност и језик XVII, 40—54; М. Николић, *Поводом двојакі облика једне изведенице*, Књижевност и језик XXI, 121—124. и др.

Да поменемо, међутим, да Гунар Сване друкчије тумачи именице типа *џресилац*, *џуцилац*, не одвајајући их од именица типа *носилац*, *чувалац* (*Неколико српскохрватских деривата са -л-*, Зборник за филологију и лингвистику XIX/1, 7—17).

једва за 50% бројнији од глагола на *-ава(ији)* (укључујућу, на обе стране, и оне што се јављају у два лика).²⁰ Самим тим показује се да је модел *разређивајти : разређивач* продуктивнији од модела *усисавајти : усисивач* и да се шири на рачун њега.²¹ Тога ће убудуће сигурно бити више и нема разлога ни сврхе супротстављати му се.

Мирослав Николић

²⁰ Посредног утицаја на јављање модела *усисавајти : усисивач* има факултативност дистрибуције наставака *-ава(ији)*, *-ива(ији)* код многих глагола. Та се факултативност у извесном смислу преноси и на именице (*усисавач/усисивач*, *појачавач/појачивач* итд.), али с прилично јасним путем разрешења дихотомије.

²¹ Многе од ових именица могу се творити и од перфективне основе (нпр. *појачач*, *усисач*, *успорач* итд), али овај творбени модел није постао богзна како продуктиван (иако га својим решењима посредно подржава Правописни речник) управо због те перфективности („заваривач“ је мајстор који в р ш и заваривање, „исписивач“ је онај који исписује, који се б а в и исписивањем, „усисивач“ је апарат који с л у ж и за чишћење итд.).

ОДНОС ГРАМАТИЧКИХ И ЛЕКСИЧКИХ СРЕДСТАВА ЗА ДИФЕРЕНЦИРАЊЕ ЗНАЧЕЊА У СРПСКОХРВАТСКОМ И РУСКОМ ЈЕЗИКУ

(*нећу + да + презент* и *нећу + инфинитив* према *я не хочу + инфинитив*
и *я не буду + инфинитив*)

0.1. Конфронтативно проучавање двају језика, засновано на утврђивању функционално-семантичких еквивалената, показује једну занимљиву појаву. За диференцирање језичких функција и значења разни језици се могу служити средствима различитих језичких нивоа. Тако, на пример, један језик се може служити граматичким, а други лексичким средствима за диференцирање истих значења. Овакви случајеви су свакако ређи код сродних језика, као што су српскохрватски и руски, него код генетски и структурно несродних језика. Зато такве појаве и заслужују посебну пажњу.

0.2. У овом раду размотрићемо српскохрватске конструкције *нећу + да + презент* и *нећу + инфинитив*, њихове еквиваленте у руском језику и нека питања превођења са српскохрватског језика на руски и са руског језика на српскохрватски.

1.0. Разлике у значењу и граматичкој природи између конструкција *нећу (нећеш, неће . . .) + да + презент* и *нећу (нећеш, неће . . .) + инфинитив*, као и немогућност њихове замене без промене значења показао је М. Стевановић у чланку *Инфинитив и свезица „да“ са презентом* (Наш језик, 1935, III, 282—288). У том чланку проф. Стевановић истиче да одрични облик глагола *хити* (и то само у презенту) са везником *да* и презентом другог глагола има значење глагола *желети* или *намерава*. „Уз овај облик глагола *хити* без штете по значење инфинитив не може заменити реченицу са *да* и презентом; у случају употребе инфинитива оптаивне реченице, што садрже радњу која се не жели вршити, претвориле би се у прави футур, којим се тврди да се радња казана инфинитивом сигурно неће десити.“ И обрнуто, ако бисмо у реченицама типа *нећу + инфинитив*“ у футуру инфинитив заменили описном конструкцијом (*да + презент*), онда бисмо место тврдње да се те радње сигурно неће десити добили радње које се не желе или не намеравају вршити.

У негативним реченицама, дакле, за казивање правих будућих радњи може се употребљавати једино инфинитив, а не и реченица са *да* и презентом.¹

1.1. У конструкцијама које овде разматрамо *прамајичким* средствима се диференцира значење (употребом презента са везником *да*, у реченицама првога типа, и употребом инфинитива, у реченицама другога типа):

(1) *Нећу да радим.*

(2) *Нећу радити.*

Реченице типа *Нећу да радим* имају оптаивно значење, а реченице типа *Нећу радити* чисто индикативно. Поред тога, реченице првога типа су у презенту, а другога у футуру, што се види из њихове парадигме:

(1) *Нисам хтео да радим* (перфекат).

Нећу да радим (презент).

Нећу хтећи да радим (футур).

(2) *Нисам радио* (перфекат).

Не радим (презент).

Нећу радити (футур).

Глагол *хтећи* у реченицама првога типа (*Нећу да радим*) чува своје лексичко значење („желети“, „хтети нешто својом вољом“), док у реченицама другога типа (*Нећу радити*) нема свог лексичког значења, десемантизован је, служи као помоћни глагол за грађење футура. Дакле, граматичка средства у овим српскохрватским реченицама служе за диференцирање не само граматичких него и лексичких значења.²

1.2. У руском језику за диференцирање значења двеју наведених конструкција употребљавају се лексичка средства:

(1) *Я не хочу работать.*

(2) *Я не буду работать.*

У реченицама првога типа употребљава се презент глагола *хотеть* са негацијом (за означавање радње која се не жели вршити), у реченицама другога типа — футур глагола *буду* такође са речцом за негацију (за означавање радње која се неће вршити). У овом другом случају прости футур глагола *буду* са инфинитивом несвршеног глагола гради сложени футур.

¹ М. Стевановић, *Инфинитив и везица „да“ са презентом*, Наш језик, 1935, III, 285.

² Овде су узете средње српскохрватске вредности. Познато је да употреба конструкције *да + презент* опада а употреба инфинитива расте идући са југоистока на запад наше језичке територије. Распрострањеност једне или друге конструкције одражава се и на њихову употребу са одричним облицима презента глагола *хтећи* тако да једна конструкција преузима оба значења о којима у овом чланку говоримо.

1.3. На основу изложеног, могу се успоставити следећи односи еквивалентности на српскохрватско-руском плану:

- (1) *Нећу га радим.* — *Я не хочу работать.*
- (2) *Нећу радити.* — *Я не буду работать.*

2.0. Успостављени однос, међутим, ограничен је само на несвршене глаголе. Ово стога што футур свршених глагола у руском језику није аналитички, него синтетички глаголски облик, док се у српскохрватском гради на исти начин као и футур несвршених глагола.

2.1. У српскохрватском језику за диференцирање значења која у овом раду разматрамо употребљавају се иста граматичка средства за свршене глаголе, као и за несвршене (в. т. 1.1.):

- (1) *Нећу га кажем.*
- (2) *Нећу казати.*

2.2. У руском језику, међутим, за означавање радње која се (сада) не жели вршити употребљава се презент глагола *хотейтъ* са одричном речцом и инфинитив основног глагола, као и за несвршене глаголе. За означавање радње која се неће вршити употребљавају се лични глаголски облици основног глагола, исти облици као и за презент несвршених глагола:

- (1) *Я не хочу сказать.*
- (2) *Я не скажу.*

Диференцирање значења се, дакле, одвија и на лексичком (лексема *хотейтъ* према одсуству посебне лексеме) и на граматичком плану (инфинитив према личним облицима презент-простог футура).

2.3. За свршене глаголе може се успоставити следећи однос на српскохрватско-руском плану:

- (1) *Нећу га кажем.* — *Я не хочу сказать.*
- (2) *Нећу казати.* — *Я не скажу.*

3.0. Питање односа и значења наведених српскохрватских и руских конструкција има не само теоријски него и практични значај. Поред значаја за наставу српскохрватског језика у руској говорној средини, ово питање је интересантно за теорију и праксу превођења са српскохрватског језика на руски са руског језика на српскохрватски.

3.1. Српскохрватски преводни еквивалент руске конструкције *не + њросити футур* биће *нећу* (*нећеш, неће . . .*) + *инфинитив*. Примери из приповетке „Выстрел“ А. С. Пушкина и њена три српскохрватска превода (Миленка М. Вукићевића, Божидара Ковачевића и Александра

Флакера) показују да наведена руска конструкција не представља неки већи преводачки проблем.³

- (1) „Ты, граф, дьявольски счастлив“, — сказал он с усмешкою, которой никогда *не забуду*. (215)
 „Ти си, грофе, ђаволски срећан“, рече он с осмехом, који никад *нећу заборавиџи*. (Вукићевић, 19)
 — Ти си, грофе, ђаволски срећан, — рече он с осмејком који *нећу никада заборавиџи*. (Ковачевић, 75)
 — Грофе, имаш врашку срећу — рекао је са смијешком, који никада *нећу заборавиџи*. (Флакер, 21)
- (2) В тридцати шагах *џромаху* в карту *не дам* [. . .] (213)
 На тридесет корака карту *не бих џромашио* [. . .] (Вукићевић, 16)
Нећу џромашиџи карту на тридесет корака [. . .] (Ковачевић, 72)
 На тридесет корака *нећу џромашиџи* карту [. . .] (Флакер, 17)
- (3) [. . .] Надеюсь, что вы *не ойкажесџесь* отобедать у меня в последний раз. (207)
 Надам се да ми *нећеџе огреџи* да ручате код мене последњи пут. (Вукићевић, 8)
 Надам се да ми *нећеџе огреџи* да вечерате код мене последњи пут. (Ковачевић, 65)
 [. . .] Надам се да *нећеџе одбиџи* да посљедњи пут вечерате код мене. (Флакер, 10)
- (4) Может быть, мы никогда больше *не увидимся* [. . .] (208) Може бити, ми *се* никад више *нећемо видеџи* [. . .] (Вукићевић, 9)
 Можда *се* никад више *нећемо видеџи* [. . .] (Ковачевић, 66)
 Можда *се* више никада *нећемо видеџи* [. . .] (Флакер, 11)

Шта показују ови примери? У сваком од њих поред граматичке конструкције и контекст указује да је реч о будућој радњи која се неће извршити. У другом примеру конструкција има потенцијално значење, што је и изражено у преводу М. М. Вукићевића.

Исти преводни еквивалент у српскохрватском је и за руску конструкцију *не буду + инфинитив*. Навешћемо два примера из истог извора.

- (1) [. . .] Неужели Силвио *не будеџи граџџься*? (206)
 Зар је могуће да се Силвије *неће биџи*? (Вукићевић, 6)
 Је ли могуће да се Силвије *неће џуџи*? (Ковачевић, 64)

³ А. С. Пушкин, *Собрание сочинений в шестџи џомах*, Москва, „Правда“, 1969, т. 4; А. С. Пушкин, *Пуцањ. Меџава*, прев. Чича Вукајло [Миленко М. Вукићевић], 2. изд., Београд- Нови Сад, Браћа Грузинцеви, 1921; А. С. Пушкин, *Пријовесџе*, прев. Божидар Ковачевић, 2. изд., Београд — Загреб, Култура, [1949]; А. С. Пушкин, *Хиџац*, прев. Александар Флакер, Загреб, Слога, 1957.

Питање је да ли ће се нешто десити или не (*будеӣ граӣься* — не *будеӣ граӣься*; *шӯћи ће се* — *неће се шӯћи*), а не да ли јунак жели или не жели да се туче (*хочет̄ граӣься* — не *хочет̄ граӣься*; *хоће да се туче* — *неће да се туче*).

(2) „[. . .] А вы, сударь, перестанете ли издеваться над бедной женщиной? *Будеӣте* ли вы *сиреляӣть* или *неӣ*?“ — „*Не буду,*“ — отвечал Сильвио [. . .] (216)

„[. . .] А ви, господине, хоћете ли престати да се играте са једном женом? *Хоћеӣте* ли *иа̄жаӣти* или *не?*“ — „*Нећу!*“ одговори Силвије. (Вукићевић, 20)

— [. . .] А ви, госпору, хоћете ли престати да се титрате с овом јадном женом? *Хоћеӣте* ли *иуцаӣти* већ једном?

— *Нећу да иуцам,* — одговори Силвије [. . .] (Ковачевић, 76)

— [. . .] А ви, господине, докле ћете се ругати јадној жени? *Хоћеӣте* ли *иуцаӣти* или *не?*

— *Нећу* — одговори Силвије. (Флакер, 22)

У два превода конструкција је непотпуна (*нећу*), док Ковачевић узима *да* + *ирезенӣ*. Овакав превод омогућује контекст. У оригиналу, међутим, јунак не саопштава шта (не) жели, него каже да се радња неће десити. На исти начин је интонирано и питање. Зато би превод био прецизнији да је употребљен инфинитив („Нећу пуцати“), чиме би била пренета и емоционалност дијалога (оба јунака хладно говоре о „врџој“ теми). Да је у оригиналу био глагол „хотеть“ уместо „быть“ у истом облику, имали бисмо другачије значење које би се у преводу изразило конструкцијом *нећу да* + *ирезенӣ*: *не хочу сиреляӣть* — *нећу да иуцам*.

Српскохрватски преводни еквиваленат руске конструкције *не хочу* + *инфинитив* јесте *нећу* + *да* + *ирезенӣ*. Пример смо узели из драме „Бедность не порок“ А. Н. Островског:

[Гордей Карпыч:] Ты мне что ни говори, я тебя *слушаӣть не хочу*, ты мне враг на всю жизнь.

[Гордеј Карпович:] Ништа немој да ми говориш, *нећу да* те *слушам*, ти си ми непријатељ за цео живот.⁴

Дакле, према „я тебя слушать не хочу“ имамо „нећу да те слушам“, а према „я тебя слушать не буду“ имали бисмо „нећу те слушати“.

3.2. Неразликовање анализираних конструкција у српскохрватском језику може довести до већих лексичко-граматичких грешака у преводима, што ћемо показати анализом неких места у руском преводу Селимовићевог романа *Тврђава*.⁵

⁴ Цитат је из 3. чина, 15. појава. Превод: А. Н. Островски, *Изabrane комедије и драме*, [књ. 1], прев. Кирил Тарановски, Београд, Просвета, 1946, стр. 59.

⁵ Меша Селимовић, *Тврђава*, Сарајево, Свјетлост, 1974; Меша Селимовић, *Крейосӣть*, превод О. Кутасовой, Москва, „Прогресс“, 1974.

У овом роману једно поглавље има наслов „Нећу да мислим на Рамиза“. Мисао из наслова провлачи се као лајтмотив кроз приповедање. Наратор и јунак романа, Ахмет Шабо, жели да одагна од себе мисао на студента Рамиза, који је затворен у тврђаву због слободоумља и коме прети погубљење, понавља себи и у себи „Нећу да мислим на Рамиза“, али га је трагична Рамизова судбина толико обузела да он не може а да не мисли на њега.

Преводилац романа на руски језик погрешно је семантизовао граматичку конструкцију, сматрајући да је *нећу да мислим* футур глагола *мисли́ти*, па је наслов поглавља превео (или, боље речено, превела, пошто је аутор превода жена): „Не буду думать о Рамизе“. Разлика је очигледна: док у оригиналу наслов гласи „нећу [сада] да мислим на Рамиза“, јунак настоји да се ослободи мисли на Рамиза, у преводу јунак саопштава да [у будућности] „неће мислити на Рамиза“. То што јунак не жели да врши глаголску радњу, не значи да је неће вршити, да неће касније мислити на Рамиза, кад сабере мисли и ослободи се шока који је у њему изазвало Рамизово хапшење.

Мисао из наслова „Нећу да мислим на Рамиза“ јунак понавља десетак пута, али су за нас значајна само неколика места чији контекст је могао да помогне преводиоцу, али и да му одмогне.

Први пример:

Нећу да мислим на Рамиза.

Колико ли је сати?

Нећу да мислим, до подне.

(Оригинал, стр. 151)

Не буду думайть о Рамизе.

Который сейчас час?

Не буду думайть до полудня.

(Превод, стр. 174)

Овде је контекст помогао преводиоцу да се учврсти у уверењу да је то футур, тј. да је прилошка одредба *до йодне* временска граница до које се *неће врши́ти* глаголска радња. Међутим, глагол је у презенту, а временска граница *до йодне* означава докад се *не жели врши́ти* глаголска радња из садашњости.

Други пример:

Нећу да мислим на Рамиза.

— И шта још осјећаш?

— Хоћу да те миришем, као цвијет. Хоћу да напуним очи твојом сликом, да ништа више у њих не стане.

Нећу да мислим на Рамиза. (150)

Не буду думайть о Рамизе.

— А что еще чувствуешь?

— Хочется нюхать тебя, как цветок. Хочется заполнить тобой глаза, чтоб ничего больше не видеть.

Не буду гумаїѝ о Рамизе. (172)

Овде се показују два тока јунакове свести: спољашњи ток, разговор са Тијаном, треба да послужи као бекство од мисли на Рамиза, тј. да спречи остварење унутрашњег тока свести. Ни овај паралелизам („*хоћу* да те миришем“, „*хоћу* да напуним очи твојом сликом“, јер „*нећу* да мислим на Рамиза“) није помогао преводиоцу да правилно схвати и пренесе мисао.

Трећи пример:

Нећу да мислим на Рамиза.

Сад не мислим на Рамиза, већ на оно што ће се о њему говорити.

(152)

Не буду гумаїѝ о Рамизе.

Сейчас я уже думаю не о Рамизе, а о том, что будут говорить о нем.

(175)

И овде имамо паралелизам: *нећу* [сад] *да мислим на Рамиза* — *сад не мислим на Рамиза*; обе реченице су у презенту, с тим што прва означава жељу за (не)вршењем радње, а друга говори о радњи као чињеници која се (не) дешава у тренутку говора. У преводу, међутим, временски паралелизам је нарушен — прва реченица је у футуру, а друга у презенту, обе говоре о радњама као о чињеницама: које се [неће] десити, или које се [не] дешавају.

Само на једном месту конструкција је правилно преведена:

Нећу да мислим на Рамиза, а мислим. Не могу друкчије.

(152)

Не хочу думать о Рамизе, а думаю. Не могу иначе.

(174)

У последњем примеру контекст је условио правилан превод (нећу да мислим, а мислим, не могу да не мислим). Да је и овде употребљен футур, превод би био бесмислен.

Да закључимо. Лајтмотив је и у наслову и кроз цело поглавље требало доследно преводити „Не хочу думать о Рамизе“ да би био еквивалентан српскохрватском „Нећу да мислим на Рамиза“. Превод „Не буду думать о Рамизе“ био би исправан да је у оригиналу „Нећу мислити на Рамиза“, тј. да је употребљен инфинитив уместо везника *да* са презентом.

4.1. У српскохрватском језику, дакле, *прамајичка средствица* (*да + њрезени* и *инфинитив*) диференцирају значења двају типова реченица. Диференцирање значења одвија се на различитим плановима:

а) диференцирање оптативног (*Нећу да радим*) и индикативног значења (*Нећу радити*);

б) диференцирање презента (*нећу*) и футура (*нећу радити*);

в) диференцирање лексичких значења глагола *хитети* (значење „хтети својом вољом, желети“ и нулто лексичко значење, потиснуто граматичком функцијом речи).

4.2. У руском језику *лексичка средствица* (посебне лексичке јединице *хотеть* и *быть*) имају исте функције као граматичка средства у српскохрватском:

а) диференцирају оптативно (*не хочу работати*) и индикативно значење (*не буду работати*);

б) диференцирају презент (*не хочу*) од футура (*не буду*);

в) диференцирају значења која су својствена глаголима *хотеть* и *быть*.

Однос граматичких и лексичких средстава за диференцирање значења у нашим примерима могао би се овако изразити:

$$L_1G_2 \text{ (српскохрв.)} = L_1G_1 \text{ (руски)}$$

$$L_1G_1 \text{ (српскохрв.)} = L_2G_1 \text{ (руски)}$$

(Симболи значе: L_1 — *не |хочу, нећу*, L_2 — *не буду*, G_1 — *инфинитив*, G_2 — *да + њрезени*)

Радмило Маројевић

Из живота речи

ПОРЕКЛО ТЕРМИНА *ОРТ* У ВЕКТОРСКОМ РАЧУНУ

У совјетској и југословенској математичкој литератури употребљава се термин *орџ* за означавање јединичног вектора. У одговарајућој литератури свих других земаља овај термин није прихваћен. Интересантно је његово порекло.

Размотримо нека факта из историје овога термина.

У првом руском уџбенику из теорије вектора „Векториальный анализ и его приложения“ који је написао П. О. Сомов а штампан је у Петербургу 1907. г., налази се податак о извору и пореклу термина *орџ* (гл. 1, 9, стр. 6): „За јединични вектор који има одговарајући одређени правац употребљаваћемо термин *орџ* (*ort* — скраћено од *orientation*) који је згодан због своје краткоће а увео га је Хевисајд (*Heaviside*)“.

Тако је, значи, термин *орџ* увео Сомов у руску научну литературу. Представник руске математичке школе, ученик професора Г. К. Сулова, А. Д. Билимович га је увео у југословенску литературу.

Ипак *ort* не може бити скраћеница од речи *orientation*, јер би у таквом случају требало извести следеће: *or... t...* Да термин *ort* води порекло од грчке речи $\delta\rho\theta\acute{o}\varsigma$, онда би Хевисајд, који га је први употребио, морао да га напише *orth* а не *ort*.

У совјетској математичкој литератури из области векторног рачунања термином *орџ* се користе само неки аутори, као нпр. Н.И. Мусхелишвили и П.К. Рашевски. Многи аутори не употребљавају овај термин, а неки га примењују само у вези са јединичним векторима *i*, *j*, *k* Декартовог координатног система.

Велика совјетска енциклопедија, Т.31, даје следеће објашњење термина: „*орџ* (од грч. $\delta\rho\theta\acute{o}\varsigma$ — прав) (матем.) — исто што и јединични вектор“.

На тај начин термин је дат у обичном значењу са напоменом да потиче од старогрчког $\delta\rho\theta\acute{o}\varsigma$.

Да би се објаснило стварно порекло речи као и њено првобитно значење, послужићемо се делом Оливера Хевисајда „Електромагнетна теорија“ (т. I, II, III, Лондон, 1925. г). У овој књизи је векторском рачуну посвећена III глава „Elements of vectorial Algebra and Analysis“ (стр. 132—305). Ипак, како у овој тако и у осталим главама, аутор углавном говори о јединичном вектору (unit vector). Само на 176. стр. налазимо наслов „Variation of the size and ort of a vector“.

Несумњиво је да је Хевисајд први употребио термин *орт*. Погледајмо какав му смисао даје.

Величину вектора Хевисајд назива тензором (tensor), а вектор чија је дужина једнака јединици — јединичним вектором (unit vector). Ако се ово узме у обзир, није тешко разумети текст на 121. стр. који наводимо на енглеском: „Sometimes it is convenient to have the variation of a vector exhibited in terms of the variations of its tensor and unit vector, or its size and ort.“

У преводу ово значи: „Понекад је промену неког вектора згодније изразити помоћу измене његове величине и јединичног вектора, или његове величине и орта.“

Значи да Хевисајд у својим радовима, поред математичких термина tensor (величина) и unit vector (јединични вектор), употребљава енглеску реч size (величина) и ort (орт). Ипак он речи size и ort не користи много широко и првенство даје општеприхваћеним терминима.

Код Хевисајда је: „... thus E is the tensor or size, and E_1 the ort (signifying the orientation), so that $E = EE_1$ “. То значи: E — интензитет или величина, E_1 — орт (означава оријентацију), тако да је $E = EE_1$.

Тако је Хевисајд објаснио реч *орт*. Она означава правац.

У речнику „A New English Dictionary on historical principles“ (v. 7, г. 179; Oxford, 1909) налазимо следеће објашњење ове речи: „ort (variant of ord) — A point, esp. of a weapon, hence, a pointed weapon, a spear“.

Као што се види реч орт означава оштрицу — оштрицу оружја, копље. Значи да се ort може превести речју стрелица и то објашњава све. Сваки вектор има величину и стрелицу. Стрелица одређује његов правац — одређује његов јединични вектор.

Изгледа да енглеска реч ort није била позната Сомову, јер је у енглеском језику давно изишла из употребе и постала архаична (употребљавала се од XIII до XVI в.) а он ју је погрешно извео од orientation.

Као што је већ речено термин *орт* није добио широку распрострањеност, мада је погодан за означавање јединичног вектора због своје краткоће.

На основу свега изложеног сматрамо да треба избегавати његову употребу и тежити ка томе да он сасвим нестане из научне литературе.

Титомир Анђелић

О ЗНАЧЕЊУ РЕЧИ *ЛИЛА*

Поводом дефиниције речи *лила* — *шанак њовршински слој брезове или трешњеве коре сличан њаиру* — у Речнику српскохрватског књижевног језика Матице српске и Матице хрватске, а и потврда датих за њу, Душан Ковачевић, професор математике, пише једном од уредника Речника:

„У Речнику српскохрватског књижевног језика (издање Матице српске и Матице хрватске) реч *лила* није у целини довољно дефинисана . . . Ради се о првој по реду речи *лила*. За објашњење речи цитиран је Киш-Хорват Фрањо и Десанка Максимовић.“ У вези с овим Д. Ковачевић се обратио и Десанки Максимовић, која му је, између осталог, одговорила:

„У мојој песми лиле значе доиста буктиње које се по брдима пале уочи Петровдана, али су те буктиње од трешњеве или брезове коре. Значи, требало би у Речнику рећи да су лиле у песми *буктиње, вайре*, али да су од коре трешње или брезе . . .“

Д. Ковачевић даље каже: „Међутим, има још једно значење речи *лила*. Реч *лила* у Босни и Херцеговини има истоветно значење као што наводи Десанка Максимовић, али се лиле праве од луча (боровине). Лила се прави тако што се ситна борова дрвцад (луч) повежу у ваљак, у средини се направи држак. Обичај је био да се уочи Петровдана лиле износе на брда и запале. То је углавном обичај српског становништва . . . Тај обичај је у новије време ишчезао . . . У мом родном месту (Дрвар, Босански Петровац, тачније: Босанска Крајина) чује се у разговору: „Јеси ли направио лилу?“ или „Хоћеш ли вечерас носити лилу на брдо и палити је“. Из ових реченица може се утврдити да је лила посебно паправљена за паљење, па стога лила може да гори или још није запаљена“.

Примедба Д. Ковачевића умесна је, и ми ћемо полазећи од ње размотрити значење ове речи уопште.

Вук у своме Рјечнику за *лилу* каже „(брезова или трешњова) оно што се огули с брезове или трешњове коре као хартија. Лила има у себи смоле и може горети као луч.“

У Рјечнику хрватскога или српскога језика Југославенске академије знаности и умјетности уз цитирано и допуњено Вуково објашњење дате су и потврде за друга значења: „Лила, *epidermis*, покожица од брезове, а нарочито од трешњове коре (но у Ужичком зову и саму кору од младе брезе лилом и праве од ње крбуље за брање јагода, боровница, малина, купина и трешања). употребљује се: 1. за везивање, притврђивање пљрожакâ на виле; 2. за бојење ракије у ваљевском крају . . . 3. у Лозници се пале лиле у очи Петрова дне као бакље, машале, стављајући их у процеп дрвен, те запаливши их иду с њима кроз варош. Чуо сам да се тај исти обичај врши и у босанском Подрињу . . . М. Ђуровић.“

У грађи за велики Речник српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности (који се ради у Институту за српскохрватски језик и од кога је већ изишло девет томова) налази се, укључујући и поменуते речнике, преко четрдесет потврда за реч *лила*, на

основу којих би се могла донети потпунија слика семантичке вредности ове лексеме.

Прво. Реч *лила* значи *шанак*, *ладак* *површински слој коре некој*, *обично млађеј дрвеша* (*најчешће брезе, трешње или вишње, али и смреке, лозе и др.*), *који се лако љушти, скида*. Нпр.: Плута је: на брезе и трешњи: глатка и танка, — па се као кожа (пергамент) љушти, и зове се *лила* (К. Прногорац, Природна историја, II део: Ботаника, II изд., Бгд. 1882, 30); Он ме научио у Тушканцу скидати лилу са трешања (Ф. Киш-Хорват, Насмијани удеси, Згб. 1918, 138); Одора јој као свила, /Бела као лила . . . / чиста као зора рана (Р. Кошутић, Сан мале Виде, Бгд. 1928, 31).

Лила, такође, значи и: *огуљена, осушена кора овој дрвеша* (*која се ујоштребљава као врџа, уже за увезивање, причвршћивање нечеја, за прављење кошарца, за прављење бакљи, букјиња, за јошћивање вајре и сл.*). Нпр.: Лила је кора трешњева, вишњева или од лозе, која се почиње дерати од Ђурђева-дне, па се све суши до Ивана-дне (М. С. Милојевић, Песме и обичаји укупног народа српског, књ. I, Бгд. 1869, 6); Лила [је] спољна кора (лика) огуљена са трешње и служи за увезивање парожака на вилама (В. Жунић, Збирка речи из ужичког округа, Подриња и Подунавља, 1899); Лила је брезова или трешњева кора, која се огули и осуши (Гласник етнографског музеја у Београду, 1927, 5).

Друго. *Лила* значи: *бакља, букјиња, зубља начињена од овакве осушене коре, али и бакља, букјиња, зубља ујошће* (*зайаљена или незайаљена*). Нпр.: Уочи Петров дана трешњева кора се стави на мотку и то зову „лила“. Кад падне ноћ лила се запали код стоке и носи око торова и обора (П. Ж. Петровић, Гружа, Српски етнографски зборник LVIII, Бгд. 1948, 250); Пале лиле чобани о Спасову дану, и са запаљеним лилама иду од колибе до колибе (Љ. Пећо, Обичаји и веровања из Босне, Српски етнографски зборник XXXII, Бгд. 1925, 372). Треба напоменути да лила најчешће означава бакљу која се носи за време неких народних обичаја, али она значи и: *зубљу, бакљу и сл. као извор вештачке светлости*; исп. Рибари . . . упале „видело“ (луч, лилу или лампу) и лупају по води (Б. Дробњаковић, Риболов на Дрини, Бгд. 1934, 38).

Реч *лила* такође значи: *јомила* *трања, сламе, коре од дрвеша и др. која се јали према народном обичају уочи неких јразника*. Нпр.: Сваки [на Проклетијама] подиже код свог тора лилу. Лила се зове велика гомила од дрва и брезове коре коју чобани запале уочи Петровдана (М. Лутовац, Гласник етнографског музеја у Београду, 1930, 111); Уочи Јовањдана пале се велике ватре којима рекну лиле (Ј. Билбија, Збирка речи са границе Босне и Херцеговине, 1952).

Треће. *Лила* означава и сам обичај *јаљења бакљи или вајри уочи неких јразника, за време јоклада и сл.*: Јужнословенски обичај познат по најраспрострањенијим именима лила и алалија спада у круг обичаја, који су резултат веровања у моћ очишћавања помоћу ватре, дакле, уништавања злих бића (П. Ж. Петровић, Гласник Етнографског музеја у Београду, 1927, 5).

И четврто. „Лила [је] лов на рибу ноћу са чамцима на којима гори ватра; Одоше на лилу“, како је забележио Д. С. Поповић у својој Збирци речи из Босне и Рашке, 1900.

Један податак о етимологији ове речи. П. Скок у Етимологијском рјечнику хрватскога или српскога језика (изд. Југославенске академије знаности и умјетности, Згб. 1972, књ. II, 302) наводи реч *líla*, узимајући је из Вукова Рјечника, и упоређује је са словеначким *lilek* „abgelegte Haut“ и албанским *lila* „Handfesseln“, уз констатацију: „Долази од истога коријена од којег је *líňaitii*“, а корен *лињ-* прасловенски је и опште-словенски.

Да сведемо. Реч *líla* у нашем језику значи (основно и етимолошки, како изгледа) — танак, површински слој коре неког дрвета (брезе, трешње и сл.) који се лако скида, љушти. Са сличним лексичким значењем овај се корен јавља и у речима *líлак* (змијска кошуљица, свлак), *líласii* (опнаст), *líлиii се* (перутати се) и др. Затим *líla* значи и огуљену и осушену такву кору која се најчешће употребљавала за прављење бакљи, зубљи. И управо из тог значења, претпостављамо, асоцијацијом према функцији, *líla* је развила и значење бакље, зубље, ватре уопште, и извора светлости посебно. А како су се зубље и ватре палиле према народном обичају уочи неких празника, и само значење овога народног обичаја могло се развити метонимијски и асоцијативно. На исти начин, метонимијом и асоцијацијом, према семантичкој нијанси — извора светлости, дошло је и до значења — ноћног риболова са чамцима на којима гори ватра. Ово је значење нешто удаљеније од општег семантичког садржаја ове лексеме (оно се развило индиректно, према могућој примени једне од семантичких компонената), али и оно, као и друга значења илуструје разнолике, али у језику обичне и познате путеве семантичког развитка једне речи.

Д. Горџан-Премк

УПОТРЕБА И СЕМАНТИЧКА ВРИЈЕДНОСТ ГЛАГОЛА УМРИЈЕТИ И ПРЕМИНУТИ

У дневној штампи и другим средствима информисања у неријеткој су употреби, углавном у истом, обавјештајном значењу, глаголи *умријети* и *преминути*. Покоји пут уредници рубрика односно емисија постављају питање који од ових глагола треба употријебити ако хоће да се истакне да је неко престао да живи природним узроком.

Да би се одговорило на питање, потребно се обратити за помоћ српскохрватској историјској лексикологији и лексикографији, да се у старије епохе развоја језика не залази.

1. Глагол *умријети* (стсл. оумрѣти) у значењу *престати живјети* представља прасловенску ријеч, а појављује се у писаним споменицима

на српскохрватском језику већ од 14. вијека (о томе нас обавјештава Ђуро Даничић у свом Рјечнику из књижевних старина српских I—III, Београд, 1863—1864). Према Рјечнику хрватског или српског језика Југославенске академије знаности и умјетности (даље: РЈА), глагол умријети има више значења:

а) *преставити живјети* — аа) за људе, бб) за животиње;

б) *умријети, бити убијен, зајавити, поинути*;

в) *уинути, поинути, обумријети* — у значењима која се односе на негативне емоционалне ситуације, веома познате и у данашњем како књижевном тако и разговорном језику (уп. РЈА XIX, 615).

Ристић и Кангрга у свом Речнику српскохрватског и немачког језика (Београд, 1928), на стр. 1137, дају следећа значења глаголу умријети:

1. sterben — *умријети*, 2. absterben — „*умријети*“, нпр. у гријеху, 3. разни изрази за *преминути*, у значењу умријети, затим *уасити се, мирно склопити очи*, 4. загријати воду *да умре студен*.

Дакле, Ристић-Кангргин Речник, као веома информативан српскохрватски лексикон, и РЈА, као монументални историјски рјечник српскохрватског језика, дају овом глаголу и значења мимо основног — престати живјети, али су сва остала, мимо основног, секундарне вриједности.

Да бисмо се поближе информисали о значењима глагола *умријети*, тј. ако бисмо хтјели да вршимо шире семантичке анализе везане за њега, било би потребно консултовати веома широку литературу, не само лингвистичку, већ и дјела лијепе књижевности из овога вијека на подручју српскохрватског језика, посебно с обзиром на чињеницу да РЈА има историјски карактер, са подацима прије свега из ранијих епоха нашега језика. Но, с обзиром на то да је РЈА узео, тако рећи, сву писану грађу од 12. до 19. вијека, као и да је узимао у обзир старију лексичку литературу какви су рјечници: Вранчићев (Венеција, 1595), Микаљин (Лаврети, 1649), Дела Белин (Венеција, 1728), Витезовићев (Беч, 1685), Стулићев (Дубровник, 1806), Шулеков (Загреб, 1860 -хрватско-њемачки, 1874 — хрватско-њемачко-талијански рјечник, 1879 — именик биља), затим цитирани Даничићев (из књижевних старина српских), Вуков и др., као и мноштво друге литературе, нарочито из 19. вијека (зависно од тома РЈА), најбоље се ослонити на оно што он доноси.

2. Глагол *преминути* има нешто више значења. Примјери које дају наши најстарији рјечници показују да се овај глагол у литератури на српскохрватском језику појављује од 15. вијека наовамо. (При овоме треба напоменути да је умјесто глагола *преминути*, у значењу *умријети*, у старијој литератури на српскохрватском језику, још од 12. вијека, нарочито у средњовјековној српској књижевности 13—15. вијека, у употреби глагол *преставити се* (не: представити се).

Према РЈА значења глагола *преминути* су:

а) минути на други свијет, тј. *умријети*;

б) *премучаџи*, *прећуџаџи* (Овде не могу преминути, да не опоменем родитеље и учитеље, Д. Обрадовић, Совјети здравога разума. Примјер, као и други за значења овог глагола, цитиран према РЈА XI, 610—611);

в) исто што и *минуџи*, *проџи*, *оџиџи* — у пренесеном смислу;

г) *проџи*, у временском значењу (Како много лѣт премину, Из глагољских рукописа . . .);

д) *пријеџи* (Преминуше Котича планину, Вук, н. пј.; Иде војска преко Таре хладне и Тару је воду преминула, Вук, н. пјесме).

Појављују се и значења:

а) *остаџи* (Тадај ћу . . . с весељем приминут ови свијет немили, Менчетић-Држић);

б) *ишчезнуџи* (Зором кад сину с истока даница, сва мрклос примину, М. Ветрановић);

в) *пробавиџи*, *проборавиџи* (Јер се зарекох . . . у чистоћи мој вик приминут, Х. Луцић);

г) *заџи* (Но кад мркну и премину сунце, сви поспаше, Пјеванија црногорска);

д) *несџи*, *премаџи се* (В. Караџић, н.пј.).

ђ) *прелеџи* (Синоћ ми славја премину Даници вили бијелој, Вук, н. пј.).

Дакле, семантичко поље глагола *преминуџи* знатно је шире од семантичких вриједности глагола *умријеџи*. Основно значење и овог глагола је умријети, али се уз то појављују, како смо видјели, и значења: минути, проћи (мјесно и временско зн.), прећи, затим: прећутати, оставити, ишчезнути, проборавити, заџи, нестати, премјестити се са једног мјеста на друго, прелетјети. Ово је значајан моменат који има одређујући карактер у семантичкој дистинкцији међу глаголима *умријеџи* и *преминуџи* и њиховој употреби у језичком стандарду савремених средстава јавног информисања.

Анализа употребе и фреквенције ових глагола у књижевном језику не би нам дала задовољавајући одговор на питање који од ових глагола употребљавати у средствима информисања ако желимо да дамо обавјештење о томе да је неко престао да живи а узрок томе је природна смрт. Из старије литературе смо видјели да глагол *преминуџи* има више индиректних, пренесених значења, односно значења којима се не означава престанак живота. Тако, међутим, није са глаголом *умријеџи*. Он има мање пренесених значења.

С друге стране, глагол *умријеџи* у књижевности 19. и 20. вијека, а и у савременом разговорном језику, има такође пренесена значења, али сва се она свде на значење *несџи*, дакле значење блиско значењу синтаг-

ми *престатаи постојати, престатаи живјети*. Тако, да не набрајамо, имамо код Његоша у Горском вијенцу: „ . . . бјеху мушка прса охладњела, а у њима умрла слобода“ (стихови 2628—2629, подв. Д. Ћ.) и сл., или у разговорном језику: Умрла је у њему свака воља за животом. Данас, рецимо, у жаргону можемо чути лексему *мршав* у низу значења, са позитивним својствима (лијеп, јак, силан, одличан, имућан, свезнајући, блистав, квалитетан итд.). Али, као и жаргону (који има своје „законе“ изражавања), лијепој књижевности није могуће „нормирати“ лексику, норма у књижевном стандарду се утврђује управо на основу онога што живи у књижевности. У том смислу граматицима, „кодификаторима“ језика остаје да за стандард узимају неограничене могућности језичког израза лијепе књижевности (прозе и поезије), њене изузетно разноврсне синтаксичке односе, њене многобројне семантичке вриједности одређених ријечи и све богатију лексику коју књижевност, заједно са осталим грамама духовног живота, дакле и науке, технике, умјетности итд., свакодневно ствара.

Нас овдје у првом реду интересује употреба ова два глагола у заједничком значењу, тј. „престати живјети“, гдје — упркос семантичкој подударности — постоји и стилска разлика. Наиме, глагол *умријети* је стилски неутралан, својствен обичном информативном казивању, док глагол *преминути* представља својеврсни еуфемизам, стилско ублажавање; зато је разумљиво што се ова друга ријеч често примјењује у посмртним огласима, за које је и иначе карактеристичан емотивни стил.

Средствима јавног обавјештавања остаје, међутим, да се придржавају језичког стандарда у његовом нормалном, стилски неутралном виду. С тог становишта, у текстовима који имају информативни карактер није оправдана она слобода употребе разноликих семантичких вриједности која је дозвољена писцу пјесме, приче, романа и других литерарно-књижевних састава и текстова посебне намјене. У информативним текстовима аутор мора бити прецизан у изразу слично научном раднику, јер и један и други треба да читаоцу (или слушаоцу) најкраћим путем саопште садржај, да дају обавјештење. Када су средства јавног информисања у питању, овакав став се нарочито односи на редакцијске, непотписане текстове. То, свакако, не значи да језик обавјештења треба да буде збир крутих, сувопарних, беживотних мисли и реченица. Тај језик мора прије свега да буде коректан, јасан, мора гачно изразити оно што се жели рећи, и у том погледу у својим најбољим изразима — он је књижеван и лијеп.

Према свему што сам рекао, залажем се да се у средствима јавног информисања у избору између глагола *умријети* и *преминути* (у значењу „престати живјети природним узроком“) да предност првом, како не би дошло до његовог потискивања из употребе и сиромашења лексичког наслеђа. Ово се нарочито односи на наслове, као најкраће изразе одређеног обавјештења.

Драго Ђујић

ЛАТИНСКО *FUNDAMENTUM* У ЈЕДНОМ НАРОДНОМ ГОВОРУ

У говору бајинобаштанског села Љештанског латинска лексема *fundamentum* има ових пет ликова: *agàmei̯*, — *vagàmei̯*, *vudàmei̯*, — *vazgàmei̯*, *vuzgàmei̯*. Они означавају *шемељ* какве *праћевине*, на основу чега се тачно идентификује њихов базни облик *fundamentum* (*основ*, *шемељ*, *подножје*).

У свим овим лексемама доследно су спроведене само ове две промене: 1) отпадање суфикса *-um*; 2) упрошћавање за изговор неподесне консонантске групе *-nt-* губљењем њене назалне компоненте.

У четири од пет лексема консонант *ϕ > v*: *vagàmei̯*, *vudàmei̯*, — *vazgàmei̯*, *vuzgàmei̯*, а у једној се потпуно губи (*agàmei̯*).

У три лексема (*agàmei̯*, *vagàmei̯* и *vudàmei̯*) консонантска група *-ng-* упрошћена је због неподесне артикулације губљењем назалне компоненте (*-nd- > d*), а у двома лексемама (*vazgàmei̯* и *vuzgàmei̯*) иста група има рефлекс *-zd-*.

Фонетски најудаљенија лексема од базног *fundamentum* је лексема *agàmei̯*. У њој се, поред поменуте две доследно извршене промене код свих пет лексема, још и консонант *f* потпуно изгубио, па после све четири ове промене добио се резултат: *fundamentum > ugàmei̯*, али такве лексема нема међу поменутих пет. Овде се догодило ово: иницијално *u > a* под утицајем вокала *a* из наредног слога, чија се асимилативна моћ заснива на његовој акцентованости. (Истог је постанка и *a* у иницијалном слогу код лексема *vagàmei̯* и *vazgàmei̯*). Што је у лексемама *vudàmei̯* и *vuzgàmei̯* у остало неасимиловано, вероватно је на то утицала његова интерконсонантска позиција, у којој је оно лакше могло опстати него као усамљени глас у позицији испред акцентованог слога, што је његов случај у поменутој, касније измењеној, лексеми *ugàmei̯*.

У лексемама *vazgàmei̯* и *vuzgàmei̯* занимљиво је порекло фрикативног *z*. Оно је могло настати као резултат упрошћавања неприкладног изговора назално-праскаве групе *-nd-*, те се стога назално *n* супституисало фрикативним *z*, гласом који је по месту творбе сродан праскавом *d*, другом гласу у групи *-nd-*.

Милосав Тешић

Језичка култура

ОГЛЕД О НЕКИМ НЕДОСТАЦИМА ЈЕЗИКА ДНЕВНЕ ШТАМПЕ

Често нас пријатељи, и познаници уопште, пресећу на улици с вајкањем како нам је језик средстава општекултурне комуникације: радија, телевизије, филма, позоришне сцене, дневне и друге текуће штампе — доста лош. Ово је, можда, одвећ строга оцена тога језика. Али се не може ни спорити да, и поред настојања колектива поменутих установа да им језик буде бољи, он има својих недостатака, доста крупних каткада. И дужност је и тих установа и осталих просветно-културних чинилаца код нас да своја настојања у означеном правцу појачавају, а свих оних што слабе стране језика запажају и верују у могућност и потребе њихова отклањања — да их у тим настојањима стално помажу.

Једна врста помоћи била би указивање на језичке некоректности, њихово објашњавање, давање предлога за њихово уклањање са истовременим предлозима за замену беспрекорним одговарајућим језичким средствима. Тога ради ми смо и узели да се овај пут задржимо на неким уоченим недостацима језика наших дневних листова, и то само на онима које смо запазили у једном једином броју једног реномираног нашег дневника (од 9. маја 1976), реномираног и по томе што има своје, и по језику, познате сараднике и што, кад стално а кад повремено, на својим ступцима доноси језичке поуке, било у виду тзв. „ситница језикословних“, било у виду лекција ученицима. У вези са тим, ми бисмо вредним културним посленицима на овом важном задатку, сарадницима листа на тим двема његовим рубрикама, препоручили да „језичке грешке“ не траже на другим странама него да их узимају са стубаца листа у коме сарађују. Њихове би поуке у овоме случају биле свакако ефектније, и несумњиво ефикасније. А да ће и тамо наилазити на начин писања који се не може сматрати беспрекорним, увериће се свако ко (на стр. 3, стубац 1. означеног листа) прочита реченицу:

„Тромесечно чекање да надлежне власти СРН објаве шта су открили о злочину усред Франкфурта наводи да се поставе забринута питања“, — где ће залазити две честе језичке некоректности — прву, која се тиче конгруенције, и другу, што се односи на избор речи. Ми смо управо на те

две појаве недавно, пишући чланак *Немарносић времена језику у дневној штићамји* (Наш језик књ. XIX, стр. 189—203), скренули пажњу, и истакли да одсуство осећања за законитости конгруенције и смисла за добар избор речи најчешће чине слабе стране писмености код нас. А једно и друго то карактерише језичко-стилске некоректности горе наведене реченице.

Прво бар, међутим, њеном аутору није било тешко избећи јер је сувише лако осетити да субјекат ж. рода *надлежне власици* захтева и ликовне својих предиката у облику истога рода, па је јасно да је требало казати како се чекало да те власти објаве шта су *ошкриле*, а не, како је написано, шта су *ошкрили*. Оволико је, мислимо, сасвим довољно рећи да свако разуме на шта се односи наш приговор пишевој конгруенцији. Даље у тексту, предлог *усред* и придев *забринутиа* нису срећно одабрани да се употребе тамо где их налазимо. Много је складније било рећи у *Франк-фуртју* него *усред Франкфуртиа*, мада ово друго подразумева: у овоме граду, тамо где је он најживљи, наочиглед власти, тако рећи, и у најгушће насељеном делу његову, што значи да је злочин извршен без икаквог покушаја било кога да га спречи, јавно у ствари, и да су извршиоци били сигурни да ће своје злодело извршити не само без икакве сметње с било чије стране, него, штавише, и без икакве бојазни да ће бити ухваћени. За прве моменте, одмах после извршеног злочина, у узбуђењу које је њим изазвано, приказани тон и језичка средства сасвим би одговарали. Овде се, међутим, не изражавају таква осећања, већ се, после подоста времена протеклог од извршења злочина, пошто су прошла велика узбуђења због њега, једноставно хтело показати на који се злочин мисли и означити то његовим везивањем за град Франкфурт. А то се мирно могло рећи употребом предлога у место *усред*.

Ако се и не може тврдити да се узимањем придева *забринутиа* у функцији одредбе именице п и т а њ а ствара неспоразум о томе на каква питања се мисли, — многи ће се ипак „забринуто“ питати да ли се за све што изазива бригу може рећи да је забринуто. *Забринути* је, пре свега, онај кога мори брига, ко има бригу, а забринуто је и оно што одаје бригу (Исп. ова два значења придева *забринути* у великом Речнику књижевног и народног језика САНУ и тамо наведене примере: *Изишла (им је) у сусрет са сјајним и забринутиим лицем* и *Догао је забринутиим љасом* — за ово друго значење). Али се не може рећи да је забринуто и све што на било који начин стоји у вези с бригом, што проузрокује, рецимо, бригу или је изазива, уколико се ово двоје не своди једно на друго. И боље је било казати *забрињавајућа* него *забринутиа штићања*.

1.

Именице које означавају бројни износ, количину предмета, лица, појмова уопште (*штићина*, нпр., *хиљада*, *половина*, *четвртина* и сл.) по тој својој функцији имају карактер прилога. Али употребљене у облику номинатива претежним делом задржавају именичка својства. И зато их прилошки употребљене треба узимати у облику акузатива. Писац речени-

це: *Половина кућа је срушено* (стр. 3, стуб. 3. дотичног листа означеног датума) — свакако је имао на уму прилошку службу прве речи у њој када је у њеном предикату употребио облик који захтева прилог. То га је обавезивало да и субјекту да облик који искључује сваку недоумицу: да ли ту имамо реченицу са именичким или прилошким субјектом. С обликом акузатива, реченица ће гласити: *Половину кућа је срушено*. Да је она дата у овоме облику, коректности те реченице се не би могао чинити никакав приговор. Облик номинатива *йоловина* пак сугерира читаоцу (одн. слушаоцу) именичку употребу, а ова наравно захтева и облик одговарајућег именског предиката, тј. употребу реченице у облику: *Половина кућа је срушена*.

Предикати у напоредним реченицама са стварно истим субјектом треба да буду у истом облику, а новинар у својој стилизацији (на стр. 16, стуб. 1) није употребио такав облик, већ је написао:

„Нови нацрт закона разликује се од претходних по томе што се, све до сада у законима *одлучивало* о слободи побачаја и, углавном, *ојраничавали* су се на правно обезбеђење услова . . .“

Ради остварења веће стилске складности, а и ради постизања потпуне јасности онога што се (у ступцу 2. стране 12) хтело казати реченицом:

„Организовани су и други облици оспособљавања становништва, као што су курсеви кућне неге, за планирање породице, за добровољни социјални рад“ —

ми бисмо препоручили уједначење облика језичких средстава у функцији допуна место разлике међу њима, која пада у очи код писца чланка из којег смо узели ово што наводимо. И ми бисмо написали: *Орианизовани су и други облици оспособљавања сјановништва, као шјшо су курсеви кућне неге, йланирања йпородице и доброволној социјалној рада* или: . . . као шјшо су курсеви за кућну неју, за йланирање йпородице и за доброволни социјални рад. Уједначили бисмо, значи, облике допуне именице *курсеви* било давањем другој и трећој вези облика прве допуне, било првој — давањем облика друге и треће. Стилизација с уједначеним тим облицима наведену реченицу би чинила и складнијом и јаснијом. Ми бисмо, можда, били пре за друго једначење него за прво, јер се овим одређеније каже чему су намењени курсеви, мада се ни оним првим обликом не искључује намена.

Сличном обличком уједначавању језичких средстава у истој функцији ми дајемо преимућство над разноликошћу облика у таквим језичким приликама. И сматрамо да би опет било не само стилски складније већ и језички јасније да је место:

„И више од тога, свој рад и настојања усмерио је и на развијање хуманијих односа међу људима, узајамне солидарности и сарадње међу народима, на очувању мира у свету“ (стр. 12, стуб. 1) — казано: *И више од шјога, свој рад и настјојања усмерио је и на развјијање хуманијих односа међу људима, на узајамну солидарност међу народима и на очување мира у свешу*. Јер овакво уједначавање искључује могућност

да се створи закључак о друкчијим односима међу деловима у набрајању, који се намеће када се не гледа у написани текст с правилном интерпункцијом, него се аудитивно сазнаје његова садржина.

У област лоше конгруенције, недопуштене срочности, не иде само неодговарајуће означавање субјекта и предиката, и деклинабилних одредаба субјекта, већ и свих делова говора који напореда стоје у неподударним облицима, уколико се ови у истој функцији не употребљавају у неусловљеној алтернацији. Тај печат носе такви делови у реченици:

„Племените тежње великог хуманисте и филантропа Анрија Динана о помоћи рањеницима на бојном пољу, биле су оживотворене 1863. године, када је основан Међународни црвени крст и закључивањем прве Женевске конференције августа 1864. г. (стр, 12, стуб. 1). —

где је место временске реченице — *Када је основан Међународни црвени крст*, с обзиром на други део те реченице, која гласи и *закључивањем прве Женевске конференције*, . . . боље било употребити исти облик такође глаголске именице — *оснивањем (Међународној црвеној крсти)* и целу одредбу од два њена дела дати у потпуној развијеној реченици: *Племените тежње великог хуманисте и филантропа Анрија Динана . . . о помоћи рањеницима на бојном пољу биле су оживотворене о с н и в а њ е м Међународној црвеној крсти* 1863 (овде нешто мало мењамо и ред речи) и *закључивањем Прве женевске конференције 1864. године*. А могла би се ту извршити и друкчија допуштена измена узимањем глаголског облика место облика инструментала глаголске именице — *закључивањем* у другом делу одредбе, у коме би случају рема (предикатски део реченице) гласила: „*биле су оживотворене када је основан Међународни црвени крст (1863) и закључена Прва женевска конференција (1864)*).

2.

Као други пример за не баш срећан избор речи односно облика речи, можемо навести пасус:

То је и био повод да се обратимо Живи Белтран, с молбом да разјасни неке његове чланове (мисли се на одређени закон), стављајући акценат на ова два најновија правна прописа, „шокантна“ на први поглед. Негодовање на које смо наишли . . . било је оправдано јер, како нам је она рекла, људи не схватају суштину нацрта и произвољно га тумаче, посматрајући неке његове чланове одвојено од других, иако се овај нацрт мора посматрати у целини“ (стр. 16, стуб 1).

Овакве стилизације доводе до неспоразума о садржини наведених и других сличних реченица. А то је овде у првом реду условљено непромишљеном употребом глаголског прилога и такође несрећно употребљеним изразом *стављање акцената* јер се не зна ко „ставља акценат“: да ли они што се обраћају с молбом или то треба да учини она којој се они обраћају.

Да би се неспоразум избегао, могло се рећи „... с молбом да разјасни неке њејове чланове, на првоме месџу два најновија њравна ѡројшса“. И даље: „... људи не схваћају суштинину нацрџа и ѡројшвољно ја ѡумаче ѡособним ѡсмајрањем неких њејових чланова, а он се мора ѡумачиџи заједничким ѡсмајрањем свих чланова једних с друјима“. Овде се, и у другим оваквим случајевима, постиже потпуна јасност узимањем глаголске именице место глаголског прилога и још неким другим одговарајућим изменама.

Стилски несклад ће се отклонити и остварити потпуна јасност заменом везника *и* — везником *а* и незнатном променом реда речи у сложеној реченици:

„Тако се долази до парадоксалне ситуације да се моћна електронска опрема користи за већи комодитет администрације и грађанин се и даље задржава, уз помоћ савремене технологије, у поданичком односу“ (стр. 7, стубац 1).

Писац јасно говори о парадоксалној ситуацији искоришћавања моћне електронске опреме за и даље задржавање грађанина у неповољном положају, што је, разуме се, недопустиво. А када је то тако, када, супротно напретку у електронској опреми, грађанин, и даље остаје у поданичком односу, требало је да писац који то констатује, између своје две констатације супротног смисла стави знак везе за супротност, а не и за истосмерност, тј. да две супротне реченице веже одговарајућим везником *а*, а не копулативним *и*, па да каже: *Тако се долази до ѡарадоксалне ситуације да се моћна електронска опрема искоришћава за већи комодитет администрације, а грађанин се, уз ѡмоћ савремене технологије (и овде смо изменили ред речи), и даље задржава у ѡоданичком односу.*

Исти сарадник листа и у истом чланку показује да није свакад нарочито јак у избору адекватних речи. Ми не бисмо као он управу и грађане, о односу између којих пише, узимали, као што то он чини, као две „странке“, већ су то за нас само две с т р а н е. А у реченици:

„Управа мора схватити да су непосредни произвођачи основни фактор нашега друштва и, према томе, тако се и понашати“. Ми, осим тога, не бисмо употребили све речи које код њега налазимо. Не бисмо, наиме, узели реч *ѡако*, јер се не зна на шта се она односи, и сасвим је сувишна. А наведена реченица би без ње била и лепша и исправнија. И не може се, као што опет чини овај писац, казати „да су многи поступци управе далеко од самоуправне праксе“ када се говори да је супротно од онога што би требало да буде самоуправна пракса. А оно што још није него би само требало да буде и оно што јест — две су различне ствари, па би се то морало и означити одговарајућим језичким средствима.

Стиче се утисак да се при писању често и не води рачуна о томе да ли ће дата реч одговарати ономе што њом хоће да се каже. Тиме се једино може објаснити што се у једном допису о земљотресу у североисточној Италији, одмах иза констатације да је председник италијанске владе посетио од земљотреса настрадале крајеве земље — каже:

„Он је *јошом* у Удинама разговарао с представницима локалне власти о даљим корацима које треба предузети“ (стр. 3, стуб. 4).

А из целе је језичке ситуације разумљиво да је он тај разговор водио за време своје посете, а не после ње, па је посве јасно да је дописник листа, место *јошом* требало да употреби одредбу *шом* *јри-ликом* и да каже — Он је *шом* *јриликом* (а не *јошом*) у Удинама водио разговоре с *јредсјавницима* *власји*.

Исто одсуство смисла, па, штавише, и одсуство осећања потребе за њим, огледа се и код другог једног сарадника истог листа, и у истоме броју где (на стр. 12. стубац 1) читамо:

„Са бојног поља, значи, од помоћи рањеницима, делатност Црвеног крста преноси се на друге људе који страдају у вихору рата — на заробљенике, болеснике, интернирце, цивилна лица, избеглице“.

Писац полази од места с којег почиње делатност Црвеног крста и својом мишљу се преноси на рањенике, на људе, то јест, око којих се ту, пре него око ма чега другог, Црвени крст ангажовао. А сметуо је с ума да је говорио о месту на коме почиње да дела ова хуманитарна организација, па каже да се одатле (с бојног поља, дакле) њено деловање преноси на друге људе; стилизује, значи, реченицу према ономе што му је у свести, која је стварно затајила, а не с обзиром на оно што је већ ставио на хартију. И према томе, излази да је бојно поље категорија људи. Да је контролисао оно што је имао да каже, овај новинар би рекао да је *Црвени крст своју делатност с бојног поља, шј. од јомоћи рањеницима, јренео на јружсање јомоћи у друјим срединама у вихору рајиа јјакође, али на нешијо дружчији начин, сјрадалим јудима: заробљеницима, болесницима, инјернирцима, цивилним лицима, избеглицима*. Закључак је, наравно, јасан — да се ни овај сарадник не сналази у избору адекватних језичких средстава. Или ће бити тачније ако кажемо да ни он, као ни многи други, не контролише сам себе како се изражава, а да ни редакције дневних листова не поклањају свакад пажњу начину изражавања својих сарадника како би недостатке њихова језика свеле на што мању меру, иако је њихова дужност да то чине. А имају и могућности за ово. И зато се у појединим бројевима дневних листова, међу које иде и овај што нам је под руком, срећемо с чешћим језичким некоректностима.

3.

Често те некоректности нису само у појавама на којима смо се досад задржали, већ и у другим неким упадљиво лошим одликама језика и стила дневне и друге текуће штампе. Ми ћемо се овде позабавити са још две-три такве одлике, које нам нуди прегледани број новина, и то: редом речи у ширим језичким јединицама, за који смо сматрали да га треба изменити у по једном наводу и 1. и 2. главе, и начином стављања знака интерпункције у њима којему се могу чинити и чине приговори, и, најзад, оним што се осећа стереотипним и баналним у језику. А надамо

се да ћемо оваквим указивањем на слабе стране језика свакодневне лектире изузетно широког круга читалаца обратити пажњу, пре свега редакцијама дневних листова како би се ове постарале да их отклањају из чланака, дописа и свих врста обавештења која доносе, уколико то нису у стању да учине њихови сарадници. На тај би начин оне потпуније одговориле својим значајним задацима васпитавања бројних и неизбројивих читалаца давањем тачних и у што лепшем облику казаних обавештења о збивањима у њиховој средини и у свету, подизањем опште, и посебно језичке културе.

Овде споменуте три сфере језика везују се за стил више од било којих других области његових, из којих се такође стил не може искључивати. Али се не може ни порицати да се баш у сад наведеним областима језика изузетно огледа стил и појединача и посебних колектива, и истојезичких целина, просторно и временски одређених, као што су, с друге стране, све оне условљене језичким законитостима.

4.

Ни ред речи, наравно, нарочито у језицима где је он, као управо и у нашем језику, мање или више слободан, није само стилска а ванјезичка категорија, није већ ни по томе што стила нема ван језика, него је и језичка, синтаксичка, дакле и граматичка категорија. А то ће се видети и из овога што непосредно следи.

Веровање у потпуну слободу стила и у право писца, да, према потреби за изузетним истицањем, — један део реченице може ставити на било које место у њој (обично на почетак реченице) по нашој претпоставци, навело је једног познатог нашег новинара да у своме извештају, иако о узбудљивом догађају, доста мирно напише:

„Почетком недеље о мерама за даљу помоћ пострадалом становништву Фурланије и о могућностима обнове кућа и насеља, водиће се расправа у оба дома парламента“ (стр. 3. стуб. 5),

Или је можда тај новинар ово написао и не водећи рачуна у каквом реду појединих делова језика га даје, са уверењем да ће у њему дата информација и овако и онако бити разумљива. Ми ипак сматрамо да је новинар-сарадник листа одредбу времена ставио на почетак реченице да њом као значајно истакне када ће се решавати о помоћи пострадалима. Али је, свакако, сигурно да није било ни стилског ни граматичког оправдања да се предикат (већ безлично дата ова реченица и нема свога субјекта) стави тако далеко од једне његове одредбе и у положај испред друге. А реченица би свакако била јаснија и стилски несумњиво складнија да је дата са друкчије распоређеним њеним деловима, са следећим редом речи, рецимо: „*Почетком идуће недеље у оба дома парламента водиће се расправа о мерама за даљу помоћ становништву Фурланије и о могућностима обнове кућа и насеља*“ — сасвим у духу граматичке законитости, да не кажемо и по граматичким правилима, реда речи; глаголске одредбе, овде две једна за другом, испред предиката, а његове, такође две, објекатске допуне иза њега.

У другом једном (на стр. 12. стубац 1. истог броја новина) ред речи:

„Иако су се пољопривредници забринули уочи првомајских празника због лошег времена да сетва неће бити обављена у предвиђеном обиму, лепо време их је ових дана, ипак, мало охрабрило, — какав овде, као и све друго уосталом, верно преносимо, довео је до потпуне нејасности шта се наведеним ставом хтело казати, јер се не зна на шта се која одредба у њему односи, не зна се, наиме, да ли су пољопривредници били забринути због лошег времена уочи првомајских празника, или су тада били забринути да сетва због лошег времена неће бити обављена у предвиђеном обиму, или одредбе тамо значе нешто треће. Да би се отклониле нејасности, ову информацију је требало дати с друкчијим распоредом речи и скупова речи. Ми мислимо да ју је било могуће изложити у следећем распореду: *Иако су се пољопривредници уочи првомајских празника забринули да сетва, због лошег времена, неће моћи да буде обављена у предвиђеном обиму, лепо време их је ових дана мало охрабрило*“. У све ове три међусобно зависне реченице, колико их има ова сложена реченична целина, субјекти су у оваквом распореду дошли на прва, а предикати, са одговарајућим одредбама непосредно испред њих, на друга места — опет како граматичке законитости реда речи захтевају. Нејасност би била отклоњена једним и од овога друкчијим распоредом делова ове сложене реченице, хтели смо рећи — и када бисмо је дали с редом речи: *Иако су се пољопривредници због лошег времена уочи првомајских празника били забринули да сетва неће бити обављена у предвиђеном обиму, лепо време их је ових дана ипак мало охрабрило*. Али мисао њом изражена имала би за нијансу, врло незнатну истину, друкчији смисао. У првој нашој замени се јасно говори како су пољопривредници уочи празника били забринути да сетва због лошег времена, које су и после празника очекивали, неће моћи да буде обављена у предвиђеном обиму, а у другој: да су због лошег времена уочи празника тада били забринути за сетву, па свакако што су се бојали да се лоше време не продужи. Са стилске стране ни једној се ни другој замени не могу чинити приговори. А околност што друкчији распоред реда речи условљава и нешто друкчији смисао онога што се хтело казати недвосмислено говори да се ред речи, као област језика, не може оглашавати само као стилска категорија, а не и као граматичка. Ово је важно истаћи нарочито ради оних што сматрају да је свакад свеједно у којем ће распореду делова бити дата нека мисао. А најгори је свакако ред речи пред којим читалац остаје у недоумици шта се хтело казати мањом или већом језичком јединицом датом у таквом распореду њених делова.

5.

Није, наравно, свеједно ни како ће се сарадници листова, њихови дописници, као год и лектори и коректори њихових редакција, служити знацима интерпункције, који у писању свакако долазе међу најзначај-

нија средства за отклањање неспоразума, што редовно прате несигурност у правилном стављању знака интерпункције, с чиме се почесто срећемо у новинским чланцима и дописима. Нарочито се, стављањем зареза где му нема места, као и пропуштањем да се овај стави на место где би морао доћи, — читалац доводи у недоумицу шта се тамо хтело казати. Када, рецимо, читамо:

„После првог најјачег земљотреса у четвртак увече који је причинио велику материјалну штету у северозападној Словенији, Љубљански Астрономско-геофизикални завод на Головцу забележио је много мањих потреса који су последица смиривања тла, али и неколико јачих потреса које су, међутим, осетили и становници Љубљане и западних крајева Словеније“ (стр. 3. стуб. 1). —

долазимо до уверења да дописник листа (а тако ни лектор нити коректор његов) не осећа разлику између атрибутоског и апозитивног карактера односне реченице, јер је, пропуштањем да је одвоји зарезом од њеног корелатива, реченицу с овим другим представио као да је онаг првог карактера, намећући тиме уверење код читалаца да је у четвртак увече било више најјачих земљотреса и да је један од њих у северозападној Словенији причинио велику штету. Суперлатив *најјачи*, међутим, сам собом говори да је у питању један једини земљотрес, који се тим суперлативом одређује. И то је требало да сарадника листа упути на стављање зареза испред односне реченице, која није прва одредба неодређеног појма, него *о најјачем*, већ одређеном, значи, земљотресу, казује нешто ново, а наиме да је он причинио велику материјалну штету у северозападној Словенији. Та односна реченица није, дакле, атрибутошка, већ апозитивна одредба именице *земљотрес*, и зато ју је, као такву, зарезом требало одвојити од ње.

Са истог разлога је истим знаком требало одвојити и даље релативне реченице „... који су последица смиривања тла“ и „... које су осетили и становници Љубљане и западних крајева Словеније“, јер се прва односи на „много мањих“ (зна се, дакле, којих), а друга на „неколико јачих (такође већ одређених) потреса“. Све три у наведеном пасусу (од једне опширније сложене реченице) релативне реченице одређују већ одређене корелативе, и све три их је, значи, требало одвојити зарезима, па би сваки читалац био поштеђен било какве недоумице при читању ове информације.

Није било тешко схватити ни да зависна односна реченица у сложеној:

„Најоштећеније место у овом крају је Кобарид где је око 80 одсто кућа оштећено“ (стр. 3. стуб. 1) —

није ништа друго већ позиција корелатива Кобарид, који је, као особно име, већ самим тим одређен. А односна реченица садржи накнадно дат податак о њему, па је разумљиво да ју је зарезом требало одвојити од њеног корелатива.

Колико појединци немају осећања за разликовање карактера релативних реченица, о коме овде говоримо, речит је доказ и то што

чак и код добрих новинара каткад наилазимо и на обрнуте случајеве одвајања зарезом и зависних реченица атрибутоског односа према управним реченицама, какав нам је пао у очи у допису једног од њих:

„Ова свечаност . . . јарко је сведочанство свенародног признања човеку, чији су истакнути радни и ратни подвизи награђени“ (стр. 3. стуб. 4).

Именица *човек*, овде употребљена као заједничка, и сувише је општег карактера, неодређена ни сама собом, ни било којим другим језичким знаком. И свакако је уз њу морао доћи неки атрибут који ће је ближе одредити, а атрибути се, било да су од једне речи или од више њих, као ни атрибутоске реченице, наравно, од управне речи не одвајају никаквим знаком, ни зарезом, разуме се. Зарез између ове именице и зависне реченице која се на њу односи врло јасно говори да је реч о човеку уопште, о живом бићу с разумом. У сад наведеној реченици њом се означава једно такво биће, и уз њу је била неопходна атрибутоска реченица која ће оним што се њоме каже одредити то биће. И зарезу између ње и њене одредбе, ни када је то реченица, разуме се, апсолутно нема места. А она је, како се види, у томе допису стављена.

Врхунац нехата у употреби знака интерпункције, одн., да тачније кажемо, у писању зареза одмах пада у очи и у једном овде већ навођеном ставу, где је овај знак стављен управо између субјекта и предиката, који су, како у мислима тако и на хартији, неодвојиви један од другог. А новинар их је, одвојио зарезом, како се то јасно види из напред верно цитиране његове реченице:

„Племените тежње великог филантропа и хуманисте Анрија Динана о помоћи рањеницима на бојном пољу, биле су оживотворене . . .“ (исп. горе са тамо већ наведеним текстом у једном ставу гл. 1. овога чланка).

И тиме је дао очевидан доказ, ако не лоше писмености, свакако бар индиферентности према својој обавези да пише коректним језиком.

Није био много срећније руке у писању зареза ни његов колега о чијој се рђавој срочности говори на самом почетку сад наведене главе овог нашег прилога тачно, наравно, како је записано (исп. тамо):

„Нови нацрт закона разликује се од претходних по томе што се, све до сада по законима одлучивало о слободи . . .“

Овога, чини нам се, извињава то што је, намеће се претпоставка, имао намеру да и иза прилошког израза *sve do sada* стави зарез, као што га је ставио испред ове одредбе. А да је то учинио, његовој се интерпункцији не би могли чинити приговори, јер се одвајањем ове прилошке одредбе када се схвати као уметнута (а она таква несумњиво јест) удовољава теоријском захтеву интерпункције о одвајању уметнутих делова реченице.

6.

Наш се језик уопште, па и језик дневне штампе, као и други понеки језици уосталом, пуни, најчешће неоправдано из другог којег језика позајмљеним, или лоше скованим речима и изразима. Они, на срећу, често брже или спорије, ишчезну, како су се и појавили. Али неки и остају трајније у употреби, преносе се из једне друштвене средине у другу, уопштавају се и шире све више и постају стереотипним и баналним. То су разна *ћрерасћјања*, *ћревазилажења* и *одвијања свећа* и *свачећа*, разна *заћријавања* и *заошћиравања*, *све моћуће* и *немоћуће сћрукћуре* и *ћакви нивои*, и *везе нечећа* и *свачећа* — да више не набрајамо. Рекли смо већ да и дневна штампа усваја, а додаћемо и да код својих читалаца успешно шири то „језичко благо“. Нама је у означеном броју дотичног листа пао у очи понајбаналнији од свих наведених израза. Тамо (на стр. 9. стуб. 3) читамо:

„Ја мислим да је ово што се предвиђа у *вези новчане казне* врло добра ствар“.

То налазимо, истина, у једном извештају из неке дискусије, није овде важно о чему. А у дискусијама се чује највише језичких стереотипности и баналности ове врсте. Из дискусије се оне преносе у језик уопште, дакако и у језик свих средстава културне комуникације да се, не губећи се, врате на плодно тло, у најшире слојеве народа, у скоро све кругове нашега друштва. Управо овај банални израз, за који смо у једној прилици раније рекли да је пореклом највероватније из језика администрације 19. века, када су је водили недовољно писмене општинске деловоде и ништа писменији срески писари (мислимо на стереотипне почетке дописа и аката општинских и среских власти са изразом — „у *вези акћја бр. . .*“) — овом приликом смо нашли и у чланку једног познатог културног радника, научника и вредног сарадника више дневних и стручних листова, који овде (на стр. 7. стуб. 1). пише:

„Уместо начелних констатација изнеће се искуства у раду управе у *вези ћримене рачунара* и *изћрадње елекћронских информационих сисћема*“.

И никако да се наши људи ослободе *ће везе* с допуном у облику генитива и замене је везом с обликом инструментала и предлогом с испред њега, па да говоре и пишу како су више пута упућивани и са страница стручних часописа, а и другим путевима: у *вези с ћрименом рачунара*, у *вези с новчаном казном* и у *вези с било чим друћим* (уместо: у *вези ћримене рачунара*, у *вези новчане казне*, у *вези било чећа друћоћа*).

Уз мало већу бригу и мало више поклањања пажње коректности језика, не само од стране оних који пишу већ и од редакција листова, биће много мање места приговорима какве смо овде учинили језику дневне штампе.

М. Сћевановић

ПОТРЕБА ДАЉЕГ РАДА НА ПРАВОПИСНИМ ПИТАЊИМА

„Дошло је време за гласне језичке расправе“¹

Ово што је речено за језик — вриједи и за правопис. Мислим да је вријеме да се о нашем Правопису говори што критичније, јер то тражи протицање времена, тражи његово сагледавање данас.

Кад човек има на уму уопће значај дјела какво је правопис једног језика, те, у овом случају, да је био онакав састав комисије која га је радила, поготово кад има на уму онако убједљиве, односно категоричне ријечи неких најистакнутијих и најангажованијих чланова Правописне комисије о пуном настојању свих чланова да дјело буде што боље,² — потешко му је уопће одлучити се да пише о нашем Правопису. Па иако је правописна проблематика врло осјетљиво питање, ја износим своја запажања стога што је ствар врло актуелна, свакодневна, и није за даље ишчекивање.

Посебно је питање, а необично важно: како се односити према случајевима за које нам је свима сасвим јасно да у Правопису нису добро или „сретно“ ријешени? Да ли и оне најгрубље случајеве подржавати у бескрај, или одмах интервенисати? Мислим да је ово друго природније, нарочито ако имамо на уму Белићеве ријечи о правописним навикама: „Не треба се варати: правописне особине, ма како биле неоправдане по себи, врло се тешко искорењују кад се једном одомаће. Оне постају навике као део народног организма.“³

Моје посебно интересовање баш за Правопис који је створен Новосадским договором везано је за дискусију о његовом Нацрту, 1958. године. Тада сам предавао на Вишој педагошкој школи у Мостару, и мостарска подружница Друштва за језик и књижевност СРБиХ задужила ме је да Нацрт проучим и о њему говорим на састанку подружнице. Ја сам то учинио, потребно је продискутовано, и подружница је послала извјештај главној управи Друштва, а ја сам детаљније, колико се могло учинити у кратком времену које је било одређено за слање примједба, у своје име, 31. 5. 1958, послао Секретаријату Правописне комисије при Матици српској напомене у 82 тачке. Како сам на посао, који се тицао тако значајне ствари, гледао са великом критичношћу, било је и ситних напомена, али и вриједних, веома потребних. Каснијим срањивањем мојих примједба, пошто је изишао Правопис, утврдио сам да их је у цјелини примљено осам, а неке само дјелимично (десетак примједба).

¹ Ово је мото чланка „Језик изван спорова“ Саве Даутовића у Нину од 31. 1. 1977. г. (бр. 1360).

² Нпр. Белића у Нашем језику VIII, стр. 69, Јонкеа у Језику 1958—1959, бр. 2, стр. 64.

³ Ослобођење, 25. 3. 1956.

У бањалучком часопису „Прилози настави српскохрватског језика и књижевности“ (бр. 5, 1976) констатовао сам за неке значајније своје напомене да н и с у п р и м љ е н е, нпр.:

да је у ријечима *умро* и *широ* изгубљено осјећање да је *р* самогласно (с мојим мишљењем сложио се и др Иван Клајн у Борби од 21. 2. 1977.г.);

да би требало предвидјети писање великим словом и замјенице *ши* — у нарочитим случајевима;

да би требало заједно писати: *до ђавола, до враћа, из ласа, на излед, уз њиш* (кад значи „узгред“), у *ствари* — а примљено је само *изласа*.

Није примљена ни моја примједба да би требало оставити као једнако *ѝромаха* и *ѝромаја*, *аждаха* и *аждаја*, *ѝроха* и *ѝроја*, *хендек* и *јендек* — како је било код Белића и Боранића. У вези с овим, да наведем ријечи Асима Пеце, речене у приказу „Правописног приручника“ (изд. „Свјетлост“, Сарајево): „Мислимо да је босанскохерцеговачка реалност тражила ове корекције. Уз то бих додао да је поред *јендек*, а у складу са *ѝромаха* и *аждаха*, требало унијети и *хендек*, како та ријеч једино гласи у говору босанскохерцеговачких Муслимана, и не само у њихову говору“ (сарајевски „Одјек“ од 15—30. XI 1972).

Исте је судбине била моја примједба да би имена *Егхем*, *Мигхаѝ*, *Субхија* требало писати по ранијем, тј. без једначења по звучности, јер се у муслиманској средини тако изговарају. У вези са писањем ових имена да наведемо ријечи дра Ивана Клајна, у којима је изнио своје утиске са Савјетовања у Требињу (у децембру 1976) о правописним проблемима: „Босанско-херцеговачки лингвисти једногласно су закључили да ова правописна одредба не одговара стварном стању. Проф. М. Ајановић чак је прегледао матичне књиге и телефонске именике, па је у њима нашао искључиво *Егхеме* (са *g*), искључиво *Субхије* (са *б*) и тек покојег *Мигхаѝа* насупрот безбројним *Мигхаѝима*. По свему судећи, овде ни у говору не долази до обезвучавања *g* и *б* (зашто — то остаје фонетичарима да утврде: врло занимљиве претпоставке у том погледу изнео је др Далибор Брозовић), па нема потребе да се мења устаљени начин писања ових трију имена.“ (Борба, 27. XII 1976).

У даљем излагању, своје напомене — нове и раније (упућене Правописној комисији а непримљене) — износићу, углавном, оним редом којим се одговарајућа питања обрађују у Правопису, јер ми се чини да је овако најлакше пратити.

— Потребна је изричита одредба о писању малим словом назива средстава за чишћење (*вим, ѝаши . . .*), врста кафе, зачина и сл. (*минас, санѝос, ѝогравка јуха, веѝѝа . . .*).

— Као да је уобичајено да се имена великих вјетрова (циклона, оркана . . .) пишу великим словом, па и о томе треба нешто утврдити.

— У т. 28. Правописа, други одломак, наводи се *лијеваѝи* и *лиѝи* као једино правилан изговор и писање, и према њима сложенице. Међутим, у врло широкој употреби је и облик *љеваѝи*, те би у вези са оваквим изговором овога глагола дошли онда и сложени глаголи: *заљеваѝи*,

ирољевати, *наљевати* итд. Као поткрепу навео бих слједећу констатацију мр Саве Пујића: „Вук је имао сва ова три облика несвршених глагола — *заливати*, *залијевати* и *залевати* — а предност је давао, додуше недоследно, овим посљедњим, који се данас сматрају дијалектизмима“ (Радови Института за језик и књижевност, I, Сарајево 1974, стр. 73—74). У Рјечнику ЈАЗУ стоји: „Уз *лијевати* има и *љевати*, а може бити и *ливати*. Мислим да је *лијевати* најобичније, те амо постављам све примјере у којима се не може знати какав је прави облик.“ У вези са свим овим карактеристично је Вуковићево становиште у његовој књизи „Правописна правила . . . за писање ијекавских гласовних облика“ (Сарајево, 1949, стр. 65—67).

— Кад се у т. 34. б Правописа каже да је „у књижевном језику уз облике *сио*, *ио*, *срио* . . . обично и *сјео*, *јео*, *срео* . . .“ требало би, по моме, разумјети да су главни први облици. Међутим, ко ће данас рећи „*ио*“ (у књижевном језику)? И у Прав. рјечнику облик *ио* је у загради. Приказујући „Правописни приручник“ Св. Марковића, М. Ајановића и Зв. Диклића — А. Пецо је рекао слједеће: „Из поглавља о рефлексима јага споменуо бих још ово: ново је што се од глагола *сјести* и *јести* дају за облик м.р. радног глаголског придјева само ликови: *сјео*, *јео*. Правопис даје и оне са *и*: *сио*, *ио*. Посљедњи облици, макар и били у духу фонетике ијекавског говора као цјелине, данас се ријетко јављају и добро је што су фреквентније форме прихваћене као једино стандардне“ (Одјек, Сарајево, 1972, бр. 22).

— У т. 65. Правописа стоји: „Од именице *снаха* обичније је *снаси* него *снахи*.“ Биће природније онако како је у Речнику Матице српске: *снаси* и *снахи*, па чак и обратно: *снахи* и *снаси*. Рекао бих да нико нигдје неће рећи „*ази*“ (од *аја*), па онда не може остати констатација „такође су обичније без промјене *аја* — *аји*, *слуја* — *слуји* . . .“, што значи да би ипак могло и *ази*. Такође мислим да скоро нико неће рећи ни *буси*, *муси*, а поготово *јуси* — од *буха*, *муха*, *јуха*, за које се каже да је „ипак могућа и промјена“.

— Облик „*четиристиа*“, наведен у т. 92. а Правописа, требало би узимати само као дијалекатски начин изражавања.

— И у латиничком и у ћириличком издању Правописа и у латиничком издању Нацрта остало је одвојено „*ио шиио*“ у т. 127, у примјеру: *Пишала ше мајка моја: „По шиио ћеш ми прогаи роба?“* — док је у ћир. издању Нацрта заједно, како би и требало да буде.

— Мислим да је сасвим природно Пешиканово становиште да у н у т а р њ а з а г р а д а буде угласта (супротно одредби у т. 128. б Правописа), по томе што је „обла заграда основни облик, који се први пише, а тек пошто се она употрејеби, јави се потреба за угластом заградом“ (НЈ XI, 1961, стр. 150). И Мидхат Шамић се слаже са Пешиканом (НЈ XIV, 1964, стр. 1).

— У т. 98. ц узето је да се „*ио ваздан*“ пише одвојено, јер у овом изразу ријечца *ио* „има дистрибутивно значење“ (као и у изразима „*ио*

једном“, „*йо гвайуй*“). Међутим, у Речнику МС, те код Боранића и Белића написано је искључиво заједно, а једино је Вуковић (у свом правопису, Сарајево, 1952, стр. 48) нашао да ово може бити и израз са дистрибутивним значењем.

— Никако не могу да осјетим, односно да нађем разлог због којег је одређено да се тачка никад не ставља „када иза редног броја дође који други знак“, — нарочито у неким случајевима. Тако, лекторишући један реферат, нашао сам да у примјеру: „ПИК „Бечеј“ је увезао из САД у току 1970. и 1971. г. 668 високостеоних јуница . . . (1970 — 80 и 1971 — 588)“ — апсолутно треба ставити тачку иза бројева који означавају године, да би се јасно показало да је први број редни. Или у наслову: „1976. — година стабилизације“ иза редног броја треба тачка, а сличних случајева имамо и у другим примјерима.

Додајем неколико успутних запажања уз препоруке у Правописном рјечнику.

— Код *Бишћанин* дато је „обичније Бишаћанин“, а стварно је обратно. (В. и у чланку П. Скока у „Језику“ г. II, бр. 3, стр. 68.)

— „*іребайи* не него *ірејсйи*“. Не сјећам се да сам у народу икад чуо *ірејсйи*, *оірејсйи*, — као ни *дуйсйи*, *издуйсйи*. Стога мислим да би требало озакоњити и изговор *іребайи* . . . и *дубйи*, *издубйи*, као што се коначно примио и изговор *сіасйи* поред изговора *сіасйи*.

— Уз *ошйи* у Прав. рјечнику дато је *ошйем*, *ошйем* и *одем*. Да ли овим редом, кад је, по моме, задњи облик данас много обичнији од прва два изговора? У Речнику МС је сасвим обратно; код Белића: *одем* — *ошйем*, а „отићем“ нема никако; Боранић: *ошйем* (отићем), *одем*.

— Уз *хаван* речено је: „обичније аван“. За многе је обратно, па треба да буде једнако.

— Поред изговора *чаршав* треба да дође и изговор *чаршаф* јер многи само овако изговарају ову ријеч, а *ф* је коријенско.

* * *

У вези с мојим ранијим примједбама — данас видим да је, опћенито узето, „вријеме радило“ за њих, односно оправдало оно што сам напомињао, јер понеке случајеве које Правописна комисија није била прихватила — већ су одобрили неки лингвисти, нпр. Асим Пецо, Далибор Брозовић, Иван Клајн, Милија Станић, Требињско савјетовање о правописној проблематици . . . Може бити, или да кажем: сигурно је да ја у понечем немам право. Међутим, по моме, имам у добром дијелу напомена, и то и у значајним случајевима. А ако је збиља тако, онда то указује на велику хитност да се што прије и што савјесније поради на сређивању пропуштеног.

А вријеме не чека, иде, и већ су подобро прошла предвиђања новог издања Правописа — нарочито ради његова дограђивања. Неки су то

очекивали убрзо послје његове појаве, нпр. Пешикан (Наш језик XI, 1961, стр. 133—134), Шамић („Ослобођење“ од 3. 6. 1962. г.), а о овоме да наведемо ријечи неких чланова Правописне комисије:

Б е л и ћ: „Уосталом треба стално имати на уму да сваких десет-петнаест година има нових појединости које треба унети у правописну систему и да су повремена проверавања правописа и потпуно оправдана и у духу самог језика у којем се све стално развија“.

Ј о н к е: „По новосадском договору, правопис се не треба мијењати пречесто, већ након, рецимо, једне деценије, и то само у оним појединости-ма које су се у пракси показале незгодне“.

Мустафа Ајановић

Прим. уредника. Објављујемо само један део знатно опширнијег текста који нам је понудио наш познати радник на пољу нормативистике и језичке културе, проф. М. Ајановић. Сметња за објављивање пуног текста, поред ограниченог простора, била је и у томе што остали део представља углавном ауторове предлоге како би требало поправити стилизације и погодније формулисати поједина места у тексту Правописа из 1960. године — без задирања у сама правила и одредбе — што аутор чини с циљем да помогне „што потпунијем сагледавању и дотјеривању тако значајног дјела, нашег Правописа“, дакле — као прилог евентуалној припреми поправљеног издања Правописа. Кад до тога није дошло док се још могло рачунати са продужењем рада и мандата Правописне комисије, то свакако није ни данас на видику (поред свега осталог, на путу томе стоји и проблем ауторства и ауторских права); зато не изгледа опортуно да наш часопис посвећује простор питањима могућне стилизације текста новог издања Правописа из 1960. године.

С друге стране, „Наш језик“ мора давати места дискусији о отвореним питањима наше језичке норме, макар поједини ставови које заступају аутори прилогâ били спорни, па у складу с тим објављујемо и скраћени текст чланка проф. Ајановића.

ОРАХОВЧАНИН И ОРАХОВИЧАНИН, ОРАХОВАЧКИ И ОРАХОВИЧКИ

У „Језику“ бр. 3/22, 90—91, објављен је и напис Славка Олрома „Ораховчанин, а не Ораховичанин“. Тамо пише да место: *Ораховица* — *Ораховичанин* и *ораховички* треба: *Ораховица* — *Ораховчанин* и *ораховачки* (према примеру из Правописног речника: *Мийровица* — *Мийровчанин*, *Мийровчанка*, *мийровачки*).

Мислим да неће бити тако, а ево због чега и ради чега. Све у језику, говореном и писаноме, мора бити разумљива, јасна обавест, а

не дезинформација. И да није у нас земљописног имена *Ораховац*, код Призрена¹, етник и ктетик од: *Ораховица* не би требало да гласе: *Ораховчанин* и *ораховачки*, јер они припадају другоме, већ поменутом, земљописном имену (топониму) *Ораховац*, а од: *Ораховица* ће, природно, бити: *Ораховичанин* и *ораховички* (како је и у последњем издању Боранићева Правописа, а и у заједничком Правопису Матице српске и Матице хрватске).

Једно је, дакле: *Ораховац* — *Ораховчанин* и *ораховачки*, а друго: *Ораховица* — *Ораховичанин* и *ораховички*. Зашто бисмо, без икакве потребе, већ само на очиту штету, бркали ова два, довољно различна податка и стварали забуну?

Није то једини случај, има их још.

Становници *Брезе* су *Брежани*, *Брезове* *Брезовљани*, *Брезовца* *Брезовчани*, а *Брезовице* *Брезовичани* (ктетици: *брежански*, *брезовски*, *брезовачки* и *брезовички*)².

Затим:

Баково — *Баковљанин* (и *Баковчанин*), *ђаковски* (и *ђаковачки*), а *Баковица* — *Баковичанин*, *ђаковички*³,

Краљево — *Краљевљанин*, *краљевски*, *Краљевац* и *Краљевици* — *Краљевчанин*, *краљевачки*, а *Краљевица* — *Краљевичанин*, *краљевички*⁴,

Крушево — *Крушевљанин*⁵, *крушевски*, *Крушевац* — *Крушевчанин*, *крушевачки*, а *Крушевица* — *Крушевичанин*, *крушевички*,

Лийово — *Лийовљанин*, *лијовски*, *Лийовац* — *Лийовчанин*, *лијовачки*, а *Лийовица* — *Лийовичанин*, *лијовички*⁶,

Мийровац — *Мийровчанин*, *мијровачки*, а *Мийровица* (*Косовска*, *Сремска*) — *Мийровичанин*, *мијровички*,

¹ Онда, у Херцеговини: *Ораховачко поље* (где су *Горњи* и *Доњи Ораховац*), источно од Требиња.

² У говореном језику, најчешћи су облици: *Брезовчанин* и *брезовачки* за сва четири ова земљописна имена (мада одговарају само једноме: *Брезовац*).

³ Прав. речник: *Баково* — *Баковац*, *Баковчанин*, *Баковчанка*, *ђаковачки*, па: *Баковица* — *Баковичанин*, *Баковичанка*, али: *ђаковички* и *ђаковачки* (275/б) м сто само: *ђаковички*.

⁴ У Прав. речнику (388/а): *Краљевчанин* (ж. *Краљевчанка*) — човек из *Краљеваца*, из *Краљеваца* и из *Краљевице*, а *краљевачки* према: *Краљевац* и *Краљевици*.

Међутим, *Краљевчанин* и *краљевачки* се у говореном језику односе и на *Краљево*, а становници *Краљевице* не могу бити *Краљевчани* и *Краљевчанке*, већ: *Краљевичани* и *Краљевичанке* те су и грађани *Шибеника* *Шибеничани* и *Шибеничанке*, а не: *Шибенчани* и *Шибенчанке* (ово у Прав. речнику: *Шибенчанка* и *Шибенка*, 824/б), док је ктетик: *шибенички* (у Прав. речнику пише да је боље: *шибенски*).

⁵ Тако се зову и становници *Крушевца*, у Србији, место правилног: *Крушевчани*.

⁶ Код Београда је *Лийовичка* (не: *Лийовачка*) шума, а има у нас још топонима од ове основе: *Лийа*, *Лийе*, *Лийице*, *Лийар*, *Лийик*, *Лийница*, *Лийовљани*, *Лийолисћ* (*Лийљан*, на Косову, потиче од старе *Улијјане*).

Срб — *Србљанин*, *српски*⁷, *Србац* — *Српчанин*, *србачки*, а *Србица* — *Србичанин*, *србички*.

Може бити и заједничких етника⁸, и ктетика⁹, или и једних и других¹⁰.

Неки етници, необични по творби, већ су се одомаћили¹¹, а има таквих и ктетика¹², што не настају само од топонима, него и од етника¹³.

Али, ваља разликовати облике: *вршачки* (од: *Вршац*) и *вршички* (од: *Вршич*), *грабовачки* (од: *Грабовац*) и *грабовички* (од: *Грабовица*), *јагарски* (од: *Јагар*) и *јагрански* (од: *Јагран*)¹⁴, па: *брезовачки* и *брезовички*, *ђаковачки* и *ђаковички*, *краљевачки* и *краљевички*, *крушевачки* и *крушевички*, *лишовачки* и *лишовички*, *мишровачки* и *мишровички*, *ораховачки* и *орачовички*, *србачки* и *србички*, јер то нису и не могу бити синонимима.

Према томе, у Правописном речнику исправни су облици: *Ораховац* — *Ораховчанин*, *ораховачки* — *Ораховица* — *Ораховичанин*, *орачовички*, али: *Мишровчанин*, *Мишровчанка* и *мишровачки* могу се односити само на *Мишровац*, а не и на *Мишровицу* (од које етник и ктетик гласе: *Мишровичанин*, *Мишровичанка*, *мишровички*).

Ј. Моловић

НАПОМЕНЕ О НЕКИМ НОРМАТИВНИМ ПИТАЊИМА

Сукоб језичке лојике и њимене новој сисџема мера

Аутори великог „Речника српскохрватског књижевног и народног језика“ (Речника САНУ) били су не мало изненађени кад су им, у дискусији о Речнику, стручњаци за природно-математичке науке рекли да није исправно што је *килограм* дефинисан као „јединица мере за тежину“; та мерила не издржава ни дефиниција речи *грам* (такође у РСАНУ) „јединица мере за тежину (у физици и за масу)“.

⁷ Могло би и *срб* + *ски*, тј. без једначења, да се разликује од: *Срб(ин)* — *српски* (још: *Раб* — *раб* + *ски*, *УБ* — *уб* + *ски*).

⁸ *Гружанин* (од: *Груж*) и *Гружанин* (од: *Гружа*), с разликом у нагласку, али и без тога: *Новљанин* (од: *Нови* и *Новска*).

⁹ Нпр. *јабланички* (од: *Јабланик* и *Јабланица*).

¹⁰ *Дрежничанин* и *дрезнички* (од: *Дрежник* и *Дрежница*).

¹¹ Рецимо: *Дрварчанин* (м. *Дрваранин*), *Дубровчанин* (м. *Дубровничанин*), *Зајрејчанин* (м. *Зајребљанин*), *Љубљанчанин* (м. *Љубљањанин*).

¹² Нпр. *дубровачки* (м. *дубровнички*), *зајребачки* (м. *зајреб* + *ски*, *зајрејски*).

¹³ *Војвођански* (м. *војводински*), *панчевачки* (м. *панчевски*), *херцеговачки* (м. *херцеговински*); упор. и: *срем* + *ски* и *сремачки* (од: *Сремац*), а *мачвански* је и од: *Мачва* и од: *Мачванин*.

¹⁴ Ово је у Прав. речнику (354/а) и за *Јагар* и за *Јагран*, с разликом само у нагласку, али је обличка разлика важнија и потребнија.

Какве би морале бити дефиниције да би биле признате као исправне, показује једнотомни Лексикон ЈЛЗ (Загреб 1974), где читамо:

„грам (г), јединица масе у ЦГС-суставу“;

„килограм (кг), јединица за мјерење масе у МКС сууставу“;

„тежина, ФИЗ сила којом гравитацијско поље дјелује на масу; јединица п о н д“;

„понд ... тежина масе од 1 грама“;

„килопонд ... тежина масе од 1 кг“.

Испада да је неправилно рећи да је нпр. боксер тешке категорије тежак (одн. да има тежину) преко 81 килограм или да је тежина неке машине преко 10 тона. А „правилно“ би било само да има масу преко 81 килограм одн. 10 тона; ако ипак хоћемо да говоримо о тежини, морали бисмо рећи „81 килопонд“ и (ваљда) „10 мегапонд“.

Укратко: још једно реформаторско задирање у уврежене изражајне обичаје и језичко наслеђе (поменули смо у НЈ XIX, 182—187) „једнакостранични троугао“ уместо равностранни, „површ“ уместо површина, „философија“ уместо филозофија); овога пута изразито тешко, јер су погођене веома обичне речи, које спадају у најосновнији лексички фонд.

Да је у питању какво необавезно мишљење или предлог, могли бисмо се ограничити на кратак одговор: неприхватљиво је сужавање појма *тежина* и неприхватљиво је одвајање тога појма од мера грам, килограм, метричка цента, тона. Ствар је, међутим, далеко озбиљнија, јер се изводи са ослоном на међународни систем и придаје јој се снага прописа. Читамо нпр. у општој енциклопедији ЈЛЗ:

„МЕЂУНАРОДНИ СИСТЕМ ЈЕДИНИЦА (SI; скраћ. од франц. *Système International des Unités*), кохерентан систем мјernih јединица усвојен 1960. на Генералној конференцији за мјере и утеге ... данас обавезан у већини земаља (и у СФРЈ) ... Глав. су предности SI пред осталим, прије употребљаваним системима ... разграничење појмова масе, тежине и силе (у прошлости је двозначност назива „килограм“ доводила до знатних неприлика)“.

Не можемо, наравно, одбијати усвојени међународни систем јединица, али можемо говорити о његовој лингвистичкој реализацији код нас и тражити начин да његове лингвистичке последице не задиру у нормални живот језика. Према томе, питање које је пред нама у првом реду гласи: како помирити с једне стране правну и друштвену чињеницу да је усвојен нови систем мера, да се у њему величина „маса“ мери грамима, килограмима итд., док се сила којом гравитационо поље дјелује на тело мери пондом — и с друге стране лингвистичку чињеницу да у општем језику та два појма немају диференцирана именована, да их оба обухвата реч „тежина“ и друге за њу везане речи (*тежак, оштежајни* итд. — а с тим су везани и антоними *лак, олакшајни*).

Управо је ова комплексност значења речи *тежина* прва сметња за прихватање оног решења које смо цитирали из Лексикона ЈЛЗ. У нашој

језичкој свести *тежина* је много комплекснији појам него „сила којом гравитацијско поље дјелује на масу“. То је једна од основних квантитативних карактеристика и мера тела и материје, један од основних одговора на питања типа *к о л и к о*. У нашој свести, оној која се огледа у општем језику, са том представом тесно су скопчана не само гравитациона својства тела (притисак на ослонац, отпор подизању на већу висину) него и инерциона (дејство при удару и судару, отпор покретању и заустављању). Некад нам је више на уму прво (нпр.: попуштање темеља под тежином зграде, тежина возила у односу на носивост моста), некад друго (кад говоримо о тежини зрна из оружја, кугли које се сударају), али често не мислимо ни на гравитацију ни на инерцију, него просто на количину и на меру (кад говоримо нпр. о тежини од 30 грама злата или 100 тона жита).

Очигледно је да традиционална реч и појам *тежина* (остављајући по страни компоненту везану за специфичну тежину или густоћу, нпр. кад говоримо о тежини олова, сировог дрвета и сл.) обухвата не само цитирану формулацију везану за тежу космичког тела, него и елементе којима се (стручно) дефинише термин *маса*:

„количина материје у неком тијелу; једна од основних величина механике“ (Енциклопедија лексикографског завода);

„мера инерције тела и њихових гравитационих својстава“ (Мала совјетска енциклопедија);

„основно својство материје и једна од недефинираних величина на којима се заснивају физ. мјерења; поистовјећује се с количином материје коју садржава одређено тијело“ (Лексикон ЈЛЗ).

То значи да општејезички појам *тежина* схватамо и у апсолутном смислу, као постојану меру тела и материје, занемарујући колебања гравитације зависна од географске ширине и надморске висине, иако она за прецизнија мерења (нпр. спортске справе, драгоцени метали) и нису безначајна. Исти се диск и атлетска кугла употребљавају и на екватору и нпр. у Норвешкој, иако би се тежина у релативном, гравитационом смислу (измерена на ваги са опругом) разликовала за који грам — што би било недопустиво кад би она била релевантна.

То даље значи да ми у практичном животу, оперишући „тежином“ и њеним мерама, нормално имамо у виду апсолутну вредност, тј. меру масе (што је за грубља мерења довољно применљиво и као мера силе отезања к земљи). Према томе ће мере масе — у грамима, килограмима, тонама итд. — потпуно задовољавати наше практичне потребе за мерењем тела и количине материје, док ће нам веома ретко бити потребно да меримо силу отезања к земљи супротстављајући ту меру апсолутној. Све у свему, незамисливо је да у општем језику и свакодневном животу коегзистирају у неком логичном поретку „грам“ и „понд“; једна од тих мера мора остати у ужим, стручним оквирима, а са гледишта језика неприхватљиво је да се општенародне речи грам, килограм, тона одузимају општем изразу и повлаче у специјалну терминологију. Такође је са гледишта језика недопустиво да се комплексни појам *тежина*, око којег

се развио један важан систем реалних и фигуративних лексичких јединица, сведе на једно специјално значење, да се термин „*шежина*“ монополише за саму једну компоненту значења те речи.

Често се стручна терминологија среће с потребом да диференцира и рашчлани неки комплексни појам општег језика, нпр.:

сугласници — прави сугласници и сонанти;

йишце — станарице и селице, или тркачице, пливачице и летачице;

шећери — моносахариди (глукоза, галактоза и др.) и дисахариди (сахароза, лактоза и др.);

бројеви — општи и посебни, цели и разломци итд.

Како се види и из наведених примера, нормални је поступак при таквом диференцирању да се задржава поље значења опште речи, а диференцирање се постиже увођењем нових термина (додавањем атрибута или новом именицом). И са појмом *шежина* делимично је тако урађено, јер су у оквиру општег поља значења те речи настали диференцирани термини *маса* и *тисилоћа* или *специфична шежина* (одн. *специфична маса*).

Намеће се мисао да би и за оно значење речи *шежина* које се везује са јединицом „понд“ (тежина као сила) било потребно увести диференцирани термин. Како би требало да гласи тај термин — врло је незахвално препоручивати. Пребирање могућних атрибута (нпр. *равнотежна, релативна, условна тежина*) не даје жељени резултат. Именица готових нема (сувише би била необична глаг. именица *шежење*, као и термин *йишеја* — засведочен у једном извору). Најмање отпора језичко осећање пружа успостављању нових термина на основу страних елемената, као што је *маса* према лат. *massa*; за *шежину* у лат. имамо *pondus* и *gravitas* (што би код нас било *равнотежа*, уп. *garitas* — *равнотежа* и сл.).

Било какав избор да направе физичари или физичари и лингвисти заједно — био би бољи него покушај сужавања значења речи *шежина* (са чиме аутоматски иде и *шежак* и др.) и расецања њене везе са *трамом* и другим мерама на које смо навикли. Језичко осећање, засновано на традицији и лингвистичкој логици, пружаће снажан отпор таквом покушају, а никако неће бити добро ако се нормални изражајни узус буде проглашавао за нешто неправилно и неуко.

Либија и „Цамахирија“

Од арапске основе Ğ-M-H-R изводе се речи са значењем нечег скупног, општег, нпр. *ġāmhāġ* „скуп, збор; маса (људи)“, *ġumhūr* „маса, свет“, а такође „публика“ и „народ“ — итд. Од те основе изведен је и термин *ġumhūrīyyā* „република“ (с којим се срећемо у именима неких арапских листова). Недавно је у званични назив републике Либије уведена једна друкчија творбена варијанта од исте основе — као ознака типа државе или државног уређења — која у транскрипцији гласи *џамахирија* (или *џемахирија*). Та се реч, изгледа, не може прецизно превести на наш језик, јер с једне стране асоцира сродну реч у значењу „република“, а с друге стране опште значење ове основе: „јавни, општи, масовни“.

Није онда замерити нашим новинарима што се нису одлучили за неки неизбежно не сасвим прецизни превод, рецимо „заједница“, иако би то вероватно било срећније него задржавање непреведеног термина „*мамахирија*“. За критику је, међутим, неумерена употреба ове речи. Као да су фасцинирани њоме, новински извештачи готово да не могу поменути земљу Либију а да не употребе ову принову у нашем ионако великом фонду варваризама; чак се догађа да је употребе у м е с т о имена земље. Кад се каже нпр. „Египат и Цамахирија“ — то је исто толико бесмислено као кад би се рекло „Француска и Краљевство“ уместо „Француска и Британија“, или „Јапан и Заједница“ уместо „Јапан и Аустралија“ (званично име: Commonwealth of Australia). Проширује се, дакле, списак непотребних проблема у нашој језичкој култури (после нпр. *Сри Ланке* — *Шри Ланке*, *Камјучије* — *Камјуђије*), имамо још један неизбежан плод праксе недомишљеног и стручно непровереног задирања у изражајне обичаје.

У ствари је веома ретко заиста потребно да употребљавамо званична административна имена држава уместо географских. Практично редовно говоримо *Мексико*, *Бразилија* или *Бразил*, *Аусџралија* — а не „Уједињене Мексиканске Државе“ (Estados Unidos Mexicanos), „Уједињене Државе Бразила“ (Estados Unidos do Brasil), „Аустралијска Заједница“ (Commonwealth of Australia). За званичним називима стварна потреба се намеће веома ретко, изузев кад не постоји довољно диференцирано географско име (нпр. *Сједињене Америчке Државе*, јер је име *Америка* двозначно). Либију, према томе, можемо и даље звати *Л и б и ј о м*.

Уз неке сјорне сјавове у нашем часопису

Иако је општа тежња уредништва и сарадника „Нашег језика“ да прилози у часопису усаглашено доприносе унапређивању наше језичке норме и културе, то никако не значи потпуну усаглашеност и уједначеност ставова који се заступају. Као слободно гласило и трибина за расправљање отворених питања нашег књижевног језика, „Наш језик“ неминовно обухвата и спорне ставове или лична мишљења и одређења, некад више а некад мање прихватљива за шири круг радника на пољу језичке културе. У иптересу развијања дискусије о отвореним питањима и идентификовања онога што је спорно, о чему још не постоји јединствен нормативни суд — корисно ће бити да се осврнемо на неке такве ставове.

Облик ејника и кјетјика. Два међусобно опречна става долазе до изражаја кад се суди о правилности облика имена становника и придева изведених од домаћих географских имена. По једноме — правилан је само облик који одговара месном народном говору (обично се при томе подразумева да не мора бити баш дијалектолошки аутентичан, него да се може структурално прилагодити штокавском стандарду). По другоме, који у овом броју „Нашег језика“ заступа Ј. Моловић, облик етника и ктетика мора бити у складу са нормалним, продуктивним творбеним моделима и односима.

Језичка норма и језичка пракса морају неизбежно рачунати са компромисом ова два става. Локални облик, ако одступа од штокавског стандарда, по правилу је подложен корекцији у фонетском смислу (нпр. *Грабљанин*, *Лийљанин* а не „Грабјанин“, „Липјанин“) и у смислу чувања нормалног штокавског облика суфикса (тип *Винковчанин*, *Осјечанин* а не „Винковчан“, „Осјечан“); ако је пак ослобођен изразито дијалекатских структуралних обележја, месни облик представља основни језички стандард и мора се увек сматрати правилним.

Међутим, начела језичке економије и слободног живота језичких система не допуштају да се остане само на овоме, да се месне варијанте етника и ктетика узму као *ј е д и н и* правилни и допуштени облици. Само ограничен број знатнијих етника и ктетика може рачунати са употребом довољно фреквентном да би се могли памтити и преносити као посебне лексеме, а остали на ширем језичком простору постоје само потенцијално, као творбена могућност којој се по потреби прибегава. Географске карте, разни именици и други доступнији извори дају нам по правилу податке само о основном имену; ако не знамо изворни облик изведенице, остаје нам *п р а в о* слободне творбе по продуктивним обрасцима, у чему не треба видети никакву неправилност, него језичку нужност и законитост природног и неспутаног функционисања језика.

То практично значи да за десетак *О р а х о в и ц а* — колико их видимо у службеном *Именику месца у Јујославији* (Београд, 1973) — не можемо ни од кога тражити да научи како од које гласи назив становника и придев. Ко поуздано зна да се у некој од тих Ораховица каже *Ораховчанин*, *орახовачки* — нормално ће употребити такве облике, а иначе нам остају типични творбени обрасци, тј. *Ораховичанин*, *орახовички*.

Облик и промена хипокористика. Питања нормирања ове материје посебно су сложена и суочена с посебним тешкоћама и ограничењима, јер се у томе мора рачунати и са системским, општејезичким законитостима и о посебном значају локалних језичких обичаја, чак и личних права носилаца имена. Зато се овде често пре може говорити о изражајним обичајима него о језичкој норми. Колико су ти обичаји и међу филолошким радницима неуједначени, могли су посведочити и недавни научни скупови посвећени Даничићу, на којима се његово име чуло час у облику *Ђуро* час *Ђура*, у генитиву исто тако *Ђура* или *Ђуре*. Опречни ставови у погледу признавања промене по типу *Page-Pageina* дошли су до изражаја и у недавно објављеним свескама „Нашег језика“ (НЈ XXII, св. 1—2, стр. 12—14. и св. 3, стр. 123—125). — Неколико напомена о именима овог типа.

У номинативу је име онакво каквим се служи или се служио носилац. Даничић се определио за *Ђуро*, Матавуљ је *Симо*, Ђипико је *Иво*, Андрић такође *Иво*, Селимовић је *Меша* (у ствари: *Мѣша*), Јакшић је *Ђура*, Станковић је *Бора*, Костић је *Лаза* итд.).

Хипокористик — док је само то — не подлеже томе ограничењу. Истога човека могу разни људи и средине звати *Брано*, *Брана* и *Брана*;

међутим, кад он сам употреби који од тих облика као и ме и кад га други као име преузму, важи прво правило.

За разлику од номинатива, тип промене подложен је нормирању, имена се у књижевном језику мењају само по признатим обрасцима (било изричито признатим, било таквим који су културном праксом стекли „право грађанства“ и неку врсту прећутног признања). Међутим, полазећи од језичке стварности и специфичности ове материје, нормирање овде мора бити гипкије и више рачунати са вишеструкостима него у речима општег значења.

Како је познато, реалну подлогу у штокавским говорима имају промене типа *Иво—Ива—Ивов, Раге—Рага—Рагов*, такође мешовита *Иво—Иве—Ивин, Раге—Раге—Рагин*, а код имена на *-е* и *Раге—Рагеџа—Рагејов, Сјоле—Сјолеџа—Сјолешов*. Ипак се нормативно решење не може свести на прости захтев да се имена мењају онако како је својствено језичкој средини носилаца, и то из два разлога. Први је чињеница да се имена многих људи не могу строго везати за једну средину, јер постоје прелазне зоне и сељења, преласци из једне у другу средину, или напросто онај који пише нема довољно података о носиоцу имена и његовој говорној средини; за имена из народне песме тешко би било и рећи шта је меродавније: одакле је личност или где живи песма.

Други је разлог традиција књижевног језика, неједнак однос досадашње норме према овим променама и њихова неједнака присутност у културном наслеђу. Прва промена, својствена и Вуковом језику, најпре је призната као књижевна, па се доста примењивала и на имена изван говорне области којој је својствена. На тај начин она је стекла и извесну предност класичног правила, те нећемо сматрати грешком ни кад се примени на људе из говорне средине којој није својствен овај тип. И други, мешовити тип (*Иво—Иве—Ивин*) такође се већ сасвим укоренио у нашу културну праксу, уз одговарајућа нормативна признања. И овде се догађају прекорачења (употреба шира од реалне говорне ситуације), чему доприноси и пракса оних којима је најближа *а*-промена (*Ива—Иве—Ивин*), јер су са њиховим језичким осећањем сагласнији зависни облици по мешовитој промени него по класичној вуковској.

Питање трећег, досад нормативно непризнатог типа постаје све актуелније. Хипокористици типа *Сјоле, Дуле, Крле* све чешће из домаћег, фамилијарног жаргона прелазе у сферу јавне употребе, а тиме траже и нормативно регулисање. Актуелности питања доприноси и честа употреба одговарајућих словеначких и македонских имена у нашој јавности; за ова имена ми, истина, не можемо уводити посебне обрасце, различите од оних које иначе признајемо, али — подударујући се са типом који избија на видело из српскохрватских говора — она реално доприносе продирању промене типа *Сјоле—Сјолеџа* у јавну реч.

Мислим да је већ дошло време да престанемо са сузбијањем овог типа промене, кад је у складу са говорном ситуацијом, да треба да га допустимо као право и могућност (не и као обавезу), и то једнако и за

наша и за словеначка и македонска имена. Ово још не може значити потпуно изједначавање са прва два типа, јер ће отпор језичког осећања прекорачивању реалне говорне основе бити код овог типа јачи него у односу на прва два.

Одступање од изворног типа промене, ако име јасно спада у језичку област којој је својствен само један тип, и иначе није пожељна појава. Врло необично, готово гротескно би звучало ако бисмо о личностима из „Горског вијенца“ говорили као о „попу Мићи“ или „кнезу Ради“, поготово „кнезу Радету“. Ипак је идеално разграничење немогућно, јер се лингвистички, према самој структури имена углавном не може закључити по којој промени иде. Име *Page*, на пример, обично је у разним крајевима по све три промене; имена типа *Јуре*, *Фране* нормално иду по другом типу (*Јуре—Јурѐ—Јурин*), али у Истри имамо *Јуре—Јуреџа*; херцеговачка презимена типа *Хумо*, *Гребо*, *Скоко* у долини Неретве — где су најобичнија — иду по другом типу, али већ у Невесињу по првом; једино се за имена на — *че* (*Ивче*, *Миланче* и сл.) извесније може знати да добијају проширење *-еи-*, али је то случај маргиналног значаја, због невелике фреквенције ових имена. Из свега излази да се у промени имена поменутих типова мора рачунати са дублетизмом и колебањем, према чему морамо имати толерантан однос.

Уз нека њишања њранскрипције сџраних имена

На требињском Савјетовању о правописној проблематици у БХ, поред других тема (в. у рубрици *Х р о н и к а*), било је доста речи о разним проблемима писања страних имена. Тај је материјал и први дошао на ред за објављивање (објављено, на жалост, са доста тешких штампарских грешака), као садржај једног двоброја сарајевског часописа за питања нашег књижевног језика — *Књижевни језик V* (1976), 3—4. Осврнућемо се на неке од разматраних проблема, без икакве тежње исцрпном коментару.

Изворно и њрилађено њисање. У дискусији о реферату С. Јанковића др Иван Клајн — кога су иначе читаоци београдске периодике имали прилике да упознају као веома активног и компетентног стручњака и преданог радника на пољу културе нашег књижевног језика — заузео је један по нашем мишљењу веома споран став, тј. заложно се за ширење изворног писања страних имена и у латиничкој пракси у Србији.

Према ономе како је његово излагање препричано у приказу дискусије (у наведеном часопису, стр. 91), постојећу двојаку праксу „не би требало схватити као неко варијантно питање“. Писање у прилагођеном, преозвученом облику, тзв. фонетска транскрипција, представља „у случају писања њирилицом „нужно зло“, а у случају употребе латинице никако је не би требало практиковати“. Заложно се „да се у стручној литератури страна имена пишу латиницом изворно, а ако се не ради о стручној литератури, онда би уз прво навођење адаптираног облика страног имена требало у загради дати и изворни облик“.

Овде треба најпре подсетити да и у самом тексту правописа из 1960. године постоји препорука која би — да је стриктно примењена — довела до одлучног ширења изворног писања. У тачки 166. стоји, наиме: „У научним делима, у уџбеницима средњих и виших школа и у сличним књигама . . . када се пишу латиницом, обавезно је изворно писање с додатом ознаком изговора у загради при првом навођењу“.

Та препорука уопште није прихваћена тамо где није већ било у обичају изворно писање (изузеци, наравно, увек постоје), јер је оштро задрала у традицију створену у источним областима, а била је противна и самом општем начелу Правописа, који није пошао на унифицирање него на признавање укореењених двострукости; уосталом, у претходној реченици у тексту Правописа изричито стоји: „Оставља се слободна употреба једног и другог пачина писања, само — ако је реч мање позната — треба уз фонетски изговор први пут у загради додати изворно писање, а ако се она изворно пише, треба јој у загради навести фонетски изговор“.

Ни сада нема вероватноће да се прихвати изворно писање као опште решење, а ни оправдања да се наша културна пракса усмерава у том правцу. Поред створених навика, разлози отпора двојаке су природе.

Пре свега, прилагођено писање није никакав мање вредни начин, никакво нужно или ненужно зло (не само у ћирилици, где изворно написано име значи у ствари цитат из страног језика, него и у латиници) — већ један од нормалних избора између две могућности, од којих свака има и предности и недостатака. Главна је предност изворног писања верност и осигурана идентификација имена, а преозвученог — прилагођеност, олакшано и за читаоца удобно уклапање у наш језички израз (што је нарочито важно за географска имена, од којих многа улазе у фонд неопходних знања образованог човека). Додајмо уз то да адаптирани начин никако није неприкладан за више образовне ступеве и да је неприхватљиво његово ограничавање на популарне и деци намењене текстове (као што београдска телевизија ограничава ћирилицу на емисије за село и за школску децу).

Други је разлог практичне природе, и проистиче из напоредног служења обема азбукама, а с тим и природне тежње да у обема примењујемо исту ортографију, да док пишемо не морамо ни мислити у којем ће писму текст бити објављен. Латиничком машином најчешће куцамо и текстове који ће бити објављени ћирилицом, или за које унапред не знамо како ће бити штампани, а истом машином правимо преписе са рукописног ћириличног текста; за такву активну двоазбучност веома је удобно имати иста правила за оба писма.

Што се тиче препорука да се у прилагођеном писању при првом помињању наведе и име у изворном лику, ни ту не треба прописивати никаква формална правила. Где је заиста потребно да се покаже и тај начин писања, то се може учинити на различите начине (у загради, у напомени испод текста, а у књигама и посебно на почетку или на крају

основног текста), при чему је ауторова ствар да изабере најприкладнији начин.

Укратко — у погледу начина писања страних имена нема простора ни за какво мењање традиције и укореењене праксе и ни за какво једнострано ублажавање постојећег двојства.

О писању неких словенских имена. Колико је сложено нормирање писања словенских имена — нарочито из севернијих словенских језика — показао је објављени реферат Богдана Дабића. Сложеност се појачава зато што поред момената фонетске и фонолошке природе овде битну улогу има и међујезичка сродност, која се често може искористити за боље прилагођавање преузетог имена нашим системима, нпр. промени по падежима. Дабићев коментар је у целини показао да су се аутори Правописа углавном добро снашли у овој материји, да су се одређивали за најбоље или једно од бољих могућних решења. Истина, не увек; можемо се, на пример, без резерве сложити с Дабићем да се непотребно тражи упрошћавање секвенци од два иста вокала: „*Чагајев*“ уместо бољег *Чаагајев* (рус. *Чаагаев*).

Тешкоће утврђивања одређених правила често су у томе што из већ постојећих преседана не проистиче исто правило. Тако за умекшано *л*, *н* испред *е*, *и* имамо, с једне стране: Доњец, Оњега, Кузњецк, Вороњеж, Љермонтов, Њекрасов итд., а и читава једна ужа категорија презимена на *-нин* тако се преноси, од Мињина до данашњих имена (в. код Гордане Јовановић, Наш језик XXII, св. 1—2). Образац који се спонтано створи у таквим конкретним категоријама треба признати и као правило, али би нас предалеко одвело кад бисмо генерализовали преношење руског умекшавања, јер би руска ономастика коју преузимамо просто добила лик друкчији од традиционалног; исп. *Нева*, *Јенисеј*, *Лена*, *Канин*, *Смоленск*, *Магнитогорск*, *Нижњи Новгород* (није прихватљиво превођење са „Доњи“), *Глинка*, *Бјелински*, *Колесников*, *Корнилов*, *Вознесенски*, *Малиновски*, *Ботвиник*, *Леонов*, *Алексеј*, *Николај*, *Никита* итд. — Остаје нам, дакле, да на нове примере примењујемо правило о неумекшавању (сагласно Правопису), сем што из њега можемо изузимати конкретне уже категорије у којима је спонтана пракса уопштила умекшавање.

У још једној категорији постојећи пропис је у потпуном нескладу са правилом које је створила пракса — у писању руских имена немачког порекла. Према правилу Правописа, које има своју логику, та би имена требало писати полазећи од руског писања, а не по оним правилима која примењујемо на немачка имена: *Ејзенишјејн* а не *Ајзенишјајн*. У пракси је управо обрнуто: *Ајзенишјајн*, *Рубиншјајн*, *Голдшјајн*, *Броншјајн*, *Берншјајн*, *Шшјајн* — тј. ова имена пишемо једнако као и она која не преузимамо преко Руса. Мислим да овакво писање не треба сматрати грешком; уосталом, и Руси своја имена типа *Шшјајн* пишу једнако као и западна (и једно и друго „Штейн“), па онда ни ми нисмо у обавези да их диференцирамо.

Што се тиче проблема да ли је у транскрипцији пољских имена боље *Сјенкјевич, Зосја, Казја* (према Правопису) или *Шјенкјевич, Зошја, Кажја* (чему би дао предност Дабић) — треба у целини посматрати питање преношења пољских *ś, ź* (гласови практично једнаки нашим дијалекатским, познатим из ијекавских говора). Три доследна системска решења теоријски су долазила у обзир:

1) *с з — сј зј*: *Сјенкјевич, Зосја, Красицки, Лос, Стаска, Свјентоховски, Пшемисл*;

2) *ш ж — шј жј*: *Шјенкјевич, Зошја, Крашицки, Лош, Сташка, Швјентоховски, Пшемишл*;

3) *ш ж* (свуда): *Шенкјевич, Зоша, Крашицки, Лош, Сташка, Швјентоховски, Пшемишл*

— при чему први тип полази у извесном смислу од етимологије, делимично одражене и у пољском писму, други од фонетике, а трећи делом од фонетике а делом од аналогije са нашом алтернацијом *с — ш* и *з — ж*. Правопис се углавном определио за прво решење, само је системска доследност нарушена тиме што је за последњи случај узето *Пшемишл* (Przemysł), слично и *Замошћ* (Zamość), *Кожле* (Kozle). Дабићевом парцијалном корекцијом не би се поправила системска правилност (*Шјенкјевич, Зошја* — уз задржавање *Красицки, Стаска, Зоска* и сл.), па је то и разлог против њеног прихватања.

Питања о правописној норми из једној иривредној предузећа

Из земунског предузећа „Змај“ (индустрија пољопривредних машина), које жели да формира стандард „за лик фирме и кућни стил у концепцији тоталног дизајна“ добили смо неколико питања.

1) Дефинисање примене правописа у реклами. У којој мери је дозвољено одступање? На пример: ако се по правопису пише „Змај“ (мала слова сем почетног и наводници), да ли у рекламним текстовима (проспекти, огласи и сл.) — где је циљ да се истакне или наметне назив — може да се пише ЗМАЈ 132 уместо „Змај 132“? У страним проспектима и огласима то се редовно користи.

Одговор је начелно потврдан. Наиме, кад се у текст уграђују ликовни елементи, кад се неки део текста жели написати тако да оставља одређени визуелни, ликовни утисак — онда се може применити и посебна графика, у оквиру тога и писање верзалом (великим словима).

2) Дефинисање употребе наводника при купању имена радне организације (логотипа). На пример: треба ли у дописима писати „Змај“, ЗМАЈ или како другачије (кад се име односи на предузеће а не на производе)?

Нормално је писање „Змај“. Међутим, ако се и у допису жели постићи утисак о коме смо говорили у вези са рекламом, и овде се може написати ЗМАЈ. С обзиром на чињеницу да је већ таквим писањем

довољно издвојено истакнуто име, наводници у овом другом случају постају сувишни, иако се ни за писање „ЗМАЈ“ (верзал и наводници) не може рећи да је неправилно.

3) Писање имена радне организације у зависним падежима. Да ли је обавезно: у *индустрији „Змај“* и сл. или се допушта и: у „Змају“?

Наводници нису сметња да се употребе и падежни облици (без пртице између основе и наставка), тј.: у „Змају“, *од „Змаја“* итд. Међутим, кад се уместо наводника прибегне верзалу, не би било обично ни препоручљиво нпр. у *ЗМАЈУ, са ЗМАЈЕМ* и сл. (а ни у *ЗМАЈ-у, са ЗМАЈ-ем*), него је ту боље или избећи промену или остати при наводницима и малим словима.

4) Да ли је неопходно ставити цртицу у називима производа који се састоје из имена радне организације и броја, нпр. „Змај-132“ или „Змај 132“?

Нема правописне сметње ни за један ни за други начин писања.

5) Да ли је правилно рећи *дворедни* или *двореди* (мисли се на машину *берач*, која може брати два реда кукуруза)?

Оба су придевска облика исправно изведена, и може се употребити онај који се оцени као обичнији.

Мишар Пешикан

ХРОНИКА

САВЈЕТОВАЊЕ О ПРАВОПИСНОЈ ПРОБЛЕМАТИЦИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

У организацији Института за језик и књижевност из Сарајева почетком децембра 1976. године у Требињу је одржано Савјетовање о правописној проблематици у Босни и Херцеговини — у свјетлу колебања и стабилизације ортографске норме на српскохрватском језичком подручју.

Циљ овога савјетовања је био да се укаже на неке актуелне проблеме наше писане ријечи и њихова могућа рјешења.

Поред учесника из СР Босне и Херцеговине, на овом скупу језичких стручњака били су присутни, и поднијели су реферате, и неки филолози из других социјалистичких република са српскохрватског језичког подручја. Управо, на Савјетовању су поднесени следећи реферати и саопштења:

Друштвени и стручни оквири рада на пројекту Правописна проблематика у БиХ — у свјетлу колебања и стабилизације ортографске норме на српскохрватском језичком подручју (референт Милан Шипка);

Наслијеђено и ново у правописној проблематици у бх. стандардном изразу и проблеми у вези с тим (Светозар Марковић);

О опћим језичним и изванјезичним увјетованостима стандардноновопштокавске правописне проблематике са становишта њезина историјата и савременога стања (Далибор Брозовић);

Конвенционално и суштинско у правопису (Иван Клајн);

Правопис и правописни приручници од 1960. године до данас (Наџија Тасо);

Правописна проблематика у нашој новијој стручној литератури — прилог изради анотиране библиографије (Љиљана Станчић);

Уопште о правописној проблематици (Милија Станић);

Правописни проблеми у вези са школском терминологијом (Мевлида Гарић-Караца);

Ортоепски и ортографски аспекти ијекавског изговора (Асим Пецо);

Специфичности стандардног ијекавског изговора у савременој бх. писаној пракси (Саво Пујић);

Варијације рефлекса јата у савременој босанскохерцеговачкој и црногорској писаној пракси — поређење (Невенка Новаковић);

О писању великог почетног слова (Божидар Финка);

Писање великог слова (Драго Ђупић);

О стилизацији и тумачењу правописне норме о писању великог почетног слова у називима животиња (Милан Шипка);

Проблеми у писању великог слова у сложеним називима и њиховим скраћеницама (Велимир Лазнибат);

Ортоепија и ортографска норма (Јосип Силић);

Африкати ч-ћ, ц-џ у ријечима оријенталног поријекла (Ханка Вајзовић);

О писању гласа х, односно ј или в и слични случајеви (Мустафа Ајановић);

Транскрипција страних ријечи и имена (Срђан Јанковић);

О изговору и писању ријечи и имена преузетих из класичних језика-латинског и грчког (Шимун Шоње);

Адаптација страних ријечи (Богдан Дабић);

Превођење страних назива, транскрипција и транслитерација (Ненад Вуковић);

О основним начелима транскрипције и прилагођавања имена из језика с којима нисмо били у непосредном додиру (Митар Пешикан);

- Писање наших и туђих имена оријенталног поријекла (Исмет Смаиловић);
 О изговору и писању неких турцизама у нашем језику (Зулфикар Ресуловић);
 Састављено и растављено писање ријечи (Милан Могуш);
 О основама правописних норми у вези с писањем сложеница у сх. језику (Ми-
 ливоје Миновић);
 Састављено и растављено писање падежних синтагми — приједлог + именица
 (Јосип Баотић);
 Проблем полусложеница (Драгица Малић и Еугенија Барић);
 Интерпункција и правописни знаци (Мустафа Ајановић);
 Интерпункцијски знакови у реченици (Мирко Пети);
 О употреби интерпункцијских знакова при понављању везника у набрајању
 (Миљивоје Миновић);
 О употреби тачке (Драго Ђупић);
 Точка као правописни знак (Антун Шојат);
 О писању перифрастичних назива (Милан Шипка);
 Писање скраћеница (Блажо Милићевић).

Као што се и из наслова прочитаних реферата и саопштења може закључити, требињско савјетовање о правописној проблематици имало је широк репертоар проблема о којима се тамо дискутовало. Вриједно је истаћи да се сваком од наведених проблема, а сви су били искључиво из правописне проблематике, или бар из пробле-
 матике која дубоко сеже и у правописне проблеме, приступало врло озбиљно и са свом тежњом научној аргументисаности. Учесници овога савјетовања били су свјесни чињенице да они немају никакво луномоћје да мијењају било шта у постојећем правопису. Они су настојали да просто евидентирају постојеће проблеме, да укажу, евентуално, на могућа њихова рјешења, али не и да доносе одлуке које би имале нормативни карактер.

Истина је да језик као вјечити пратилац човјека свакодневно доживљава извјесне промјене и да постојећи правописни нормативи, без обзира на њихов карактер, никада нису у стању да у стопу прате те промјене. Отуда и проблеми који нам се свакодневно намећу у писаној пракси. Али, с друге стране, да би се приступило мијењању или бар осавременивању постојећих и општеприхваћених норми, за то треба да постоје и други услови осим жеље језичких стручњака. Поготово у нашој језичкој пракси, гдје је један језик опслужује више народа и друштвено-политичких заједница, од којих свака има нешто посебно и у језичкој проблематици, како говорној тако и писаној. И управо због тога у свим оваквим подухватима мора се водити рачуна и о тој чињеници; мора се, наиме, полазити од несумњиве истине да је српскохрватски језик матерњи језик и Срба и Хрвата и Црногораца и Муслимана и да свака његова норма изискује равноправно учешће свих заинтересованих уколико се жели да та норма има општији и заједнички карактер. А пошто до данас једини, у неком смислу верификовани ослонац и тога заједништва и највећег дијела конкретне језичке норме коју примјењујемо и коју и даље уважавамо представљају одредбе из правописа од 1960. године, дужност нам је да се чувамо да тај ослонац не подријемо немајући за њега бољу замјену. Наравно, ово никако не значи да ико данас може бити у свему задовољан свим одредбама и примијењеним рјешењима која садржи тај правопис, који није само конвенција и друштвени договор о ограниченом броју начелних ставова, него и стручно дјело, које у себи садржи десетине хиљада ријечи. Додајмо уз то да ниједан филолог након толико времена не би могао бити у свему задовољан обрадом толике материје ни да је сâм све то обрађивао и слободно формулисао. Јер, да то и поновимо, вријеме увијек носи проблеме који се, чак ни аналошки, не могу уклопити у већ постојеће ортографске норме. Али, норма је норма док је год на снази.

Један од закључака требињског савјетовања о правописној проблематици у Босни и Херцеговини био је да се и даље проучавају ови проблеми и да се траже не само најприхватљивија рјешења за њих него и путеви који би водили ка њиховом нормирању, заснованом на договарању и равноправном одлучивању свих заинтересованих.

А. Пецо — М. Пешикан

YU ISSN 0027—8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXIII/3—4

**БЕОГРАД
1978**

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

мр Милица ВУЈАНИЋ, др Даринка ГОРТАН-ПРЕМК, др Бранислав МИЛАНОВИЋ, мр Драгана МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, мр Мирослав НИКОЛИЋ, др Асим ПЕЦО, др Митар ПЕШИКАН, др Љубомир ПОПОВИЋ, др Живојин СТАНОЈЧИЋ, др Егон ФЕКЕТЕ, др Олга ЦВИЈИЋ

Ужа редакција:

Секретари др ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК и др ЉУБОМИР ПОПОВИЋ
Уредник др МИТАР ПЕШИКАН

НАШ ЈЕЗИК је покренуло 1933. године Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уређивао седам књига прерадне серије, као и девет књига и први двојрој десет књига у новој, посљедићној серији часописа. Од књ. X|3—4 до XXI|1—2 уредник часописа је био Михаило Стевановић.—*НАШ ЈЕЗИК* излази у свескама, које се обједињују у књиге. Издаје га и прима рукописе и претплату Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михилова 35. Претплату од 100 динара слаћи на текући рачун Института 60806-740-030-864.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXIII (нова серија)

Св. 3—4

САДРЖАЈ

Десет томова Речника САНУ (МИТАР ПЕШИКАН)	87— 92
Жива (hydrargyrum) у јужнословенским језицима (ФРАЊО ВЕЋЕСЛАВ МАРЕШ)	93— 94
О двозначним конструкцијама (ЉУБОМИР ПОПОВИЋ)	95—103
Функција и значење присвојне заменице <i>мој</i> (МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ)	104—113

Језичка култура

Поводом чланака: о скраћеницама и „нефонетичности“ нашег правописа (МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ)	114—121
Неке фразеолошке особености спортског језика (ДРАГАНА МРШЕВИЋ- РАДОВИЋ)	121—129
Против двосмислености и нејасноћа (ГОЈКО КРАЉЕВИЋ)	129—132

Питања стручне терминологије

Карактеристике српскохрватске терминологије металургије праха у поре- ђењу са руском (СТАМЕНКА РАДИЋ)	133—146
О језичком благу у вези са употребом речи „тежина“ (ДАНИЛО КАМФНА- РОВИЋ)	147—149

Хроника

Тридесет година Института за српскохрватски језик (БРАНИСЛАВА АРАН- ЂЕЛОВИЋ-ЖИВКОВИЋ)	150—165
--	---------

ДЕСЕТ ТОМОВА РЕЧНИКА САНУ

Док се припрема овај број часописа у току је коректура већ сложеног десетог тома „Речника српскохрватског књижевног и народног језика“, који израђује Институт за српскохрватски језик, а издаје га Српска академија наука и уметности; са овом књигом Речник долази готово до краја слова К, дванаестог у ћириличком азбучном реду и најобимнијег од досад обрађених слова. Десет књига и не изгледа тако много ако се не узме у обзир њихов обим и збијеност слога — захваљујући чему је у тих десет књига стало преко хиљаду и по ауторских табака лексикографског текста.

Израђених десет књига дале су повода да се преброји колико је речи у њих ушло, да би се тачније могло оценити богатство фонда Речника САНУ; број речи је, наравно, прилично формалан податак, али се и на основу њега, узимајући у обзир и тип обраде, могу стећи неке представе о богатству лексикографског садржаја. Нађено је да прва књига има 16 212 речи, друга 15 344, трећа (пребројио је В. Павковић) 14 985, четврта (П. Ђукановић) 13 973, пета (Р. Дринчић) 14 174, шеста (М. Чаркић) 10 751, седма (С. Ристић) 11 796, осма (Н. Рамић) 11 824, девета (З. Голубовић-Станојчић) 14 960 и десета (коју је такође пребројила З. Г. Станојчић) 12 962 речи (до речи *кујџија*, која можда у коначном прелому слога и неће бити закључна реч књиге). У свих десет књига то је безмало 137 000 речи.

Подаци о броју речи у Речнику САНУ биће најречитији ако их упоредимо са стањем у шестотомном речнику Матице српске, који се и сам одликује изванредним богатством (в. НЈ XXIII, св. 1—2, стр. 3—5). Ево какви су односи (идући по словима А—К, до речи *кујџија*):

А	—	РМС	2677	речи,	РСАНУ	5653	тј.	2,11	пута	више
Б	—	„	7330	„	„	17908	„	2,44	„	„
В	—	„	3871	„	„	10528	„	2,72	„	„
Г	—	„	4860	„	„	12452	„	2,56	„	„
Д	—	„	5798	„	„	15383	„	2,65	„	„
Ђ	—	„	396	„	„	1831	„	4,62	„	„
Е	—	„	1131	„	„	2926	„	2,59	„	„

Ж —	„	1212	„	„	3817	„	3,15	„	„
З —	„	8508	„	„	21442	„	2,52	„	„
И —	„	5095	„	„	13584	„	2,67	„	„
Ј —	„	1908	„	„	6843	„	3,59	„	„
К —	„	8791	„	„	27613	„	3,14	„	„

Свега у овој секцији у РСМС има 51 577 речи, а у РСАНУ 136 981, тј. око 2,66 пута више. Полазећи од овог збирног односа, може се предвидети да ће „Речник српскохрватског књижевног и народног језика“ (Речник САНУ) имати око 390 000 речи.

Питање попуњавања речничке грађе

Овако изузетно висок број речи не ослобађа нас, међутим, бриге о попуњавању грађе Речника — не, наравно, зато да се постигну импресивније бројке, него да се речнички фонд обезбеди од каквих осетнијих мањкавости, како би целовитост и потпуност слике наше лексике коју даје Речник била у складу с његовим обимом. Чим је постало јасно да ће Речник и по броју књига и по трајању обраде отићи далеко мимо неких првобитних нереалних предвиђања, наметнуло се питање осавремењивања његове грађе. Језик се данас изванредно бурно мења, нарочито његова лексика, и јасно је да ће се она доста разликовати на почетку и на крају једног посла који мора трајати више деценија.

Ипак основна картотека речничке грађе, на основу које је започета израда Речника, мора и даље остати главни извор података за његову обраду. Треба рачунати с тим да ће овакву улогу основна картотека задржати све до краја израде Речника. И кад би расположиве снаге и могућности допуштале суштинску измену те картотеке (обимним експирањем новијих извора), то не би било повољно, јер би се нарушило потребно садржајно јединство Речника.

Међутим, то никако не треба схватити као затварање корпуса извора и лексичке документације Речника. Кад би се пошло на то, он би већ у току своје израде почео добијати карактер историјског речника и одвајати се од савременог језика. У ствари, ни у једном тренутку није био прекинут прилив нове лексичке грађе у Речник, него се остваривао на различите начине:

— сами сарадници Речника имају задатак да уносе речи на основу сопственог сазнања, и кад их не нађу у грађи;

— у речничке изворе стално се укључују нови речници, енциклопедије и други лексички и термилошки приручници;

— могућност укључивања нових збирки речи из народних говора остаје стално отворена, и дијалектолошка испитивања која су вршена минулих година доносила су и нешто нове лексичке грађе у картотеку Речника;

— било је и неких допунских ексцерпирања одређених извора, у циљу отклањања неких уочених недостатака постојеће документације.

Овакви поступци остаће трајно актуелни, све до краја израде Речника, али они само ублажавају а не решавају проблеме попуњавања речничке грађе. Сведочанства сарадника Речника треба пре свега да осигурају да се, због случајне празнине у грађи, не испусти нека жива и значајна реч, али она нису прави надоместак за документацију. Нарочито се мора пазити да се на овај начин уносе само лексичке јединице које доиста живе, а не могућне, потенцијалне речи, јер је један од основних квалитета Речника САНУ његова објективност, реалистичност, документованост — а не формални схематизам и теоријска разрада лексичког потенцијала.

Важну улогу у попуњавању речничке грађе треба да одигра даље прикупљање речи из народних говора, које се може вршити како откупом збирки тако и ексцерпцијом дијалектолошких монографија, из којих се може извући и доста лексичког материјала. Нове збирке требало би пре свега да помогну отклањању неких неравномерности у прикупљеној дијалектолошкој лексци. Наиме, до постојећих неколико стотина збирки дошло се не организовањем некакве систематске мреже пунктова него просто одзивом скупљача на апел Академије, а тај одзив није био једнако интензиван по свим говорним зонама. У ствари су се скупљачи више јављали из егзотичнијих дијалекатских средина, које нуде богатију бербу специфичног лексичког материјала и у којима се таква лексика лакше уочава — док су регије са говором ближим стандардном језику (нпр. Шумадија) остале нешто слабије заступљене у овом типу лексичке грађе.

У сваком случају, могућност откупа нових збирки остаје и даље отворена, а нарочито ће корисну ствар учинити онај ко запази у досадашњим томовима празнине у односу на лексику својега говора ако на то реагује понудом збирке (обративши се претходно редакцији за потребна упутства). Такве збирке, као и сва друга попуњавања речничке грађе, не треба да зависе од тога који је део азбучног низа већ обрађен а који није, него се у њих равномерно укључује грађа за сва слова. Наиме, речници који се израђују тако дуго као овај Академијин обавезно морају рачунати са допунским томом (у овом случају можда и два), чиме се неутралишу не само празнине које су се показале у документацији него и разлике настале развојем лексике у деценијама током којих се израђивао речник.

Најзначајнију попуњу грађе на основу које је започета израда Речника САНУ значило је укључивање у корпус целокупне лексичке карто-теке Матице српске (на основу које је израђен шестотомни Матичин речник), а она садржи за један део слова и грађу коју је прикупљала Матица хрватска, док је за остала слова грађу Матице хрватске непосредно прибавио Институт. Увођењем ове грађе у изворе Речника САНУ отклоњена су или ублажена два битна недостатка првобитне грађе: она се попунила новијим материјалом и истовремено лексичком грађом

из дела хрватских писаца, који су у првобитној картотеци били изразито недовољно заступљени. Снимањем ове грађе (уз финансијску помоћ Академије) осигурава се трајно присуство овог извора у документацији Речника САНУ.

Ипак, време пролази, и Матичина грађа — иако је у просеку млађа од првобитне — није више довољна да осигура потребно присуство новијег језичког израза у Речнику САНУ, па се наметнула потреба да се приступи још једном замашном програму попуњавања грађе Речника новијим изворима. У сарадњи Академије и Института предузете су припремне мере за тај посао, а колико ће се он брзо обављати — зависиће од расположивих снага и средстава. Јасан је, у сваком случају, далекосежни значај те акције, и не сме се никако допустити да се она умртви и одложи због великих тешкоћа кроз које ових година пролази програм израде Речника САНУ, изазваних осипањем институтског лексикографског кадра и другим разлозима. Речник САНУ се не сме већ у току своје израде претварати у историјски, и његов корпус мора остати репрезентативан у односу на читаво раздобље од Вука и Даничића па све до краја обраде.

О обради стручних термина у Речнику САНУ

У вези са обрадом стручних термина у општем речнику испољило се у досадашњим дискусијама (јавним и усменим) доста неспоразума, па и заблуда. Пре свега, често се довољно не схвата чињеница да се у Речнику САНУ обрађује стручна терминологија не за потребе њеног функционисања у оквиру струке, него као део општег речника, што се мора одразити и на избор термина и на начин њиховог објашњавања. Речник не служи терминологији, него се заправо њоме служи да што свестраније покаже богатство и могућности нашег лексичког фонда и пружи што реалнију слику његовог стања.

Упркос свом обиму и типу речника-тезауруса, Речник САНУ не може исцрпно уносити стручне термине. Он мора уносити општепознате и широко познате термине, као део општег језика; неке групе термина (као што су имена биљака и животиња, називи болести, термини старијих радиности) уносе се доста исцрпно из посебних лингвистичких разлога, макар и не били шире познати. Међутим, за уношење савремених активних термина формулисан је овај критеријум: „Уносиће се стручни термини ако улазе у оквиру и програм општег образовања, средњошколског и нешто шире и амбициозније схваћеног“. То практично значи да треба уносити онолико термина колико изискују потребе једног свестраног, савременог, у извесном смислу политехничког профила образовања — али општег а не специјализованог.

У погледу избора термина треба најпре знати да Речник САНУ описује а не ствара и прописује језик, што значи да морају улазити и

термини којима нисмо задовољни — ако се довољно интензивно употребљавају. Ако поред таквих термина реално већ постоје бољи термини, онда треба неуспелије термине упућивати на успелије. Међутим, наш речник не може објављивати *п р е д л о г е* нових термина, ако термини нису већ у употреби у некој (макар ужој) средини или ако нису објављени. Иако у појединим областима постоје велике потребе стварања нових термина, Речник САНУ не може бити гласило такве делатности, он може објављивати само постојеће термине, ако појам на који се односе спада у поменуте оквире програма опште образованости. Те оквире пак уредништво Речника је само начелно одредило, а у конкретном одбору филолозима би могли доста помоћи специјалисти за поједине области, оцењујући (према значају и природи појма) треба ли неки термин да буде део општег знања савременог образованог човека.

Што се тиче помоћи у објашњавању термина, специјалисти из одговарајућих струка треба да дефинишу термине уобичајеним енциклопедијским или уџбеничким стилем. Лексикографи ће некад моћи задржати такву дефиницију мање-више неизмењену, али ће често морати дати другу стилизацију, због опште намене речника и лингвистичких момената. Стручњак за дату област нормално ће ићи на идентификовање стручно најбитнијих елемената, а лингвиста мора имати у виду и нужну разумљивост објашњења, сажетост и саображеност типу дефиниција које се иначе примењују у речнику, а често и неке лингвистички битне моменте, нпр. потребу да се објасни зашто се појам управо тако зове (*бела липа* — светла боја налиџа листова, *дивљи кестен* — формална сличност плода са обичним кестеном, иако врсте нису сродне, итд.). Из тих разлога може доћи и до осетне разлике у дефиницијама, али у томе нема непрестиве сметње, јер обрађивач Речника САНУ — кад да своју дефиницију — може цитирати и стручну, тако да ће текст речника садржати објашњења која задовољавају и опште потребе и стручну егзактност.

У правцу жељених циљева обраде стручних термина у Речнику САНУ у неким стручним областима постизало се у досадашњем раду више успеха а у неким мање — али стање у целини никако није задовољавајуће. Објективне сметње већем успеху биле су:

— стање грађе на основу које се ради Речник и која је углавном формирана пре педесетих година, па је за потребе нашег доба она непотпуна, несистематична, добрим делом застарела;

— кашњење најупотребљивијих приручника за Речником, пре свега енциклопедијских издања загребачког Лексикографског завода;

— чињеница да је у њима само мали део термина дат насловно, алфаветски, што значи да за обрађивача они други и не постоје у приручнику (нпр. *качкаваљ* је дат само под „сиреви“, а не на свом азбучном месту, што значи да термин није предочен обрађивачима слова К);

— готово у свим нашим приручницима терминологија је једнострана, без варијација које реално постоје у српскохрватској језичкој култури.

На пример, *венчић* цвета је исто што и *круница*, једнако значење имају *жси* *шучка* и *њушка* *шучка*, исто је *увојак* (врста цвасти) и *свишак* — али се обрађивач Речника САНУ, кад се служи нашим енциклопедијским приручницима, реално може наћи у ситуацији:

— да нема ни једну ни другу варијанту на азбучном месту (јер су дате у оквиру обраде појма ЦВЕТ, ЦВИЈЕТ), што значи да их неће ни обрадити ако се нису затекле у другој грађи;

— да нађе само једну (зависно од тога је ли ЦВЕТ обрадио загребачки или београдски стручњак), што води једностраном уношењу термина у Речник;

— да наиђе, обрађујући одговарајућа слова, на обе варијанте, али без показане узајамне везе, из чега излази изолована и несистематична обрада, без потребног повезивања синонима.

Ове празнине у грађи и засведочености основног фонда термина и њихових варијација представљају главне проблеме, много теже него само дефинисање. Из овога се истовремено види колик оје широко поље на коме би стручњаци за поједине области могли веома корисно сарађивати у нашем речничком програму, доприносећи тиме и сопственој струци — унапређивањем њене терминологије и увођењем њених основних појмова у оквире опште образованости. Прави и далекосежни вид помоћи био би ако би се у стручним круговима нашли људи који би припремили збирке термина из своје области (у оквирима општег образовања или нешто шире) и поднели их Академији и Институту за српско-хрватски језик да их откупе и употребе за Речник. Посебно би било важно да скупљач (аутор збирке) уза сваки термин наведе и синониме који су му познати (нпр. уз *омошач* *илога* — „перикарп“ и „усплође“, и обрнуто). Веома употребљиве збирке добиле би се ако би нпр. београдски стручњак пречитавао загребачки изворни текст (рецимо одговарајуће јединице у енциклопедији), вадио из њега термине и додавао њихове синониме који се употребљавају у београдским стручним круговима.

Макар само парцијално захватиле и обрадиле одговарајући термилошки фонд, овакве збирке биле би драгоцене помоћ унапређивању обраде стручних термина у Речнику САНУ. Најбоље резултате (не само збирке, него и радове за објављивање) дао би коауторски рад једног филолога и једног стручњака за одређену стручну грану.

Мишар Пешикан

ЖИВА (HYDRARGYRUM) У ЈУЖНОСЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

Текућа ковина *hydrargyrum*, *argentum vivum*, *mercurius* гласи сх. *жйва*, мак. *жива*, буг. *живáк*, слн. *živo srebrô*. Словеначка је реч (*živo srebro*) етимолошки јасна: то је превод латинског назива *argentum vivum* односно немачког *Quecksilber*, као и лужичкосрпски изрази *žiwe slěbro* (горњолуж.) и *žuwe slobro* (доњолуж)¹. Досад смо шутећи претпостављали да су српскохрватски, македонски и бугарски изрази просто скраћени облици истог порекла. Али зашто је неутрум *живо сребро* прешао у српскохрватском у женски облик (*жива*) а у бугарском опет у мушки (*живак*)?

Цели низ назива ковина полази у јужнословенским језицима из турског (*челик*, *бакар*, буг. *џиринч*, *џуч*, *калај*), што је у вези са ширењем заната у старо доба. Као саставни део амалгама, жива је имала и увек још има своје значење у ковинарству. Турски се 'hydrargyrum' зове *çiva* = [živá] (нагласак је на задњем слогу)². Мислим дакле да су српскохрватски, македонски и бугарски називи позајмице из турског. Очекивали бисмо сх. **жива* (с кратким узлазним нагласком у резултату метатоније), мак. **жива* и буг. **гживá*. Али ту је деловала такође адидеација: очито је на први поглед да је то стварно ковина „жива“ (усп. словеначки, латински и немачки назив); и турска се позајмица код Словена повезала с појмом и с изразом *жив*. Ради тога је турско *ç* = [ž] преузето као *ж* (и не као *и*, усп. нпр. *меи*) и цела се реч осећала као отпридевна именица типа *сйва* ('сива крава, сива кобила'): важи пропорција *жйв*, *жйва*, *жйво*: *жйва* = *сйв*, *сйва*, *сйво*: *сйва*. Сачувао се женски род који одговара позајмљеному турском облику (-а).

Слично, али не на исти начин примљена је турска реч у бугарском. Семантичка веза с појмом *жив* довела је до промене *гж* > *ж*. Бугарски придев има нагласак *жйв*, *жива*, *живо*, облик с нагласком **живá* не по-

¹ У осталим словенским језицима постоји прасловенски назив **rьtqь*; усп. F. W. Mareš, *Die Metalle bei den alten Slaven im Lichte des Wortschatzes*. Anzeiger d. phil.-hist. Klasse d. ÖAW 113 (1976) 247—256.

² Турци су ову реч позајмили из перзијскога, то значи да је задњи извор индоевропско **gʰiv-* > лат. *vivus*, лит. *gývas*, слов. живъ.

стоји. У бугарском је била друга могућност прилагођења туђег израза властитом језику: отпридевне именице често се творе наставком *-ák*, који је увек наглашен, нпр. *gív, gíva, gívo* ('дивљи') → *givák* ('дивљак'). Што је лакше било него превести турско *çiva* > **живá* на облик *живák*? Важи ту пропорција *жив, жива, живо* : *живák* = *gív, gíva, gívo* : *givák*.

Македонско *жива* (нагласак на првом слогу) је без проблема: македонски нагласак није фонолошки значајан; у таквим језицима и туђи акценат лако се премешта и прилагођује домаћем систему.

Мислим дакле да називи живе у српскохрватском, македонском и бугарском полазе од турског *çiva*; путем семантичког повезивања с придевом *жив* вањски облик речи се прилагодио словенском систему лексике и акцентуације. (Словеначко *živo srebro* је проста имитација латинског *argentum vivum*, односно немачког *Quecksilber*.)

Фрањо Већеслав Мареш

О ДВОЗНАЧНИМ КОНСТРУКЦИЈАМА*

Увод

Циљ рага. — Поједине реченице имају такав облик да им је могуће приписати не само оно значење које је говорник хтео да њима изрази него и неко друго. Међутим, контекст и говорна ситуација, као и опште познавање онога о чему је реч, у већини случајева усмеравају саговорника на стварно значење реченице, односно чине „паразитско“ значење неприхватљивим. То, ипак, не умањује потребу да се уоче типови двозначности (амбигвитета) и фактори који могу да доведу до ње, као и фактори који отклањају потенцијалну двозначност¹.

Наш рад тиче се само неких аспеката двозначности: његов циљ је да се утврде основни типови двозначности карактеристични за финитну реченичну конструкцију и невербалне зависне синтагме² и да се укаже на важност коју за њихову појаву има комбинаторни потенцијал (валенца) речи које се међусобно повезују овим конструкцијама.

Примери. — Основне типове двозначности које се јављају у вези с наведеним конструкцијама могу да илуструју следећи примери:

(1) *Плашио се ѿ о і а ѿ р е н у ѿ к а.* — *Тоја ѿренуѿка* = именичка синтагма у генитиву; функција: неправи објекат или одредба за време глагола (предиката) *ѿлашио се*.

(2) *Писао је ѿријашељу из С а р а је в а.* — *Из Сарајева* = предлошко-падежни спој (предлога *из* и именице у генитиву); функција:

* Овај рад се штампа као реферат за VIII међународни конгрес слависта.

¹ Преглед ове проблематике пружа књига: J. G. Коој, *Ambiguity in Natural Language*, Amsterdam, 1971. В. такође: Фр. Данеш, *Ойѿѿ ѿеоретической инѿерѿрейаци синѿаксической омонимии*, Вопросы языкознания, год. XIII/6, 1964, стр. 2—16.

² Под „финитном реченичном конструкцијом“ подразумевамо реченичну конструкцију образовану од глагола у финитном (личном) облику као централног члана и од реченичних конституената директно повезаних с глаголом (субјекат, објекат, глаголске одредбе итд.); под „невербалним зависним синтагмама“ подразумевамо двочлане или вишечлане зависне синтагме чији је управни (централни) члан нека именица, придев, прилог, број или заменица.

одредба за место глагола *писао је* или одредба (атрибут) именице *пријатељу*.

(3) *Бензин замењује тас*. — *Бензин* и *тас* = именица у номинативу или у акузативу; функција: субјекат односно објекат глагола *замењује*³.

(4) *Нашао је неочекивано решење*. — *Неочекивано* = прилог или придев; функција: одредба за начин глагола *нашао је* односно атрибут именице *решење*.

Основни типови двозначности

Структурна и композиционо-структурна двозначност. — За класификовање наведених примера и уопште за типологију двозначности о којима је у овом раду реч, корисно је направити разлику између *састава* (композиције) и *структуре* конструкције. Састав чине број конституената и њихов *граматички идентитет*, окарактерисан категоријама које се тим конституентима могу приписати независно од конструкције којој они припадају. Такве категорије су, пре свега, врста речи и, код променљивих речи, њихов облик, а такође и тип споја речи који чини јединствен конституент у оквиру више конструкције (уп. *тога тренутка* у примеру бр. 1 и из *Сарајева* у пр. 2). А структуру сачињавају односи који повезују конституенте, другим речима, *функције* конституената у датој конструкцији.

У вези с овом дистинкцијом могу се издвојити два типа двозначности: *чисто структурна* и *композиционо-структурна* (тј. и композициона и структурна) *двозначност*. Чисто структурна двозначност среће се у примерима 1 и 2: и једној и другој реченици може се приписати само по један састав, али по две делимично различите структуре пошто један од конституената може имати две функције. Композиционо-структурну двозначност показују примери 3 и 4: ту се неки конституенти могу идентификовати на два начина, било као два облика исте лексеме (пр. 3) било као две различите лексеме, односно две различите врсте речи (пр. 4); а у корелацији с тим, дати конституенти могу имати и две различите функције. Једном речју, чисто структурна двозначност састоји се у *двојстиму функције* једног или више конституената, а композиционо-структурна — у *корелативном двојстиму граматичког идентитета* и *функције*^{3а}.

³ О оваквим реченицама в.: Niko Bergs, *O redu riječi u rečenici*, Jezik, god. VII/1, 1958, str. 12—16; Stjepan Vabić, *O redu riječi u južnoslavenskim jezicima*, in: 25 godina Seminara za strane slaviste, Sarajevo, 1975, str. 47—63.

^{3а} Композиционо-структурна двозначност — истина ретко — може се тицати и *броја* конституената који улазе у састав реченице. Један такав случај представља реченица:

Нико га/Никога не слуша.

Наиме, речи *нико* и *га* су демаркиране само у писаном тексту, док се у говору подударају са *никога*, пошто енклитика *га* образује фонетску целину са *нико*.

Поред ова два типа двозначности овде би се могла евентуално издвојити као посебан тип и *чисто композициона двозначност*, тј. двозначност која се тиче само двојства граматичког идентитета. На пример, у реченици:

Дете је *добро*.

добро може да буде и придев и прилог⁴, дакле јавља се композициона двозначност. Ако се при том сматра да придев и прилог имају различите функције (именски односно прилошки део предиката), онда је и ово случај композиционо-структурне двозначности. Но ако се сматра да је функција обе речи иста (допуна копулативног глагола), онда би ово био пример чисто композиционе двозначности⁵.

Двозначност ишиа функције и двозначност смера функције. — Ако оставимо по страни проблем састава реченице и задржимо се само на структурном аспекту двозначности наведених примера, тј. на двојству функције појединих конституената, видећемо да се и ту јављају два типа двозначности. У примерима 1 и 3, наиме, јасно је за коју се реч везује бивалентни конституент (у оба примера за глагол), али се не може једнозначно одредити *иши* функције: неправи објекат или одредба за време (пр. 1), субјекат или објекат (пр. 3). Овде се, дакле, ради о двозначности у вези с типом функције, краће речено — о *двозначности ишиа функције*.

У примерима бр. 2 и 4, међутим, двозначност потиче од могућности да се дати конституент веже за две речи у реченици (у оба примера се ради о глаголу и о именици), дакле, постоји проблем *смера функције*. Ако се ради о везивању за речи различите категорије, као што је то случај у наведеним примерима (глагол—именица), онда је овакво двојство смера функције обично праћено и корелативним двојством типа функције: глаголска одредба за место — атрибут (пр. 2), глаголска одредба за начин — атрибут (пр. 4). Ако се, пак, ради о речима исте категорије, тип функције већином остаје исти. На пример, у реченици:

Продају се резервни делови за апарате *из увоза*.

из увоза остаје атрибут било да се веже за именицу *делови* било за именицу *апарате*. А и у примерима бр. 2 и 4 степен разлике у типу функције зависи од тога колики значај треба да се прида семантички инваријантним моментима — чињеници да у пр. 2 дати конституент у обе функције има месно значење, а да се у пр. 4 обе функције тичу

⁴ Уп.: *Како је дете? и Како је дете?* (тј. Како се дете осећа?). О овом проблему в. и: Радоје С и м и ћ, *Тезијско-мезодложки проблеми у ишиаологији словенске реченице*, Јужнословенски филолог, књ. XXXII, 1976, на стр. 103—104.

⁵ У двозначним конструкцијама чисто композициона двозначност — ако се уопште јавља — представља врло ретку појаву. Чешћа је, међутим, тамо где постоји синкретизам облика који нису релевантни за функцију конституента у датој конструкцији, а то је нарочито случај код граматичког броја и глаголских времена, нпр.: *Сетио се иријашеља* (јд. или мн.); Тада *дође* отац (презент или аорист).

прецизирања квалитета. Но у сваком случају, овај тип структурне двозначности може се окарактерисати као двозначност у вези са смером (и типом) функције, или краће — као *двозначносћ смера (и тийа) функције*.

Што се тиче односа ове и претходне класификације, види се да оне нису корелативне, него да су независне једна од друге: и код чисто структурне и код композиционо-структурне двозначности може се радити и о типу и о смеру (и типу) функције.

Једноконстийуенјска и двоноконстийуенјска двозначносћ. — Још једна разлика која се уочава међу наведеним примерима везана је за број конституената обухваћених истом двозначношћу. Наиме, у примерима бр. 1, 2 и 4 двозначност се тиче само једног конституента, а у примеру бр. 3 два конституента, која у том погледу стоје у *корелацији*, и то реципрочно: ако је један од њих субјекат, други је објекат, и обрнуто. Другим речима, могуће је направити и разлику између *једноконстийуенјске* и *двоноконстийуенјске (корелативне) двозначносћи*, а евентуално и *вишеконстийуенјске*.

Ова подела стоји у одређеној корелацији према претходној, јер се двозначност типа функције може тичати и једног и два конституента, а двозначност смера функције се углавном тиче само једног.

Прејег тийова двозначносћи. — Три наведене класификације могу се резимирати следећом табелом:

Критеријум класификације	Типови двозначности
Аспект реченице обухваћен двозначношћу (структура, састав)	<ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Чисто сјруктурна двозначносћ</i> (двојство функције једног или више конституената) 2. <i>Композиционо-сјруктурна двозначносћ</i> (корелативно двојство и граматичког идентитета и функције конституента) 3. <i>(Чисто композициона двозначносћ)</i>
Аспект функције конституента обухваћен двозначношћу (тип, смер)	<ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Двозначносћ тийа функције</i> 2. <i>Двозначносћ смера (и тийа) функције</i>
Број конституената обухваћен истом двозначношћу	<ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Једноконстийуенјска двозначносћ</i> 2. <i>Двоноконстийуенјска двозначносћ</i>

Комбинајорни пошенијал констийуенја и двозначносћ

Катејоријално и формално биваленјни констийуенји. — У сва четири наведена примера, видели смо, постоје конституенти којима се могу приписати две функције, дакле *функционално биваленјни констийуенји*.

шуетиш. Међутим, разлог те бивалентности није увек исти. У примерима бр. 1 и 2, наиме, бивалентност се заснива на лексичкој и морфолошкој категорији конституента и евентуално на неким семантичким особинама конкретних лексема. Тако у првом примеру чињеница да се ради о именичкој синтагми у генитиву омогућава датом конституенту да врши функцију једног типа неправог објекта, а чињеница да лексема *шренушак*, у споју с атрибутом, може да у том истом падежу има и временско значење омогућава том конституенту да се појави и у функцији одредбе за време. Слична бивалентност се среће и код непроменљивих речи. На пример, у реченици:

Стегао је *срдачно* пружену руку.

реч *срдачно*, пошто је прилог за начин, може да се веже и уз глагол *стегао је* и уз девербативни придев *пужену*. Овакви конституенти су, према томе, *категоријално* функционално бивалентни, а двозначност условљена њиховом бивалентношћу тиче се само њихове функције, а не и идентитета (чисто структурна двозначност).

Другачији је случај у примерима 3 и 4. Са гледишта лексичких и морфолошких категорија, ту не би требало да постоји двозначност, јер су све функције категоријално довољно диференциране: субјекат стоји у номинативу, а објекат у акузативу (пр. 3), глаголска одредба за начин је прилог, а атрибут је придев (пр. 4). Па ипак, наведени примери су двозначни, а узрок томе је чињеница да код датих лексема наведене морфолошке и лексичке категорије нису на формалном плану међусобно диференциране. Другим речима, исти гласовни склоп⁶ репрезентује две различите морфолошке категорије (номинатив и акузатив), односно две различите лексеме (придев и прилог). Самим тим, дати конституенти могу да врше функције својствене и једној и другој категорији облика, односно лексема. Овакву бивалентност можемо назвати *формалном*. За разлику од претходног типа, она доводи до двозначности која се тиче и граматичког идентитета и функције конституента (композиционо-структурна двозначност).

Формална бивалентност — ако је системског карактера — може бити *парадигматска* (флексијска) или *деривациона* (*творбена*). Парадигматски тип заснован је на подударности појединих облика променљивих лексема, најчешће на подударности падежних облика (пр. 3), док је деривациони тип заснован на подударности творбено повезаних категорија лексема (пр. 4). Ради се, дакле, или о хомонимији облика исте лексеме, тј. синкретизму, или о лексичкој хомонимији.

Оваква хомонимија, иако системска, нема категоријални него супкатегоријални значај, јер није карактеристична за дату категорију

⁶ У српскохрватском језику акценти и дужине помажу да се диференцира знатан број иначе гласовно подударних речи и облика, тј. да се отклони двозначност која постоји у писаном тексту.

речи као целину, него се ради само о појединим поткатегоријама, нпр. одређеним типовима промене именица или одређеном типу придева и прилога⁷.

Додајмо још да поред овакве системске (супкатегоријалне) формалне бивалентности постоји и несистемска, тј. она која повезује усамљене речи. Један пример је реченица:

Шуме јоре.

у којој обе речи могу бити и именица у номинативу, односно субјекат и глагол у конгруентном облику, односно предикат⁸.

Бивалентни конститиуенти и њејов конијексиј. — Сва четири наведена примера карактеришу се такође и постојањем *конкурентних бинарних конститиуција*: у првом примеру — глагол + неправи објекат и глагол + одредба за време, у другом и четвртом — глагол + одредба за место, односно за начин и именица + падежни, односно придевски атрибут, у трећем — субјекат + предикат (глагол) и глагол + објекат.

Разлог појаве конкурентних конститиуција треба тражити у комбинаторном потенцијалу њихових конституената, и централног и припојеног. Наиме, централни конститиуенти — било да је то исти конститиуент (пр. 1 и 3), било да их има два (пр. 2 и 4) — отварају две функционалне позиције које може да заузме исти конститиуент, а припојени конститиуент је таквог комбинаторног потенцијала да одговара и једној и другој потенцијалној позицији. Дакле, овде се може говорити о функционално бивалентном конститиуенту и о његовом *двосијруко отвореном конијексију*, и то *моноцентричном* — ако је централни члан у обе конститиуције иста реч, и *бицентричном* — ако се ради о две речи.

Између контекста и бивалентног конститиуента постоји, дакле, двострука корелација (одн. кореспонденција). Да је то услов за постојање

⁷ Пошто се ради о поткатегоријама облика, овде је могућна посредна (индиректна) идентификација категорије коју дати гласовни склоп стварно обележава. То је углавном случај код синкретизма падежа, и то пре свега кад је уз именицу употребљен предлог који се слаже само с једним од њих. Но индиректна идентификација се јавља и када је са бивалентном речи повезана нека друга реч која се с њом подудара у датој категорији, а у чијој промени нема таквог синкретизма. То може бити конгруентни атрибут, апозиција, реприза, па и члан координативне синтагме (нпр. бензин и *нафта* = номинатив, бензин и *нафту* = акузатив).

⁸ Оваквих подударних речи може бити и више, а могу бити и истог гласовног склопа, као у познатој реченици:

Горе јоре јоре јоре но што горе горе доле.

Треба напоменути и то да је у неким случајевима и за несистематски бивалентне речи могуће предвидети у којим се оквирима оне могу јавити. На пример, ако се узме у обзир чињеница да субјекат стоји у номинативу и да глагол конгруира с њим и ако се упореде наставци за номинатив и за треће лице презента, могу се установити следећа два главна потенцијална типа формалне двозначности: именица III Стевановићеве врсте у јединици и глагол V Стевановићеве врсте (нпр. *Влада влада*) или именица исте врсте у номинативу множине и глагол VI или VII врсте (нпр. *Шуме јоре*).

потенцијалне двозначности⁹, види се по томе што чим изостане неки од наведених момената, једна од конкурентних бинарних конструкција се више не јавља, односно реченица постаје једнозначна. На пример, ако се уместо глагола (тј. централног конституента) чија рекција тражи допуну у генитиву без предлога употреби неки непрелазни глагол (нпр. *Збунио се тога тренутка*), функционална бивалентност припојеног конституента *шоја иренуџка* остаје нереализована, јер му се може приписати само функција временске одредбе, тј. функција која није условљена рекцијом глагола. И обрнуто, ако се уз глагол *плашио се* употреби синтагма у генитиву која може да врши само функцију неправог објекта, а нема и временско значење (нпр. *Плашио се шоја човека*), конкурентна конструкција *лајол + одредба за време* изостаје.

Хомоцентричне и хетероцентричне конкурентне конструкције. — У реченицама у којима постоји корелација између моноцентричног контекста и бивалентног конституента (пр. 1 и 3) јавља се двозначност коју смо назвали двозначношћу типа функције. У тим реченицама, наиме, ради се о конкурентним бинарним конструкцијама образованим око истог централног члана, дакле о *хомоцентричним конструкцијама*. А пошто ту, дакле, иста реч својом валенцом отвара обе потенцијалне функционалне позиције, проблем је само у међусобном диференцирању типа функција.

Што се тиче састава ових конструкција, оне могу да имају не само исти централни конституент него и један исти припојени конституент (пр. 1). У том случају проблем је у томе која је од две потенцијалне позиције реализована, а не који конституент врши ту функцију. Другачији је случај тамо где су обе позиције реализоване, тј. где се ради о трочланој конструкцији — са једним централним чланом и два коезистентна (коокурентна) припојена члана (пр. 3)¹⁰. Ту је јасно да су обе функције

⁹ Оваква двозначност се мора окарактерисати као потенцијална не само зато што у стварној комуникацији, као што смо на почетку истакли, контекст, говорна ситуација и сл. могу да фаворизују или обеснаже једну од конструкција, него и зато што и такви формални моменти као што су конгруенција, ред речи, интонација, паузе и сл. често диференцирају стварно значење од паразитског, тако да се дата двозначност не манифестује.

¹⁰ Оба припојена конституента, наравно, морају бити бивалентни, јер ако неки од њих није бивалентан, он блокира једну од позиција, чиме је на посредан начин идентификована и функција другог конституента, односно реченица је једнозначна. Нпр., ако би реченица број три гласила:

Нафџу замењује гас.

двозначности не би било јер је *нафџу* несумњиво акузатив, односно објекат, те се именица *гас* мора интерпретирати као субјекат (одн. номинатив). То важи и за реченицу:

Плашио се тога тренутка шоја човека.

где се бивалентност синтагме *шоја иренуџка* не може реализовати зато што синтагма *шоја човека* нема временско значење, те обавезно заузима позицију неправог објекта.

реализоване, односно какав је структурни тип дате конструкције, али није јасна репартиција функција у односу на бивалентне конституенте. На пример, у реченици бр. 3 очевидно се ради о трочлавној финитној реченичној конструкцији са транзитивним глаголом као централним чланом, и субјектом и објектом као припојеним члановима. Међутим, питање је која је од две именице субјекат, а која објекат.

У реченицама са хомоцентричним конкурентним конструкцијама, дакле, јавља се и једноконституентска и двокоњуституентска двозначност. Међутим, појава једног или другог типа није случајна, него зависи од валенце централног конституента. Што се једноконституентске двозначности тиче, она се јавља само кад су обе функционалне позиције факултативне (пр. 1). Ако су обе позиције обавезне, онда се већ самим тим морају истовремено јавити оба бивалентна конституента. А ако је само једна позиција обавезна, може се, истина, јавити и само један бивалентни конституент, али тада неће доћи до двозначности јер ће му аутоматски бити приписана функција која одговара обавезној позицији, односно она која обезбеђује целовитост конструкције. На пример, реченица:

Страх побеђује ујорност.

двозначна је на исти начин као и реченица бр. 3. Но ако се јави само једна бивалентна именица (*Страх побеђује.*, или: *Ујорност побеђује.*), она се интерпретира као субјекат, јер је то обавезни члан реченице, док објекат није.

Кад је, међутим, у питању корелација бицентричног контекста и бивалентног конституента (пр. 2 и 4), конкурентне бинарне конструкције су *хетероцентричне*, јер постоје две речи за које се везује дати бивалентни конституент. Ту постоји, дакле, двозначност смера (и типа) функције. За овакву двозначност довољан је само један бивалентни конституент, јер она настаје тако што један факултативни члан неке конструкције бива привучен од неке друге речи у реченици која такође факултативно отвара функционалну позицију компатибилну са комбинаторним потенцијалом датог конституента, при чему је функција те речи ирелевантна. Другим речима, ради се о *контекстуалној атракцији*.

Код хомоцентричних конкурентних конструкција, дакле, једна реч (централни конституент) носи у својој валенци две функционалне позиције које могу да заузму одређени бивалентни конституенти, односно речи или облици одређене категорије или поткатегорије. Ту је, значи, у питању инхерентна двозначност. Код хетероцентричних конкурентних конструкција, међутим, ради се о окационалној двозначности, односно о појави паразитске бинарне конструкције која повезује две иначе неповезане речи, тј. две речи чија коегзистенција (коокуренција) у реченици није узајамно условљена.

Закључак

Проблем диференцијације и делимитације функција. — У овом раду ми смо описали неке аспекте двозначности у реченицама образованим помоћу финитне реченичне конструкције и невербалних зависних синтагми, тј. хијерархијских конструкција са једним централним чланом. Општи закључак који произилази из нашег описа јесте ово: да би овакве реченице биле по својој конструкцији једнозначне, није довољно само обележити функцију сваког конституента, него је потребно и да та функција буде диференцирана од функција свих других конституената дате конструкције, као и свих потенцијалних функција које обухвата валенца централног члана конструкције; а с друге стране, да за сваки конституент буде искључена могућност повезивања са било којом речи у реченици која би, захваљујући компатибилности комбинаторних потенцијала, могла да привуче дати конституент. Укратко речено, у оваквим реченицама се поставља проблем *диференцијације* и *делимитације* функције сваког конституента, односно бинарних конструкција које они треба да образују.

Љубомир Појовић

ФУНКЦИЈА И ЗНАЧЕЊЕ ПРИСВОЈНЕ ЗАМЕНИЦЕ *МОЈ*

I

Присвојне заменице¹ у свом категоријалном систему имају специфичну позицију; јасно се разликују од правих заменица (именичких), а у понечем чине изузетак и у својој ужој групи — међу придевским заменицама. Обично се у граматикама различитих језика двојачо сврставају: у заменице или у придеве. Присвојне заменице, дакле, припадају оној групи заменица које се због своје функције или значења понекад сврставају и у категорију придева. Тако Граматика савременог руског језика Академије наука СССР сврстава присвојне заменице у имя прилагательное.²

У српскохрватској граматичкој литератури присвојне заменице су као врста речи увек припадале заменицама, односно придевским заменицама.³ Питање ове категорије речи и надаље остаје отворен лингвистички проблем у лингвистичкој и језичкој литератури скоро свих језика.

¹ Употребљавају се још термини: *йосвојне* и *йосесивне*.

² „Все прилагательные делятся на знаменительные и местоименные. Среди местоименных выделяются 1) личные: *мой, твой, наш, ваш*; 2) возвратные: *свой*; 3) притяжательные: *его, ее, их*;“ и следе даље: 4) указательные, 5) определительные, 6) вопросительные, 7) неопределенные и 8) отрицательные. Даље се констатује: „Местоименные прилагательные составляют замкнутую группу слов; по значению и грамматическим признакам они примыкают к относительным прилагательным.“ *Грамматика современной русской литературного языка*, Академия наук СССР, Институт русского языка, Москва 1970, стр. 307.

³ Исп. М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд 1964, стр. 277—317; Вrabec — Нraste — Živković, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb 1952, стр. 79.

Мишљење да су придевске заменице ипак, пре свега, заменице а не придеви има и И. Клајн у чланку: *Privedske zamenice ili pridevi?*, ЈФ XXXIV књ. (у штампи); Исп. још Ivan Klajn, *Intorno alla definizione del pronome*, Linguistica XV, 1975, стр. 79—91.

Посебно је наша језичка литература видљиво оскудна системским студијама и чланцима из ове области.⁴

II

Тема овог рада је с разлогом уска. На основу прикладне лексикографске грађе, анализираће се само заменица *мој* и извршити прецизније семантичко разврставање. Показани резултати ће моћи, евентуално, послужити и за сложеније лингвистичке закључке о заменичком систему. Погледаћемо, заправо, како се понаша присвојна заменица *мој* — значењски и функционално — у српскохрватском језику.

Пре свега треба констатовати да заменица *мој* — као и остале присвојне заменице, а у широј перспективи и као присвојни придеви — означава однос два појма, где се први, управни појам одређује односом према другом, детерминативном. У односу на први појам заменица *мој* практично се не разликује од присвојних придева, али њена заменичка природа долази до изражаја у односу према другом, детерминативном појму; упроштено се може рећи да ова заменица замењује име појма од кога се изводи посесив, сводећи податак о том појму на указивање да је он говорно лице. Ово остаје стална компонента значења ове заменице у свим примерима употребе, док по односу према управном појму долази до знатне диференцијације, коју ћемо даље изложити.

1. Заменица *мој* стоји уз именицу, она се на њу односи, на њу упућује, у смислу детерминативности, квалификације. У таквим случајевима она је модификатор именице:⁵

⁴ О заменицама као лингвистичком проблему који још увек није решен у свим аспектима, па ни оним основним, у последње време нешто више пише Иван Клајн. У већ поменутих чланцима, као и у чланцима: *О заменицама и појму заменивања*, *Анали Филолошког факултета* књ. XII, Београд 1976, стр. 547—564, Клајн заменице посматра у талијанском, енглеском, и српскохрватском (а ређе, или у мањој мери и у неким другим језицима). Поједине ставове у вези са овом категоријом речи аутор прати критички и хронолошки кроз лингвистичке правце пре свега у талијанистици и англистици.

За српскохрватску језичку литературу је, чини се, од већег значаја расправа М. Пешикана: *О систему заменичких речи*, *Наш језик*, нова серија књ. XVI, св. 4, 245—267, која се, иако врло потицајна, није за сада довољно инспиративно одразила у појединачним радовима, којима је могла бити теоријском основом. Заменички систем се овде излаже прецизније; утврђују се функционалне категорије и значењски типови.

⁵ Термин „модификатор“ је одомаћен и у нашој лингвистичкој литератури. У *Енциклопедијском рјечнику лингвистичких термина* Рикарда Симеона (Загреб 1969) за термин *модификаџор* стоји: „рјече, израз или рећеница која ограничава значење друге рјечи или израза: модификатори су нпр. придјеви или прилози.“ И. Клајн такође употребљава термине *субституџив* „за било коју рећ која у рећеници врши именичке функције (subjekat, objekat itd.)“ и *модификаџор* „за рећ која (слично prideву) одређује именицу“. Исп. чланак *Pridevske zamenice ili pridevi?*

За одређивање синтаксичког степена заменице о којој овде говоримо служићемо се овим терминима.

а) Заменица *мој* означава да нешто припада, да је власништво лица које говори:

Нећу ја да нико прође мимо *моју кућу* гладан и го (Српске народне приповетке, уредио В. Чајкановић, Београд—Земун 1927, 203). Шта 'ш у *мојој баши* (Шкарић М. Ђ., Живот и обичаји „планинаца“ под Фрушком гором, Београд 1939, 238). Волим сад да видим твоје кретање у *мојој соби* (В. Петровић, Изданци из опаљеног грма, Матица српска — Просвета 1964, 41). Поглед јој се заустави на *мојим гроњцима* (М. Лалић, Лелејска гора, Београд 1967, 24). *Моја ваја* не краде (Р. Маринковић, Киклоп, Београд 1966, 27).

У свим наведеним примерима између заменице и именице може се уметнути други модификатор, нпр. придев. Наш језик, значи, дозвољава удвајање детерминатора ако је један од њих заменица: *Моја нова ваја* не краде.

б) Следећи примери показују да заменица *мој* означава да се нешто односи (у ширем смислу) на лице које говори, да се нешто тиче лица које говори:

Би ли ти био с *моје сйране*? (Ђ. Сијарић, Зелен прстен на води, Сарајево 1957, 13). Да му пружим сваку потпору што је у *мојој власи* (С. Крешић, превод Ч. Дикенс, Последњи списи Пиквикова клуба, Загреб 1953, 350). На дан *моје смрти*. . . не мисли да ћу осјећати бол за овим свијетом (М. Селимовић, Дервиш и смрт, Београд 1976, 49).

с) Неко је у ближој, обично родбинској, пријатељској вези с лицем које говори:

И мој њокојни. . . срдисе (В. Новак, Два свијета, Загреб 1901, 62). *Мој човек* се ухватио за амбарска врата (Д. Михаиловић, Петријин венац, Београд 1975, 14). Могу ли ја погледати у очи *мом дјечаку* од четрнаест година (Р. Маринковић, нав. дело, 24). До мене се није ухватила ни једна дама. . . ни до *мој комшије* (В. Петровић, нав. дело, 24).

д) Однос неутуђиве припадности показује се у примерима где заменица значи да је нешто неутуђиви део, део тела лица које говори:

Чврсто је зграбио *моју руку*, срдочно је стресе (М. Лалић, нав. дело, 51). Буљи са страхом у *моју брагу* (И., 23). Муња блесне и *моје руке* су од злата жеженога (В. Стевановић, Нишчи, Београд 1971, 404).

е) Чести су случајеви који показују да нешто потиче од лица које говори, да нешто остварује лице које говори:

За потврду овог *мој њовора*, ја ћу вам навести извештај одбора (Народна скупштина, Београд 1890/91, 12). Ти ниси очекивао тако

брзо *мојеја њисма* (Л. Лазаревић, Приповетке, Београд—Загреб 1898, 52). Да ниј' у час добар и на *јлас мој*/ Прискочио тај Одашки сељак (М. Беговић, Матија Губец, Загреб 1859, 6). Мирко Кадушин ту баш није крив: *моја машија* се послужила њиме као утваром (М. Лалић, нав. дело, 40). Ископаће из архива и библиотека све *моје незайажене расјраве*, и *моја дисерјација* доживеће ново издање, а *моја књија* биће светски догађај (В. Петровић, нав. дело, 43). *Моја њамеј* и *моје сјособности* су им импоновале (Исто, 50). Смиловао се бог и на његове и на *моје муке* (Д. Михаиловић, нав. дело, 7).

f) У неколико форми се ова заменица употребљава, обично у приповедању или приповедачки наглашеном разговору, у семантички доста изгледелом емоционалном значењу тицања и присвајања:

1) уз вокативни облик именице „бог“, или других лексема изведених од те основе — као израз усхићења или резигнације:

Ко јој рече, *боже мој*,/ да остави мили рој (Ј. Ј. Змај, Певанија, Нови Сад 1882, 338). *Бојо мој*, да су сви Срби око једног господара (С. Матавуљ, Ускок, Београд 1902, 21). Шта да му однесе, *бојо мој*, пита се она (З. Шубић, Фазлића поток, Београд 1934, 9). *Мој боже*, они не вјерују! (М. Селимовић, нав. дело, 65). Па, *боже мој*, ако дође, дође (разг.).

2) уз лексеме којима се означава особа са којом се говори, као израз блискости, поштовања, снисходљивости, дистанце, омаловажавања и сл. (понекад иронично):

Ништа од нашег празног и лудог братакања кад они, *јосјогине мој*, једно говоре а друго раде (Р. Домановић, Српски писци, Београд, 445). Полоније:/ *Мој краљу*, он ми спору дозволу . . . отрже (превод „Хамлета“, С. Пандуровић, Београд 1924, 15; у оваквим примерима има и директног утицаја страних језика). Ако вам је. . . разговор са мном неугодан . . . само реците, *мој јосјогине* (С. С. Крањчевић, Рат и мир, превод, Загреб 1949, 401). Ах, *граја моја*, није било лако издржати (В. Петровић, нав. дело, 43). *Брајшашу мој*, немој ме, процивије он (М. Лалић, нав. дело, 33). Не убијају се данас људи трамвајем, *мој граји*, него ево чиме (Р. Маринковић, нав. дело, 22).

3) уз вокативни облик неких именичких лексема („душа“, „срце“, „сунце“ и сл.) као израз љубави, присности, при тепању или обраћању одмила, обично деци или драгим особама:

Од драгости зову га [дете]: *злајо, срце, рано моја* (Ф. Иванишевић, Пољница, Зборник за народни живот 1904, 241). Дете одмила [мајка] зовс „*снајо моја*“, „рано материна“, „*срце моје*“ и сл. (М. Ђ.

Шкарић, нав. дело, 81). Препала си се и од паса, *цвеће моје* . . . тепао је деда Мићо срни (Ј. Калацановић, Месец дана с чобанима, Београд 1938, 35).

4) у народним тужбалицама, уз различите лексеме које означавају појмове блиске, или од важности за говорно лице, обично као рефрен, за истицање емоција туге:

Добро јутро, тата роде! жељо моја до вијека, / *Мој болећство свеколико* (Српске народне тужбалице, скупио Н. Шаулић, Београд 1929, 355). *Мој дјевере, мој одмјено*, / Што ми дајеш сузе ове (Исто, 103). Ја ћу с тобом говорити, / *Мој заова завиднице*, / *Мој болећство у мом дому* (Исто, 96). Куда си ми улетио, / *Мој соколе* (Његош, Горски вијенац, Београд 1977, 89).

У свим случајевима под тачком f) (има их четири) заменица *мој* се веже уз вокативни облик именице, и синтаagma се, наравно, одваја зарезом. Употребом заменице вокатив постаје експресивнији, снажнији.

g) Заменица *мој* се употребљава такође у колоквијалном разговору (обично уз енклитички облик дативног *миби* — *ми*), у избледелом етичком значењу. Ово је својствено слободнијем, експресивном или разговорном језику, а често је проткано извесном иронијом или сличним негативним ставом према лицу о ком се говори, односно према његовом држању и поступцима:

Умро је отац . . . а *моја ми Б.*, није прошло ни недељу дана, пролетела кроз село с дивојкама пивајућ (Ј. Ловретић, Зборник за народни живот 1898, 53). Чим се кокошка с једне стране докувала, *мој ми Балоун* смазао пола Швејкове порције (С. Винавер, превод, Доживљаји доброг војника Швејка, Београд 1949, 179). Стану *ми моји ђаци* мање учити, више изгреда правити (Ј. Скерлић, Светозар Марковић, Београд 1910, 73). Груну пушка кроз једну бацу, а *мој* се *Узловић* преврте (М. Глишић, Приповетке, Београд 1925, 61).

Оваква употреба заменице *мој* карактеристична је за народне говоре.

h) Честа је и некњижевна употреба заменице *мој* наместо присвојне заменице за свако лице *свој*:

Онда и ја узем *мој њуџ* (В. С. Карацић, Скупљени граматички и полемички списи II, Београд 1895, 420). Окренуо сам му леђа, а онда чујем *мој џлас* (М. Лалић, нав. дело, 39). Имам и ја *мој ђавола*, неда ми (Исто, 42). Слабо се, врло слабо се *моје деце сећам* (Д.

Михаиловић, нав. дело, 15). Тако сам ти ја оба *моја гејшеа* изгубила (Исто, 15).⁶

и) Код једног писца налазимо заменицу *мој* у компаративном облику у значењу „више моје“. Употребљена је као експресивна кованица да би појачала интензитет посесивности:

Ја сам се знојио, али нисам штучао . . . ни чашћавао, а ипак било је *мојије* но моје све ово ту (О. Давичо, Бетон и свици, Београд 1956, 331). А било је *мојије* но што је икад једном Дунђерском ништа припадало . . . Сто пута *мојије* јер сам ја то створио (Исто).

2. Као субстантив, употребљена тј. у именичкој служби, заменица *мој* означава:

а) у множини, особе блиске лицу које говори, укућане, родбину, пријатеље и сл.:

Моји још ништа не знају, зато наша љубав мора остати тајна (К. Трифковић, Драмски списи, Београд 1894, 8). Како би било да ја говорим *мојим* па да њу испросе за Перу (Ј. Веселиновић, Сељанка, Београд 1893, 372). То је све чинило да су *моји*, а особито калуђери, ружно гледали (С. Матавуљ, Са Јадрана, Београд 1891, 65). Сви *моји* о теби говоре с неком милоштом (Л. Комарчић, Један разорен ум, Београд 1908, 50). *Моји*, Ива с малим ни то нема (М. Лалић, нав. дело, 62). Била сам код *моји* доста сирота (Д. Михаиловић, нав. дело, 10).

б) у једнини, особа која је по неком односу блиска лицу које говори:

Је ли господин попо код куће? . . . промоли се поша . . . па ће одговорити — Јест, код куће је *мој* (Б. Будисављевић, Бранково коло 1906, 645). *Мој* ми каже да ће ових дана доћи неки Влах (М. Шапчанин, Српски писци III, Београд, 242). Но хајде *моја* по попа

⁶ „Али и утицај страних језика донекле утиче на сужавање употребе заменице *свој* за означавање припадања субјекту. И тешко да се чим другим може објаснити употреба одређених присвојних заменица у случајевима као што су . . . Тешко ми је да говорим укратко о ономе што сам запазио за време *мој* шестомесечног боравка у Југославији (Политика, 6. X 1949) . . . Природи нашег језика свакако више олговара употреба заменице *свој* место присвојних заменица одређених лица, па и поред све чешће такве употребе и у свакодневном говору, а и у штампи, код знатног броја чисаца — ми *мој* не можемо признати књижевни карактер.“ — М. Стевановић, нав. дело, стр. 293—294.

„Овако непромијенјене присвојне заменице има и Вук често у старијим својим дјелима, сасма рјетко у потоњима . . . извешћу *моје* soldate . . . Врло је рјетко ово у Даничића . . . Kad се у реченици, у којој су заменице *мој*, *твој* itd. налази riječ истога лица, која nije субјект, онда речене заменице остaju обично непромијенјене, али kašto се мијенјaju у *свој*“, Т. Марећ, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb 1899, str. 462—464.

Међутим, у реченици В. Петровића: Волим да видим твоје кретање у *мојој* соби (т. 1а), где контраст *твој* и *мој* и глаголска именица *кретање* (по смислу једнака „како се крећеш“) чини извесну сметњу за употребу *свој*, тако да у таквим случајевима вероватно не треба сматрати некњижевном употребу заменице *мој*.

да ми се је прије исповиједати (С. М. Љубиша, Приповијести прноргорске и приморске, Дубровник 1875, 142).

Овакав облик употребе ове заменице се данас сасвим мало јавља, а и то можда само у народним говорима.⁷ Овде је до елизије именичког појма (лексеме „муж“, „жена“) дошло услед застарелих патријархалних односа, кад се супружници нису међусобно ословљавали именом.

с) И у следећим примерима могућност подразумевања именичког појма довела је до губљења именичког дела синтагме те је заменица преузела целокупну именичку улогу. Заменица значи: реч, вољу, намеру, мишљење и сл.:

Модрић окупи чету око себе, па ће почети: „Ево, *моја* је, овако, Вукадиновићу, ти и десет другова заподените до Суљина Беглука (Н. Кукић, Осветници, Загреб 1905, 135). Видећемо хоће ли се *моја* слушати (С. Ћоровић, Српски књижевни гласник 1906, 648).

д) Заменица је као субстантив употребљена и у следећем примеру где значи: имање, посед, власништво и сл.:

Та ниси наумио и мене отјерати са *моја*? Куд ћу ја (И. Ћипико, Пауци, Београд 1909, 136).

3. Осим кад је атрибутивно употребљена те обавља синтагматску функцију модификатора, ова заменица има својство да се укључује у основну структуру реченице. Најчешће се јавља у служби другог дела предиката:

И све је оригинално, све је *моје*: и план и материјал (В. Петровић, нав. дело, 42). Ово је твоје . . . Откуд *моје*? Не може да буде *моје* (М. Лалић, нав. дело, 18). Он мора бити *мој* макар после десет година (Ј. Веселиновић, Борци, Београд 1889, 203),

или субстантивно у адвербијалној служби предлошко-падежне везе:

Имаш право, попе . . . Али да је *на моју*, вјере ти и Бог, не би то овако јашо на нама (И. Ћипико, Пауци, Београд 1909, 69). Кад би могло бити *на моју*, још би се данас пројакхали (Е. Томић, Змај од Босне, Загреб, 212). Да је *на моју*, нитко . . . не би смио преко шездесете године остајати (Ф. Мажуранић, Од зоре до мрака, Загреб 1927, 91). *По мојему* књига мало вриједи (В. Јагић, Спомени мојега живота I, Београд 1930, 230). Да је *ио моме*, ја бих прво с њиме рашчистио (Р. Чолаковић, Записи из ослободилачког рата, Сарајево 1950, 64).

⁷ Има је, међутим, у руском језику: „Притяжательное местоимение *мой* в разговорной речи употребляется 1) в значении “тот, кто в данный момент является предметом разговора” с точки зрения говорящего: Весь вечер *моему* улану Амур прилежно помогал . . . 2) В значении „моя семья, родные, Близкие“: *Мои* на днях переезжают в город . . . В просторечии *мой* имеет значение „муж“, возлюбленный“: — *Мой* здесь? — Так когда-то наша кухарка Марфа говорила про своего городского: *мой*.” Д. Э. Розенталь, *Практическая стилистика русского языка*, Москва 1977, стр. 148

У овим предлошко-падежним акузативним и локативним синтагмама могућност подразумевања именичког појма омогућила је структуру без глаголске именице (нпр. „мишљење“ и сл.), те се синтаagma са заменичким обликом у доброј мери осамосталила.⁸

4. У погледу *дистрибуције*, заменица *мој* је „толерантнија“ у смислу допуштања других детерминатора да стоје или се односе као атрибути на исту лексичку јединицу која стоји у посесивном односу према говорном лицу. У случајевима када је заменица модификатор, постоје три начина дистрибуције. (1) Заменица се налази уз именички појам, испред или иза њега: Много је бистро дете била *моја Милена* (Д. Михаиловић, нав. дело, 6), а такви су сви примери у т. 1. Статистички метод, који ми овде, истина, нисмо примењивали, показао би колико се изразито чешће заменица налази *испред* именичког појма; међутим, у појединим употребама везаним за вокатив (в. 1 f) положај иза именице постаје нормалан. (2) Између заменице и именичког појма налази се један или више придевских детерминатора који се некад одвајају и зарезом: Ко ме је корисно *то моје садашње ђостојање* (М. Лалић, нав. дело, 51). Ти си симбол *мој, замисленој, ђобедној, великој живота* (В. Петровић, нав. дело, 41). Те почасти нијесу биле у сразмјери с *мојим малим даровима* и заслугама (Исто, 17). (3) Између заменице и именице налази се помоћни презентски облик од глагола *бити*: *Моје је груштво* било, као што сте можда већ чули, адвокат Милановић (В. Петровић, нав. дело, 20). *Моје су изјаве* и *моја дјела*, била, истина, коректна (Исто, 19), — или енклитички облик *се* у повратној форми глагола: Но *разум се мој* опирао (Исто, 18).

Кад је заменица субстантив, тј. кад јој је структурно значење донекле лексикализовано, у погледу дистрибуције може се јавити у свим синтаксичким позицијама у којима се јавља и именица: у субјекатској, објекатској, апозитивној, или адвербијално у предлошко-падежној вези и др. Исп. навођене примере: *Моји* још ништа не знају; *Моји*, Ива с малим ни то нема; Та ниси наумио и мене отјерати са *моја*; *По мојему* књига мало вриједи.

И најзад — ова заменица се јавља, како смо већ рекли, у позицији другог дела предиката, коју немају све придевске заменице.⁹ У тој по-

⁸ О локативним конструкцијама овога типа в. Т. Batistić: *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Beograd 1972, str. 172—173.

⁹ Извесну допуну изискује став И. Клајна, који у поменутом чланку о придевским заменицама (што је у штампи) тврди да су од осталих придевских заменица изузетак само присвојне заменице које се могу употребљавати предикативно. Он наводи пример: *Грана је моја* али не: *Грана је нека*. Иако не располажемо графом за друге придевске заменице, можемо сасвим устврдити да су у српскохрватском језику посве уобичајене реченице типа: *И ти си ми нека*; *Он је свакакав*, *Ова ђесма је никаква*; *Ти си ђај* и сл. у којима се придевска заменица налази у позицији другог дела предиката.

У прва три примера могућност предикативне употребе последица је помереног, обогаћеног значења, које престаје бити заменичко; у примерима какав је четврти имамо, у ствари, елипсу, тј. изостављање именице у предикату, а не нормалну употребу именског дела предиката („Ти си тај уместо „Ти си тај човек“ или сл.).

зицији она може бити сама (исп. Он мора бити *мој* . . .) или са више предикатских делова: Да се опет вратим себи и текији . . . *Тиха је, чистија, моја*, мирише на калопер љети (М. Селимовић, нав. дело, 45).

5. Број именичких појмова уз које заменица *мој* обавља службу модификатора је неограничен, јер практично све може стајати у неком посесивном односу према лицу које говори, према *ја*, дакле, од односа власништва (као апсолутног носедовања) до односа неке врло удаљене везе, блиске само у мислима итд. (*мој свет, моја река* и сл.). Случајеви где је заменица употребљена субстантивно, тј. у именичкој служби, доста су ограничени. Иако структурно осамостаљени, они нису у потпуности лексикализовани. Осим типа *моји* — „родитељи“, „ближи“, који је у извесној мери лексикализован, сви други случајеви именичког значења заменице су ситуацијски, у доброј мери контекстуално условљени.

6. Познати су случајеви синатксичке синонимије присвојног придева и присвојног генитива, пре свега кад се именички појам означава синтагмом, али и шире од тога.¹⁰ Генитиву личних заменица није својствена ова употреба, што значи да у овом смислу не долази до сужавања употребе заменице *мој*. Кад се говори, значи, о односу *мој* — *ја* или *ја* — [*ог*] мене — *мој*¹¹ примећује се, на једној страни, несумњива сродност са падежом (преко посесивног генитива) и изразито развијено придевско значење (као модификатор), на другој страни. Структурно је она на тој релацији.

7. Заменица *мој* (као једна од присвојних заменица) не замењује, дакле, управну именицу. Она се на њу односи, на њу упућује, детерминира је, модификује. С друге стране, према другом члану односа који се означава, заменица *мој* има сличне карактеристике као и лична заменица *ја*.¹² И *мој* као и *ја* „поседује лингвистичку егзистенцију само у чину живе речи која га изговара“.¹³

¹⁰ В., на пример, *О посесивном генитиву личних имена* — М. Николић, Наш језик, нова серија књ. XVII, св. 5, стр. 264—283.

¹¹ Врло прикладно и рационално је ове односе уочио и систематично показао схемом М. Пешикан, иако и сам констатује да „ни овај преглед не илуструје све системске везе, односе напредности и зависности својствене овој групи заменичких речи“, нав. дело, стр. 250.

Треба истаћи да је М. Пешикан у свом раду обогатио заменички систем сопственом терминологијом по којој би присвојне заменице спадале у *кономиналне* или *зависноименичке*.

¹² Исп. о личним заменицама 1. и 2. лица у књизи Е. Бенвениста: *Problemi opšte lingvistike*, Beograd 1975, (превео Sreten Marić) у одељку *Priroda zamenica* (из For Roman Jakobson, Mouton & Co. Haag 1956), стр. 192—197.

¹³ „*Ја* може бити дефинисано само терминима „говора“, а не терминима објекта, као што је случај са именичким знаком. *Ја* значи „лице које iskazuje садашњу instancu besede која sadrži *ја*“, Е. Benvenist, нав. дело, стр. 193.

Део ових опсервација могао би се односити и на заменицу *мој*. У контексту овога је и чињеница да се у руској граматичкој литератури присвојне заменице *мој, њој, наш, ваш* називају личним.

Заменица *мој*, јавља се значи у говорном, односно у разговорном акту. Постоје текстови који не садрже заменицу *мој/ишој* нити *ја/иш*. Такви су скоро сви текстови који нису говорни, нпр. научни, стручни и др. Теже би било, међутим, у говорном тексту не употребити *ја* — *мој*, или употребити *ја* а не *мој*. Овај аспект заменице *мој* делимично је социолингвистичког карактера.

Милица Раговић-Тешић

Језичка култура

ПОВОДОМ ЧЛАНАКА: О СКРАЋЕНИЦАМА И „НЕФОНЕТИЧНОСТИ“ НАШЕГ ПРАВОПИСА

Добро је, и корисно свакако, што неки листови високог тиража доносе чланке о питањима језика, нарочито о онима што се односе на проблеме који не само код читалаца него и код писаца каткад изазивају двоумице и неспоразуме. А оба у наслову наведена питања су таква. И ни за кога није необично што су се и једно и друго последњих дана нашла на ступцима „Политике“ у кратком временском размаку. Добро је, дакако, и што се њима позабавио један млади лингвист наш, коме овде не намеравамо да својим написом чинимо никакву рекламу, а ни да му упућујемо било какве прекоре. Истичем само да се овим питањима на означеном месту позабавио стручњак који се добро разуме у питањима језика. Али, узимајући у разматрање оно што се говори у првоме чланку, по нашем мишљењу, питање није у њему требало приказати на начин како је тамо учињено, јер се бојим да читаоци о њему неће стећи тачан суд.

I

У чланку „Скраћенице и смог“ (Политика, год. LXXIV, бр. 23027, стр. 17. у рубрици *Реч о речима*), како се из самога наслова може закључити, писац говори о скраћеницама као о неминовном злу, које је донео темпо данашњег живота и свеопшти развитак, па се зато не могу избећи, колико год ни смог, који у садашњим животним и радним условима загађује и трује човекову средину и угрожава животе људи. Или је, можда, мислио рећи, да се и скраћенице, иако нужно зло, уз скупу цену, могу ликвидирати, као што се и смог, та свакако велика невоља човечанства, уз велико коштање сигурно, у некада најзагађенијим срединама ликвидира, ако су тачна обавештења која у најновије време долазе до нас.

Скраћенице су у свакоме случају много безазленије зло од смога. Оне су, штавише, и корисне ако се употребљавају у разумној мери. Осим тога се, у сваком случају, уз неупоредиво мању цену, можемо ослободити од оних које, како тачно рече писац, доиста загађују језик. Па, уколико

је чланак апел пишећев за то, ја се с њим у потпуности слажем. Али верујем да ни он није за уклањање свих скраћеница из језика. Тешко да би се ма ко, и уз строгу законску забрану, могао лако одвићи од: *ишг.*, *и гр.*, *и сл.*, *о. м.*, *шк.* *лог.*, *огн.*, *шзв.* и њима сличних. И није нам се потребно позивати на употребу скраћеница ни у старом језику ни у средњовековним споменицима; оне су се употребљавале, дакако, када их није било тешко разрешити, него се знало шта значе. И сада се могу употребљавати, и никада неће бити сувишне када се зна њихово значење, па нам никакав други пропис за допуштање, одн. забрану скраћеница није потребан. Не само скраћеница кавке набројисмо већ и оних на које је мислио писац чланка у Политици. А то су скраћенице посебне врсте, настале од две или већег броја речи које означавају један појам — њиховим скраћивањем на почетни глас, почетни слог, неколика слога, каткад и са остављеном целом, обично последњом речју тог назива, као што су: *Авној*, *Танјуј*, *фискулишура* и сл., о којима се у чланку у Политици и говори. Споменуо је писац и овакве, разуме се, које су постале праве речи са својим обликом одређеног рода и одређене промене, и које не представљају никакав посебан проблем у језику. Све три наведене и више њима сличних, штавише, ни слогом којим се пишу не разликују се више од осталих речи. Како ове тако ни речи: *Ноиок*, *Нолий*, *Грашкес*, *Ској*, *Беко*, *Нама*, *Улус*, *Улук*, *Варшкес*, *Бишеф*. То су, скоро по правилу, речи од већег броја гласова. Неки пут само, и скраћенице од само три слова, као *Нин* и *Вус*, ушле су међу обичне речи и слогом својим.

По њиховој вредности овима су као речи равне скраћенице од три гласа такође: *НОБ*, *СОШ*, *СИЗ*, *ОУР* и друге неке. Оне су, исто тако, постале праве речи одређеног рода (ове су — насупрот мишљењу писца чланка у Политици, који допушта и њихову промену по обрасцу именица женског рода на *а*, — све мушког рода) и одређене промене. Али се, за разлику од претходних, никада не пишу малим словима као обичне речи. Једино се њихов наставак у промени пише малим словом, са пртицом, разуме се: *НОБ-а*, *СОШ-а*, *СИЗ-а*, *НОБ-у*, *СОШ-у*, *СИЗ-у*, како би се показало да слова која чине наставак нису део назива дотичног појма. А писцу чланка је приликом писања у Политици то испало из вида. Њему нису дошле до руку ни расправе које су обе, једна за другом, објављене (у Нашем језику V н. с., стр. 9—26) пре појаве тзв. заједничког Правописа из 1960), у којима се, у време најсилнијег налета скраћеница у језик наше књижевности и културе, највише у језик дневних листова и друге текуће штампе, — откривају законитости њихова настајања и природе, па се на основу тога утврђују правила по којима се може регулисати употреба скраћеница, дакако, према законитостима језика уопште.

Тамо је речено, а и у поменутом правопису нотирано, да су нешто друкчије скраћенице настале од гласова једне врсте, нарочито само од сугласника, као: *СФРЈ*, *СШС*, *ВТШ*, *ВПШ*, за које писац у Политици каже да се само сричу. А ми бисмо рекли да се оне не могу ни срицати, ни шчитавати, ни шчитати уопште, дакле — ни изговорити, па их не

можемо звати, нити их зовемо, речима, већ су то неке врсте симболи, који у писаном језику имају вредност речи јер означавају одређене појмове, али у говору морамо употребити пуне изразе које замењују. Када у тексту наиђемо на СФРЈ, па то хоћемо да прочитамо, ми ћемо узети пун назив *Социјалистичка Федеративна Република Југославија*. Једва смо у нешто повољнијем положају када су у питању скраћенице ове врсте што означавају појмове с називима од мањег броја речи. Написано *АФЖ* чита се, па и ненаписан дотични појам означава са *Аефже*; поједине гласове који улазе у њихов састав изговарамо тј. претворене у повезан изговор назива одговарајућих слова абецеде, при чему се самогласник *e* могао и преметнути да дође иза дотичног сугласника. Осим као *Аефже*, дотична сложеница се изговарала и читала, и то још чешће, као *Афеже*. А *ВПШ* се изговарало искључиво као *Вејеше* (место *Вејееш*). Ово је такође истакнуто у наведеној расправи. И у сваком је случају добро било осврнути се на тамо дата упутства. Тим би се, верујем, више постигло него самим указивањем на скраћенице као на неког баука од кога нема спаса ни заштите. Можемо, наравно, допустити да се свако не може сложити са оним што је тамо изложено. Али је у томе случају потребно било изнети неслагања и образложити друкчије ставове. По нашем је схватању и у Правопису на свега две странице текста (128—129) дато оно што је најнужније да се зна за правилан однос према скраћеницама. Тамо није пропуштено да се каже, између осталог, ни како се неким скраћеницама додаје самогласник *a* на крају ради њихова уобличавања, у примерима, рецимо, *Удба*, *Фиџа* и сл. да у томе облику постану праве речи одређеног граматичког броја, дакако и одређене промене.

Не сасвим таквом, али је ипак извесном прилагођавању природи нашег језика, односно правописа, нужно прилагодити и скраћеницу *ЦИА*, дати јој, управо, облик *Ција*, са развијеним, дакле, сугласником *j* између *и* на првом и *a* на другом месту, па да се искључи свака погодност за промену по падежима низа речи, од којих је писац чланка у Политици на прво место ставио баш ову и за њом навео скраћенице: *ЕТА*, *ИНА* и *СИЗ*. О прилагођености последње од одговарајућих речи парадигме већ смо говорили, а ове ћемо рећи да никаве незгоде нема ни с променом по падежима речи *ИНА*, *ЕТА* и *ЦИА*. И оне се сасвим нормално мењају, дакако по промени именица ж. р. на *a*: *Ина* — *Ине* — *Ини*, *Еша* — *Еше* — *Еши*, *Ција* — *Ције* — *Цији*. Овде би се, у вези с оним што је необично у промени ових именица, могло истаћи да њих треба писати у слогу с малим словима, јер би она цртица чије писање захтева одвајање наставка од основног дела, уз претпоставку да се овај пише великим словима, неприродно разбијала целину облика речи. И то ми ово не дајемо као упутство без везе с праксом него упућујемо управо на оно што се примењује у пракси и што треба да примењују и они који имају некакав свој став супротан природи нашег језика и одредбама правописа.

Ми се с писцем чланка слажемо да се *Грамлек* брзо после појаве престао употребљавати. А није тешко погодити и зашто. Свакако зато што његов лик, тачније рећи аудитивни утисак сугерира да се њим означава појам — *грам лека*. У вези са овим ја се сећам како сам негде првих година иза рата слушајући, на једној скупштини студентске омладине на своме факултету, подносиоца реферата на његово често спомињање курса *дијамата* (*дијамат* се у то време употребљавао као скраћеница појма за дијалектички материјализам) у вицу суседа упитао, ниским тоном, разуме се, — о каквом се курсу *дијаманта* говори. Ја не мислим, наравно, да је та моја упадица ликвидирала скраћеницу *дијамат*, али са сигурношћу можемо тврдити да је утисак који су многи, исто као и ја, добивали учинио да ова реч брзо ишчезне из употребе. *Грашекс*, *Грамај*, *Беко*, *Афеже*, *Нама* и сродне скраћенице остале су досад у употреби, иако се не разликују морфолошким условима од непосредно претходних, али су различне од њих по томе што у значењу своме не садрже ништа што би водило било каквој недоумици. А одговарајући род и промена им се лако одређују према завршцима. Оне од њих што се завршавају сугласником, или вокалом *о* или *е* — мушког су рода и одговарајуће промене, а скраћенице са завршетком *а* — женског рода и промене коју имају именице с тим завршетком.

Искористићемо ову прилику да констатујемо да се не мењају по падежима скраћенице постале скраћивањем двеју речи: *ЈА*, *УК*, *ПК*, *ЦК* — ни када се употребљавају уобличене, додавањем самогласника уз сугласник на који су делови дотичног имена скраћени и читају се везивањем назива латиничких слова. *ЈА* (Југословенска Армија) остаје увек у томе облику или се чита у пуном називу свог термина, *УК* — исто тако. *Пека* и *Цека* такође. Чује се, нпр. често: *Раги* у *Пека* (тј. у Покрајинском комитету) и *Био сам* у *Цека* (а не у *Ц е к а* у). А ове се скраћенице, и то треба рећи, и са додатим самогласником уз њих пишу у слогу с великим словима: *ПЕКА* и *ЦЕКА*. Ово се према пракси, наравно, која не упућује само на овакву употребу тих скраћеница него још чешће и на њихово остављање онаквим какве су, тј. на писање *УК*, *ПК*, *ЦК*, било да се изговарају тако, или као латински називи слова на које се њихови делови скраћују.

На крају ћемо се сасвим сложити с писцем чланка у Политици, др И. Клајном, да скраћенице доиста нису никакав украс језика, нарочито ако се прекомерно употребљавају. А додаћемо и да скраћенице није допуштено уносити у језик кад осим онога што их употребљава нико други и не зна шта значе.

II

Исти је писац, у истој рубрици (Реч о речима) Политике, свега неколико дана касније, објавио и други чланак, који се тиче искључиво правописа нашег језика и дао га под насловом *Пиши као што говориш, али...*, у којем би се ово *али*, са неколико тачака иза њега, могло схватити да је писац њим хтео рећи и друго нешто, а не оно што значи непосредно претходна реченица. Он је, међутим, у сваком случају, тачно одмерио да каже оно што је требало рећи. После давања више примера одступања од потпуне фонетичности и тачног представљања због чега смо принуђени да од ње одступамо, писац у своме чланку наводи за то два разлога: немогућност тачног представљања изговорне гласовне вредности извесних сугласника у међусобном додиру и потребу да отклонимо неспоразуме у значењу речи у којима гласовне измене доводе до њих при настојању да се што тачније изговоре, нарочито кад међусобни додир дотичних сугласника условљавају више промена једну за другом. Овде се пак писац у свим случајевима одступања позива на одговарајуће одредбе данашњег нашег правописа, јер углавном нема разлике између одредаба правописа и онога што писац мисли, да би наине то, као у неким случајевима из претходног чланка, кориснике правописних правила доводило у забуну.

Овај свој чланак писац почиње навођењем примера *Абба* за доказ неподударности девизе *пиши као што говориш* и сталног писања ове речи са два *б*, како је сви пишу, иако се она, тврди писац, изговара само са једним тим гласом, што је теоријски потпуно прихватљиво, али се ипак може поставити питање да ли је баш тако. По нашем мишљењу није. Није бар за оне што знају шта та реч значи, а нормално је да је једино они употребљавају. *Абба* је скраћеница добивена од иницијала данас често спомињаног певачког квартета Агнета, Бени, Бјерн и Ани-Фрид. И зато што се то, при употреби ове скраћенице, обично држи на уму, при њеном изговору се чини изванредан напор да се оно што је у свести колико је могуће верније изговором представи, па се, ако и не изговоримо потпуно двоструко *б*, чује бар продужен тај глас, као што при изговору презимена *Качић*, у настојању да очувамо разлику између овог и презимена *Качић*, прво и изговарамо скоро потпуно онако како је написано (в. заједнички Правопис из 1960, тач. 82. б). Према томе и *Качић* и *Абба* нису мање у сагласности с фонетичношћу нашега правописа него што јој противурече! А и једна и друга реч су вредне бележења за

одступање од природе нашег језика и правописа који му одговара — *Кадчић* за неасимиловање, а *Абба* за удвојеност сугласника. Исто тако, потреба за разликовањем основног *шестсто* (600) од редног броја средњег рода *шесто* (6.), на коју писац чланка указује позивајући се на одредбу чл. 81. тзв. заједничког Правописа из 1960. не означава се само у писању већ се осећа и у изговору при изразитом изрицању онога што хоће да се каже, и насупротив упрошћавању удвојених сугласничких група *сш*, које је у природи нашег језика — као да се настоји удовољити обрнутом захтеву — *Чиијај како је написано*.

Од осталих случајева у којима смо при преношењу изговора на хартију принуђени реметити принцип фонетичности писац није обишао ни писање звучног сугласника *g* непосредно испред *c* (и *ш*), што, разумљиво је, и наш садашњи Правопис допушта, а допуштао га је, као што се зна, и Вук Караџић. А не само да је допуштао него је и потпуно образложио ово одступање. У својој Граматици датој у Предговору I-ог издања Речника (1818) он га је оправдао чињеницом што се место тога *g*, односно у групи *c* њим не јављају увек исти сугласници. Испред *c* на крају префикса у прецизном изговору *g* се изговара као *ш*; при мање изразитом изговору оно се једноставно губи — изговара се: *шресшава*, *шресшавник*, *шресшавиши*); у придева испред наставка *ски*, заједно са *c* од наставка даје сливени сугласник *ц* (*љуцки*, *брики*), али не и испред наставка *сшво*, код именица, како то мисли писац чланка у Политици, већ се *g*, као и *ш* испред тог наставка губи (*љусшво*, *сресшво*, *сросшво*, *војвосшво*, *брасшво*). Немамо доследности у апсолутном фонетизму правописа ни по предлогу најдоследнијег поборника овог принципа А. Белића у његову Правопису из 1923, у коме је он у томе циљу тражио доследно писање *ш* место *g* у било коме положају тај глас да се нашао. (А ко то изговара: *љушшво*, рецимо, или *беошрашски*?). Белић је идеалном решењу био много ближи када је у даљим својим издањима Правописа препоручио одступање од промене *g* само испред наставка *сшво* и *ски*, а писање *ш* место *g* у свим другим случајевима. Враћање корак натраг учињено је у заједничком Правопису од 1960. ради постизања заједништва, јер, како је познато, Белићево гледиште, које ми назвасмо најбољим (не оно прво, наравно, него касније), као што је познато, није било од свих прихваћено. Па и при том за изразито читање, за прецизан изговор не можемо рећи да се ни ту није гршило о принцип фонетизма.

Ја нешто друкчије мислим о одступању од фонетичности и у писању придева на *ски* с именичком основом на *ј*, типа: *хелмијски*, *историјски*. За писца чланка у Политици глас *ј* се ту уопште не чује. За сваки изговор се то, међутим, не би могло казати; хтео сам рећи да се при изразитијем изговору глас *ј* чује у тих придева. Писац чланка нам није сасвим верно пренео ни мишљење А. Белића о томе. Белић је, истина, рекао да се ти придеви пишу без *ј*, али не само без њега, већ је додао да се доскора писало и да неки и још пишу са *ј* (В. Белићев Правопис из 1950, на који се

и писац позива, тач. 88). А и у Речнику тога истог Правописа код Белића налазимо: *авлиски* = *авлијски*, *дивизиски* = *дивизијски*, *џеразиски* = *џеразијски*, *шумагиски* = *шумагијски*.

Писац поменутог чланка је уосталом у праву када каже да се од ових много не разликују ни случајеви изговора, односно неизговарања сугласника *j*, у примерима као што су: *јимо*, *убијте*, *Либници*. А ипак ни он, ни било ко други, није, колико нам је познато, препоручивао да се тако, без сугласника *j* и пише. Не може се, штавише, рећи ни да се у прецизном говору тај глас у овим примерима не изговара. Њихов изговор, па и писање, захтева и околност што су они ту морфолошки знаци. А изговор без сугласника *j* дијалекатска је особина, па можда и општенародска, али није својствена добром књижевном језику. Тежња да се, у прецизном изговору, сугласник *j* у речима из претходног става ипак чује, доприноси и његов положај на крају основе дотичних речи. Тај положај захтева настојање да се у речима и друге врсте, изведеним и сложеним, пише сугласник *j* и када се не чује у изговору, као у примерима: *Пајућ*, *Пејућ*, *Којућ*, *Рајућ*, *змијолава* и сл. Чување аутентичности основне речи налаже ово одступање од фонетичности правописа.

Ми та одступања не оцењујемо као писац чланка у Политици ни с још једним случајем, који мени лично, признајем, није био познат. Писац нас упознаје с одлуком босанскохерцеговачких лингвиста да се муслиманска имена: *Мийџаић*, *Ејџем* и *Сујџија*, не пишу овако, како се изговарају, већ са неизмењеним *g* и *b* испред безвучног сугласника. Правописна комисија за заједнички Правопис, то и писац истиче, није нашла оправдања за ово одступање, мада се и ово питање постављало пред њом. По њеном нахођењу оно се не може подвести под допуштање одступања страних властитих имена од фонетског писања, као што се то чини с именима, рецимо, *Вашиџићон*, *Ренџићен*, *Мусориски* и сл. Јер су наведена муслиманска презимена и имена, иако страног порекла, ипак имена наших људи, врло широко распрострањена у народу. А страног су порекла и многа друга властита имена широке употребе у народу, па ником и не пада на памет да их подвргава законитостима страних речи. Без претензија, разуме се, да се мешамо у њихове унутрашње ствари, ми не можемо прихватити неразложност прописа у овоме питању уколико се односе на српскохрватски језик посматран у нашим приликама.

Доиста, када се узму сви случајеви у којима се из оправданих наведених разлога одступа од доследно фонетског начина писања, на месту је закључак да ни тај најфонетскији правопис није апсолутно фонетски. Али овај закључак намеће и допуна да апсолутне фонетичности и не може увек бити. И што је главно у погледу фонетичности ништа ново није речено, јер се то констатује у нашем данашњем Правопису, а и у свим озбиљнијим језичким приручницима. Али недоследност у фонетичности нашега правописа и сувише је незнатна још од коначног прихва-

тања Вукова принципа садржаног у лозинци *ишии као шѝо љовориш* да се о њему може тврдити да није ни етимолошки ни фонетски, него негде између једног и другог, како то налази писац чланка у Политици. Такав управо је био правопис за који су се залагали Вукови противници, који су мислили да пишу етимолошким правописом, и не знајући да је тек њихов начин писања био ни етимолошки ни фонетски. И сувише је, најзад, мало, или никако и нема оних који знају етимологију свих речи једнога језика, да би могли доследно етимолошки нисати. Вук је, истина, мање на то мислио, а за фонетски принцип правописа се залагао у склопу општег његова залагања да његов народ, онда скоро у целини неписмен, треба да добије језик који разуме да би се на њему могао просвећивати и културно уздићи. И зато је он био и остао, и остаће увек велики.

М. Стешановић

НЕКЕ ФРАЗЕОЛОШКЕ ОСОБЕНОСТИ СПОРТСКОГ ЈЕЗИКА

I

О језику дневне штампе уопште, па и спортске, код нас се углавном писало ради указивања на негативан утицај некњижевно писаног и штампаног текста. Такав текст, намењен и доступан најширој публици, стално преносећи поједине језичке некоректности, врло лако утиче на то да се у свакодневном језику умале форме које често одступају и од ортоепске, и од правописне, и од граматичке, и од лексичке норме¹.

¹ У нашим часописима који прате актуелна језичка збивања редовно се поклања пажња овим питањима, па су и написи о њима бројни. Помињемо оне радове који су или од општијег значаја за проучавање публицистичког и посебно спортског језика, или се баве искључиво неким питањима везаним за спортски језик која су углавном термиолошке природе.

У часопису *Наш језик*: М. С. Лалевић, *Неке особености шаховској језика*, књ. II, св. 7, 1934, 210—212; Д. Костић, *Прилој споршкој терминологији*, књ. II, св. 8, 1934, 247—251; М. Стевановић: *О језику једној најписа*, књ. VII н. с., св. 3—4, 1955, 69—86; *О језику у једном приказу и поводом шѝа језика*, књ. IX н. с., св. 7—10, 1958/59, 250—226; *Ремећења језичких сисѝема и језичке норме*, књ. XII н. с., св. 3—6, 1962, 65—77; *Радио-телевизија и језик*, књ. XIV, св. 2—3, 1964, 150—155; *Коректносѝ је обавеза свих који ишиу*, књ. XVII н. с., св. 5, 1969, 247—256; *Немарносѝ ирема језику у дневној ишамѝи*, књ. XIX н. с., св. 4—5, 1972/73; *Језик у дневној ишамѝи*, књ. XVII н. с., св. 4, 1969, 173—195; *Ојлед о неким негосѝаѝима језика дневне ишамѝе*, књ. XXIII н. с., св. 1—2, 54—64; Асим Пецо, *Примјена једној иравоишној иравила у нашој ишамѝи*, књ. XI н. с., св. 5—6, 1961, 180—193; Митар Пешикан, *Уишиѝај раѝија, ителевизије и друић новинарских служби на језичку кулѝуру*, књ. XXII, св. 1—2, 1976, 69—76; Ј. В., *Из фискулѝурне рубрике*, *Pitanja savremenog književnog jezika*, Sarajevo, knj. I, sv. 1, god. I, 1949, 113—120. У часопису *Jezik*: Lj. J.; *Izgubiti od koga ili izgubiti s kim*, god. I, 3, 1952/3, 90; *Њитаѝуѝ једног дана новине . . .*, god. II, 3, 1954, 124—127; P. Rogić, *Još o jeziku naše štampe*, god. III, 4, 1955, 126—127; Josip Vončina, *Nazivi za sportaše u našem jeziku*, god. V, 3, 1956/57, 82—84. Ljudevit Jonke, *Nogomet, fudbal, futbol*. — Književni jezik u teoriji i praksi, Zagreb, Znanje, 1965, 310—311.

Међутим, овде се неће говорити о тим појавама у језику дневних новина, него ћемо на конкретном материјалу из језика спортске штампе показати сложеност и занимљивост фразеолошких изражајних могућности.

II

1. Сваки новински чланак, било да је то репортажа са утакмице, извештај са заседања неког спортског форума, интервју с популарним спортистом и сл., треба ближе да упозна читаоца са збивањима у спорту, да га обавести о нечему². Тако новински текст треба да пружи информативност, тачност (веродостојност), да буде лако доступан читаоцу и разумљив. С друге стране, што је за нас овде посебно занимљиво, спортски чланак треба да је експресиван, да привуче читаоца и да емоционално делује на њега, јер читалац сам често познаје чињенице, али жели да их види прокоментарисане, сагледане из другог угла. Тада спортски новинар није више репортер-очевидац већ субјективни коментатор, а неутрални стил његовог чланка постаје стилски обојен, експресиван. Језичка експресивност (изражајност или лингвистичка афективност, како се још у литератури назива), огледаће се у начину изговора, интонацији (у усменом коментару), у избору речи, њиховим везама и распореду у реченици (у писаном тексту)³. Водећи рачуна о овим функцијама новинског текста, спортски новинар ће користити различите фразеолошке могућности, што ћемо и показати на материјалу из језика листа *Спорти* (југословенски спортски лист, изд. НИГП *Борба*, Београд, август—септембар 1977. г.).

2. Један вид постизања стилске обојености у спортском језику видимо у уношењу неке познате изреке (мисли) популарне личности или навода из познатих литерарних дела и сл. у текст који је у основи стилски неутралан. Ови изрази постоје у релативно непроменљивом виду и у другим језицима, нарочито ако је реч о неком старом и општепознатом извору из којег потичу, као што је класична литература или Библија. Веза са познатим извором може бити јача или слабија (или сасвим изгубљена), али је битно чување основног значења⁴: нпр. у наслову једног чланка *Лилијушанци у конкуренцији дивова* (17. VIII, стр. 14) јасан је контраст између малих и великих, слабе и јаке екипе, који имамо и у

² О функцији публицистичког стила в.: Д. Розентаљ, *Практическај стилистика руског језика*, Москва, издт. Высшая школа, 1974^а, на стр. 16 и даље; Pierre Guiraud, *Stilistika* (prevod s francuskog), Sarajevo, Veselin Masleša, 1964; Пустовалов П. С. и Сенкевич М. П., *Пособие по развитию речи*, Москва, Просвещение, 1976, на стр. 22—24 и даље.

³ Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, I (A-O), Zagreb, Matica hrvatska, 1969 pod. *afektivnost*

⁴ О функцији цитата у руском језику в. С. И. Ожегов, *О структуре фразеологији* (оп: Лексикология — Лексикография — Культура речи), Москва, Высшая школа, 1974, 194—195); *О крылатых словах*, нав. дело, 219—227.

литерарном извору: „див (Гуливер) у земљи Лилипутанаца“. У примеру: *Тако је у Бујановцу завршен Гордијев чвор који је на свим фудбалским форумима Србије био присутан јуна четири месеца* (20. VIII, 10) говори се у ствари о завршеној расправи о проблему, чиме је „Гордијев чвор“ *размршен, пресечен*. У примеру *Д [. . .] ојомиње да је ојрезности мајка сигурности* (20. VIII, 5) новинар је вероватно имао на уму да је за једну првенствену утакмицу опрезност најважнија да се осигура бод (и тиме сигурност), па је у изреку место очекиване *мудрости* увео *сигурности* чувајући при томе и структуру и ритам реченице. Увођење ових изрека и њихово повезивање за општепознате истине и судове треба да поткрепи и појача нечије речи, да им да званичнији тон и улије ауторитативност коју носи дата истина, баш зато што је општеприхваћена и широко распрострањена.

3. Из разговорног језика у језик спортске штампе (којима је једничка тежња за што експресивнијим изражавањем) прелазе и готове конструкције — *изрази*, или како се још у литератури о овим питањима називају — *идиоми, фразеолојизми (фразеолошке јединице и фразеолошки изрази у ужем смислу)*⁵. То су готове конструкције с устаљеним синтаксичким односом, с лексички ограниченим саставом компонената, а најчешће и с утврђеним (непроменљивим) распоредом чланова. Оне су у односу на стандардни неутрални начин изражавања стилски маркиране и новинар их свесно употребљава да би појачао експресивност. Уз примере које наводимо, дајемо у загради значење сваког израза према Речнику МС—МХ, онако како се у стандардном језику употребљавају:

... поделио је мегдан и *извукао дебљи крај* (17. VIII, стр. 14) [= лошије прошао]; ... после лондонског *прелаза* у „Б“ финале *кроз илене уши* (17. VIII, 2) [= после тешког, мучног прелаза]; Не желимо да *правимо рачун без крчмара* (20. VIII, 20) [= да једнострано одлучујемо]; ... мораће се *зайећи из њејних жила* (16. VIII, 16) [= запети свом снагом]; Овако су му [. . .] у ствари *учинили међењу услугу* (20. VIII, 10) [= лошу услугу]; Сви планови [. . .] одједном су *пали у воду* (18. VIII, 10) [= пропали]; Њихове поруке *ушерале су страх* у *косици* свим нашим фудбалерима (18. VIII, 4) [= јако су их уплашили]; ... да се на своје спортске јунаке после првог неуспеха *бацио блајом* (17. VIII, 2) [= вређао, прекоревео]; *Сатерали* су у том делу Динамо у *мишју рују* (16. VIII, 3) [= сасвим потиснули]; ... али ћемо истовремено пазити да не *осианемо иразних руку* (18. VIII, 3) [без успеха]; ... поготово што су Ново-

⁵ О овом питању у нашој литератури в.: Antica Menac, *О структури фразеологизма*, Jezik, god. XVIII, 1970/71, 1—4; Берислав М. Николић, *Основни шивови фразеолошких обрћа у савременом српскохрватском књижевном језику*, НЈ, књ. XXI н. с., св. 1—2, 1975, 7—13; др Славко Вукомановић, *Појверге значења речи и фразеолоија у Вуковом Српском рјечнику од 1852. године*. — Зборник предавања са XXVII семинара, изд. Семинар за стране слависте при Црногорској академији наука и умјетности, Титоград, 1977, 147—162.

сађани прошле недеље *остали краћких рукава* (18. VIII, 6) [= остали без успеха]; Потез М[. .] да *остави* фудбал, тиме и своје другове *на цедилу* (17. VIII, 6) [= да их изневери]; Тројица у црном [судије] [нису] *имала тири чистје!* (18. VIII, 7) [= (нису) смели].

Овакви изрази су у спортском језику необично бројни и овде наводимо мањи број примера само као илустрацију. Понекад да би појачао експресивност, новинар употребљава фамилијарне изразе недопустиве за ову врсту писаног текста, који тако постају његов стилски недостатак. На пример: у фудбалу се употребљавају термини „бити домаћин“ (играти на свом терену), „играти у гостима“, а новинари иду и даље на употребљавају овакву конструкцију: „понашати се домаћински“ (према неком тиму), па чак и „угостити други тим“: „*Плави ће у четвртак увече, на свом терену, уостийи бечку Аустрију* (18. VIII, 5). Исто, и у писаним и усменим коментарима, у последње време поједине игре представљају „*праву носласициу за љубишеље фудбала*“ и сл., чиме се у ствари умањује стилска вредност текста.

Овде се неће говорити о граматичкој структури ових изрази јер се они, као и већ поменути изрази-цитати, уносе у текст као готове конструкције најразличитијих синтаксичких односа (синтагматских, реченичних), из чисто стилских потреба.

4. Као противтежа експресивности у језику новина постоји тежња за стандардизацијом, за употребом готових изражајних конструкција, па и шаблона. Готово у свакој врсти текста у спортском језику уочавају се ситуације у којима новинар готове конструкције претпоставља слободном изражавању, с циљем да се што тачније изрази. Ове конструкције свакако треба разликовати од поменутих изрази јер немају стилску функцију. На пример, рећи ће се: *указати помоћ играчу*, и то је довољно, а не „помоћи играчу“, јер прва конструкција има термилолошку функцију, а у другом случају сам глагол због своје вишезначности није довољно прецизан и тражи додатна објашњења. Овај начин апстрактног изражавања карактеристичан је нарочито за административни и пословни језик, а потом и за публицистички уопште, баш због разноврсности тема о којима се у новинама говори. Основно његово обележје су глаголско-именичке конструкције у којима глагол има граматичку функцију (делимично или сасвим губећи значење), а именица постаје семантичко тежиште. Ово питање је у литератури на материјалима из неких модерних језика детаљније обрађивано⁶, а код нас се о том феномену писало углав-

⁶ V.: Charles Bally, *Linguistique générale et linguistique française*. — Editions Francke Berne (quatrième édition revue et corrigée), 1965, (t. 591 Le style substantif). Овде се говори о транспозицији глагола преко номиналних конструкција као раширеној особини у француском језику: „то је познати супстантивни стил који је E. Legrand дао као образац елегантног говора у *Stylistique française*, Paris, Gigord, 1922; Ch. Bally упућује и на A. Lombarda (*Les constructions nominales dans le français moderne*, Upsala et Stockholm, Almqvist and Wiksells, 1930; Pierre Guiraud, *Les locutions françaises*, PUF, Que sais-je?, Paris, 1962.

ном као о појави нагомилавања глаголских и других апстрактних именица која утиче на „кварење језика“. За ову појаву, која је — могуће — подржана страним утицајима, констатује се да произлази из развитака нашег књижевног језика тако што се „језик културе неминовно интелектуализује, тј. добија облике који верно репрезентују интелектуални свет образованог човека“⁷. У нашој литератури констатује се такође да „у разговорном језику интелектуалаца налазимо већ изражену тежњу за одређеним, точним и апстрактним изражавањем, која опет расте у још виши ступањ пословнога или раднога језика, којему је већ основно обиљежје одређеност изражаја, да би постигло свој врхунац у научном језику с точношћу као основним обиљежјем“⁸.

Усталене конструкције, које се још називају и *клишеима*⁹, у спортом језику су најчешће терминолошки везане за садржај који означавају и немају стилску функцију. Преузимају се као готове конструкције за одређене ситуације из текста у текст. Њихову структуру, како показује прикупљени материјал, најчешће чини глагол с девербативном именицом у акузативу без предлога (ређе у којем другом облику, нпр. у акузативу с предлогом у) а наспрам ових конструкција функционише глагол који је истог корена као и девербативна именица. Нпр.: *најравнији изненађење* (: изненадити), *извршиши измене* (: изменити), *гаши пристанак* (: приста-ти), *гаши (свој) допринос* (: допринети), *гаши одговор (на многа питања)* (: одговорити), *гаши јуну подришк* (: потпуно подржати), *загобиши поведу* (: повредити се), *уложити жалбу* (: жалити се), *изгаши саопштење* (: саопштити), *ујубити извињење* (: извинити се) и сл.¹⁰

Овај начин апстрактног изражавања карактеристичан је за публицистички стил уопште, па и за спортски језик посебно, и како показује језички материјал, присутан је у сваком типу спортских чланака: у репортажама са утакмице, у извештајима о припремама такмичара, нешто више у извештајима са заседања спортских форума, што је и разумљиво;

⁷ Milka Ivić, *Problem norme u književnom jeziku* (Referat na Petom kongresu jugoslavenskih slavista u Sarajevu), *Jezik*, god. XIII, 1, 1965, 1—8.

⁸ Ljudevit Jonke, *O raznolikoj službi književnog jezika*, *Jezik*, god. I, 4, 1953, 100—105. О функцији глаголско-именичке конструкције в. и: Vratović Vladimir, *Neke primjedbe o stilu naših rečenica*, *Jezik*, god. III, 1, 1954, 25—27; Frano Čale i Mate Zorić, *Bilješke o stilističkoj vrijednosti imenske konstrukcije*, *Jezik*, god. IV, 4, 1955/56, 109—111; Ljudevit Jonke, *Glagolsko i imeničko izražavanje* (in: *Književni jezik u teoriji i praksi*), *Znanje*, 1965, 364—365; Станојичи Живојин, *Деливши мишљење и слични изрази*, НЈ књ. X н. с., св. 3—6, 1960, 156—164.

⁹ Ј. Вуковић, *Језик наше шtamе*, *Pitanja savremenog književnog jezika*, IX, Sarajevo, 1969, 148—159.

¹⁰ М. Радовановић у раду „Декомпоновање *предикација* на примерима из српско-хрватској језичкој материјала“, ЈФ XXXIII (53—80) ову појаву назива декомпозицијом и предлаже термин *декомпоновани предикациј* (уп. термин „расцепљение сказуемого“ код Розентаља, (Практическая стилистика, 178) и Пустовалова (Пособие по развитию речи, 113). Могло би се размишљати и у обрнутом правцу, о стварању сложене структуре. В. и R. Simeon, *Raščlanjivi i neraščlanjivi skupovi riječi*, *Jezik*, god. III, 1, 1954/55, 14—21.

а што је посебно занимљиво, чест је у интервјуима са спортистима, тренерима и спортским функционерима, где се осећа посебна тежња ка интелектуализираном изражавању¹¹. Примери:

а) саопштење Председништва МФС Ниш (Међуопштинског фудбалског савеза):

Такође, овај Савез неће бити у ситуацији да прихвата будуће одлуке ИОФСС и да их спроводи у дело, јер ће оне *бити доведене под сумњу објективности* (20. VIII, 10);

б) извештај са утакмице:

Уосталом, куп утакмице *захтевају такав прилаз фудбалу* (8. IX, 3);

в) репортажа о припремама између две утакмице:

На заједничком састанку *извучене су поуке и одмах се прешло на оштравање негативности* (18. VIII, 6); Свакако највише охрабрује чињеница што су нападачи Приштине *испољили ефикасности* (17. VIII, 9); Тренер [. . .] који заједно са агилним Слободиним масером [. . .] *чини огромне напоре* да колико-толико побољша овај ни мало угодан здравствени билтен [да се залече повреде] (8. IX, 7);

г) интервју са играчима, тренерима, члановима стручног штаба:

Наше амбиције *се* и сад *крећу у њим оквирима* (20. VIII, 3); Нема ниједног тренутка опуштања, а соло акције *треба свести у рационалне оквире* (18. VIII, 9); Радило се добро, а *извршили смо и неке корекције* и нашли прави тим (18. VIII, 10); Већ у првим минутима меча са Вардаром, *загубио сам повреду шаке*, која ми не смета да тренирам, али ми *причињава сметње* у игри (18. VIII, 9); „Уочиљиво је да М[. . .] поново *сироводи у дело* Ивићеве замисли“ (20. VIII, 5).

Међутим, типичан за одређени стил као његово уобичајено изражајно средство, овај апстрактни начин изражавања помоћу клишеираних конструкција може да добије стилску вредност ако се појави у другом стилу у којем је тај начин изражавања неуобичајен и у вези са неодговарајућим садржајем. Таква стилска вредност се обично оцењује као негативна, а начин изражавања се у свакодневном говору назива фразирањем или шаблонизацијом. Уопштавање готових шаблона најчешће је под утицајем административног и пословног језика. На пример: „Мислим да је за нас најважније да смо *укњижили богове* и да смо, већ на старту, пребродили тешку препреку“ (18. VIII, 4), „Вицешампион Европе

¹¹ Она се огледа и у све чешћој употреби страних речи у случајевима где постоје равноправне домаће лексеме. Исп. изјаву једног тренера: „Истина је да су „бели“ хендикепирани у односу на прошлу сезону, али су зато мотивисанији, а мотивација може да компензира квалитет“ (20. VIII, 4).

је *инкасирао два бога*“ (18. VIII, 12) — где се место уобичајеног „победити, освојити два бога“ употребљава чист канцеларијски термин.

О овој појави неадекватног преузимања фразеолошких средстава из једног стила у други, о чијем је негативном стилском ефекту већ нешто речено у т. 3, сведоче и примери са обртима из разговорног језика: *А онда је њлава машина (државни њим) њочела немилосрдно да меље њројивника* (17. VIII, 12); *Зарадио је њовреду, уђраво кад су му њрорадиле нишанске сјраве* (18. VIII, 4) [кад је почео да постиже голове] — овај израз се све чешће чује и у телевизијским коментарима. Овде би се могли навести и многи примери стилски неоправданог хиперболисања, којима новинар — тежећи да појача изражајност — у ствари оптерећује текст: ... *бојатјство усјомена свих оних водених дивова, који су уђрадили себе у мозаик сјорјских њодвија досјојних дивљења* (8. IX, 2) [реч је о ватерполистима]. Наравно, ово су само неки случајеви у неподударању израза и садржаја на који су примењени.

5. П е р и ф р а з у спортски новинар користи као изузетно функционално изражајно средство. Она настаје на метонимијској основи, где се при именовању неке појаве (предмета) узима у обзир садржај саме појаве и његов опис се налази у самом називу. Овај начин именовања детаљнији је и информативнији од стандардног означавања појава и предмета јединственим лексемама. То значи да спортски новинар, бирајући с в е с н о перифрастичну конструкцију, претпоставља њу стандардном изразу користећи њена експресивна својства.

У перифрази лексеме чувају своја номинативна значења и њихова укупност омогућује спортском новинару да одређену ситуацију представи прецизније и динамичније. На тај начин читалац се и сам преноси на терен спортских збивања. Вероватно у томе треба видети узрок настанка и све чешћу употребу перифрастичних конструкција типа *њоказати на белу њачку, њоказати њуњ у њлегалниште, њоказати њуњ у свлачионицу, уњисати се у листу сјрелаца, уњисати се у златну листу освајача медаља на шампионатиима, обуњ грес с државним њрбом, изборињ место између сјатиива* и сл. У првом примеру наспрам описне конструкције *њоказати на белу њачку* стоји спортски термин „досудити једанаестерац“, а како судија досуђује ову казну свирајући прекршај и показујући на белу тачку с које ће се извести казна — што је уобичајени начин судијског реаговања на терену — то је сам опис ситуације постао замена за постојећи термин. У примеру *њоказати њуњ у свлачионицу* значи „искључити играча из игре (са терена)“, тј. досудити прекршај свирајући и показујући пут у свлачионицу. На исти начин објашњава се и перифраза *њоказати њуњ у њлегалниште* са значењем „удаљити тренера (или неког из руководства екипе) са клупе крај терена свирајући прекршај и показујући пут у гледалиште“. *Уњисати се у листу сјрелаца* значи „постићи погодак“, „убројити се у стрелце додавањем свога имена списку (листи) других стрелаца“, но треба рећи да је могуће административно порекло овог клишеа, који ће се употребити и кад је реч о првом.

и о једином поготку на утакмици, тј. када не може бити речи ни о каквој „листи стрелаца“. *Обући дрес с државним грбом* значи „постати члан државне репрезентације“ тј. бити позван у репрезентацију, где се носи дрес с државним грбом; *изборити место између сташива* значи „изборити место голмана“, тј. постати голман. Овај начин изражавања необично је чест у спортском језику, баш због своје изузетне експресивности.

6. Још једна карактеристика спортског језика је у преузимању лексике и израза који су типични за једну спортску грану и односе се на тачно одређени садржај, и њиховом преношењу у другу спортску дисциплину на ситуације које се иначе обележавају различитим терминима. На пример, из шаховске терминологије пренети су у фудбалску изрази као *маширајти*, *ремизирајти* и сл.; из бокса — *рунда*, *ниски ударци*; из рвања — *оборити на њећа* и сл. Исто тако се преузимају изрази типични за ратовање, борбу оружјем. Примери:

... прецизним ударцем *маширао голмана* [= савладао] (8. IX, 5); ... *велемајсторски* створио шансу (8. IX, 5); „За нас, и мене лично, *реми са Слободом* би био више вредан успех, него неуспех на сопственом терену [= нерешен резултат] (20. VIII, 20); ... *приморао је* титоградског голмана *на безусловну њредају* [= савладао] (18. VIII, 3); *вукао је њошез за њошезом*, *велемајсторски најравио две измене* [= изменио два играча у току утакмице] (17. VIII, 9); Може ли ОФК Београд [...] да *обори на њећке* разгоропађеног Хајдука? [= савлада] (18. VIII, 6); После овог полувремена преостају још три *рунде* финала турнира [реч је о ватерполо такмичењу] (20. VIII, 14); Почели су да *севају ниски ударци* (20. VIII, 2).

Овај начин примењивања одређених термина на нов садржај, свакако је значајно стилистичко средство, па се све чешће среће и у писаним (новинским) текстовима, и у спортским извештајима у телевизијским и радио-емисијама. Тако смо чули да је један играч „направио слалом кроз одбрану плавих“ (ТВ-дневник II, 26. III 78.). Овакве конструкције, због своје експресивности, преко средстава информисања лако улазе у разговорни језик, губећи притом терминолошку везаност за одређени садржај и добијајући нова, пренесена значења.

III

Материјал који смо овде анализирали показује да је спортски језик као посебна врста публицистичког језика изузетно фразеолошки слојевит. Фразеологизми су различитог порекла и различитих функција и узимају се из разговорног језика, из других књижевних стилова (административног, пословног, научног, публицистичког у ширем смислу) и уопште из других области живота, те се као готови термини уносе у спортски језик и везују за нове садржаје. Да би постигао одређене ефекте, спортски новинар користи различита фразеолошка средства да представи исти

реални садржај. Нпр. када жели да означи *победу* једног тима, он то чини — имајући увек на уму основну функцију новинског текста — употребом политичко-војне терминологије, административним речником и др., а нарочито често изразима везаним за оружану борбу:

Треба очекивати *чин службене кайишулације* (18. VIII, 16); ... па су по сваку цену *настојали да се домоћу тријумфа* (16. VIII, 12); ... натрчао је Морача и топовским ударцем *принудио на кайишулацију* Филиповског (8. IX, 6);

Од 40 борби 30 је *решио у своју користи* (17. VIII, 10); ... у последњој четвртини успели [су] да *преокрену резултат у своју користи* (20. VIII, 18);

... и то нам је дало полета да збуњеном противнику *нанесемо коначан ударац* (17. VIII, 12); ... да помогну својим љубимцима [...] да *славе нову победу* (16. VIII, 1);

... ретки су били тимови који су са њиховој „буњини“ *односили џен* [= побеђивали] (20. VIII, 4).

Драјана Мршевић-Раговић

ПРОТИВ ДВОСМИСЛЕНОСТИ И НЕЈАСНОЋЕ

Да бисмо упознали човјека треба с њим појести врећу соли, каже једна пословица. Још више времена је потребно да бисмо упознали многобројна значења ријечи. Није довољно читати дјела добрих писаца него је потребно сваки дан прелиставати рјечнике да бисмо тачније уочили поље значења које може имати једна ријеч. Има у језику и таквих ријечи које имају само једно значење, али има и таквих ријечи које имају много разноврсних (па често и опречних) значења, те је лексиколозима потребно и по неколико страница да би сва значења набројали. То, у ствари, показује да значење ријечи није једном завагда дато, него се развија и богати; а да се тај развој не би спречавао, не смијемо круто осуђивати оне примјене ријечи на које нисмо навикли — ако су у складу с њеним семантичким потенцијалом и са контекстом. Ипак то не значи одсуство мјерила нити оправдава одступање од нормалних значења ријечи ако се тиме не постиже никаква стилска и изражајна предност.

Нарочито писци уџбеника за основне школе морају добро пазити на значења ријечи јер оно што се из школских уџбеника научи то остаје трајна ученикова својина па ако се ученици у основној школи навикну на нетачна и искривљена значења ријечи, то ће се касније тешко исправити. Познато је да дијете долази у школу с фондом од 3000 ријечи и школа треба да тај лексички фонд развија и обогаћује. У току основног и сред-

њег образовања ученици ће се постепено навикавати на лексичку вишезначност као и на појаве двосмислености и нејасноће. Није довољно истицати да ријечи имају право и пренесено значење (као што то наводе наше школске граматике), него ученике треба упознавати и са многобројним идиоматским конструкцијама које су често супротне принципима граматике.

Познати швајцарски психолог Пијаже (Piaget) утврдио је да дјеца у предшколском узрасту (од треће до шесте године) употребљавају многе ријечи чије значење не разумију. То долази отуда што су дјеца у том узрасту врло разговорљива а да би знала значења ријечи, потребно им је искуство: дјеца у тој доби немају ни животног ни језичног искуства. У току основног школовања дјечи се дају лакша штива и вјежбе да би им се знање о значењима ријечи што више проширило и употпунило.

Много година употребљаван је у СР Србији и у СР Босни и Херцеговини један београдски буквар о којему су својевремено писане многе похвале и који је доживио много издања. На страни 52. тог буквара пише: „Тата, и ти си ратовао са Титом.“ „Јесам, сине. Са Титом је ратовао Ристин тата и Стојанова тета.“ Очигледно је да је аутор имао пред очима едукативни и васпитни циљ па је желио нагласити да су се све три личности бориле против завојевача и против домаћих издајника. Али ће не само језични чистунац него и сваки просјечни читалац запазити да су ове реченице недоречене, нејасне и двосмислене јер је изостављена допуна која би морала објаснити против кога су ратовали. Тиме би се израз *ратиовати с(а)* ослободио двосмислености, јер он нормално не значи заједништво, него нешто што искључује свако пријатељство и савезништво, дакле то је појам у којем су два субјекта усмјерена један против другога. Два саучесника у овој радњи нису другови ни сарадници него су противници и непријатељи. И у другим језицима *ратиовати с(а)* значи исто што и *ратиовати против*: Caesar bellabat с u m Gallis (Цезар је ратовао против Гала); England führte Krieg m i t Frankreich (Енглеска је ратовала против Француске).

Сви наши рјечници који нам служе као најмјеродавнији језични савјетодавци потврђују да израз *ратиовати с(а)* представља истозначницу изразу *ратиовати против*.

Примјери из Рјечника Југославенске академије знаности и умјетности:

Сваки дан ратоваше с другијем (Мажуранић, 31). — Ратујући с . . . Брђанима и Црногорцима (Нар. пј. Вук, 4, 78). — Хоћемо ли с царем ратовати (Нар. пј. Петр. 2, 276). — Сад је вријеме с Турцим ратовати (Högmann, нар. пј. 1, 29). — Јер је мука с богом ратовати (Његош, Г. вијенац, 2392). — У њ ратује душа са тијелом (Његош, Г. вијенац, 2502). — Да и ми с царем ратујемо (Мартић,

¹ Мита Митић: Буквар за први разред основне школе (пето издање), Београд 1969.

Осветници, 3, 68). — Ко с царем ратује, жље дома носи (Нар. посл. Вук, 156). — Тешко шуши с вуком ратујући (Нар. посл. Вук, 316). — Није им мило с богом ратовати (Љубиша, прип. 132). —

И у грађи Речника српскохрватског књижевног и народног језика

Српске академије наука и уметности² налазимо још низ примера који потврђују да синтагма *рајшовати с(а)* значи увијек исто што и *рајшовати њрошив*:

С богом не можеш ратовати (Ж. О. Дачић, Зло и добро у нашем народу, Београд 1909, 60). — Кад онај то чује, јави му: „Е па добро, а ти ћеш са мнош ратовати.“ (В. Чајкановић, Српске народне умотворине, Београд 1927, 249). — Одмах иди да измириш децу! Одмах, кажем ти, или ћеш са мнош ратовати (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота III, Београд, 1926, 114). — Што је Станојло реко, оно мора бити па да би он због тога са богом ратово. . . (Исти писац, II, Београд 1899, 5). — . . . јал' ћете од сад с богом ратовати (Л. Лазаревић, Приповетке, I, Београд—Загреб 1898, 95). — . . . ко ратује с црквом, оба света губи (Шапчанин, Целокупна дела, II, Српски писци, 106). — Изнесе на гумно поњаву и цијелу ноћ ратује с лулом и мислима (В. Јелић, Ђукин ђердан, Загреб 1950, 3). — И право је рекао неко: да је у рату најбољи савезник становништво оне државе с којом се ратује (Д. Васић, Црвене магле, Београд 1922, 16).

Сагласно свједочанство пружа грађа објављена у истом рјечнику за глагол *бориши се*, гдје сви примјери типа *бориши се с(а)* значе *бориши се њрошив*. То не значи ипак да је цитирани примјер из буквара потпуно усамљен; запажен је³ у Вуковом „Правитељствујушчем совјету“ примјер: „Одред се из свију нахија најизабранији војници да иду на Дунаво пред Русе, и да с њима оно љето онамо војују“ — и још један са истим глаголом и у истом значењу — али су то ипак изузеци, док примјери у којима *с(а)* значи *њрошив* тако одлучно преовлађују да једино то значење можемо сматрати нормалним.

* * *

Примјери сличног несклада и двосмислености нису нимало ријетки, и стиче се утисак да многи аутори пишу насумце, не обазирајући се на значење ријечи.

Тако један познати свеучилишни професор пише: „Заштитником Дубровника постао је свети Влахо, иначе помагач у болести грла.“

² До преписа необјављене грађе у Институту за српскохрватски језик дошао сам захваљујући доброти др Слободана Душанића из Београда, те му се овом приликом најсрдачније захваљујем.

³ Милка Ивић: Значења српскохрватског инструментала и њихов развој, Београд 1954, 174. Ауторка посебно разматра социјативну конструкцију уз глаголе „са значењем негативног односа“ (*свађати се*, *шући се*, *бориши се* и сл.).

Сваки ће читалац помислити да је св. Влахо помагач у ширењу грлених обољења, а писац је мислио рећи да је св. Влахо заштитник и заговорник болесника од грлене болести и да ће им његова светачка моћ помоћи да преболе и оздраве.

Један еминентни правни стручњак који даје правне савјете у једном дневном листу написао је ово: „... између одлуке о помиловању и одлуке о ванредном ублажавању казне, донијетих против истог осуђеног...“ По природи ствари (и без икакве језикословне поуке) познато је да се помиловање и ублажавање казне не доносе против осуђеног него у корист осуђеног или за осуђеног.

Писац једног стручног приручника дајући свој суд о једном књижевнику каже: „... он се коначно и јавно диспонирао као...“ Тако је овај аутор показао милионима читалаца да не разликује значење глагола диспонирати и експонирати.

У једном нашем научном часопису објављен је повећи чланак под насловом „Проблеми наше криминалне политике“. Аутор није жалио ријечи да му текст буде опширан и документован, али је зато овакав наслов неприкладан и двосмислен. Да је аутор имао мало више језичног осјећаја, написао би нпр. „Проблеми наше политике у области криминала“. Тако би се избјегла свака нејасноћа и амфиболија.

Недавно је један наш познати спортски извјештач овако написао свој извјештај: „На стадиону се налази 17.000 гледалаца. Играчима ће бити тешко задовољити овако велики аудиторј...“ Тако је он широком кругу читалаца показао да су за њега гледаоци и аудиторј исти појам.

У својој познатој Граматици Маретић је писао: „Стил је потпуно јасан (разумљив), ако се у души читатеља развије иста мисао, коју је имао писац пишући.“ У наведеним примјерима то није постигнуто јер се читаоци морају домишљати да би одгонетнули шта су аутори мислили пишући.

Још прије 40 година наш велики учитељ и језикословац А. Белић писао је у нашем часопису (књ. V, 1937, стр. 193): „Више семантике! Када се у језичким питањима то рече, тј. када се рече да треба водити више рачуна о значењима речи и облика, то је исто као када се у другим приликама каже *више свейлосџи* или *више ваздуха*.“

Бројни примјери језичне нејасноће и двосмислености показују да се многи нису придржавали Маретићевих и Белићевих савјета.

Гојко Краљевић

Питања стручне терминологије

КАРАКТЕРИСТИКЕ СРПСКОХРВАТСКЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ МЕТАЛУРГИЈЕ ПРАХА У ПОРЕЂЕЊУ СА РУСКОМ

Под терминологијом неке области науке или технике подразумева се систем термина који изражава свеукупност специфичних појмова дате области, нпр. на подручју металургије праха, за разлику од номенклатуре, која означава називе материјала одређеног састава, машине одређене марке, конкретне предмете технолошких процеса и сл. (Нпр. у терминологији металургије праха врсте прахова које производи једна фирма: Cu-200RL, Cu-500RL, Cu-RLX, Cu-150-HGS итд.).

У лингвистичкој литератури постоји много различитих схватања о томе шта се подразумева под номенклатуром, а шта под терминологијом. А. А. Реформатски¹ сматра да је „терминологија пре свега повезана са системом појмова дате науке, а да номенклатура само етикета њене објекте“. Термини се базирају на означавању обележја која су за њих битна, док је, према В. М. Лејчику², номенклатура систем којим се означавају класе предмета које улазе у један истородни ред на основу свесно одабраних спољних обележја тих предмета. За разлику од термина, код којих важну улогу игра контекст, код номенклатуре то није случај и она се може употребити ван контекста, јер је назив тесно повезан са предметом.

По речима Е. Н. Толикине³ „термин је јединица терминолошког система која се образовала историјски и која означава појам и његово место у систему других појмова, изражава се речу или скупом речи и служи за контакт међу људима новезаних заједничком струком, спада у лексички састав језика и потчињава се свим његовим законима“.

¹ Реформатский, А. А., Что такое термин и терминология, М., 1950.

² Лејчик, В. М., Номенклатура — промежуточное звено между терминами и собственными именами. В сб. „Вопросы терминологии и лингвистической статистики“, изд. Воронежского ун-та, Воронеж, 1974.

³ Толикина, Е. Н., Русская ремесленно-промышленная терминология I пол. 19 века, канд. дисс., М., 1954.

Да би се направила разлика међу терминима и нетерминима, многи истраживачи обраћају пажњу на њихову функцију. По мишљењу Г. О. Винокура⁴ термини нису посебне речи, већ „речи са специфичном функцијом — номинативном“, „... специфична функција у којој иступа реч као термин је функција назива“. Е. Ф. Скороходко⁵ сматра да се „значење термина у потпуности одређује једним од два параметра: садржајем значења или обимом значења“.

Металургија праха се као посебна научна и техничка дисциплина развија од 1926. године, када је П. Г. Собољевски добио први комад од праха платине технолошким поступцима добијања керамичких материјала. То је, уосталом, и разлог што се и данас понегде у свету металургија праха назива „металокерамика“ или „метална керамика“.

Имајући у виду да се металургија праха као научна дисциплина налази на граници металофизике и технологије, фонд њених термина попуњава се како речима из заједничког језика, тако и терминима из сродних дисциплина, такође позајмицама из страних језика. Ово последње имало је утолико више утицаја уколико је долазило до тешких контаката међу научницима, као и до све већег коришћења одговарајуће стране стручне литературе.

Неоспорно се може доказати да је на терминологију металургије праха на српскохрватском језику (у овом раду разматра се терминологија коју примењује тзв. „Београдска школа синтеровања“) у извесној мери утицала одговарајућа терминологија на руском језику, али је, такође, на обе ове терминологије знатно утицала терминологија на енглеском језику. На пример, од енглеске речи „sintering“ у српскохрватском имамо „синтеровање“. Поред српскохрватске речи „течљивост“ често се среће и „флуидност“ од енглеске речи „fluidity“, а у српскохрватском и руском „консолидација“ — „консолидация“ под утицајем енглеског „consolidation“, којим се у технологији праха означавају процеси који воде ка сређивању система.

Развој металургије праха, нарочито последњих деценија, захтева да буде праћен и развојем терминологије, јер како се наука обично брже развија, то може наступити моменат када међу термином и појмом (термином који одражава тај појам) настаје противречност, тј. термин више не одговара садржају појма. На пр. под термином „синтеровање под притиском“, руски: „спекание под давлением“, раније је подразумевано синтеровање под истовременим дејством топлоте и спољног притиска и тај се процес често звао „топло пресовање“, руски: „горячее прессование“. Међутим, сада је то прецизирано, и под првим термином подразумева се синтеровање уз деловање само притиска, а не исто-

⁴ Винокур, Г. О., О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии. Труды МИФЛ, 1939, т. 5.

⁵ Скороходко, Е. Ф., Понятие эквивалента в переводе технической литературы. Сб. трудов Киевского инж.-строит. ин-та, 1962, вып. 19.

времено и температуре, и то релативно ниског притиска, довољног да отклони само кривљење узорка који се пресује.

Термин је тесно повезан са дефиницијом која му се приписује. Пошто се науке развијају, а са њима се продубљују и људска сазнања о појавама и појмовима који стоје у вези са њима, то се може рећи да дефиниције никада нису коначне.

Да би термин био правилно примењен, веома је важно да његова дефиниција буде одговарајућа, јер се само тада могу открити суштинске карактеристике термина. Циљ сваке дефиниције је утврђивање тачног садржаја појма. Међутим, како сваки појам садржи у себи више обележја, то се мора одабрати оно које, како је већ било речено, чини његову суштину и које га издваја од осталих сродних термина. На пр. за „синтеровање у течной фази“, руски: „жидкофазное спекание“, карактеристична је појава течне фазе, док код „синтеровања у чврстој фази“, руски: „твердофазное спекание“, ње нема. Заједничко за оба термина је да је то процес код кога услед разних елементарних процеса долази до појаве нове структуре и згушњавања материјала.

Сем тога, дефиниције су различите и за исти предмет и процес у различитим термилолошким системима, зависно од тога која су обележја датог предмета или процеса интересантна за тај систем, јер се на њиховој основи граде и дефиниције. Оне исто тако зависе од различитих школа и праваца. При томе је важно да дефиниција не сме да измени садржај термина. Из овога произилази да је термин постојан и да се мора примењивати увек у истом виду, док се дефиниција може мењати у зависности од циља. Ради правилног приказивања термина у датом терминосистему мора се заједно разматрати систем појмова и систем дефиниција.

Дефиниција треба да буде изражена речима, а да математичку формулацију садржи само у случају када је то неопходно, јер се помоћу математичких формулација обично не може представити тачан садржај појма. Дефиниција мора бити јасна и не сме изазивати двосмисленост. У њој се примењују већ прихваћени термини, а ако се примењују вишезначни, треба навести у ком су значењу у овом случају употребљени. Исто тако граматички и стилски дефиниција треба да одговара нормама датог језика.

Међутим, дефиниције веома често имају недостатке. П. С. Квитко⁶ их је поделио на органске, који настају услед недовољне тачности и јасноће граница појма, и случајне, условљене неправилном применом термина. Неправилне дефиниције најчешће се појављују онда ако није извршена претходна класификација појмова.

Понекад се термин дефинише преко самог себе, па му није потребно ближе објашњење. У металургији праха такав је случај са следећим терминима и у српскохрватском и руском језику:

⁶ Квитко, С., Термин в научном документе, изд. „Вища школа“, Львов, 1976.

једноступено синтеровање, одноступенчатое спекание,
 прскотина при пресовању, трещина при прессовании,
 густина предсинтерованог плотность предварительно спеченного

Од термина се захтева да буде тачан и да одговара појму који означава. У терминологији металургије праха на српскохрватском језику имамо пример неправилне примене термина „атомизирани прах“, који означава прах произведен механичким распршивањем растопљеног метала или легуре у честице, деловањем млаза гаса или течности, или на друге начине. Овде је очити утицај енглеског термина „atomised powder“, који је такође неправилно примењен. Погодније би било употребити термин „распршени прах“, који се примењује у руском језику — „распыленный порошок“.

Термин треба да буде кратак и да се лако изговара. Недостатак дугачког термина је у томе што при његовој честој употреби може доћи до изостављања појединих речи (нарочито ако има везника и предлога), што је најчешћи случај у производњи, и на тај начин настају професионализми, који су често вишезначни и нетачни. У терминологији металургије праха дугачки термини су нпр.:

синтеровање у присуству течне фазе	жидкофазное спекание
материјал за засипање	засыпка
густина предсинтерованог узорка	плотность предварительно спеченного образца
радијална чврстоћа на притисак	радиальное сопротивление раздавливанию

Примере скраћивања термина у производњи имамо у следећим случајевима: „активирани додатак“, руски: „активирующая добавка“ у оба језика скраћују се у „активатор“ — „активатор“; „везивно средство“ у „везиво“, руски: „связующее вещество“ — „связка“. У руском језику се „огнеупорный материал“ може скратити у „огнеупор“; док се у српскохрватском употребљава само термин „синтеровани магнезит“.

Један од начина настајања кратких термина је образовање скраћеница. Међутим, овај метод крије у себи опасност од настајања гломазних, ружних, па чак и накарадних термина. Тамо где те опасности нема, треба га примењивати. Нпр. у терминологији металургије праха примењује се термин „алнико“, руски: „алнико“ (легура алуминијум-никл-кобалт), „феролегура“ — „ферросплав“, „нихром“ — „нихром“ (легура никл-хром) итд.

Међутим, како за неке појмове нема тачно утврђеног термина, они се морају означавати описно и такви називи не могу рачунати на широку употребу. Пример је, у српскохрватском језику, „материјал за засипање“, док је у руском језику тај термин погоднији, јер се састоји само од једне речи — „засыпка“.

Постоје термини који нису много погодни за употребу у нашем језику. То је обично у оним случајевима када се приликом њиховог образовања не води довољно рачуна о њиховим дериватним способностима, или када се при позајмљивању из страних језика не обраћа довољно пажња на гласовне могућности матерњег језика и на то да ли нам је туђица заиста потребна.

Такав је случај био са енглеским термином „quenching“, руски „закалка“, који су неко време употребљавали стручњаци-металурзи у српскохрватском језику и изговарали га као „квенчовање“, уместо већ постојећег термина „каљење“. Ово је очито био утицај оних стручњака који су користили литературу на енглеском језику или имали контакте са стручњацима са овог језичког подручја, као и можда схватања да употребом страних, ширем кругу и неразумљивих термина стил постаје научнији.

Однос термина и појма

Сматра се да се терминологија било које области знања, па према томе и металургије праха, може звати научном само онда ако има образложен систем термина који изражавају дати систем појмова. То значи да образовању система термина треба да претходи образовање система појмова и да се од више обележја која су ушла у дефиницију одабере оно које највише одговара и на његовој основи конструише термин. Класификација појмова је од велике важности, јер је онда терминологија доста стабилна у односу на промене које се са временом одигравају.

Према Д. С. Лоте-у⁷, при одабирању појмова, што је један од најважнијих момената у раду на терминологији, постоји следећи принцип, који се односи и на терминологију металургије праха.

Појмови терминологије металургије представљају неку целину од три групе:

1. Специфични појмови металургије праха, нпр.:

сунђераст прах	губчатый порошок
отврднут прах	наклепанный порошок
кермет	кермет

2. Појмови који се истовремено разматрају и у области физичке хемије чврстог стања, металургије и металофизике, нпр.:

везивна фаза	связующая фаза
синтеровање	спекание
топло пресовање	горячее прессование

⁷ Лоте, Д. С., Как работать над терминологией, изд. „Наука“, М., 1968.

3. Појмови који припадају општетехничким и општенаучним системима појмова, нпр.:

пресовање	прессование
пора	пора
фракција	фракция
млевање	размол

Систематизација појмова металургије праха врши се према категоријама појмова које су најчешће у научно-техничкој терминологији:

— категорија предмета, где спадају: уређаји (сита, калупи, пресе, пећи, сушнице), материјали (прахови, везива, мазива, материјали за засипање), делови (клипови, матрице);

— категорија процеса, у коју улазе појмови који стоје у вези са делатношћу (гранулисање, мешање, синтеровање), квантитативним (млевање, сејање) и квалитативним (ојачавање, импрегнација, реакционо синтеровање);

— категорија особина, у коју улазе појмови који одражавају квалитативну страну предмета (течљивост, порозност). Појмови који се односе на категорију особина могу се такође одређивати као „способност“, на пр.: прешљивост праха, тј. способност праха да при синтеровању добије одређени облик, густину и механичку чврстоћу;

— категорија величина, коју сачињавају појмови који делатност одређују квантитативно. То су параметри, коефицијенти и др., који су веома различити, јер квантитативно одређују како предмете тако и процесе и особине: коефицијент дифузије (топлоте, масе), Ленелов параметар (релативна густина материјала).

Приликом систематизације појмова место које ће један појам у том систему заузети зависи од њихових међусобних односа, тј. од односа род — вид. Појам рода шири је од појма вида, али сваки појам вида мора садржати карактеристике општег које су у роду.

То се јасно види из овог примера:

род:	пора	пора
вид:	затворена пора	закрытая пора
	отворена пора	открытая пора
	слепа пора	тупиковая пора

Однос термина и система

Функцију термина одређује систем, који у ствари представља саму терминологију конкретне области, јер „ван система реч губи своју функцију термина“⁸. Сваки термилошки систем има своје захтеве, али

⁸ Реформатский, А. А., наведено дело.

постоје неки основни принципи који су основа њихове правилне изградње. По мишљењу немачког лингвисте Г. Шухарда „терминолошка нејасност за науку је исто што и магла за морепловце: утолико је опаснија, што је уопште нису свесни“⁹. Правилна систематизација води ка бољем разумевању међу самим стручњацима дате области, игра важну улогу у процесу наставе и у техничкој документацији.

Свака наука има свој терминолошки систем, па тако и металургија праха, који, као и терминолошки системи осталих области знања, представља део система заједничког језика. Као елеменат тога система термин не само да региструје појам, већ га и утврђује и издваја између сродних појмова. Међутим, такав термин није непроменљив, већ се мења са променом значења појма у датом систему. Како наводи А. П. Ковал¹⁰ „промена значења термина одиграва се под утицајем таквих језичких и нејезичких фактора, као што су развој дате науке, дубоко продирање у природу појма, развој могућности образовања речи, обогаћивање лексике заједничког језика итд.“

Систем термина мора правилно да одражава систем појмова, што подразумева да не сме да их компликује или упрошћава. Садржај који термин изражава и који се дефинише појмом мора бити независан од контекста, што никако није случај са обичном речи.

Вишезначности термина

Често се у литератури наводи да је једнозначност један од основних захтева које термин треба да испуњава. Међутим, он често остаје само захтев, јер вишезначност — која карактерише, рецимо, друштвено-политичку терминологију (што је разумљиво због њене широке примене) — присутна је и у научно-техничкој терминологији. Она нарочито није пожељна у границама терминолошких система сродних грана. Вишезначност термина често настаје због тога што је обим његовог појма широк и на тај начин термин не припада само једном систему, што има за последицу да термин постаје зависан од контекста. Према мишљењу Ј. А. Климовицког¹¹ данас једнозначни термин, услед развоја науке и технике и настајања нових појмова, сутра може постати вишезначан. Према томе, једнозначност термина је релативна у систему појмова дате научне области, као и у датом временском периоду.

Један од видова вишезначности назива се „катогаоријска вишезначност“, када обележја садржаја појмова припадају неколиким категоријама.

⁹ Лотте, Д. С., наведено дело.

¹⁰ Ковал, А. П., Научовий стиль сучасној україньској літературној мови. Вид-во Київ. ун-ту, 1970.

¹¹ Климовицкий, Я. А., Некоторые вопросы развития и методологии терминологических работ в СССР, М.—Л., 1967.

У терминологији металургије праха, како у српскохрватском тако и у руском језику, то је случај када су међусобно повезани нпр.:

- особина и величина:
тврдоћа твёрдость
- процес и величина:
притисак давление
- појава и величина:
скупљање усадка
- итд. Садржај таквих термина открива се кроз контекст.

Синонимија термина

У општем књижевном језику синоними су речи које су различите по облику, али им је значење исто или слично. Њиховом употребом откривају се разне нијансе датог појма, избегава се једноличност понављањем истих речи. Синонимија је, према томе, пожељна у општем језику, али знатно мање у језику науке, иако и у њему има својих предности, нпр. напоредно постојање домаћег и интернационалног термина.

У научно-техничкој терминологији према Д. С. Лотге¹² постоје апсолутни синоними (или дублети) и релативни синоними, са делимичним подударањем значења. Узроци настајања апсолутних синонима у разним областима науке су различити, али су неки карактеристични за већину наука, па и за терминологију металургије праха, и то у оба разматрана језика:

1. Паралелна употреба домаћег и позајмљеног или интернационалног термина:

истискивање — екструзија	мундштучное прессование
упијање — апсорпција	поглощение — абсорбция

2. Истовремено функционисање двеју или више позајмица за исти појам:

шликер — суспензија	шликер — суспензия
---------------------	--------------------

3. Примена научних термина упоредо са терминима шире употребе (ови други термини често настају у производњи и трговини):

предсинтеровање	предварительное спекание
(бисквитирање)	(бисквитирование)

Сем тога, постоје у научно-техничкој терминологији нека двојака означавања истих појмова која се само условно могу назвати синонимима; таква су:

¹² Лотге, Д. С., Основы построения научно-технической терминологии, М., изд. АН СССР, 1961.

синтагма и сложеница од истих елемената:

електрично полирање — електрополирање	электрическое полирование — электрополирование (или: — электрополировка)
спектрална анализа — спектроанализа	спектральный анализ — спектроанализ

употреба пуног облика и његове скраћенице:

динамичко топло пресовање — ДТП	динамическое горячее прессование — ДГП
високотемпературно изоста- тичко пресовање — ВИП	высокотемпературное изостати- ческое прессование — ВИП

паралелна употреба речи и хемијских формула или других симбола:

титан-диоксид — TiO_2	двуокись титана — TiO_2
кадмијум-оксид — CdO	окись кадмия — CdO
температура — t°	температура — t°
време — t	время — t

Синонимични термини настају и онда кад се потребе терминологије решавају независно у разним срединама. Овакве појаве карактеристичније су за српскохрватску него за руску терминологију, што је условљено историјским и националним приликама. Познате терминолошке разлике око београдског и загребачког културног центра долазе до изражаја и у терминологији металургије праха, нпр.:

талина — растоп
напон — напетост
топливост — талјивост
ниво — разина

Појава синонимије нарочито је карактеристична за почетке настајања терминолошких система¹³, али се она примећује и данас, када се образују нове науке, нове области знања.

Мотивисаност термина

Називи нових појмова који се појављују у науци и техници обично се граде на бази постојећих термина или се користе елементи заједничке лексике. Избор речи није случајан, већ зависи од њеног значења које је у вези са новим појмом. Ова веза између ранијег значења речи и значења речи као термина зове се „мотивисаност“ термина. М. В. Овчаренко¹⁴ сматра да је управо мотивисаност узрок придавању речи терминолош-

¹³ Кутина, Л. Л., Формирование языка русской науки, „Наука“, М.—Л., 1964.

¹⁴ Овчаренко, В. М., Структура і семантика науково-технічного термина, Вид-во Харків ун-ту, 1968.

ког значења и да практично нема немотивисаног термина. Пре ће бити у праву Д. С. Лоте¹⁵ који — у зависности од слагања буквалног значења термина (односно терминоелемената од којих је он састављен, заједно са њиховим морфолошким и синтаксичким везама) са његовим садржајем, односно стварним значењем — дели термине на: правилно оријентисане, неутралне и неправилно (нетачно) оријентисане.

Код правилно оријентисаних термина њихово буквално значење даје донекле правилну представу о самом термину, нпр. у металургији праха: „везивна фаза“ — „связующая фаза“ (фаза у хетерогеном синтерованом материјалу која везује теже топиве фазе), или: „ситовна анализа“ — „ситовый анализ“, „допунска редукција“ — „довосстановление“ и др. Са развојем науке и ови термини могу се променити и прећи у неутралне или неправилно оријентисане.

Неутрални термини су они у којима се не препознаје њихово буквално значење. То су обично термини узети из страних језика, нпр. „гетер“ — „геттер“, али могу бити и из матерњег, кад им се мотивација не види јасно, као „премошћавање“ — „арочный эффект“.

Неправилно оријентисани термини су они чије је буквално значење у противречности са стварним садржајем, услед чега се стиче неправилна представа о појму. На пример, дуго се у области металургије праха у српскохрватском и руском језику употребљавао термин „металокерамика“ — „металлокерамика“, под којим се често подразумевао и материјал и технологија, па чак и цела металургија праха. Међутим, сматра се¹⁶ да тај термин није допустив, јер се може схватити да се ради о комбинацији метала са керамиком, тј. меша се са термином „кермет“ — „кермет“.

Извори настајања термиолошке лексике

Извори настајања термиолошке лексике су различити: читаве речи из заједничког језика, употреба корена и префикса из класичних и матерњег језика, позајмице из страних језика.

Избор речи из заједничког језика које преносом значења постају термини веома је важан за стручну терминологију, јер су најуспелији они термини чије значење јасно проистиче из општег значења речи. Такав је случај нпр. с термином „замор“ — „усталост“, где је пренос извршен по аналогији: замор човека — замор материјала; или с термином „метални сунђер“ — „металлическая губка“, који означава синтеровану високодисперзну металну масу, где аналогија са обичним сунђером добро указује на битне особине масе (способност упијања растопљених материја).

¹⁵ Лотте, Д. С., дело наведено под ¹⁰.

¹⁶ Меерсон, Г. А., Порошковая металлургия, 6 (1973), 95.

Пренос значења може се вршити и полазећи од неког стручног термина, тј. када се за наименовање неког појма употребљава термин који већ означава други појам (међутим, пренос на нови појам не сме се извршити у оквирима истог терминолошког система, јер то доводи до вишезначности термина). Такав је термин „скелет“ — „скелет“, којим се означава просторни елеменат структуре синтерованог производа састављен од међусобно спојених зрна тешко топиве фазе, где је искоришћена аналогија према значењу анатомског термина (као и у грађевинарству, где се говори о скелету неке конструкције).

Приликом образовања оваквих термина треба водити рачуна да се не изазивају нежељене асоцијације и неприкладне комбинације, које могу довести до вулгаризације термина.

У свим, нарочито основним наукама срећу се термини са елементима грчког и латинског језика, што се види и у терминологији металургије праха. То су међународни термини који су углавном једнозначни. Њихови творбени елементи лако се међусобно спајају, а има случајева да се слажу како са елементима српскохрватског, тако и руског језика и тако образују хибридне термине, нпр.:

макро- (макрозрно)	макро- (макрозерно)
микро- (микрозрно)	микро- (микрозерно)
ултра- (ултракратки)	ултра- (ультракороткий)

И позајмице из других (живих) језика чест су извор за попуњавање домаћег језика заједничке лексике, а такође и терминологије. Различити су фактори који утичу на то из којег језика ће термини бити позајмљени или калкирани. На првом месту то зависи од развоја саме науке или гране науке, од научне школе, па чак и „моде“.

У данашње време тесних контаката научника, размене информација и сл., ово је сасвим нормална и неизбежна појава, јер се нови појмови брзо шире, а научници у недостатку својих термина усвајају стране. Касније, са дубљим улажењем у суштину саме науке, стварају своје термине, који често потискују стране. На пример, наука о синтеровању, као основна наука металургије праха и науке о керамици, у Југославији¹⁷ је почела да се развија пре отприлике 20 година¹⁸ и тада је у њој било много и потребних и непотребних страних термина, па и данас у тој области литературе срећемо много позајмица, иако су у међувремену образовани српскохрватски термини. У овој области они су нам углавном дошли под утицајем енглеског и руског језика (у зависности од тога да ли је научник који се бави том облашћу користио литературу на енглеском или руском језику, или је провео извесно време на специјализацији на датом језичком подручју). Ако погледамо терминологију ме-

¹⁷ Београдска и Љубљанска школа синтеровања.

¹⁸ У свету се сматра да наука о синтеровању почиње постављањем теорије Ј. А. Френкелја 1946. године.

талургије праха на српскохрватском језику, очигледно је да је већи утицај енглеског језика, било да је термин добијен директно из енглеског језика или његовим посредством. На пример: „синтеровање“ (према енглеском „sintering“); „денсификација“ (према енглеском „densification“, пореклом из латинског језика), уместо чега се сада примењује термин „згушњавање“; „адитив“ (према енглеском „additive“), сада чешће „додатак“; „фил фактор“ (према енглеском „fill factor“) уместо „коэффициент пуњења“; „циклично синтеровање“ (према руском „циклическое спекание“).

И у терминологији металургије праха — као и у другим стручним гранама — страни термин усваја се на различите начине:

— непосредно у изворном облику (уз уобичајену транскрипцију, нпр. „шликер“ — руски „шликер“ од немачког „Schlicker“, „гетер“ — руски „гетер“ од енглеског „getter“;

— уз творбено прилагођавање нашем језику, нпр. „брикетирање“ — „брикетирование“ од енглеског „briqueting“, „шлифовање“ (брушење) — „шлифование“ од немачког „Schleifen“;

— као калк, буквални превод страних речи и скупова речи, нпр. „тешки метал“ — „тяжелый металл“ према енглеском „heavy metal“, „топло пресовање“ — „горячее прессование“ према енглеском „hot-pressing“.

Посебне је врсте преузимање тзв. „породичних“ термина, код којих се као компонента назива употребљавају властита имена. У металургији праха такви су термини:

Киркендалов ефекат	ефект Киркендалла
Френкелев дефект	дефект Френкеля
Стоксов закон	закон Стокса

Овакви термини погодни су за примену јер не изазивају никакве нејасноће и асоцијације које би довеле у питање значење.

По својој структури термини ове стручне области могу у оба језика бити:

— основне речи, нпр. „честица“ — „частица“, „скелет“ — „скелет“;

— изведене речи, нпр. „честични“ — „частичный“, „скелетни“ — „скелетный“;

— сложенице и полусложенице, нпр. „самохлађење“ — „самоохлаждение“, „титан-диоксид“ — „двуокис титана“;

— скупови речи, нпр. „гранулометријска крива“ — „гранулометрическая кривая“, „коэффициент облика“ — „коэффициент формы“, „густина чврстог тела“ — „плотность твердого тела“.

Прве три групе обично не изазивају нарочите тешкоће у језику, изузев што могућности словенских језика за прављење погодних сложеница нису велике, па често постоји и изванредан отпор језичког осећања

према овом начину творбе термина. Може се рећи да тај отпор више долази до изражаја у српскохрватском језику него у руском, тако да су сложенице (од речи словенског порекла) знатно обичније у руској стручној терминологији него у нашој.

Међутим, погодност а са тим и стабилност термина четврте групе зависи од њиховог склопа и опширности. Најстабилнији су међу њима они које чине придев + именица или именица у номинативу + именица у генитиву:

дифузиона порозност	диффузионная пористость
кристална структура	кристаллическая структура
пирофорност праха	пирофорность порошка
коэффициент сабијања	коэффициент обжатия

Више је проблема код синтагматских термина који су састављени од више терминоелемената, где је важан и њихов редослед, јер у противном би могло доћи до ремећења односа род-вид:

делимично легирани прах	частично легированный порошок
основни легирани прах	основной легированный порошок
потпуно легирани прах	полностью легированный порошок

Терминоелементи који чине скуп речи, а и сами овакви скупови треба да су што краћи, што није лако постићи, тако да имамо и веома опширних термина, нпр. „синтеровање у присуству течне фазе“ (у руском краће: „жидкофазное спекание“). У тежњи економiji изражавања, овакви термини често се замењују скраћеницама, или се уместо сложених формулација употребљавају симболи, нпр.:

ДТП (динамичко топло пресовање)	ДГП (динамическое горячее прессование)
ХГП (хексагонално густо паковање)	ГПУ (гексагональная плотная упаковка)
S-крива	S-образная кривая
RZ-прах	RZ-порошок

(RZ-прах је прах гвожђа добијен специјалним поступком).

Терминологија металургије праха не показује неке специфичне лингвистичке карактеристике које би је одвајале од низа других стручних грана. Тако и у нашој области централно место међу терминима заузимају именице. Истина, кад је реч о особинама и процесима, напореда са именицама употребљавају се одговарајући придеви и глаголи („порозан“ — „пористый“ поред „порозност“ — „пористость“, „пресовати“ — „прессовать“ поред „пресовање“ — „прессование“ итд.), а несамосталне речи се нормално употребљавају у саставу синтагматских термина, и то углавном као структурне компоненте са именицама.

Међутим, како у руској, тако и у српскохрватској терминологији, највећи број термина су именице (саме или као главна реч у синтагми).

То је нормално, имајући у виду њихове широке семантичке могућности. Затим, свака развијена терминологија условљена је великим степеном апстракције. Способност именица да образују семантичку хијерархију према степену апстраховања појмова (способност таквих размера нема ни једна друга врста речи) веома је важна за образовање термилошког система.

У афиксацији, која је у оба језика најчешћи начин образовања термина, употребљавају се пре свега суфикси карактеристични за језик општег типа. Поред ових, постоје још и чисто термилошки афикси, који су углавном интернационални. Код њих је веома развијена хомонимија. Употребљавају се за називе минерала (суфикс — *it*), синтетичких влакана (суфикс — *on*), али ако узмемо терминологију металургије праха, таквих специјализованих суфикса нема.

Граматички род именичких термина не показује никакве особености, али категорија броја има специфичну улогу у терминологији металургије праха, па тако у оба језика имамо случајеве употребе множине именица, и тамо где то није карактеристика заједничког језика. На пример, за означавање врста предмета: „масти“ — „масла“ (масти које се употребљавају лети и масти за зиму), „соли“ — „соли“, „температуре“ — „температури“, „концентрације“ — „концентрацији“ итд. Исто тако када се апстрактним именицама означава квалитет предмета, оне се употребљавају у множини и тиме добијају конкретно значење: „густине“ — „плотности“, „капацитети“ — „емкости“, „влажности“ — „влажности“, „напрезања“ — „напряжения“ и сл. Треба имати у виду да сличних појава има и у другим гранама стручне терминологије.

* *
* *

Терминологија металургије праха у коју улазе термини више научних дисциплина интересантно је поље рада како за стручњаке date области, тако и за лингвисте. По нашем мишљењу најбољи резултати добили би се њиховом тесном сарадњом. Поређење наше терминологије с руском и делимично с енглеском јасно је илустровало не само несумњиви утицај тих терминологија на нашу него и чињеницу да је стручна терминологија у великој мери интернационалног карактера. То се не односи само на оне термине који су у разним језицима исте етимологије, него у одређеном смислу и на термине прављене од домаћих језичких елемената, у првом реду на њихове системске односе и на законитости њиховог стварања, функционисања и еволуције.

Аутор се захваљује проф. А. П. Коваљ, проф. А. Менац и др М. Пешикану за корисне сугестије које су учинили током писања овога рада.

Сшаменка М. Рагућ

О ЈЕЗИЧКОМ БЛАГУ У ВЕЗИ С УПОТРЕБОМ РЕЧИ „ТЕЖИНА“

У броју од 4. јуна 1977, у рубрици „Језик и живот“ Политика је објавила чланак „Судар језичке логике“ друга Митра Пешикана, који сматрам промашајем но који је занимљив утолико што даје повода размишљању са закључком да језичко наслеђе није априори и језичко благо те да се у примени језичких законитости мора водити рачуна о научним достигнућима.

Са становишта језикословца нисац чланка негодује што се у нашим новим лексиконима, приручницима и уџбеницима реч „тежина“ употребљава у значењу гравитационе силе, а не и у значењу количине материје (тј. масе) и што се, у вези с тим, за тежину употребљавају јединице за силу: дин, понд, њутн, килопонд итд. У наведеном чланку узгред је речено да ће у часопису „Наш Језик“ бити речи о могућностима да се за реч „тежина“ сачува количинско значење, дакле оно које се изражава стручним термином „маса“.

Пре него што је појава гравитације научно протумачена као узајамно дејство маса речју „тежина“ називан је један давно створени појам, уз тадашња сазнања једнозначан но погрешан појам. Тежина тела схватана је као нешто иманентно самом телу, као његова исконска тежња да, ослобођено од других утицаја, пада и као нешто што га карактерише у свакој прилици, независно од околних предмета и места посматрања. То је било доба кад је с неверицом примано тврђење да је Земља округла, да постоје антиподи и да зрно олова и пахуљица перја у слободном паду имају једнако убрзање. Из тог доба потиче и погрешна дефиниција, која се на жалост и данас понегде провлачи, наиме, да је тежина тела сила којом тело дејствује на ослонац (ту дефиницију је и писац споменутог чланка некритички преузео).

Понављам да је реч „тежина“ за људе оног доба представљала *једнозначан* но на кривим представама формиран појам. Желим нагласити да та реч није схватана као хомоним, дакле као назив како за количину материје неког тела, тако и за силу под чијим дејством слободно тело пада уколико се налази у пољу Земљине гравитације.

Данас већ знамо да је количина материје (тј. маса) једна од битних карактеристика тела а знамо и то да сила којом маса неког тела бива привучена од Земљине масе зависи од констелације маса те да мерећи ту силу (тј. тежину) *само на одређеним месџима* Земљине површине можемо закључивати о томе колика је маса тела. Према томе тежина (гравитациона сила) и маса физичке су величине које се битно разликују једна од друге. Пошто су оне разнородне, то се не могу мерити истим јединицама, мада мерећи једну, у одређеним условима можемо закључивати о величини друге.

Аналитичким приступом појавама гравитације, за науку је отпао пређашњи конфузни појам тежине а појмове о количини материје у неком

телу и о гравитационој сили која на тело делује требало је назвати одговарајућим речима. То је и учињено називом „маса тела“ за количину материје у њему и називом „тежина тела“ за гравитациону силу. Ти називи наметали су се управо из говорне праксе, јер је и до тада за велики скуп јединки или честица било природно рећи „маса“, а исто тако природно било је да се „тежина“ сматра узроком падања слободног тела.

Чињеница је да се реч „тежина“ у свакодневном животу још увек, иако све ређе, употребљава у оном пређашњем конфузном значењу. Све ређе, кажем, јер напредак науке незадрживо продире у широке слојеве, па већ и лаици знају да смањење тежине тела не значи и губитак материје од које је оно саздано и, на пример, да бестежинско стање козмонаута не значи неку врсту њиховог „продуховљења“.

Ипак, конфузије још има. Но узрок јој није толико то што лаици уз речи „тежина“ и „маса“ не размишљају о научно прецизираном значењу истих, колико то што се за обе споменуте физичке величине могао употребити исти еталон и што је задржан назив 1 килограм, по том еталону, како приликом дефинисања јединице за силу, тако и приликом дефинисања јединице за масу. То је учињено у најбољој намери, јер на тај начин животна пракса широких слојева на површини ове планете није изскивала прецизнија објашњења о превазилажењу прастарог и погрешног појма о тежини. Стручњаци, међутим, морали су водити рачуна о разнородности тих физичких величина, па су то истицали у оперисању с њиховим јединицама и прецизирали називе и ознаке, и то — за силу: 1 килограм силе, или кратицом 1 кг (без звездице); — за масу: 1 килограм масе, или кратицом 1 кг* (са звездицом). Реч „килограм“ дуго је употребљавана као хомоним за тако различите појмове као што су јединица тежине и јединица масе. У својој наставничкој пракси приметио сам да тешкоће у схватању разлике између тежине и масе произлазе углавном из употребе тог хомонима, па сам у предавањима успешно примењивао препоруку са једног међународног саветовања о јединицама за физичке величине одржаног још 1934. године, да се за јединицу силе, па према томе и тежине, употреби назив 1 килопонд уместо 1 килограм силе.

1949. године објављен је у часопису Настава математике и физике, изд. Београд, број 3—4/49, чланак „Како на прихватљивији начин предавати тему о системима мера и јединица“, у којему сам изнео властита искуства о том предмету и предложио увођење новог назива. У томе настојању верујем да нисам остао усамљен, јер је тај назив сад већ прилично уходан, а прихваћен је и у нашим стандардима утолико што је дан однос јединице с тим називом према прописаној јединици за силу 1 њутн из Међународног система јединица.

Управо су лексички протумачене предности Међународног система јединица дале повода другу Митру Пешикану да напише свој „Судар језичке логике“, из којег као нарочито вредно извучим из заграда напомену да ће у часопису „Наш језик“ бити речи о могућностима које језик пружа за налажење адекватних речи.

И на крају, овај мој чланак пишем с намером да се у изналажењу могућности које пружају језичке законитости поведе више рачуна о усклађивању с научним достигнућима, а у сврху све бољег споразумевања, што сматрам првенственом функцијом језика.

Загреб, 3. март 1978.

Данило Каменаровић

Прим. уредника. Мој најављени чланак који помиње аутор претходног текста (писан у истом смислу као и чланак у „Политици“ с којим Д. Каменаровић полемише) у међувремену је објављен у „Нашем језику“ XXIII, св. 1—2, стр. 71—74, под насловом „Сукоб језичке логике и примене новог система мера“ (то је био и наслов чланка у „Политици“, само га је редакција листа скратила); та је свеска нашег часописа изашла из штампе управо оних дана кад смо добили рукопис Д. Каменаровића, који објављујемо у целини.

Напомињући да и даље остајем при свему што сам тамо рекао, додаћу овде један цитат из чланка академика Татомира Анђелића (Научно-технички преглед XXVII, 1977, бр. 5, стр. 54) — из којег се види да се и у стручним круговима са неједнаким одушевљењем гледа на примену новог система мера:

„И сад, кад је све завршено, остаје питање: како је један врхунски форум, састављен од врло учених људи могао, с обзиром на извесне последице, да донесе такву, по мом мишљењу недовољно промишљену одлуку, бар кад је реч о неким, за наш свакодневни живот битним јединицама, као што је, на пример, мера за тежину. Мени се чини да се ово могло постићи *‘са мање жртава’*. Било је боље, бар из практичних разлога, поћи од *килограма-силе (килојонда)*, не као основне јединице, већ као *нечега према чему се, као изведеном јојму, њреба оријентисати*, па онда резервисати, нпр. име њутн за јединицу масе. Полазни систем основних појмова остао би и даље простор, време и маса, али би основне јединице за њихово мерење биле тако одабране да изведена јединица за тежину (силу) буде килограм. Једноставно, могла се јединица за мерење масе, рецимо, назвати њутном и то дефинисати као 9,80665 пута маса међународног еталона у Севру, и све би било у реду. Са чисто научног становишта не би било никаквих сметњи ни тешкоћа, а обичним људима би остао њихов стари килограм очуван (бар у земљама са метарским системом мера), а тиме и цео фонд резултата изражених у килограмима.“

Како се види, проф. Анђелић анализира шта је т р е б а л о урадити при утврђивању новог система мерних јединица да се избегне поремећај појмова „тежина“ и „килограм“ у свакодневном животу; размишљања у мом чланку иду у правцу тога како да се језик брани од тешких поремећаја кад је нови систем већ готова и прописана ствар.

М. П.

Х Р О Н И К А

ТРИДЕСЕТ ГОДИНА РАДА ИНСТИТУТА ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

Институт за српскохрватски језик обележио је 15. јуна 1977. године један значајан датум, 30 година од свога оснивања. Тим поводом Институт сматра за своју дужност да пред својим сарадницима и стручном јавношћу да један приказ рада у том раздобљу, сећајући се при томе са дубоким поштовањем и захвалношћу многих прегалаца наше науке и културе који су у периоду од преко пет деценија још пре оснивања Института радили на прикупљању и сређивању лексичке грађе за велики Академијин Речник, који је и био повод и главни разлог да се Институт оснује. Зато ћемо се на Речнику најпре и највише задржати.

I

Први покретач мисли да се отпочне рад на Речнику био је Стојан Новаковић, наш познати и уважени историчар, филолог, дипломата и један од првих академика. Поводом 100-годишњице рођења Вука Караџића (26. X 1887. године) Новаковић је упутио Академији своју Посланицу „Српска краљевска академија и неговање језика српског“, која је била прочитана на свечаном скупу Академије 10. септембра 1888. године.

Позивајући се на аманет првог председника Академије Јосипа Панчића „да се у списима наше Академије очува чистота нашег лепог језика онако, као што нам га народ даје и као што су нам га наши велики учитељи В. Караџић и Ђ. Даничић прописали“ (стр. 6), Новаковић говори о улози Академије у погледу неговања језика и у одељку I Посланице „Академија и Речник“ (стр. 7) каже: „Иоле књижевни читалац знаће, како се већ са самом Академијом, са самим тако рећи њеним именом спаја мисао о обради језика, о речнику, и о уздигнућу језика на виши научни и књижевни значај“ . . . „Академије су обично представнице и средишта науке. Језик је и средина и средство свеколике друштвености, просвете и науке у свакоме народу. Језиком као ваздухом живи сав и

друштвени и умствени покрет народа. Не треба сметнути с ума, да Академије нису законодавства у науци. Наука успева само са слободом; дела су науке увек дела слободнога рада, она су увек дела духа људскога који се с пуном слободом снаге и покрета својих креће по неиспитаним путовима покушаја и успеха“. Даље, поред веома широког образложења велике културне потребе за издавањем великог речника савременог језика и нужности да се тога посла прихвати Српска академија наука, а позивајући се на сличне послове које су радиле париска Академија и флорентинска [Academia della Crusca], Новаковић у својој Посланици даје и конкретна упутства шта би требало све да уђе у наш Речник, на који начин треба прикупљати грађу и како она треба да се обради. На стр. 84. он каже: „Не само, дакле, песници, приповедачи, правници, моралисти, историци и т. д. од Доситија на овамо што би се имали узети у ред извора, него и сви остали писци у којих има прилога за поуну оне потпуности речника по круговима језика, коју смо ми у своме смишљању поставили као идеал. И сами државни и политички списи ваљало би да се у истој мери уврсте у исту линију“.

У погледу избора речи, тј. онога шта треба да уђе у речник, Новаковић је сматрао да то треба да чине „сами академици и књижевници потпуно поуздани да процене која реч, који обрт или начин говора немају недостатака по законима српског језика и могу ући у речник“ (стр. 84). У пракси се, међутим, ускоро увидело да то није било могуће остварити.

Из ових неколико цитата Посланице може се јасно видети Новаковићева концепција Речника, која је у својим најбитнијим поставкама остала трајно неизмењена. У то време већ увелико се радило на Рјечнику хрватскога или српскога језика Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу, па је и у односу на његов историјски карактер Новаковић јасно видео велику културну потребу излажења једног речника савременог језика.

Новаковићева исцрпна и стручно документована Посланица није одмах уродила жељеним плодом услед неспоразума тек основане Академије и неких чланова Српског ученог друштва у погледу програма и задатака, који су за завршили коначним измирењем 1892. године. Већ идуће, 1893. године, 5. априла, Новаковић, који је тада био посланик Србије у Цариграду, подноси Академији свој Предлог да се отпочне са радом на речнику и да се зато установи Лексикографски одсек Академије.

У свом предлогу, осврћући се на значај Вукова Рјечника и Рјечника Југославенске академије, Новаковић понавља и проширује своје идеје изнете у Посланици. „Тек на основама, које су овако бележили и ширили многозаслужни за српство Вук Стеф. Караџић и Ђ. Даничић, долази прави лексикографски рад, лексикографија савременог књижевног језика“ (стр. 4). И даље: „Ко не зна, да је књижевност, природним током ствари, досадашњим својим радом, створила у свима главним облицима

књижевни језик српски на основу народнога, од прилике и мање више онако како је Вук мислио и желео у почетку овога века?“ (стр. 5).

Већ само недељу дана касније, 12. априла 1893. године, одлуком целокупне Академије установљен је Лексикографски одсек, у који су ушли искључиво академици и дописници: Ст. Новаковић као председник, затим Св. Вуловић, Пера Ђорђевић, Милан Ђ. Милићевић, Љ. Ковачевић, Љ. Јовановић, Љ. Стојановић. Међутим, прави рад започео је новембра те исте године када су у Одсек ушли још неизабрани чланови Академије Андра Николић, Живко Поповић, Ђорђе Ђорђевић, као и проф. Момчило Иванић, који је ускоро постао секретар Одсека. Први састанак којим је отпочео рад на црпењу грађе био је 24. јануара 1894. године (А. Белић, Увод у Речник српскохрватског књижевног и народног језика, Београд 1959, стр. XI).

Поред скупљања грађе из писаних извора, већ одмах на почетку приступило се прикупљању грађе и из народних говора. Већ првих година свога рада, 1899. године, Лексикографски одсек је саставио свој „Позив и упутство за купљење речи по народу“, штампан те године прво у Српским новинама, а из њих прештампан и послат свим лицима од којих се могло надати да ће се позиву одазвати.

Највећа збирка која је Академији пристигла после Позива, 1900/1901. године, јесте збирка Владана Арсенијевића, професора Српске учитељске школе у Карловцу од 265.928 листића. То је грађа коју је Арсенијевић прикупљао преко двадесет година за своје капитално дело о српском народу, које се спремао да објави, а значајно је не само по своме обиму и богатству извора него и по поузданим тумачењима. Због изузетног значаја ове збирке у нашем речничком фонду задржаћемо се на њој мало више. Преко сарадника Арсенијевић је скупљао фолклорну грађу по народу, од које је један део раније послао Ђ. Даничићу. Ексерцирао је дотадашње речнике и писане изворе, а све је листиће поделио у две групе: Основни речник (119.544 листића) и специјални одељци речи (140.384 листића) у XXIV одељка (животиње, биљке, минерали, имена места, имена, презимена, надимци, туђе речи, светачка година, метеоремске појаве, митске представе, породице, занимања итд.).

Затим је ту збирка Андрије Јовићевића учитеља из Црне Горе од 18.747 листића, Ђ. Николајевића из Далмације и Херцеговине од 18.075 листића, учитеља Јована Борјановића из Босне и Херцеговине, Хрватске и Срема од 12.000 листића, даље Милана Влајинца, тада студента из Врања, од 8000 листића, затим Тодора Димитријевића такође из Врања од 6.695 листића, даље професора Јована Воркапића из Баније од 5.148 листића и Милана Обрадовића, новинара из Бјеловара од 5.010 листића. Поред ових великих збирки пристизале су и мање, али често и врло драгоцене збирке, и то не само од професора и учитеља већ и од људи различитог занимања, као на пример Б. Павловића, земљорадника из ужичког краја од 1.221 листића, или Манојла и Моја Хрваћанина, економа из Дубице од 2.789 листића, или уопште од људи и жена из народа,

као нпр. Марице Косановић од 1.536 листића и других. Од књижевника позиву су се одазвали Светозар Ђоровић, Збирком из Херцеговине од 1.080 листића и Ђорђе Натошевић збирком из Срема и Баната од 1358 листића.

Неке од ових збирки представљале су само сирови материјал, али је Позив и упутство за скупљање речи, може се рећи, постигао жељени циљ, јер је подстакао многе скупљаче да прикупе и веома драгоцену грађу.

Збирке које су Академији пристигле још пре Позива биле су ове: др Васе Ђерића — додаток Вуковом Речнику, спремана за Академију, затим Јована Јовановића Змаја из разних крајева, а нарочито из Војводине од 8.222 листића, Новака Радонића, познатог уметника тога доба, од 6.684 листића из Бачке, коју је Академији уступила Матица српска, затим богослова Луке Ђерића-Бјелокосића из Босне и Херцеговине од 4.000 листића, Миленка Вукићевића из Шумадије и других крајева од 800 листића, Светозара Бојића из Баната, 844 листића, Велка Радојевића из Босне и Херцеговине, 500 листића и Јована Срећковића из Левча, 1.111 листића итд.

Све ове збирке припојене су такође грађи Лексикографског одсека.

Момчило Иванић је руководио радом на скупљању грађе за Речник од 1894. године па све до своје смрти 1916. године.

Тај период у раду на Речнику значајан је по много чему. Иванић је био изузетно вредан и агилан. Он сам је подвукао велики број књига (462), а 1913. године издао је и један Оглед, у коме је изнео своје принципе рада. Његов рад у Одсеку, који је трајао 22 године, имао је за резултат скупљену грађу од 1.500.000 листића, од које је у азбучни ред био унет само мањи део. У књигама евиденције о ексцерпираних грађе могу се видети многа значајна имена људи нашег културног живота тога доба који су радили на том послу. Да нека споменемо: др Ђорђе С. Ђорђевић, академик П. П. Ђорђевић, професор Јаша Продановић, књижевник Милорад Митровић, професор Живојин Дачић, професор Коста Миленковић, академик Јован Жујовић, професор Стеван Давидовић, професор Драгутин Костић, професор Јеремија Живановић, професор Јанко Лукић и др.

Иако нису били, сагласно замисли Стојана Новаковића, сви академици, они су били познати језички стручњаци или стручњаци појединих струка из којих су црпили грађу. Много година касније, када се проверавао рад ранијих читача књига, ово се потврдило као тачно.

Смрћу Стојана Новаковића 1915. године и Момчила Иванића 1916. године завршава се први период рада на Речнику. Први светски рат, када је највећи број интелектуалаца био ван земље или на фронту, године непријатељске окупације до краја 1918. године, као и тешке послератне прилике у разореној земљи прекинуле су рад на Академијином речнику. Али већ 1920. године обнавља се Лексикографски одсек, у који улазе Љубомир Стојановић, Љубомир Јовановић и Александар Белић. Од спољ-

них сарадника у Одсек улазе Радован Кошутић, Хенрих Барић и Јеремија Живановић, а нешто касније Миливоје Башић, док је руковођење целокупним послом поверено професору Белићу. Међутим, већ 1924. године Одсек се свео свега на два члана, Љубу Стојановића и професора Белића, а практично само на проф. Белића, који је примио на себе да испита цео материјал и да предложи потребне измене.

План професора Белића о будућем раду био је: а) да се Речник попуни грађом из хрватске књижевности; б) да се ексцерпирају листови и часописи од почетка 19. века и даље; в) да се провере сви исписани листићи и сравне са текстом, као и они који се даље буду исписивали и да се тек после тога уазбуче; г) да се стално увећава грађа из нових књига, а раније подвучене књиге да се стално прегледају да ли су добро подвучене, и најзад д) да се примају нове збирке народних речи.

Године 1925. у Одсек је дошао за техничког секретара проф. Мирко Поповић, а за његовог помоћника проф. Владимир Радојевић. Од те године отпочиње редован рад на Речнику и интензивно траје за време читавог овог периода. У сарадњи са проф. Белићем ова два вредна и веома заслужна члана Одсека обавила су веома пожртвовано многе и веома значајне послове. Пре свега проверено је, поправљено и убачено у општи фонд око милион листића затечених за време рада Момчила Иванић ван опаштег фонда као неуазбучена грађа. Тај посао обављен је тако прецизно да су и данас иницијали Мирка Поповића и Вељка Радојевића на листићима сигурно мерило за веродостојност примера, а грађа прикупаљена и сеђена у овом периоду представљала је најсолиднију основу и у време када се много година касније приступило њеној обради.

Подвлачење речи, нарочито у листовима и часописима, вршили су такође Мирко Поповић и Вељко Радојевић, као и проверавање нове грађе, поред оне већ поменуте из периода рада Момчила Иванића. У то време убачена је и грађа из поменутих збирки. Ексцерпирани су речници и најзад примљене су и нове збирке речи: професора Моје Медића (611 листића), професора Ђуре Милића (774 листића), генерала Војислава Милојевића (1.363 листића), професора Маринка Станојевића (396 листића), др Миленка Филиповића тада доцента (420 листића) из Босне, околине Високог и Галипољских Срба, учитеља Светозара Бајића (950 листића), професора Душана Марјановића (1.934 листића), професора Ђорђа Лопчића (626 листића) из Црне Горе. Овде треба истаћи да су све збирке примљене у то време испоређене са Вуковим Рјечником и Рјечником Југославенске академије, оцењене према вредности тумачења, акценту и другом, па тек онда примљене.

У то време поново је прочитан и накнадно подвучен и знатан број раније ексцерпираних књига.

Године 1933. у Одсек је дошао проф. Милош Московљевић, који је замењивао најпре Вељка Радојевића, а од 1934. године и техничког секретара Мирка Поповића. Идуће године као стални сарадник долази

Исидора Секулић. Према већ утврђеном програму проф. Белића рад у Одсеку се и даље успешно наставља. По одласку проф. Московљевића 1938. године на другу дужност, место техничког секретара заузео је проф. Милош Ивковић. Са екипом исписивача чији се састав мењао, а углавном су то били студенти Филозофског факултета са групе за српскохрватски језик, рад се наставља до 1941. године.

На жалост, окупацијом земље завршава се и овај период рада на Речнику. За то време, тј. у периоду рада Мирка Поповића, лексичка грађа се попела на 3.076.575 листића и више је него удвостручена према грађи из периода рада Момчила Иванића. Целокупна грађа била је сврстана у четири групе у то време: а) грађа из времена рада Момчила Иванића; б) проверена грађа за време рада Мирка Поповића; в) азбучно уређена Арсенијевићева збирка; г) грађа из збирки народних речи.

Већ неколико месеци после непријатељске окупације проф. Белић је одведен у бањички логор, а за руководиоца посла постављен је Хенрих Барић, као и нови чланови Сима Пандуровић, Радосав Бошковић и Јован Вуковић, поред дотадашњих чланова Лексикографског одсека Исидоре Секулић, М. Ивковића и Драг. Костића.

На стално наваљивање Министарства просвете окупационе владе ова екипа је отпочела рад на огледној свесци Речника. После кратког времена из Одсека је изашла Исидора Секулић, а ускоро за њом и Милош Ивковић, а ушли су Миодраг Лалевић и Загорка Михаиловић. Како је Х. Барић морао бити ослобођен свога организационог и административног посла, то је, поред стручног рада, и тај део посла пао на проф. Бошковића. Као стручњаци који су помагали редакцији помињу се још Кирило Тарановски, др Јован Радуловић, Добр. Миленковић, Душан Стојићевић, Синиша Станковић, Милоје Видаковић, Свет. Пашћан-Којанов, Војин Глигић, Вилотије Блечић и Антоније Лазић. (А. Белић, Увод у Речник српскохрватског књижевног и народног језика, стр. XIX).

Оглед је био припремљен 1943. године, његов предговор носи датум 2. II 1944. г.; „али, у ствари тај оглед је остао до ослобођења у коректури“ (А. Белић, Увод у Речник српскохрватског књижевног и народног језика, стр. XIX).

Према оцени проф. Белића: „лингвистичка концепција је главна одлика овог Речника [тј. Огледа], и по одабирању грађе, и по начину одређивања значења, и по начину ређања значења, и по стилистичкој перспективи, и по граматичкој перспективи“ (Увод у Речник српскохрватског књижевног и народног језика, стр. XX).

II

Одмах после ослобођења, чим су то послератне прилике допустиле, Академија оснива већи број научних института, а међу њима и Институт за српски језик, 15. јуна 1947. године, са првенственом наменом, као што је већ речено, да настави рад ранијег Лексикографског одсека. Ме-

ђутим, његова делатност, задаци и планови рада постају ускоро знатно шири.

Први управник Института био је проф. Александар Белић, који је на том положају остао све до своје смрти, 1960. године. За тих тринаест година, великим личним залагањем професора Белића и под његовим руководством Институт се развио у озбиљну научну установу, оспособљену да, поред израде Речника, прихвати и многе друге послове из области науке о језику, као што су дијалектолошка испитивања, радови из опште лингвистике, историје језика, морфологије, савременог српско-хрватског књижевног језика и сл. и најзад да издаје три часописа, позната у свету и код нас: „Јужнословенски филолог“, „Српски дијалектолошки зборник“ и „Наш језик“. Треба посебно истаћи као непролазну заслугу професора Белића његову нарочиту бригу и лични труд око подизања младих научних кадрова и њиховог увођења у научне делатности и програме.

Наравно одмах по оснивању Института првенствено је било потребно створити услове за наставак рада на Речнику.

Из трезора Народне банке враћена је целокупна лексичка грађа која је у току рата тамо била смештена због опасности од бомбардовања. У нове просторије пренета је и библиотека извора из којих је црпена грађа, доста оштећена и у лошем стању.

Целокупна грађа, као што је поменуто раније, била је сређена у четири групе.

- а) проверена грађа из периода рада Мирка Поповића и Вељка Радојевића;
- б) још непроверена грађа из првог периода рада Момчила Иванића;
- в) збирка Владана Арсенијевића;
- г) грађа збирки народних речи.

Свака од ових збирки била је посебно узбучена од а до ш. Задатак првих сарадника, професора Николе Половине и Браниславе Аранђеловић-Живковић, био је да из гомиле кутија најпре среде грађу према ранијем стању у четири групе и да среде библиотеку, што је и учињено до краја 1947. године.

Већ почетком 1948. године наставља се рад на Речнику. Долазе нови сарадници, углавном професори гимназије у пензији, а то су те 1948. године, поред Николе Половине, били Ранко Јовановић, Милан Вујаклија, Јован Бабић, Драгомир Илић, Милош Херцеговац, затим млађи сарадници Игрутин Стевовић, Бранко Милановић и Радојка Пујић и као стални сарадник Светозар Марковић. Чланови научног савета били су, поред професора Белића, професори др Радомир Алексић, др Михаило Стевановић и др Радосав Бошковић. Та је малобројна група, којој се још могу прибројити први стипендисти Института — Милка Јовановић

(касније Ивић), Павле Ивић и Иван Поповић, те године представљала целокупно особље једног института пред којим су стајали велики и тешки задаци.

Већ одмах у почетку 1948. године отпочиње се са експерименталном обрадом грађе. Са екипом која са малим изузетком (Милан Вујаклија и Ранко Јовановић) није имала никаквог искуства у лексикографском раду, нити неопходних упутстава и помагала, и са грађом која је још увек имала доста празнина, то је било веома тешко. Међутим, за најширу јавност, као и за многе званичне кругове, овај Речник је био посао на коме се радило већ неколико деценија и његово излагање нестрпљиво се ишчекивало. Стога се морало истовремено приступити и приучавању кадрова за рад на обради грађе и изради потребних упутстава и скраћеница извора, као и сређивању и попуњавању грађе. Због свега тога у то време морао се обавити велики број послова. Одмах се приступило спајању и узбучавању целокупне грађе; све четири поменуте групе речи узбучене су и спојене у један фонд. Тај мучни посао обавили су са много пажње и савести: Антун Мостахинић, Иван Томовић, Никола Завишић, Десанка Димитријевић, Јован Дотлић, Михаило Милинковић и Зора Штродл. По завршетку овог посла део ове екипе започео је преписивање збирки речи да би могле остати и у општем фонду за потребе Речника и издвојене послужити за друге студије. На жалост, услед финансијских тешкоћа у овоме послу дошло се само до слова К.

Поново је прегледан рад ранијих читача. То се чинило на тај начин што је извршен преглед свих раније подвучених књига, па је одређено која се дела морају накнадно подвлачити. Ово накнадно ексцерпирање обухватило је на стотине књига. Нарочита пажња поклањана је хрватским писцима. После провере показало се да се та грађа мора знатно поунити. Зато су накнадно ексцерпирана и дела хрватских аутора која су већ раније била подвучена, поред нових књига. Унесена је даље грађа из листова и часописа, затим из литературе народноослободилачке борбе и послератног периода, дневна штампа, као и ономастичка грађа, која до тог периода није уопште била црпена.

У овим пословима попуње и провере грађе били су ангажовани сви сарадници Института, и стални и хонорарни, без обзира на звање и функцију. Поред њих били су узети и многи спољни сарадници, првенствено за исписивање подвучених речи, а делом и за само подвлачење. Што се тиче нових извора после 1950. године грађа је попуњавана новим изворима грађе Речника Матице српске, као и другим изворима.

Укупан број листића који је на овај начин био подвргнут провери или новом ексцерпирању и најзад узбучавању износио је пре почетка обраде око четири милиона и двеста хиљада листића. Већ сама та цифра говори колико је посла било потребно обавити пре него што се могло приступити озбиљнијој обради материјала.

Што се тиче збирки речи, у овом периоду откупљено је веома много. До 1969. године откупљено је 57 збирки речи са 110.045. листића. У немогућности да их све посебно побројимо поменућемо само неке: Петра Петровића из Шумадије (1.722 листића), Димитрија Чемерицића из Призрена (3.848 листића), Секуле Добричанина из Мораче (602 листића), Милоша Московљевића из Подриња и Јадра (225 листића), Милије Станића из Ускока и са Дурмитора (940 листића), Јелене Билбије-Лапчевић из Бос. Грахова (2.947 листића), Митра Пешикана из Трешњева (1.521 листић), проте Петра Трбојевића из Сомбора, из Лике и др. крајева (2.608 листића), Петра Шоћа из Црне Горе (8.561 листић), Николе Зега из разних крајева (3000 листића), Михајла Милинковића из Србије (2.373 листића), Милоја Борисављевића из Србије (1.305 листића), Николе Стефановића из Пипера и шире Црне Горе (1.089 листића), Мил. Цветковића из Сокобање (734 листића), Петрашина Никитовића из Комарнице, дурмиторски крај (844 листића), Атанасија Петровића из Скопске Црне Горе (627 листића), Душана Радомана из Црне Горе (550 листића), Богољуба Јањића из Београда (100 листића) и друге.

Упоредо са сређивањем и попуном грађе, одмах се приступило изради Скраћеница извора и Упутства за обраду, што је био веома тежак и обиман посао, у коме треба помирити примену научних начела са строгим захтевима лексикографске систематичности.

Од 1948. године па даље број сарадника се стално увећавао, али су већину њих чинили хонорарни сарадници (углавном професори гимназије у пензији) као и други представници предратних генерација, који су — у недостатку млађег кадра — за дуги низ година носили велики терет овога посла, док су прво уредништво чинили, поред А. Белића као главног уредника, Милош Московљевић и универзитетски професори Михаило Стевановић, Миљивој Павловић и Радомир Алексић. Поред њих и поред већ поменутих Николе Половине, Милана Вујаклије, Браниславе Аранђеловић-Живковић, Светозара Марковића, Јована Бабића, Драгомира Илића и Милоша Ерцеговца — у списку учесника у изради I књиге наћи ће се из ових ранијих генерација још академик Глиша Елезовић, Драгослав Илић, Богољуб Јањић, Драгиња Попс-Драгић, Србислава Ковачевић, Јован Радуловић, Милан Ђорђевић, Стојан Стојановић, Спасеније Прица, Коста Дошен, Душан Марјановић, Никола Петровић, Светозар Матић, Прибислав Зарић, Драгутин Симоновић, Љубомир Матић, Милија Станић, Милан Стијић, Бисенија Тодоровић-Михаиловић, Десанка Анђелковић, Милан Недић, Миљивоје Кнежевић, Љубомир Алексић и Милан Одавић. У другој књизи срећемо још имена Наталије Цвијетић, Ратиборке Бркић и Радојке Пујић. Иначе се већ у доба рада на првој књизи снажно испољила тежња да се развија млађи кадар, из послератних студентских генерација, па ћемо о томе и о њиховом уделу у овом послу рећи коју реч касније.

Као што је већ речено, 1948. године отпочело се и са обрадом Речника, која је за дуги низ година морала пролазити кроз разне фазе

— индивидуалног, комисијског и ширег колективног рада — док се није дошло до завршног задовољавајућег текста. Сав овај посао представљао је праву школу за све лексикографске раднике Института, те се постепено постизало и боље владање једним новим и веома сложеним филолошким поступком и методом и рационалније организовање колективног рада.

Одузело би на много места ако бисмо набројали све послове који су у овом периоду рада Института обављени у циљу стручног усавршавања сарадника и усавршавања саме израде Речника. Споменућемо само да је у то време, 1953. године за унутрашњу употребу сарадника Институт издао и једну огледну свеску Речника. На њој је највише радио проф. Московљевић, али је завршну обраду дао колектив.

Услед многих послова и општих прилика у погледу кадрова и другог, рок изласка прве књиге Речника морао се у неколико махова померити напред од планираног. Међутим, средства која су била намењена за штампу Речника нису била изгубљена. Тако је са њима Институт купио монотип, неопходно потребан за штампање овакве едиције као што је наш Речник. Он се и данас налази у штампарији САНУ „Научно дело“, а поред штампања Речника користи се и за друга издања.

Најзад је 1959. године изашла прва књига Речника. Са њеним изласком, међутим, урађено је много више. Са њом су утврђени принципи рада у стручном и техничком погледу, и она је — осим минималних неопходних измена — остала образац и путоказ за сав даљи рад. Може се рећи да је њеним изласком завршен најтежи период рада на овоме послу.

Поред рада на Речнику, Институт је од самог почетка усмерио своју делатност и у другим правцима, што се делом одразило и на организациону структуру.

Већ 1948. године основан је Ономастички одбор, који је радио на ексерпирењу ономастичке грађе за потребе Речника, као и за друга ономастичка испитивања. За неколико година интензивног рада скупљено је неколико стотина хиљада листића.

Године 1949. основан је Одсек за експерименталну фонетику, којим је руководио професор Ђорђе Костић. Међутим, 1954. године — решењем Извршног већа НРС — тај Одсек је издвојен из састава Института и Академије и постао самостални институт.

Исте, 1954. године, сагласно одлуци Извршног већа НР Србије, Институт је проглашен за установу са самосталним финансирањем и издвојен из Академије. Институт је и даље задржао израду Речника, док Академија као издавач обезбеђује његово штампање и располаже тиражом, помажући Институту у стварању неопходних услова за рад, нарочито у трошковима око попуњавања речничке грађе.

Да споменемо и то да је 1958. године Институт за српски језик променио своје име у Институт за српскохрватски језик, што његовој делатности и задацима у потпуности одговара.

III

Од највећег значаја за развој Института и његове програме била је одлучна оријентација на подизање младог лингвистичког и лексикографског кадра, чему је посвећивана велика пажња, како у првом периоду — од самог оснивања Института — тако и после смрти професора Белића 1960. године, када је на чело Института и његових програма, као директор Института, један од уредника Речника и уредник свих институтских часописа, ступио проф. Михаило Стевановић; таква оријентација у пуној мери карактерише Институт и данас, после одласка проф. Стевановића у пензију.

Тако је од 1953. године до данас у Институту докторирало 15 сарадника. Године 1953. докторирали су Ирена Грицкат, Иван Поповић и Милка Ивић, 1954. године Павле Ивић, а нешто касније и Светозар Марковић. Овде ваља напоменути да су први институтски доктори наука бранили своје дисертације пред комисијама Српске академије наука, док је касније то обављано само на Филолошком факултету. Године 1959. одбранио је своју докторску дисертацију Берислав Николић, 1960. Митар Пешикан, 1963. Петар Сладојевић, 1966. Олга Цвијић и Бисенија Михаиловић, 1967. Егон Фекете, 1969. Даринка Гортан-Премк, 1972. Душанка Игњатовић, 1973. Милорад Дешић и најзад 1977. године Димитрије Стефановић. Кадар научних радника појачаван је и примањем сарадника који су докторирали пре доласка у Институт — Наде Ђорђевић, Татјане Батистић и Гордане Јовановић, а асистенти Института припремали су у Институту своје магистарске радове, похађајући на факултету III степен студија.

Упоредо је текао и лексикографски развој млађег кадра. Већ у заглављу I књиге међу учесницима у помоћној редакцији налазимо име Ирене Грицкат, а као учеснике у обради акцента (заједно са Милијом Станићем) Берислава Николића и Павла Ивића, који се уписао и у списак обрађивача грађе, заједно са Иваном Поповићем и Милком Ивић. Неки који су касније дошли стигли су да помогну у техничким пословима око штампања: Олга Банковић-Тодоровић, Петар Сладојевић, Душанка Игњатовић и Митар Пешикан, чијим се именом завршава списак учесника у изради прве књиге. У другој књизи ће на исти начин почети лексикографски рад — поред Зорке Голубовић-Станојчић, Гордане Вушовић-Радивојевић, Звездане Павловић, Јована Кашића и Драгољуба Јермића — и касније чланови уредништва Речника Даринка Гортан-Премк, Фахра Матијашић, Егон Фекете и Олга Цвијић, а од треће књиге и Милица Вујанић.

Наилазе онда године кад скучене могућности Института и одсуство кандидата нису допустили наставак овог подмлађивања, тако да је од четврте до шесте књиге једино ново име међу коауторима Речника Милка Половина-Деспотовић. Од седме књиге па надаље појављује се — поред неких сарадника који су дошли из других установа — и млади кадар

који из Института завршава III степен студија и укључује се у лексикографски рад: од седме књиге Милорад Дешић, од осме Мирослав Николић, од девете Татјана Батистић и Милица Радовић-Тешић, од десете Нада Ђорђевић, Слободанка Бошков, Милосав Тешић и Милорад Симић, а од 1977. године придружио се раду на Речнику и Светозар Стијовић.

Колико су широко отворена врата Института филолошком подмлатку, најбоље сведочи чињеница да Институт сада има шест приправника, а треба имати у виду да је неколико приправника отишло из Института кад су завршили III степен студија.

Поред овога развоја, везаног за израду Речника САНУ, у крилу Института развио се један значајан одсек, који се бави проучавањем и обрадом раније доста занемарених драгоцених споменика нашег културног наслеђа. Иако малобројан (чине га само Гордана Јовановић, Димитрије Стефановић, Никола Родић и Радмила Ковачевић), Старословенистички одсек Института већ је постигао лепе успехе у раду и стекао углед међу славистима. Захваљујући упорном и обимном раду Одсека на лексичкој документацији, припреми издавања и научној анализи текстова, веома важни и репрезентативни споменици српске редакције старог општесловенског књижевног језика извлаче се из анонимности и укључују у филолошки апарат и славистичку науку.

Може се слободно рећи да оваква пракса чини од Института озбиљну и значајну филолошку школу и да је старање о развоју кадра уродило добрим плодом. Низ сарадника је отишао из Института на факултете и у друге научне установе, а и они који су остали дали су значајан прилог нашој филологији, уграђујући свој рад у институтске програме и преузимајући и најсложеније и најодговорније научне задатке.

Већ у II књизи међу уредницима Речника је и Ирена Грицкат-Радуловић; при крају те књиге почиње са редакторским радом и Митар Пешикан, а од четврте књиге и Берислав Николић, који се у ранијим књигама бавио редиговањем акцента. Учествујући у суредакцији напредо са проф. Стевановићем, испрва и са професорима Павловићем и Алексићем, активно сарађујући и у другим научним програмима — они су, заједно са Драгославом Илићем, већ од III књиге за низ година примили на себе сав терет најтежег редакторског посла — основне редакције речничког текста. То је омогућило да Институт постигне сталан ритам и потребан квалитет израде Речника и да се он одржи док нису стасале нове снаге, захваљујући којима израда Речника и други рад успешно тече, иако су смена поколења сарадника и тешки кадровски губици филолошког колектива Института стварали и стварају озбиљне проблеме.

IV

Пошто на овом месту не можемо да дамо исцрпније податке, то ћемо дати само сумаран преглед резултата рада Института у тридесетогодишњем периоду.

Речник српскохрватској књижевној и народној језика

Од 1959. године до данас објављено је девет књига Речника, а десета је у штампи. То укупно износи близу 8000 великих двостубачних страна, или преко хиљаду и по ауторских табака лексикографског текста.

Ово капитално дело наше науке и културе представља најтемељитије сведочанство нашег лексичког блага у свој његовој разноврсности испољеној током готово два дека. То је несумњиво једна од најбогатијих лексичких ризница у свету и фундаментално филолошко дело непролазног значаја.

Српски дијалектолошки зборник

Књигом „Дијалекти источне и јужне Србије“ А. Белића, 1905. године отпочиње свој плоносни живот овај наш веома познати дијалектолошки часопис. У Институту је изашло досад дванаест књига. У њему су обрађени многи наши народни говори: ђаковачки (М. Стевановић), корчулански (М. Московљевић), галипољских Срба (Павле Ивић), источнохерцеговачки (А. Пецо), сремски (Б. Николић), староцрногорски средњокатунско-љешански (М. Пешикан), новопазарско-сјенички (Д. Барјактаревић), мачвански (Б. Николић), трстенички (Д. Јовић), ресавски (А. Пецо и Б. Милановић), тршићи (Б. Николић), колубарски (Б. Николић), мрковићи (Л. Вујовић), грузански (И. Стевовић), левачки (Р. Симић), горобиљски (М. Николић), западnobосански ијекавски (М. Дешић), усочки (М. Станић), љештански (М. Тешић) и други.

Дијалектолошком програму Института посвећивана је стално велика пажња, од самог оснивања Института. Испрва је тежиште рада било на обради војвођанских говора, као и неких архаичних говора који представљају својеврсне језичке реликте, а касније су нарочито интензивно обрађивани говори уже Србије. Напоредо са оваквом усмереношћу истраживања и објављивања — чиме су отклоњене битне празнине у дијалектолошкој обради наше језичке области — и даље се давало места обради говора изван наше републике.

Часопис је до XIII књ. уређивао А. Белић, од XIV до XX Михаило Стевановић, а од XXI књ. Павле Ивић.

Јужнословенски филолози

Као што је познато овај часопис засновали су Јб. Стојановић и професор Белић још 1913. године, а у састав Института улази већ од самог оснивања Института под уредништвом А. Белића, затим од 1960. године М. Стевановића, а од 1975. године Милке Ивић. Досад је изашло тридесет и два годишта од чега од I—XVII књиге пре рата, а у Институту од XVIII—XXXII. Просечна величина једне књиге ЈФ је око 500 страна.

Јужнословенски филолог је научни лингвистички часопис врло широког спектра, у погледу тематике и у погледу научног метода. Он је окупио око себе не само најзнаменитије научнике југословенске науке о језику већ и многа истакнута имена светске лингвистике. Поред тога библиографија из области науке о језику коју Јужнословенски филолог стално објављује представља драгоцен информатор за научне раднике код нас и у свету.

Наш језик

И овај часопис основао је професор А. Белић 1933. године, а као саставни део Института улази од самог оснивања Института као његова Нова серија. У том периоду уредници овога часописа су били А. Белић, М. Стевановић и данас М. Пешикан. Досад је изашло 7 годишта пре рата од по десет свезака и двадесет две књиге Нове серије Нашег језика, у времену од 1949. године до данас.

Главни задатак овог часописа јесте, као што је познато, тематика савременог српскохрватског књижевног језика. У току више од четири деценије свога излажења, уз сарадњу југословенских језичких научника са читаве српскохрватске језичке територије, а и шире, овај је часопис интензивно неговао културу наше књижевне речи и допринио научној обради наше језичке материје.

Монографске серије Института

Поред расправа, студија и чланака у часописима — понекад и врло опсежних, и поред монографских радова укључених у наше часописе, Институт је — колико су дозволиле материјалне могућности — издавао и посебне серије научних монографија. Испрва су оне ишле у оквиру Посебних издања САНУ, где су уврштене књиге И. Грицкат о перфекту без помоћног глагола, Милке Ивић о српскохрватском инструменталу и Ботанички речник Драгутина Симоновића.

Касније је поново покренута Библиотека Јужнословенског филолога, у којој су објављене монографије Б. Николића о основима новоштокавске акцентуације, Д. Гортан-Премк о акузативу без предлога, Т. Батистић о српскохрватском локативу, Ж. Станојчића о синтакси језика Лазе Лазаревића и Д. Игњатовић о језику Јеролима Филиповића.

Монографије које смо поменули овде и у оквиру Српског дијалектолошког зборника не исцрпљују списак радова те врсте на које можемо указати, јер је још неколико докторских дисертација објављено делом у оквиру наших часописа (С. Марковића о језику Ивана Анчића, О. Цвијић о творби именица код српских и хрватских романтичара, Е. Фекете о српскохрватском придевском виду, Б. Милановића о глаголима

на -ати са двојаким презентом), а делом у издањима изван Института (П. Сладојевића о временским категоријама употребе српскохрватских глаголских облика и Гордане Јовановић о језику једног старополског споменика јужнословенског порекла, тзв. „Јаничаревим успоменама“); можемо још указати на књиге Б. Николића и М. Пешикана у оквиру Библиотеке Друштва за српскохрватски језик и књижевност, затим „За културу језика“ Милије Станића и на његове школске уџбенике, као и на друге радове.

* * *

Већ се из наведених података види да су у институтским програмима активно сарађивали и сарађују и лингвистички радници изван Института, нарочито са Одсека за јужнословенске језике и књижевности београдског Филолошког факултета. Такву сарадњу сматрамо за веома важан чинилац и јемство за успех у извршавању наших заједничких задатака.

Са своје стране, и сарадници Института су увек настојали да у разним видовима научно-стручног рада сарађују у филолошким програмима и делатностима изван Института. Поред ауторске сарадње у разним публикацијама, учешћа у научним скуповима, држања разних предавања и сл. — треба поменути и сарадњу у припреми дијалектолошких и лингвистичких атласа, у ономастичким програмима и најзад лексикографску сарадњу, која је била од одлучног значаја за израду шестотомног Речника Матице српске.

Посебно треба поменути помоћ коју је Институт свакодневно за ових тридесет година пружао нашем грађанству писмено или усмено у разним језичким питањима. Овај посао су обављали Ирена Грицкат, Берислав Николић, а нарочито Милија Станић.

На крају треба истаћи предани рад и нашег другог особља које је знатно допринело, свако у свом домену рада, да се остваре горе поменути резултати, нарочито Јулијане Христић која је за читавих 28 година свога службовања у Институту беспримерно пожртвовано обављала своје дактилографске и друге послове, библиотекара Јованке Миловановић, наших институтских секретара, данашњих дактилографа Дмитре Дробњак и Босиљке Медић, као и ранијих, Гордане Паљић, Марице Петровић Јелене Ивановић и других.

Мислимо да резултатима које смо постигли можемо бити задовољни, као и наша друштвена заједница.

Наравно овде се одмах мора рећи да пред Институтом стоје још многи крупни научни задаци и да ће ваљати да се уложи још много труда да се они и реализују. За реализацију тих планова Институт, природно, рачуна и на младе научне кадрове који се налазе у Институту и који ће се временом у потпуности оспособити.

Први и најнепосреднији задатак Института, разуме се, остаје даља израда Речника. До сада је урађена трећина овог капиталног дела, а са књигама које се припремају биће ускоро и половина.

Институт верује да ће уз свесрдну помоћ друштвене заједнице успешно завршити овај свој највећи задатак, а такође да ће и његови други пројекти и планови бити успешно остваривани, ако и даље буду пристизали нови кадрови.

Бранислава Аранђеловић-Живковић

YU ISSN 0027—8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXIII/5

БЕОГРАД
1978

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

мр Милица ВУЈАНИЋ, др Даринка ГОРТАН-ПРЕМК, др Бранислав МИЛАНОВИЋ, мр Драгана МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, мр Мирослав НИКОЛИЋ, др Асим ПЕЦО, др Митар ПЕШИКАН, др Љубомир ПОПОВИЋ, др Живојин СТАНОЈЧИЋ, др Егон ФЕКЕТЕ, др Олга ЦВИЈИЋ

Ужа редакција:

Секретари др ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК и др ЉУБОМИР ПОПОВИЋ
Уредник др МИТАР ПЕШИКАН

НАШ ЈЕЗИК је покренуло 1933. године Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уређивао седам књига прерадне серије, као и девет књига и први двојрој десет књига у новој, послератној серији часописа. Од књ. X|3—4 до XXI|1—2 уредник часописа је био Михаило Стевановић.—*НАШ ЈЕЗИК* излази у свескама, које се обједињују у књиге. Издаје га и прима рукописе и претплату Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михилова 35. Претплату од 100 динара слаћи на текући рачун Института 60806-740-030-864.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXIII (нова серија)

Св. 5

САДРЖАЈ

Основе књижевног језика Проте Матије Ненадовића (ДУШАН ЈОВИЋ)	169—174
Творба именица суфиксима на <i>-(а)и</i> (СТЈЕПАН БАБИЋ)	175—186
О префиксоидима у српскохрватском језику (ИВАН КЛАЈН)	187—198
Семантичке разлике и употребне вредности придева <i>српски</i> и <i>србијански</i> (ЕГОН ФЕКЕТЕ)	199—209
Типични случајеви колебања конгруенције у приповеткама Исака Самоковлије (ПЕТАР ЂУКАНОВИЋ)	210—215
О језику уџбеника	
Прилог разради опште концепције уџбеника (СМИЉКА ВАСИЋ)	216—224
О термилолошким задацима писаца уџбеника (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	224—225
Питања и одговори	226—228
Регистар	229—242

ОСНОВЕ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА ПРОТЕ МАТИЈЕ НЕНАДОВИЋА¹

Прота Матија Ненадовић почео је писати, прво, што је вероватно тако морало бити. У устаничким временима мало је писмених људи било, а умножиле су се потребе за писаним општењем. Друго, очевидно је да је Прота писао и што је сам хтео. Он је непосредни учесник у свим битним догађајима устанака. Писати о свему на начин како је Прота писао, са онолико преданости и жара, несумњиво је ствар личнога убеђења. И управо у ономе што је настало као плод личних хтења, Прота је оставио драгоцену сведочанства о људима и догађајима, у једном од најбурнијих раздобља историје српскога народа. Истим мерилима подлежу и оне странице на којима Прота своди рачуне са самим собом, правећи неку врсту синтезе свега што је учинио на своме животном путу. И управо у овом последњем садржан је и неписани закон, што веома вероватно веома дуго живи у нашем човеку: на крају ваља јасно и поштено рећи и себи и другима како се живело и шта се за собом оставило, да ли се негде погрешило, и да ли ваља тражити и давати опроштај.

Одлучити се на писање у Протино време, значило је и поставити питање како писати, и одлучити којим језиком писати. Па даље, има ли се довољно знања и снаге, јер писана реч је оскудна била и мало је писмених људи било. Према томе, и мало узора.

Прота је имао неколико алтернатива у избору језика. Неке од њих нису биле чврсто, друге никако нормиране. Прво, могао је писати на славеносрпском, који је у неку руку био званичан књижевни језик у тада културно најразвијенијем делу српског народа — у Војводини. Славеносрпски се могао очекивати и што је Прота био професионално опредељен за рускословенски и славеносрпски језик, и што је на тим језицима, какву-такву, писменост стекао.

Могао је одлучити да пише на своме дијалекту, што такође не би било неочекивано. Национална револуција је у почетку имала најмање

¹ Ово је извод из знатно ширег реферата, припремљеног за научни скуп: Прота Матија Ненадовић и његово доба, одржан од 5—7. децембра у Српској академији наука и уметности.

два главна центра: онај у Тополи с Карађорђем, и други, — у ваљевском крају, којему су обележје давали Ненадовићи с још неким виђенијим људима. Са устаничким покретом јављала се и тежња за културном еманципацијом и стварањем властитога идентитета. Ништа природније него настојати на народној основици књижевнога језика краја који је и у свему другом био нека врста центра. Дакле, узети језик људи који су били носиоци борбе за национално ослобођење.

Разуме се, могло се догодити да се Прота касније определи и усвоји Вуков модел књижевнога језика, који му је у свему, сем можда по ијекавштини одговарао. Међутим, вероватније је да ни ијекавштина Проти није била туђа. Његов говор је директно повезан са ијекавским говорима западно од Ваљева.

Прота се опредељује за језик свога краја који се до њега није потврдио као књижевни. Према томе, постављало се питање норме и органа и зацрта је властитога књижевнога језика. Додуше, да се Прота определио за славеносрпски, дати проблем би се исто тако постављао, јер и тај језик није имао неку чврсто изграђену норму.

Вуков модел књижевнога језика је тек после пропасти првога српскога устанка почео добијати устаљеније форме. Тај језик се, такође, налазио у фази елементарне изградње.

Питање је, даље, колико је Прота био припремљен за један овакав подухват. Његово школовање било је кратко. Недовољно знања се могло стећи у онако постављеном начину школовања и за онако кратко време. Сам Прота описује како је његово школовање изгледало. У почетку се срицало: „буке-рци-бр, веде-рци-вр, глагоље-рци-вр“ итд.²

Само се по себи разуме да је дилема тек онда велика кад овакво знање ваља практично реализовати. Прота и о овоме говори:

„И ја рекнем: Господине, та ја не знам ни једном попу написати писмо, а то ли да напишем Митрополиту (Стратимировићу) и принцу Карлу.“³

Протину изјаву ваља ипак са резервом примити и не поводити се за неким мишљењима како је Прота био врло неписмен. Што се он колеба кад пише Митрополиту, посве је разумљиво. Реч је о озбиљним разликама у нивоу образовања, у знању, а није неважна ни разлика у хијерархији. Уосталом, кад Прота пише другима, особито по Србији, таквих колебања нема. Сигурно је да је Прота своје школовање довео до релативне способности да без великих проблема може владати писаном речи, према приликама у којима је радио. Он и сам о томе говори:

„Сирома старац (Иван Сабов) дуго је љуту муку са мношћом имао док ме је научио лагано и развојно читати“⁴.

² Прота Матеј Ненадовић. Целокупна дела. За штампу приредио Владимир Торковић, Београд 1926, (Мемоари), 26.

³ О. с. 93.

⁴ О. с. 29.

„Та — рече — (неки обрлајтнант) знаш ли какогод написати да ти се речи могу прочитати? Ја му кажем и да то знам, и да сам мало у Срему учио, али кажем му да ту ваљаду политичне титуле, које ја не знам, нити умет како ваља написати“⁵.

Дакле, Протин страх не долази због тога што он уопште не зна писати, већ што треба писати „дипломатским језиком“.

У практичном изграђивању властитога књижевнога исказа Прота је морао водити рачуна о најмање два типа језичке употребе: прво, о језику званичних писама. У том погледу Протин језик је веома неуједначен, нарочито у почетку. И друго, — морао је водити рачуна о изграђивању језика за онако разноврсну материју што ју је Прота својим писањем обухватио. Наиме, Прота је ратник, државник, дипломата, свештеник, историчар, књижевник. О свему томе говори у својим списима. Пише и неку врсту путописа. То је један од „излета у Русију“, али описује и друге крајеве. За све је ваљало наћи нов, властити исказ. Ослонца у пракси других није било. Не бар у језику за који се Прота определио.

Опредељивање за дијалекатску основу књижевнога језика, значило је на д г р а ђ и в а т и је у многим правцима. Занимљиво је у том погледу поређење Протиног и Вуковог понашања.

Нема никакве сумње да је Вукова и Даничићева норма много доследнија, чвршћа; да је темељно заснована на једном моделу. Прота је далеко слободнији у грађењу исказа, у употреби појединих језичких елемената. Њему је очевидно много важније шта ће рећи него којим ће средствима нешто исказати. Разлике су посебно уочљиве у употреби туђих језичких елемената.

Направљена је мала статистика на пет страница Протиних Мемоара, и исто толико текста Вукових историјских списа. На око 1.400 знакова, не рачунајући паузе и знакове интерпункције, Прота је употребио 37 турцизама, 4 словенизма, 1 немачку реч и 14 уско дијалекатских речи.⁶ У Вука је однос следећи: 10 турцизама и 12 словенизама.⁷

Разлике су, као што се види, и квантитативно велике. Међутим, постоје и друге. У Вукову језику понавља се само неколико речи и то више пута, нпр. *нахија* која и није морала звучати као страна. Затим *Совјей*, *совјейници*, што је опет по значењу врло блиско представницима нашега језика. Протин скуп страних речи знатно је разноврснији.

У званичној кореспонденцији Протин језик веома често варира према томе коме се пише. У писмима Стевану Стратимировићу знатно је више словенизама и обрта из словеносрпског језика него кад пише некоме у Србији. У писмима званичницима преко Саве поред словен-

⁵ Мемоари... 93.

⁶ Мемоари... 65, 66, 84, 183, 222.

⁷ Божидар Ковачевић, Први српски устанак према казивању савременика. Београд 1940. Вук Караџић: Постанак Совјета, 150—156.

низама има и германизама, нпр. *обршиер*, *вајферене* свирале (вероватно од немач. *Pfeifen* и др. Кад пише Турцима, велик је проценат турцизама.

У Мемоарима и другим историјским списима Прота веома често прича епски. У његовом приступу писаној поруци осећа се тежња за ширином описа, својственој човеку са србијанског села. Настоји што верније представити сваку ситуацију, па понекад иде у веома велико детаљизирање. Тиме би се могло објаснити што Прота често употребљава и целе исказе из других језика, нпр.

„... татарин утрчао у варош непрестано вичући: Мазул Шашин-паша, мазул! Хазур Хаци-Мустафа-паша, хазур, хазур...“⁸

Алај бег Сирчић говори: „Муста-бег! биња, биња! муртатлук!“⁹

Врло је занимљиво како Прота наводи једну причу што му је новски капетан Муста-бег казује. Ево неколико сегмената:

„Попе, да ти кажем једну *ћаију*. . . Пак му дао *шејџан*. . . да пошаље књигу по *саији* (књигоноши). . . у Турској *агеџи* је. . . послала *накаша* (молера). . . погледај сад у ово *суре* (образ). . . краљица повиче *дур*, *дур* (стој, стој)“¹⁰.

Он, изгледа, прича на нашем језику, што се види и по стилу, али с много речи из турскога језика. Пошто Прота разуме турски, он наводи турске речи, сматрајући да ће тиме бити веродостојнији. Међутим, он даје и превод турских речи.

У исти модел спада Муста-бегов дијалекатски друкчији говор:

„Но одма спремајте коње да вас *лиџо* изведемо и с наше *вире* ски-немо“¹¹.

„Е ајде, ајде, нех *иђе*“¹².

„Е сјаште, браћо, турске вам *вире*! Вла се уплашио па оће да *биџа*“¹³.

Виче телал по чаршији:

„Чуј, *чојече*. . .“¹⁴

Прота наводи веће фрагменте из рускога језика, али је то често посрбљен руски. Очигледно је да Прота руски разуме, али да га је учио самоучки и да је далеко од коректног знања књижевног језика нпр.

„Хорошо, *ја ћу доложити* государју“¹⁵.

„Јест тврдиња Смедерево, *хиљада њеџи сивојина*. Турки в Белградие у тврдињи“¹⁶.

⁸ Мемоари. . . 23.

⁹ О. с. 188.

¹⁰ Н. дело, 195—196.

¹¹ О. с. 188.

¹² О. с. 193.

¹³ Н. дело, 197.

¹⁴ О. с. 52.

¹⁵ О. с. 148.

¹⁶ О. с. 149—150.

Руске речи не преводи.

Прота сигурно не зна немачки, али му не смета да употреби немачке речи, нарочито у војној терминологији. Понекад и понеку фразу, нпр.

„Гуи“ одговори цар¹⁷.

На сличан начин се Прота односи и према дијалекатским елементима. Поред тога уноси и славеносрпске фразе и, као што је речено, доста словенских речи. На тај начин постиже да веома убедљиво представи поједине личности и ситуације, да их индивидуализира, издвоји из масе.

У организацији властитог исказа Проту очевидно није обавезивала нека унапред дата норма и модел. Он сам норму ствара и при томе полази од чисто прагматског: узима оно што му у датом тренутку одговара и чиме ће најпотпуније дати оно што мисли да треба оставити иза себе.

Најзад, неопходно је рећи нешто о месту језика Проте Матије Ненадовића у времену кад је тај књижевни језик настајао и изграђивао се, и каква је његова вредност за потоње генерације.

Протин језик јесте остао мало изван токова велике Вукове и Даничићеве битке за реформу књижевног језика. Према томе, и разликује се од Вукова модела књижевног језика. Међутим, Протина активност и практични резултати нису били ни у великом раскораку с Вуковим настојањима, нити штетна за укупан исход борбе за нови књижевни језик. Протин књижевни језик је у неку руку почетна фаза живљења екавске верзије нашега књижевног језика, без обзира на то да је и пре Проте било људи који су писали екавштином.

Разуме се, остаје питање колико је било оправдано и историјски исправно што и Вукова ијекавштина није остала напоредо у употреби са неопходном екавском верзијом у Србији.

Улога Протина одговарала је датоме историјскоме тренутку у многим правцима. Несумњива је заслуга његова што је, остајући мало изван строге Вукове и Даничићеве норме, остварио изванредно стилско богатство, исцрпљујући све њему познате језичке могућности и изворе, а при свему томе, остајући на основици народној, па се зато и на овај део његових напора могу применити властите оцене сопствене активности:

„... са задовољством... пролазим у мислима све прошле године свога живота, и радујем се да ни на једно дело не наилазим, за које би ми савест пребацити могла“¹⁸.

¹⁷ О. с. 17.

¹⁸ Мемоари... 5.

Прота је својим учешћем у изграђивању нове државе и нових активности у вези с тим, изграђивао и специфичне форме језичке употребе. И ако бисмо хтели згуснуто, прецизно и без остатка оценити величину Протина дела, тешко би се ишта могло лепше и боље рећи него што је то пре неколико деценија учинио Ђорђе Јовановић. Његовим речима завршавамо овај рад:

„Постоје тако неке старе речи, наивне и једноставне: роморе те древне речи, али су још увек младе и крелке. Живе су оне и раздрагане...“¹⁹.

Д. Јовић

¹⁹ Епска истина Проте Матеје Ненадовића. Огледи из књижевности 4, Београд 1949, 3.

ТВОРБА ИМЕНИЦА СУФИКСИМА НА $-(a)и$

0.1. У овом се раду приказује творба именица суфиксима који завршавају на $-(a)и$, тј. на непостојано a и сугласник $и$. Таквих суфикаса има 32. То су ови суфикси (поредани уобичајеним и одостражним абecedним поретком):

$-(a)и$	$-ин(a)и$	$-(a)и$	$-иџан(a)и$
$-ал(a)и$	$-ишћан(a)и$	$-ич(a)и$	$-ен(a)и$
$-ан(a)и$	$-иџан(a)и$	$-ј(a)и$	$-ин(a)и$
$-ањ(a)и$	$-ј(a)и$	$-еј(a)и$	$-он(a)и$
$-ар(a)и$	$-јан(a)и$	$-ој(a)и$	$-ун(a)и$
$-чањ(a)и$	$-јар(a)и$	$-л(a)и$	$-вин(a)и$
$-еј(a)и$	$-ков(a)и$	$-ал(a)и$	$-ањ(a)и$
$-ел(a)и$	$-л(a)и$	$-ел(a)и$	$-ар(a)и$
$-ељ(a)и$	$-ој(a)и$	$-ил(a)и$	$-јар(a)и$
$-ен(a)и$	$-он(a)и$	$-ељ(a)и$	$-ер(a)и$
$-ер(a)и$	$-ор(a)и$	$-ан(a)и$	$-ор(a)и$
$-ев(a)и$	$-ов(a)и$	$-чан(a)и$	$-уш(a)и$
$-ич(a)и$	$-ишћан(a)и$	$-ишћан(a)и$	$-ев(a)и$
$-ијан(a)и$	$-ун(a)и$	$-ишћан(a)и$	$-ов(a)и$
$-иков(a)и$	$-уш(a)и$	$-јан(a)и$	$-ков(a)и$
$-ил(a)и$	$-вин(a)и$	$-ијан(a)и$	$-иков(a)и$

0.2. Суфикс $-аи$, тј. суфикс с постојаним a и сугласником $и$, комплементаран је са суфиксом $-(a)и$ па ће и он бити приказан у овом раду.

0.3. Од тих суфикаса веома је плодан суфикс $-(a)и$, плодни су $-л(a)и$ и $-ан(a)и$, а остали су слабо плодни или су неплодни.

Суфикси на $-(a)и$ којима се творе само етници, а то су суфикси $-ањ(a)и$, $-чан(a)и$, $-ељ(a)и$, $-ишћан(a)и$, $-иџан(a)и$, $-ј(a)и$, $-јан(a)и$, $-јар(a)и$, $-он(a)и$, $-ишћан(a)и$, приказани су у посебном раду¹ па се на њих нећемо овдје више освртати.

¹ *Творба етника у дијалектима и у хрватском књижевном језику*, Onomastica jugoslavica, 6, Загреб, 1976, стр. 145—185.

1. Суфикс *-(a)ц*

1.0. Суфиксом *-(a)ц* именице се творе од именичких, придјевских и глаголских основа, а судјелује и у сложено-суфиксалној и префиксално-суфиксалној творби. Плодан је у творби изведеница од именичких и придјевских основа и у сложено-суфиксалној творби, а у осталим је творбама слабо плодан.

1.1. Творба од именица

1.1.1. Именице изведене суфиксом *-(a)ц* од именичких основа могу се подијелити у три групе. У прву иду деминутиви, у другу етници, а у трећу остале именице. У првој групи као основе долазе именице м. рода, а у друге двије именице свих родова и свих склонидбених типова. Прва је група неплодна, а остале су двије плодне. Прве двије обрађене су у посебним радовима² па ћемо се овдје задржати само на трећој.

1.1.2. Основе треће групе претежном већином завршавају полуотворним сугласницима, а осталима углавном кад је основа сложена.

1.1.3. Основе се каткада крате за *-иј-*: *академац*, *артиљерац*, *рафинерац*. . .

Именице типа *јуне*, *јунџа* крате основу за номинативно *-е*: *јњац*, *јњац*, *јрацац*, *иџац*, *ждрјџац*. . .

За *-љ-* крате се основе које завршавају на *-словље*: *језикословац*, *иприродословац*. . .

Каткада се у завршни сугласнички скуп умеће *а* како би се основа оспособила за суфикс *-(a)ц*: *јаињ-* > *јаињац*, *кашегр-* > *кашеграц*. . .

1.1.4. Нагласак је у претежној већини дугоузлазни на претпоследњем слогу, а само је у неких изведеница другачији: *аријац* (уз *аријац*) *јаињац*, *јањац* (уз *јањац*), *лдиорац*, *ледац*, *мјлац*, *мјешинац*, *идкровац* и *идкрџац*, *идвовац*, *идвојац*. . .

1.1.5. Значења су веома различита. Најчешће такве изведенице значе м. особу која се бави оним што је у именичкој основи или што је у вези с тиме:

артиљерац, *бакорезац*, *бродоломац*, *дуборезац*, *хонорацац*, *криволовац*, *љешојисац*, *мешалац*, *мишраљезац*, *нафталинац*, *падобранац*, *правојисац*, *иприродословац*, *ишојисац*, *рафинерац*, *самосијанац*, *шексијалац*, *шерепац*, *шрамвајац*, *земљојисац*, *зракојловац*, *живојисац*. . .

² Етници у раду наведеном у биљ. 1, а умањенице у раду *Сусиав у творби хрватских умањеница*, Slavistična revija, 1/20, Љубљана, 1972, стр. 19—28.

администрaйи́вац, докумен́тирац, феуда́лац, хомосексуа́лац, илеи́лац, интелектуа́лац, јубила́рац, конзерва́и́вац, конти́нентиа́лац, либерáлац, неутрáлац, обавјештáјац, професиона́лац, провинцијáлац, правосла́вац, сладоку́сац. . .

за -ск-: *дина́рац, електи́ро́нац, јакоб́инац, Пиони́рац* (Пионирски град), *илебџ́ац, иосиди́гломац. . .*

1.2.3. Гласови *к, і, х* већином се замјењују са *ч, ж, ш*: *чети́вердоножац, двоножац, и́рдоножац, дво́рожац, ілу́шац, су́шац. . .*

1.2.4. Двосложне изведенице имају узлазне нагласке, и то дугоузлазни ако основа завршава полуотворним сугласником, а краткоузлазни ако завршава којим другим сугласником:

бијéлац, цијéлац, кри́вац, ма́лац, нијéмац, са́мац, сива́ц, слáнац, сирáнац, шарáц, вра́нац, зéнац, зна́нац, жи́вац. . . , бр́зац, мла́дац, шкр́шац. . .

Осјећа се тежња да и прве имају краткоузлазни: *цр́нац, хр́дмац, ила́вац и ила́вац, и́рвац, сир́мац. . .* па се говори и *бјéлац, цјéлац, кри́вац, сирáнац, жи́вац. . .* Ријетко друге имају дугоузлазни: *слијéјац, све́ијац, вјéшијац.*

Од *сирáр* изведеница је *сирáрац*.

1.2.5. Изведенице од скраћених основа имају дугоузлазни нагласак на слогу испред суфикса (примјере в. у т. 1.2.2.). Такав нагласак имају и именице изведене од глаг. придјева трпних, а и од осталих на *-и, -њ*:

дош́еи́енац, гробл́енац, крижа́нац, мјешáнац, неош́еса́нац, незна́нац, одри́анац, и́ија́нац, иоси́анац, резáнац, рибáнац. . . црв́енац, ілинéнац, јечмéнац, једúнац, и́оједúнац, сир́удéнац, свилéнац, вайнéнац, жуш́окљúнац. . . , іоси́иња́ц, кокоши́њац. . .

1.2.6. Неке тросложне од глаголских придјева на *-ав* имају дугоузлазни на трећем слогу од краја:

бéкавац, грéкавац (и *грéкавац*), *гријéмавац, чáкавац, éкавац, хри́и́авац* (и *хри́и́авац*), *ијéкавац, и́кавац, јéкавац, ка́јкавац* (обичније *ка́јкавац*), *ши́и́и́авац, ши́о́кавац, зри́кавац* (и *зри́кавац*). . .

1.2.7. У осталих, а то је претежна већина, нагласак је као у основе:

ба́лавац, блéсвац, боја́жљивац, бр́бљавац, чу́и́авац, гарéжљивац, гй́намовац, госјéи́љивац, грéновац, іраб́љивац, хајдúковац, и́сусовац, кош́и́уњавац, кра́дљивац, крúшковац, ла́скавац, ла́жљивац, љéсковац, ма́чковац, ма́линовац, нобеловац, ра́дићевац, и́разно́длавац, и́ундо́лавац, шу́љдо́лавац, и́врдо́лавац. . .

1.2.8. Значења су таквих изведеница веома различита, али углавном конкретна, а само изнимно апстрактна.

Најчешће означују особу:

администрaтивaц, бaлaвaц, биjелaц, бjелдiлaвaц, блeсaвaц, бoјaжљивaц, брблaвaц, цeндрaвaц, црнaц, црвeнoкoжaц, чaкaвaц, чyйaвaц, ћeлaвaц, ћдрaвaц, динaрaц, дocјeтљивaц, дошeйeнaц, двoнoжaц, eкaвaц, фeудaлaц, їрбaвaц, їyбaвaц, илїрaц, јeдїнaц, крaдљивaц, крaйкдiлaвaц, крївaц, лїкoмaц, лaжљивaц, млaдaц. . .

1.2.9. Ако је у основи придјев изведен од властитог имена, именица изведена суфиксом -(а)ц означује: сљедбеника, присташу, поштоватеља:

аристoдїeлoвaц, бaјрoнoвaц, бeркcoнoвaц, бeрнїшaјнoвaц, фрaнкoвaц, фрђoвaц, хїллeрoвaц, їсусoвaц, нaзoрoвaц, їлaтїoнoвaц, цeсaрїћeвaц, їaндїјeвaц, јeлaчїћeвaц, мaчeкoвaц, мaтїoшeвaц, рaдїћeвaц, шїмїћeвaц, yјeвїћeвaц. . .

члана подuzeћа, установе, организације: *eлeктрoсoндoвaц* (Електросонд), *їcтїaйoвaц, кoмїнфoрмoвaц, їдрнaсoвaц, їрaкcїсoвaц, oкїјeвaц* (ОКИ, ОКИ-ја), *скђeвaц. . .*

навијача: *дїнaмoвaц, хaјдyкoвaц. . .*

добитника награде: *нoбeлoвaц, oскaрoвaц. . .*

потомка, припадника племена, рода: *Ашeрoвaц, Бeђaмїнoвaц, Дaнoвaц, Ефрaїмoвaц, Гeршoнoвaц, Хaбзбурїoвaц, Хeнoкoвaц, Хeсрoнoвoвaц, Кeхaтїoвaц, Лeвїјeвaц, Мaнaшeoвaц, Мeрaрїјeвaц, Нaфїaлїјeвaц, Пaлyoвaц. . .*

1.2.10. Разне животиње означују:

бeскрїлaц, бeзнoжaц, бeзрeйaц, биjелaц, бjелдїривaц, брїзївaц, чeтївeрднoжaц, члaнкднoжaц, гeбeлдoкoжaц, дeсeїднoжaц, двoкрїлaц, їлaвднoжaц, їлдїoвaц, їoлyждрaвaц, клїкaвaц, кoлyшїћaвaц, крїлднoжaц, лїcїднoжaц, лїcїдрoжaц, мeтїљaвaц, мрeждкрїлaц, мyзїaвaц, oїндкрїлaц, їдyнoвaц, їундїлaвaц, їyйaвaц, сївaц, сїсaвaц, скђaкaвaц, сїтaклoкрїлaц, сїрвeджeрaц, шaрaц, шїїдкaвaц, шїїїйaвaц, ївeрдкрїлaц, вoдoзeмaц, врaнaц, злaїдїривaц, зрїкaвaц, зyбaїшaц, жушoкљyнaц. . .

1.2.11. Биљке означују:

їymейoвaц, кaкaoвaц, кaмфoрoвaц, кaучкoвaц, мaмyшoвaц, чїчкoвaц, крaстїaвaц, мрaзoвaц, їyцaвaц, їрeшњeвaц, црндoкoжaц (боб). . .

1.2.13. Разне ствари означују:

бунар: *сїyдeнaц, здeнaц,*

чир: *јeчмeнaц,*

дио желуца: *лїcтїaвaц,*

грожђе: *їлaвaц,*

јело: *гробље́нац*, *хр̄скавац* (колач), *ѳрејече́нац*, *ѳрејр̄же́нац*, *резанац*,
риба̀нац (купус, сир), *сла̀нац*, *сложе́нац*, *ѳрѝанац* . . .
 камен: *љу̀йац*, *ѳуче́нац*, *вајне́нац*, *жй̄вац* . . .
 капут: *шўшкавац*, *шўши́авац*,
 кип: *зеле́нац*,
 минерал, руду: *блй̄сй̄авац*, *лй̄не́нац*, *сй̄њавац*,
 обронак: *сй̄рмац*,
 пиће: *крўшкавац*, *ма̀линовац*,
 плин: *кй̄хавац*, *сўзавац*, *зау̀шљивац*,
 снијег: *ци́је́лац*, *су̀шац*,
 столац: *ѳр̄дножац*,
 штап, прут: *љесковац*,
 топ: *бесй̄рза́јац*,
 направу: *жмй̄тавац*,
 зграду: *йосй̄й̄њац*, *кокоши́њац*.

1.2.14. Апстрактне су именице ријетке: *хрй̄авац*, *ѳјје́авац* (болести),
ѳй̄скавац, *ѳр̄скавац*, *шўши́авац* (сугласници), *ѳр̄авац*, *ѳрѝанац*.

1.2.15. Каткада такве изведенице могу бити и вишезначне па могу означавати:

човјека и животињу: *би́је́лац* (човјек, коњ, лептир);
 човјека, животињу и биљку: *ј̀ловац*, *крижанац*;
 човјека и биљку: *коши́уњавац* (човјек, орах);
 човјека и ствар: *докуменй̄рац* (човјек, филм);
 животињу и ствар: *гв̄дкрилац*;
 разне ствари: *жй̄вац* (нерв, камен).

1.3. Творба од глагола

1.3.1. Од глагола суфиксом -(а)ц именице су изведене од свршених и несвршених, префигираних и непрефигираних глагола свих глаголских врста.

Од глагола VI. врсте основа се добива одбацивањем -аји, а од осталих је истовјетна с презентском. Од *ѳй̄сайи*, *ѳй̄шем* по саставу је *ѳй̄сац*, али је од *ла́аји*, *ла́жем* > *ла́жац*.

1.3.2. Ова је категорија слабо плодна јер има само неколико новијих изведеница, углавном од глагола на -ираји:

амй̄ујй̄рац, *армй̄рац* (обичније *армй̄р̄ач*), *бей̄онй̄рац*, *геј̄орй̄й̄рац*,
гј̄е́лац (Т. Ујевић), *инӣернй̄рац*, *накуй̄ац*, *нормй̄рац*, *ѳјену̀шац*.

1.3.3. Нагласак је претежно као у инфинитива уз нека колебања због положајног дуљења: *бдрац* и *ббрац* (ген. *ббрца*), *лдвац* (и *лбвац*, ген. *лбвца* и *лбвца*).

1.3.4. Значења су веома различита. Најчешће означају особу, и то вршитеља радње:

бейонірац, *бдрац*, *гјѐлац*, *ллумац*, *хйнац*, *кдсац*, *куџац*, *лджац*, *лдвац*, *млџац*, *ндсац*, *накуџац*, *нормірац*, *ијсац*, *иљџац*, *ирџкуџац*, *ирдсац*, *рднац*, *сџлац*, *сїријџлац*, *судац*, *швбрац*, *шїрџовац* . . .

Пасивно значење имају: *аміушїрац*, *геїрошїрац*, *инїернїрац*.

Животиње означају: *ијјџвац*, *рдвац*, *сџлац*, *скдчац*.

Ствар означају: *бдгац* (бодеж), *клџац*, *мамац*, *млџац*, *дсонац*, *ијенушац*, *идклоџац*, *идновац* (снијег), *шкрїџац*, *вабац*.

Апстрактно значење имају: *бдгац*, *бџбац*, *имдкац*, *лїдгац*, *хрдїац*, *љџбац*, *идљубац*, *иџгац*, *џдарац* . . .

1.4. Сложено-суфиксална шворба

1.4.1. Многе сложенице истога морфолошкога састава могу се протумачити на два начина: као изведенице од сложених придјева и као сложенице сложено-суфиксалне творбе. У прву скупину убројене су оне творенице уз које постоји сложен придјев као и у основи творенице са -(а)и, а преоблика је једноставна, нпр. *дуїдкљунац* → *дуїдкљуна иїица*. У другу су скупину убројене оне творенице са -(а)и уз које не постоји сложен придјев нити је он вјеројатна потенција или ако постоји има различито значење или је преоблика с њиме знатно сложенија него сложенице. Ако би се поједина твореница могла подједнако протумачити на оба начина, предност је дана изведеници пред сложеницом с ових разлога:

- a) јер је извођење у хрватском језику основнији начин него слагање,
- b) јер је отпридјевна творба суфиксом -(а)и веома плодна, а као основе долазе разноврсни придјевии,
- c) јер се тако добива мањи број типова.

Кад бисмо нпр. узели да постоји тип *им. + о + им. + -(а)и*, био би слабо плодан, а за све творенице тога типа можемо рећи и да су изведене суфиксацијом од придјева. Једна од твореница тога типа била би *водозџмац* → *живоїишња која живи у води и на земљи*. Ако је опишемо као → *водоземна живоїишња*, тада се може рећи да је отпридјевна изведеница. Слично је и с ријечју *злаїдїривац* (коњ). Придјев *злаїдїрив* није потврђен, али је веома вјеројатна потенција, па и за *злаїдїривац* можемо рећи да је отпридјевна изведеница. А такве су рубне творенице у овом типу веома ријетке. Кад се све прикажу као придјевске изведенице, тада наведенога

сложеничкога типа нема. Дакако, поједине творенице могу бити проблематичне и проблем отворен за даља проучавања, али су основни критерији теоретски потпуно прихватљиви.

Кад се тако проматрају ове именице, тада се може рећи да су плоднија три типа, а остали су појединачни или само с неколико сложеница. У већини типова и у већини твореница судјелује и спојник *о*.

1.4.2. Нагласак таквих сложеница колеба се између краткоузлазнога на спојнику и дугоузлазнога на слогу испред суфикса, с превлашћу другога. Рјеђе је краткоузлазни на слогу испред суфикса.

1.4.3. Најплоднији је тип сложен по обрасцу *им. + о + њлај. + -(а)и*. Именичке су основе већином једносложне, рјеђе двосложне, а глаголске само једносложне, тако да су сложенице четверосложне или петеросложне.

Глаголске основе завршавају на *ј, л, м, н, р, в, б, ч, г, с, з, ж*, али се без посебнога проучавања не може рећи је ли то случајно остварење или одређено ограничење. У *бојомљац* *л* се замјењује са *љ*.

1.4.4. Такве сложенице означају човјека, рјеђе што друго.

Човјека означају:

бојомљац, бојомрзац, часиољубац, човјекољубац, човјекомрзац, чудоишбрац, доморобац, грводјелац, грворезац (обичније резбар), *јосиошримац, каменорезац, маслинођац, мирошвбрац, најмодџац, најмошримац, најлодџац, наредбодџац, народољубац, печашорезац, пољодјелац, послодџац, послошримац, родољубац, славољубац, словорезац, ситхошвбрац, ситхоклејац, ширајколмац, шрбухозббрац, ваширођац, виномрзац, власишорџац, власиољубац, зајмодџац, зајмошримац, женомрзац. . .*

Животиње означају *бродошдџац* (вртушица), *грвдјеџац, грвдморац, грвошдџац, камошдџац, зрнодјеџац, живдџерац. . .*

Ствари (пловила) означају: *ледолмац, минолџац, минонџац. . .*

1.4.5. Други се тип твори по обрасцу *шриг. + о + им. + -(а)и*.

Такве сложенице означају човјека:

црношрџац, добровџац, индџерац, инозџемац, кривдбоџац, кривдџерац, шразндџерац, сшардџерац, шучкошкџлац, средњошкџлац, високошкџлац. . .

По том типу творе се и сложени етници: *Бабиношџлац, Црндшорац, Грубиношџлац. . .*

Именице које означају животиње и биљке протумачене су као отпридјевне изведенице.

1.4.6. Трећи се тип твори по обрасцу *бр. + о + им. + -(а)и*.

Значења су таквих сложеница различита. Оне означају:

човјека: *п̄рвошкóлац, дрӯгошкóлац, п̄рећошкóлац, четв̄ршошкóлац, п̄ешошкóлац. . . , једнóбожац, једнóвјерац, п̄рећорéдац. . .*

животињу: *једнóдогац, двóдогац, п̄рдóдогац. . .*

биљку: *двóредац, четв̄ерóредац (јечам), шестóредац (кукуруз);*

ствари (возила): *двóмоп̄брац (авион), п̄роосдвинац, п̄рошóбнац (камион).*

1.4.7. Остали су типови углавном појединачни:

з+о+им.+-*(а)ц*: *исп̄двјерац;*

з+о+гл.+-*(а)ц*: *самогр̄жац;*

им.+е+гл.-*(а)ц*: *морейлóвац, очев̄дац;*

прид.+им.+-*(а)ц*: *Бд̄инголац (< Бд̄ин Дбл);*

бр.+∅+им.+-*(а)ц*: *десет̄шóбнац (камион);*

прил.+им.+-*(а)ц*: *многóбожац (-бó-);*

прил.+гл.+-*(а)ц*: *доброч̄йнац;*

не+гл.+им.+-*(а)ц*: *незнáбожац.*

1.5. Префиксално-суфиксална п̄ворба

1.5.1. За префиксално-суфиксалну творбу вриједи у начелу исто што је опћенито речено и за сложено-суфиксалну творбу: ако се постанак творенице може протумачити на два начина: изведеница од префигираног придјева и сложеница префиксално-суфиксалне творбе, предност је дана изведеници. Кад се тако проматрају овакве творенице, онда се може рећи да је ова творба слабо плодна.

1.5.2. Суфикс *-(а)ц* судјелује у префиксално-суфиксалној творби у типу *п̄реф.+им.+-*(а)ц**. Сугласници *к, і, х* испред *-(а)ц* замјенују се са *ч, ж, ш*. Нагласак је или краткоузлазни на посљедњем слогу префикса или дугоузлазни на слогу испред суфикса.

1.5.3. Тим начином изведено је двадесетак именица различита значења. Такве сложенице означају:

човјека: *бд̄збожац, бд̄звјерац, п̄дмораци, п̄рекд̄iorаци, п̄рекд̄мораци, забр̄дац. . .*

животињу: *п̄дкрилац, назимац,*

ствар: *п̄дг̄рлац (јамица под грлом),*

вјетар: *п̄овјет̄ирац, смбрац.*

2. Суфикс *-л(а)и*

2.1. Творба изведеница суфиксом *-л(а)и* приказана је у посебном раду.³ Овдје је потребно додати да је нагласак тих изведеница претежно краткоузлазни на трећем слогу од краја: *бичевалац, бјелицац, бранилац, бугицац, чиницац, чийалац, дјелицац, доказивалац, дондсицац, храницац, исцјелицац, крчицац, љђицац, мачевалац, наручицац, ндсицац, нугицац. . .*

Друге именице задржавају нагласак основе: *чекалац, клдгицац, клђњалац, кџицац, чаралац, їђицац, даријвалац. . .*

Неке се колебају између тих двију могућности: *чїсїицац, їдзицац, їлџдалац, їрђицац, кџицац, мїсмицац, мџицац* и *чїсїицац, їдзицац, їлџдалац. . .*

2.2. Суфикс *-л(а)и* судјелује и у неколико твореница сложено-суфиксалне и префиксално-суфиксалне творбе. Уз обичну сложеницу *сїаросјџицац* има и неколико других веома ријетких по употреби: *їрвосјџицац* (Вијенац 1885, Јагић), *мноїдзнацац* (Маретић-Ившић, *свезналицац*), *неймалац* (Маретић-Ившић), *нџзнацац* (Базала, *незналицац*).

3. Суфикс *-ан(а)и*

Суфикс *-ан(а)и* плодан је у творби етника као што је приказано у раду наведеном у биљешци 1. Каткада се њиме творе и неке друге изведенице. Најчешће означају присташе, слџдбенике: *доминиканцац, карїиузијанцац, ничеанцац, реїублїканцац, сїарчевїћанцац. . .* У осталим је значењима слабо плодан. Од именице је изведена *коїљанцац* (*кдїљанцац*), од придјева *бјеланцац, бљїзанцац* (*блїзанцац, блїзанцац*), од глагола *кркљанцац, їешљанцац, їрїљанцац*.

4. Суфикс *-аи*

4.1. Суфикс *-аи* долази у неколико изведеница којима основа завршава сугласничким скуповима с којима би непостојано *а* у *-(а)и* стварало морфолошке запреке у деклинацији. Будући да се у основе ријетко умеће *а* (в. т. 1.1.3.), мјесто непостојаног *а* долази постојано. Због тога се може рећи да је суфикс *-аи* у комплементарној расподјели са суфиксом *-(а)и*.

4.2. Већином су то придјевске основе. Изведенице имају различита значења. Означају:

човјека: *мрїивац, мџдрац, їдгцац,*
ствар: *јџдрац, дїиїрац, їрџснац, їїџснац, вџдрац,*
апстрактно: *свјџицац, вџдрац.*

Од глаголских основа изведене су именице *ковїицац* и *їдкмац*.

³ *Однос изведеница са -їељ и -лац, Језик, XXI, стр. 90—95.*

4.3. Ако основа завршава сугласником *ӣ* или двосугласничким скупом у којем је други сугласник *ӣ*, тада на такве основе нормално долази суфикс -(а)ц јер се с губљењем непостојаног *а* губи и сугласник *ӣ* или се изговара удвојено *ӣ⁴*, нпр. *мла̄ӣӣца*, *ӣла̄ӣӣца*, *све̄ӣӣца*, *ишкр̄ӣӣца*, *једнолис̄ӣӣца*, *бездлис̄ӣӣца*, *ӣе̄ӣӣӣӣӣца*. Од придјева *чӣстӣ* суфиксом -(а)ц изведена је ријетка именица *чӣстӣца*, *чӣстӣца* 'морално чист човјек', а суфиксом -ац именица *чӣстӣца* (ген. *чӣстӣца*) 'чист простор'. У ријечи *ӣрече̄ца* 'пријек пут' *а* је постојан и непостојан јер је ген. *ӣрече̄ца* и *ӣрече̄ца*, а слично је и у *мдсӣца*, *кр̄сӣца*, *ӣрсӣца* (ген. *мдсӣца* и *мосӣца* итд.).

5. Осџали суфикси

Међу „осталим суфиксима“ приказани су суфикси који су слабо плодни или су неплодни, не узевши овдје у обзир евентуалну плодност у творби етника, а за творбени су сустав од спореднога значења. Зато се о њима дају само најосновнији подаци, углавном без поближега тумачења.

- ал(а)ц. У *ӣрече̄алац* и *Прованса̄алац*.
- ар(а)ц. Као и у етницима суфикс -ар(а)ц риједак је и у осталим творбама: *мушк̄арац*, *сјеменниш̄арац*, *свеучилиш̄арац*, *ӣе̄ӣарац*, *шуй̄арац*.
- еј(а)ц. У *бјелоџардџац*, *црвеноармејац*, *црвениардџац*, *ејикурџац*, *Европјејац*.
- ел(а)ц. У *жџишелац*.
- ен(а)ц. У неколико изведеница различита значења: *друје̄нац* (*дрџене̄нац*), *мла̄денац*, *Назарџнац* (обичније *Назарџнанин*), *ӣрвџнац* (*ӣрвџнац*), *ушџнац*.
- ер(а)ц. Суфикс -ер(а)ц долази на брџнџ основе у изведеница с различитим значењима. Често иста изведеница има више значења, најчешће значи стих или чамац: *чејӣвџрац*, *ӣе̄ӣџрац*, *шесџџрац*, *седмеџрац*, *осмеџрац*, *десеџџрац*, *десеџџрац*, *једанаесџџрац*, *дванаесџџрац*, *чејӣрнаесџџрац*, . . .
- ев(а)ц. У *чајевац*, *фра̄њевац*.
- ич(а)ц. У *ӣламџчац* (М. Крлежа, обичније *ӣламџчац*).
- ијан(а)ц. Осим етника суфикс -ијан(а)ц долази у неколико опџих именица: *бурзијанац*, *црнобурзијанац*, *крлежијанац*, *ӣрџиоријанац*, *волиеријанац*.
- иков(а)ц. У *лџишниковац*.

⁴ Усп. Д. Брозовић, *О неким начелним ӣӣӣа̄њима ӣравоишисне и орџоџејске норме*, Језик, XX, стр. 12—19 и *Денӣали ӣсџред африкаџӣ*: *ӣубе се или се изговарају*, исто, стр. 129—142.

- ил(а)ц. У *агрѝсилац*.
- ин(а)ц. Суфиксом -ин(а)ц изведено је више етника. Осим тога има и неколико опћих именица: *бenedикѝйнац*, *ѝарибалдѝйнац*, *нѝшинац*; *јѝжинац*; *александрѝйнац* (стих).
- ков(а)ц. У *ѝѝлинковац* (*ѝѝелѝнковац*).
- ој(а)ц. У *двојац* (чамац с два веслача).
- ор(а)ц. У *конвикѝѝорац*.
- ов(а)ц. Осим етника суфикс -ов(а)ц долази у неколико других изведеница различита значења: *фрднѝовац*, *шдѝѝровац* (који говори шатром), *минхеновац* (сликар минхенске групе), *зѝѝовац* (онај који је за), *кѝѝовац* (биљка), *видѝѝковац*.
- ун(а)ц. У *бјеѝунац*, *чисѝѝунац*, *младунац*, *врхунац*.
- уш(а)ц. У *мекушац*, *ракушац*.
- вин(а)ц. У *Анжувѝйнац*.

Сѝѝејан Бабић

О ПРЕФИКСОИДИМА У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

I

У литератури о позајмљивању често се наилази на тврдњу да је морфологија веома слабо подложна страним утицајима. Цитира се, на пример, мишљење А. Дозаа (Dauzat) по коме је морфологија „тврђава језика“ која се „последња предаје“. Конкретнија истраживања, међутим, као што је рад Душанке Игњатовић¹, показују да ту тврдњу треба примити с резервом. Истина је да се обично не догађа да туђице донесу неку нову, до тада непознату деклинацију или конјугацију. Али и ако донесу завршетак неуобичајен за дату врсту речи (*инијереју*), нов однос између завршетка и флексионих наставака (*биро* : *бироа*, уп. *село* : *села*), разне случајеве дефектности и непроменљивости (*фер*, *леги*) итд. — онда и такве доприносе морамо сматрати изменама у морфологији језика-примаоца.

Оно што је сигурно, то је да страни утицаји снажно делују на т в о р б у р е ч и. Такво дејство је најочигледније при позајмљивању страних префикса и суфикса, односно при стварању домаћих изведеница из страних основа, што доводи до хибридних облика као *йреваранйй*, *реизбор-носйй*, *самокријйшка*. Али мешање страних и домаћих корена вероватно и није толико значајно колико појава нових структурних типова, изазвана присуством позајмљених сложеница (биле оне хибридне или позајмљене у целини). У овом раду желели бисмо да испитамо новине које су се у нашој творби речи појавиле током последњих деценија захваљујући једном од таквих утицаја: приливу сложеница с тзв. префиксоидима.

Термин и појам префиксоида дугујемо истакнутом италијанском лингвисти Бруну Миљоринију², који их је испитивао на материјалу

¹ Д. Игњатовић, *Новине у морфологији унесене најновијим именицама сйраној иорекла*, Наш језик XIII (1963), 208—224. Види и М. Пешкан, *Наш књижевни језик на сйно јодина йослије Вука*, Београд 1970, стр. 197—199.

² В. Migliorini, *I prefissoidi*, у књизи истог аутора *Saggi sulla lingua del Novecento*. Фиренца 1941. (и више каснијих издања). За поједине речи види В. Migliorini, *Parole nuove*, додаток речнику А. Panziniја *Dizionario moderno*, X издање, Милано 1963.

савременог италијанског, али у тесној вези с другим европским језицима, свестан да је реч о међународној појави. Најкраће дефинисани, префиксоиди су творбени елементи који као први члан улазе у састав модерних сложеница научног и техничког карактера. Углавном су грчког и латинског порекла, двосложни (ређе тросложни), а настају тако што се од неке класичне речи (нпр. гр. *psuché*) образују сложенице у којима је завршетак замењен спојним вокалом *о* (ретко *и*), нпр. *психологија*, па се затим тако добијен први део употребљава за стварање нових сложеница (*психодрама*, *психотесис*, *психосоцијалан* итд.). Због ове особине да образују низове речи названи су префиксоиди („слични префиксима“); али док префикси имају уопштено, више „релационо“ него „лексичко“ значење, префиксоиди задржавају значење целих речи (у датом примеру „душа“)³. При том, што је битно, термин префиксоиди употребљавамо подједнако за самосталне и несамосталне морфеме: сви се они јављају у сложеницама (именичким, придевским, ређе глаголским и прилошким), али неки од њих постоје и као самосталне именице (*аудио*, *кино*, *радио*), други само као делови сложеница (*психо-*, *био-*, *електро-*).

Кад спојеве с префиксоидима називамо „сложеницама“, тиме не желимо да прејудуцирамо питање степена повезаности њихових елемената. Можда би тачнији био термин „полусложеница“; али пошто разлика између та два термина ионако није до сада дефинисана, нити изгледа да их је могуће оштро разграничити, задржаћемо краћи (и општији) термин.

II

Приступамо наведеној појави с морфолошког становишта, а не са лексичког (није нам циљ да пружимо комплетне спискове речи с префиксоидима, чији број из дана у дан расте) нити са правописног. Ипак,

³ Префиксе од префиксоида јасно разликује П. Рогоћ у своја два рада: *Функција иредметка у стварању нових ријечи и значења*, Језик IX (1961—62), 106—111, и *Принос мртвих класичних језика творби композиција у савременим живим језицима*, Језик IX (1961—62), 129—132. Он у једном списку наводи *анин-*, *дија-*, *ендо-*, *хийер-*, *суб-* итд., а у другом, сасвим одвојеном, *аеро-*, *библио-*, *хромо-*, *дактило-*, *хелио-* итд. При том за ове друге не употребљава никакав посебан термин, него их назива само „елементима композиита“, примећујући да по завршетку на *-о* „одговарају потпуно нашим сложеницама типа *гавобоља*, *коловођа*, *црнокос*, *младозења*“.

М. Миновић, у чланку *О основима савремених српскохрватских норми у вези с писањем сложеница*, Радови Института за језик и књижевност у Сарајеву III (1976), 221—234, назива „префиксоидима“ облике *улира*, *сујер* и *исеудо*. Ни таква употреба термина није неоправдана: слично неки пут поступа и сам Миљорини, имајући у виду да је између „структурног“ значења својственог афиксима и „лексичког“ значења какво очекујемо од префиксоида граница врло неодређена. Ипак, уколико се држимо строже дефиниције дате у овом раду, онда бар *улира* и *сујер* не би били префиксоиди, него префикси.

правописни аспекти су овде тесно повезани с морфолошким, а могу нам послужити и као помоћно средство. Наиме, кад се неки писац, а поготову лингвиста, определи за писање сложенице састављено односно с цртицом⁴, он тиме, јасније него ма каквим теоријским излагањем, показује како осећа и анализира однос делова у њој. Стога ће нам као полазна тачка у испитивању добро послужити Правописни речник из 1960. Година његовог настанка, за једну појаву која се овако нагло развија, већ представља „старији“ период, који се може корисно упоредити с данашњим. Будући да Правописни речник (у даљем тексту ПР) доноси мноштво израза (као *електроскоп*, *фото-монитор*, *телевизор* итд.) који не садрже никакве друге правописне проблеме, закључујемо да су аутори тежили да унесу с в е овакве сложенице, управо зато да би одредили које треба писати с цртицом а које састављено. Ако понеке уобичајене речи недостају (нпр. *ауто-сервис* или *фото-хелија*), то је свакако последица опште слабости наше дотадашње лексикографије на пољу модерних и техничких израза.

Погледајмо најпре одредницу *ауто*-. За њу је објашњено да се пише састављено „кад значи само“ а с цртицом „кад је скраћено од *аутомобил*“, сем у случајевима као *аутодром* „кад је само један акценат, и то пренесен на први део сложенице“. На овај последњи изузетак још ћемо се вратити, али нас пре свега занима на основу чега су се аутори речника определили за цртицу у случају кад *ауто*- значи „аутомобил“: да ли зато што *ауто* у том значењу може бити самостална именица, или зато што је скраћеница?

Да бисмо потражили одговор на то питање, погледајмо друге сличне случајеве. Аналогна диференцијација спроведена је за речи на *радио*-, додуше без објашњења, али се критеријум лако може наслутити на основу датих примера: састављено се пише кад се односи на „зрачење“ (нпр. *радиоскопија*), а с цртицом у значењу именице *радио*. Ту именицу данас не осећамо као скраћену, али се бар по пореклу може сматрати таквом, будући да је настала (као што објашњавају страни етимолошки речници) скраћивањем сложеница *радиофонија*, *радио-телефонија* или *радио-телеграфија*. Запазимо при том да ПР само прву од ове три сложене даје састављено, а друге две с цртицом.

Имао даље *кино*-, увек с цртицом у пет примера који су дати (*кино-оператер*, *кино-предсјава*, *кино-пројектор*, *кино-реклама*, *кино-улазница*), и *динамо*-, само у примерима *динамо-машина* и *динамо-строј*⁵. Имамо,

⁴ Одвојено писање не долази у обзир према досадашњој правописној пракси, али се и оно среће у разним незваничним натписима: тако се на београдским улицама и у трговинама може прочитати „Ауто гуме“, „Продаја авио карата“ и слично.

⁵ Облик *динамо*- настао је скраћењем француског грeзизма *dynamo-électrique*: види А. Dauzat, J. Dubois, H. Mitterand, *Nouveau dictionnaire étymologique*, Париз 1964. Правописни речник није узео у обзир речи као динамометар, киношека или кинолошки (— који се тиче паса или науке о псима): да јесте, без сумње би и за њих прописао састављено писање, аналогно случајевима као *аутономан* или *радиоскопија*.

најзад, и *фоџо*-, са сличним објашњењем као за *ауџо*-: састављено „кад значи светлост“, нпр. *фоџоџераџија*, а с цртицом „кад је скраћеница од речи фотографија или од њезиних изведеница“, нпр. *фоџо-амаџер*. Ту се сад морамо упитати: постоји ли у српскохрватском *фоџо* као посебна реч? Речник Матица, истина, има такву одредницу (с ознаком „разговорни језик“), али једини пример који је дат садржи множину *фоџоси*, па је вероватније да и једнина гласи *фоџос*, као што често читамо у новинама и као што напомиње и Клаић⁶. У сваком случају, припадност тога *фоџо*(с) књижевном језику врло је сумњива, а исто би се могло рећи и за називе радњи у стилу „Фото Ракић“. Све нас то наводи на сумњу да ауторима ПР мерило за писање цртице није била самосталност дотичног морфема, него његов настанак путем скраћивања.

Тај се закључак поткрепљује кад видимо да је цртица прописана у сложеницама *авио-материјал*, *авио-механичар*, *авио-сџирага*, затим *био-библиографија* („биографија и библиографија“: уп. *биоџеографија* без цртице), *био-сџаница* („биолошка станица“), *Аусџиро-Ујарска*, *аусџиро-ујарски*, *индо-кинески*, *Анџило-Американци* и *анџило-амерички*. За последње четири прописана је диференцијација, тј. с цртицом ако се мисли на два посебна народа, али без цртице у значењу „који припада Аустро-Угарској“, „који припада Индокини“, односно „Американци енглеског порекла“.

Оваква употреба цртице свакако представља недоследност, изазвану одсуством јасне и свеобухватне представе о префиксоидима. Наиме, у члановима Правописа који се баве употребом цртице (87 d, h—k, 88 f, 89 a, d, 92 e-g, 97, 98 f, 134) нема ниједног примера, изузев већ споменутог *Аусџиро-Ујарска* и *анџило-амерички*, да се она употребљавала између несамосталних морфема: увек се цртицом спајају речи које могу стајати и саме за себе, као у *сџомен-џлоча*, *џеџ-џеџ*, *рекла-казала* итд. Исти је случај и са четрдесетак примера које наводи Љ. Јонке у свом чланку „Критериј за писање полусложеница“⁷. Да није тако, не бисмо ли, по истом начелу као и *авио-материјал*, морали писати и *моџо-џикл*, *џиз-кулџура*, *Ком-инџерна* и слично?

Необичност ових последњих грађија свакако потиче отуда што смо навикли да несамосталне морфеме не одвајамо никако, ни цртицом ни белином. Тог начела се држи и сам ПР када прописује, на пример, *раџио-џехника* с цртицом, али састављено *елеџџроџехника*. Погледајмо, тим поводом, и малочас поменуте изузетке: ПР даје састављено *ауџоџром* и *ауџоџбус* (на супрот осталим сложеницама са *ауџо*- у значењу „аутомобил“), састављено *раџиоџонија* (иако су *раџио-џелеџонија* и *раџио-џелеџаџија* с цртицом), чему можемо додати и придев *фоџоџеничан*, писан састављено иако је значењем, бар у данашњем језику, везан за фотографију а не за светлост. Такве изузетке не можемо тумачити на основу акцента, који (поред тога што је увек непоуздано и променљиво

⁶ Б. Клаић, *Велики рјечник сџираних ријечи, израза и крајџица*, Загреб 1966.

⁷ У књизи *Књџи жевни језик у џеорији и иџакси*, Загреб 1964, стр. 106—107.

мерило) није свуда исти, јер пада на први део у *ауџоџром* и *ауџобус*, али на други у *радиофонија* и *фојџојеничан*. Посреди је очито нешто друго: пишемо овакве речи без цртице зато што њихов други део, *-џром*, *-џбус*, *-фонија* (за разлику од *џелефонија* и *џелеџрафија*), *-јеничан*, не постоји као засебна реч него само као елеменат сложенице (Миљорини би рекао „суфиксоид“).

Уколико би се овај пређутно примењени критеријум усвојио и експлицитно, у Правописни речник би требало унети извесне измене. Сложенице са *ауџо-* и *радио-* писале би се као и досад⁸, али с нешто друкчијим образложењем: пише се с цртицом ако су оба дела самостални морфеми (*ауџо-сервис*, *радио-драма*), а састављено ако је бар један несамосталан. Овај други услов обухватио би онда како случајеве *ауџобус*, *радиофонија* (где је други део несамосталан) тако и тип *ауџоџбиоџрафија*, *радиоакџиван* (где је несамосталан први део, будући да не представља именице *ауџо*, *радио*, него префиксоиде *ауџо-* „само-“ и *радио-* „који зрачи“). Напротив, на *фојџо-* (уколико се сложимо да у српскохрватском не постоји именица тог облика) све бисмо писали састављено, а исто тако *џиосџаница*, *џвиомеханичар*, *Ауџџроуџарска*, *џнџлоамерички* и сл. Не треба мислити да би се таквим поступком нешто изгубило на дистинктивности, јер код речи на *фојџо-* разликовање значења „светлосни“ од значења „фотографски“ ионако се заснива на познавању лексема, а не на графичи. Што се тиче етничких сложеница, оне су практично једнозначне, јер се под *џнџлоамериканцима* готово увек подразумевају „Енглези и Американци“ (а не „Американци енглеског порекла“), док се *ауџџро(-)уџарски* и *џнџо(-)џинески*, напротив, увек односе на *Ауџџро-Уџарску* односно *џнџокину* (ако би се мислило на однос двају народа, употребили би се пуни облици *ауџџријско-уџарски*, *ауџџријско-џађарски* односно *џнџијско-џинески*).

III

Поред овога које је описано, може се замислити и друго, радикалније решење: да све префиксоиде третирамо једнако, без обзира на значење и (не)самосталну употребу, па да све пишемо без цртице, дакле и *ауџоуџи*, *радиоџаница*, *џиноуџерајџер*, *џинамомашина*. Такво решење одговарало би стању у већини западноевропских језика. За њега се залажу и Е. Барић и Д. Малић⁹, које (не употребљавајући термин „пре-

⁸ Трбало би, међутим, расправити да ли је оправдана цртица коју даје ПР за сложеницу *ауџо-џџраџа*, будући да реч *џџраџа* вероватно не постоји у српскохрватском. Једини пример наведен у Речнику Матица узет је из једног путописа, где се очито односи на Италију. (Напоменимо узгред да је у Речнику Матица одредница *ауџо-механичар* омашком дата састављено, без цртице, што је изазвало коментар С. Ковачевића у „Језику“, XVI (1968—69), стр. 63).

⁹ Еугенија Барић и мр Драгица Малић, *О џроблемима џоуџсложеница*, Радови Иџститута за језик и књижевност у Сарајеву, III (1976), 245—258.

фиксоид“ и не дајући неку посебну дефиницију ове врсте (полу)сложеница) пишу: „Фонемске низове *ауџо-*, *фоџо-*, *кино-*, *радио-* не треба проматрати као лексеме, него као морфеме који изричу везу другог дијела свезе са својим лексичким значењем, као што то изричу нпр. и морфеме *хидро-* у *хидроелектрирана*, *исихо-* у *исихоанализа*, *аеро-* у *аеродинамика*. . . Све такве морфемске јединице (са завршетком *о*) лако се спајају с именицом у сложенице. . . Из тога произлази да све такве свезе треба писати. . . састављено као потпуне сложенице“ (стр. 250—251). Две ауторке истичу да се раздвајање помоћу цртице не може правдати ни двојним акцентом (јер такав акценат имамо и у многим речима које се пишу заједно, нпр. *најједносидвниј*, *кднџираагмирџл*, *исеудокласични*) нити двојним значењем (јер такво значење имамо нпр. и у елементу *хиџо-*, који може долазити од гр. *хурџ* „испод“, као у *хиџоценијар*, или од гр. *ћипрос* „коњ“, као у *хиџогром*).

Овакав став заиста би се могао бранити с теоријског гледишта (које се не мора увек поклапати са оним практичним, правописним). Сложенице као *ауџо-џуџ* нису обични спојеви двеју именица, типа *дуванкеса*; у њима на првом месту немамо именицу *ауџо* (у противном бисмо очекивали да се може рећи и **ауџомобил-џуџ*, **кола-џуџ* и сл.) него префиксоид *ауџо-* „аутомобилски“, различит семантички, али не и структурно, од префиксоида *ауџо-* „само-“, као у *ауџобнографџа*. Штавише, ако их посматрамо дијахронијски, онда су та два „*ауџо-*“ и по значењу повезана, јер и аутомобилско значење долази у крајњој линији од значења „само-“ (*auto-mobilis*, самокретан), као што и *радио* долази од појма „зрачење“ а *фоџо* (*графџа*) од појма „светлост“. У случајевима као *кино-џредџава* : *киноџека* чак је и значење префиксоида исто, а једина је разлика у другом делу. Отуда би се увођење јединствене графџе (*киноџредџава* као и *киноџека*) могло схватити као добродошло поједностављење.

Јавио би се, међутим, други проблем, о коме можда Барићева и Малићева нису повеле довољно рачуна. Како разликовати префиксоиде од других туђица, нпр. *соло*, *бланко*, *неџо*, *бруџо*, *џала*, *хиџи*, које такође улазе у безбројне (полу)сложенице (*соло-џевање*, *соло-џачка*, *соло-концерџи*, *бланко-чек*, *бланко-џоџиџис*, *бланко-меница*, *неџо-џеџина*, *неџо-џриход*, *неџо-износ*, итд.) али које сигурно не бисмо писали састављено? С теоријско-лингвистичког гледишта разликовање није тешко, јер овакве речи, насупрот префиксоидима, нису настале скраћивањем учених сложеница грчког типа. Али такво етимолошко расуђивање не би могло да послужи као основ за правописна правила, која траже опипљивије синхронијске критеријуме. То значи да би се у пракси ипак јавиле дилеме, јер би од укупног броја сложеница с туђим првим елементом неке (префиксоидне) требало писати састављено, а друге с цртицом.

Занимљиво је, с тим у вези, погледати и облик *џакси*. По постанку (фр. *taxi* настало као скраћеница грецизма *taximètre*) то би био префиксоид као и сваки други; али будући да изузев *џаксимеџар* нема

других учених сложеница с таквим првим делом, нити именица *шакси* има дужи облик (као што *аушо* има *аушомобил*), за савремено језичко осећање то је права именица. Отуда спојеве као *шакси-стианица*, *шакси-шофер*, *шакси-превоз* морамо уврстити међу (полу)сложенице типа *соло-певање*, а не међу префиксоиде.

V

Нећемо се даље задржавати на правописним дилемама, које нам у овом раду, како је већ напоменуто, нису од примарне важности. Погледајмо уместо тога до каквих је резултата тежња ка употреби префиксоида (свакако није претерано рећи ни „мода употребе префиксоида“) довела последњих година у српскохрватском вокабулару. Графија тих неологизама, у штампи и у другим текстовима, веома је неуједначена (утолико пре што већина њих још не постоји у ПР), али ми ћемо се држати (изузев у цитатима) малочас изнетог принципа: с цртицом ако су оба дела самостални морфема, у противном састављено.

„Нови“ префиксоиди обично су корени који су и раније били присутни у мањем броју учених сложеница и њихових изведеница, али који сада постају продуктивни, почињу да ступају у спојеве с разним домаћим и страним основама, а понеки од њих употребљавају се и самостално. Готово увек такве промене се зачињу у енглеском и француском, из њих се шире по другим европским језицима, да би посредством штампе и телевизије допрле и до нас.

Типичан је случај облика *мошо-*. Док ПР још бележи само *мошоцикл* и изведенице (услед чега се питање цртице и не поставља), дотле у Речнику Матица већ налазимо овакву одредницу: „*мошо-* као први део сложеница значи да је нешто у вези са мотором. . . или моторним возилима: *мошоцикл*, *мошоџицикл*, *мошоџрка*, *мошодруштво*, *мошоџарк* и сл.“ Овим примерима могли би се додати и они које наводи Клаић — *мошодром*, *мошокује*, *мошонауџика*, *мошоскаф*, *мошокуџер*, *мошовелодром* — а затим *мошокрос*, *мошоџриколица* и други неологизми. У вези с овим префиксоидом јавља се и питање двоструког префиксоида *аушо-мошо-*, пре свега у званичном називу *Аушо (-)мошо (-)савез*. Употреба цртице овде повлачи за собом готово нерешиве проблеме: по аналогiji са *био-библиографија* (у ПР) требало би писати само једну, по аналогiji са *биогеографија* (ПР) или *стиенодактилограф* (кога нема у ПР, али тако пишу Клаић и Речник Матица) ниједну, Барићева и Малићева се залажу за одвојено писање, и тако даље. Овде нам је битно да уочимо да у оваквим сложеницама с двоструким префиксоидом имамо структуру непознату у домаћим сложеницама: три елемента, од којих два међусобно равноправна квалификују трећи.

Као *мошо-*, са аналогним дефиницијама, посебне одреднице добило је у Речнику Матица (даље: РМ) и више других префиксоида. Такав је

џурбо- („значи да се оно што означава други део покреће помоћу турбина“), за који су у РМ дати примери *џурбоенерашор*, *џурболокомашива*, *џурбореакшор*, Клаић бележи и *џурбокомшресор*, а требало би свакако додати и придев *џурбомлазни* са изведеницом *џурбомлазњак*. *Термо-*, раније познат само у оквиру чистих грецизама као *шермомешар*, *шермофор*, *шермосшай*, сада се спаја с латинским и модерним основама у сложеницама као *шермонуклеаран*, *шермоизолациони*, *шермоелектричан*, *шермоелектрана*, *шермоцентрала*. Слично је и са префиксоидом *шеле-*, који се из грчких сложеница *шелефон*, *шелеграф*, *шелескош* итд. пренео у хибридне као *шелеобјектив*, *шеледиришван*, *шелекоманда*, *шелекомандни*, *шелекомандован*, *шелекомуникашје*, *шелекомуникациони*, *шелешринштер* итд. За њега РМ каже „означава да је нешто удаљено, да се врши у даљини, преноси у даљину и сл.“, а сличну дефиницију даје и Клаић. Могло би се поставити питање нема ли тај префиксоид и друго, специфичније значење, „телевизишкш“, што би значило да је код њега дошло до сличне семантичке диференцишјације као код *радио-* или *аушо-*. РМ наводи само један такав израз, *шелешледалац*, док их Клаић даје више — *шеледрама*, *шелешош*, *шележурнал*, *шелекино*, *шелекращја* („владавина помоћу телевизије“); *шелекамера*, у РМ дефинисана као камера „за даљинска снимања“, код Клаића значи телевизишјску камеру. Ипак, све ове речи су у прилично ограниченој употреби: у овом случају, префиксоид као средство за постизање језичке економије није био неопходан, јер је ту улогу са успехом преузела интернационална словна скраћеница ТВ, која се употребљава као именица, али још чешће као атрибут (*ТВ-шледалац*, *ТВ-камера*, *ТВ-шрошрам* итд.).

Још новији префиксоиди, које ни РМ није стигао да забележи као такве, јесу *социо-*, *диско-*, *шорно-*. За онај први РМ даје само *социолош* и изведенице, док *Лексикон ЈЛЗ*¹⁰ додаје још једну грчку сложеницу, *социомешшрија*. Клаић, међутим, бележи и *социо-драма* (с цртицом), последњих година редовно се говори о *социолинівисшшници*, а у штампи се срећу сложени придеви *социокулшурни*, *социошсихолошкш*, *социоешкономшкш* и сл.

Диско- се свакако најпре јавило у речи *дискошшека* (РМ), потом у *дискофил* (Клаић), а последњих година јако се шире придев *дискошграфшкш* („који се тиче издавања плоча“) и именица *дискошграфшја* (с два значења: „издавање плоча“ и „библиографшја плоча“, тј. подаци о свим плочама које је снимео извесни музичар или музичкш састав). Ту смо још у оквиру грчких корена, али омладинске моде донеле су и низ хибридних сложеница, пре свега *диско-клуб* (забележен и у *Лексикону*), па *диско-сашшав*, *диско-звук* и сл., а и самостално *диско* као назив за један стил у забавној музици. Само у једној рубрици под насловом „Нове плоче“¹¹, на нуном ступцу текста, нашли смо три таква израза: „диско-куће“, „диско-произвођачи“, „диско-продукшја“.

¹⁰ *Лексикон Јушославенскош лексикошграфскош завода*, Загреб 1974.

¹¹ „Илуштрована Политика“ од 16. V 1978. године.

И придев *иорнографски*, чим је последњих година почео чешће да се употребљава у вези с дискусијама о ласцивним књигама и филмовима, скраћен је (као и обично, најпре у западним језицима, а потом и код нас) у префиксоид *иорно-*. Тако наилазимо на *иорнофилм*, *иорночасопис*, *иорнолићерајуру* и много шта друго.

Малочас поменути облици *сџенодакџилограф*, *-ија*, *-киња*, *-ски* указују нам на још један од могућих узрока настајања префиксоида. Очигледно се ту скраћивањем желело избећи понављање суфикса до кога би дошло у спојевима *сџенограф-дакџилограф*, *сџенографски-дакџилографски* и сл. На исти начин добили смо и *био-библиографија*, као и изразе *џехнобирокраџи(а)* (= технократа-бирократа), *-ски*, *-изам*, честе у политичким расправама последњих година. Префиксоид *џехно-*, одраније присутан у грецизмима *џехнокраџи(а)*, *-ски*, *-ија* и *џехнолоџи*, *-иџи*, *-ија*, јавља се и у многобројним називима предузећа као *Техноинвестџи*, *Техномешал*, *Техноџромешџи*, за које доста примера даје М. Минових у поменутом раду (стр. 223); најзад, имамо га и у греко-англицизму *џехноменаџер*¹².

Кад је реч о називима предузећа, мада они не спадају у лексички фонд у ужем смислу, треба напоменути да у њима налазимо обиље префиксоида: *Аџро-* (*Аџроексџорџи*, *Аџрокомери*, *Аџроинџусџирија*, чак и *Аџрокока* као назив живинарског комбината), *Енерџо-* (*Енерџоџроџекџи*, *Енерџомешал*, *Енерџоинвестџи*), *Ценџиро-*, *Хемо-*, *Ауџио-*, *Елекџиро-* итд.

VI

Напоредо са именима на *Техно-*, Минових наводи и називе с првим делом *мешало-* или *мешал-*: *Мешалоџехна*, *Мешалексџорџи*, *Мешал-Имџекс*; можемо томе додати и неке заједничке именице и придеве, као *мешалоџласџиџика*, *мешалоџсџируџар(ски)*, *мешалоџпераџивач(џи)* итд. Поставља се, међутим, питање: да ли и то *мешал(о)-* можемо сматрати префиксоидом? У стручном речнику, истина, имамо сложене гречког типа као *мешалоџграфија*, *мешалоџкоџиџија* и сл., али није вероватно да су новији изрази настали издвајањем њиховог првог дела; пре ће бити да је напросто узета именица *мешал* и додат јој спојни вокал *о*.

То нас наводи да мало проширимо дефиницију префиксоида.

Досада смо наводили само примере који задовољавају све карактеристике префиксоида описане у I одељку овог рада. Али кад је у питању

¹² Та реч се учинила толико позната и потребна једној групи загребачких социолога да су о њој поставили питање у оквиру једне анкете „о политичкој култури радничке класе“, почетком 1978, и са изненађењем констатовали: „Чак 54 одсто испитаних радника не зна ко су техноменаџери, а 26 одсто их идентификује са руководиоцима и стручњацима уопште“. (Цитирано према „НИН“-у од 14. V 1978, стр. 14).

једна овако раширена и витална језичка појава, неизбежно је да она у пракси пробије круте границе које јој — у оправданој тежњи ка што ригорознијем и што једноставнијем опису — намеће теоријски лингвиста. Тако, једно од својстава модерних интернационалних сложеница јесте да се често састоје од елемената скројених без обзира према етимолошким границама грчких и латинских речи од којих потичу. Такви су примери именица *контрацејџија* (од енгл. *contraception*), која би заправо морала да гласи „контраконцепција“, или речи са суфиксом *-ишон* (*иозишон*, *синхроишон*, *беџаишон*, *диџишон* итд.), који је добијен сасвим произвољним цепањем грецизма *елекџишон*. Имајући ту чињеницу у виду, признаћемо статус префиксоида и новим и веома раширеним облицима *мини-* и *макси-*, мада нису настали из почетних делова сложеница, него насилним скраћивањем латинског *minus* (уз угледање на *минијаишуран*) односно *maximus*. Речник Матица још не бележи те облике, док Клаић даје неколико мало познатих техницизама као *минифон*, *миниској*, *минисуб*, *минифундија*. Али права експанзија ових двају префиксоида, као што је познато, почела је 1964—65. године, модним проналаском који је у Лондону назван *miniskirt* и одмах преведен на све језике као *минисукња*, *Minirock*, *miniјуре*, *minigonpa* итд. итд. После тога у новинарском и рекламном језику *мини-* се претворило у праву епидемију, потискујући не само старији префиксоид *микро-*, него и придеве са значењем „мали, ситан“ и диминутиве. Тако смо добили *минимоду*, *минибусе*, *минийаркове*, *минидржаве*, *минизезде* и ко зна још колико сличних кованица¹³. Убрзо је уследило и симетрично *макси-* као ознака за крупне ствари. По овако широкој продуктивности, као и по двосложној структури, *мини-* и *макси-* свакако се могу изједначити с префиксоидима.

Насилно убацивање у „двосложни калуп“, уосталом, није тако нова појава, јер се јавило, као што је Миљорини показао, још у прошлом столећу. Тако је речи *Европа* одузет један слог да би се створиле сложенице *Евроазија*, *евроазијски*. Оне су дуго остале усамљене, али се негде после 1950. *евро-* или *еуро-* издвојило у префиксоид, дајући *Евровизију* (= европску телевизију), па термине *евроцентризам* и *евроцентричан* (о научницима који занемарују историју и географију ваневропских земаља), *евродолар* (долар Европске економске заједнице) и најновији од свих, политички термин *еврокомунизам*. На настанак облика *евро-* вероватно је утицала серија етничких сложеница у којима се — слично као у примерима *сјенодакџилографски* и сл. — избегава двократна употреба истог придевског суфикса: *аусџироујарски*, *анџоамерички*, *анџо-*

¹³ Један од најсвежијих примера, с типичном недоследношћу у употреби цртице, налазимо у загребачком „Старту“ од 31. V 1978, стр. 89: „Ова мини-вијест објављује се за онај минипостотак читалаца ове рубрике који инзистирају на објављивању домаћих материјала.“

саксонски, индоевројски, индокинески, афроазијски, ишалоамерички, балтословенски и још понеки.¹⁴

Најзад, иако смо досада говорили о префиксоидима као о појави везаној за туђице, било је неизбежно да се њихов структурни образац пренесе и на неке домаће основе. Тако је у административном речнику скован хибридни израз *инокоресионгенит* (од „инострани кореспондент“). Још изразитији префиксоид је *јуио-*, од *јуиословенски*: у *јуиовинил*, *Јуиошваба* (подсмешљив назив за Југословене који бораве у Немачкој), у разним новинарским кованицама као *јуиоштуризам*, у Крлежином *јуиоврана* (види РМ) и у многобројним називима установа као *Јуиодрво*, *Јуиолинија*, *Јуиобанка*, *Јуиоконцерит* итд. Уп. и *Јадролинија*, од *Јагран*(ски).

Наш списак примера свакако би се могао проширити и речима које смо изгубили из вида, а и таквима које данас још нису префиксоиди, али ће можда у најскоријој будућности стећи изненадну популарност (као што се десило са *мини-* и *макси-*) и створити читав низ нових сложеница. Таквим „префиксоидима у заметку“ могли би се сматрати *рејро-*, засад само у *рејроматеријал* (од „репродукциони материјал“, забележено у РМ), *иарко-* у *иаркометар* (сат за мерење времена паркирања), *алко-* у *алкојесит* (Клаић: „апарат за мјерење количине алкохола у неком тијелу“), *еко-*, које већ има два значења: у научним терминима *екосистем* и *екојши* (*Лексикон ЈЛЗ*) скраћено је од „еколошки“, док у радио-телевизијском жаргону „екопрограм“ или само „еко“ означава „економско-пропагандни програм“, тј. рекламе.

Немогуће је, наравно, предвидети како ће и у којим правцима расти број ових неологизама. Али и из наведених примера јасно је да префиксоиди представљају нову обличку категорију, на средини између афикса и речи, између морфема и лексема, што значи да њима не треба да се бави ни само граматичар ни само лексикограф, него обојица. При том треба имати у виду изузетну, тако рећи неограничену продуктивност појединих префиксоида. Ако бисмо, рецимо, прелистали нашу културну и забавну штампу за последње три-четири године тражећи облике на *иорно-*, сигурно бисмо нашли и *иорнолокал*, и *иорнозвезде*, и *иорноулоје*, и *иорнопродуценти*, и *иорнопризоре*, и *иорнороман* и још стотине других комбинација. За лексикографе се из тога намеће закључак да не би имало смисла свакој од оваквих, често ефемерних, речи давати посебну одредницу, како се то радило с традиционалним сложеницама. Уместо тога треба доследно применити поступак који је, као што смо видели, већ усвојен у РМ: за посебну одредницу узети само

¹⁴ Први део ових сложеница је скраћен ако га упоредимо са обликом дотичног етничког придева у нашем и у другим модерним језицима: *аусиријски*, *индијски*, *ишалолијански*, енгл. Austrian, Indian, Italian, итд. Вероватно је, међутим, да су се првобитно многе од њих заснивале на класичном латинском, који је имао облике без суфикса *Italus*, *Indus*, *Anglus* итд. Одатле се, замењујући падежни наставак спојним вокалом, непосредно добија *ишало-*, *индо-*, *англо-*.

префиксоид и напоменути, уз неколико примера, да он образује спојеве с разним другим речима. (При том би једино, уместо „сложеница“, требало употребити неки термин који мање обавезује, као „полусложеница“, „сложени израз“, „спој“, „комбинација“ и слично). Разуме се да би и поједине (полу)сложенице с префиксоидима могле добити посебне одреднице ако су у веома широкој употреби, или ако им значење није јасно на основу самих саставних делова.

Оваква „аутономија“ префиксоида у речницима нипошто не мора значити да би се они обавезно писали с цртицом, а још мање да бисмо их смели прогласити за непроменљиве придеве и писати одвојено, како то у понеким случајевима сугеришу Барићева и Малићева. Појам *придева* често се олако изједначава с појмом атрибута, тј. речи која квалификује именицу, а губе се из вида друге три синтактичке особине придева: да се може употребити предикативно, да може постати прилог и да може бити квалификован помоћу прилога. Један прави непроменљиви придев, нпр. *фер*, има те три особине (као што показују примери *Ушаковица је била врло фер*, *Ирали су фер*), док их префиксоиди немају. Морамо се, дакле, помирити с тим да префиксоиди као такви (тј. остављајући по страни евентуалне самосталне именице истог облика, као *аудио*, *радио*) не припадају ниједној врсти речи, јер и нису „реч“, иако ће их лексикограф третирати као посебну јединицу. С друге стране, и корисници речника мораће се навикнути да сваку сложеницу с префиксоидом не схватају обавезно као „реч“, без обзира што ће се оне писати с цртицом, а многе и састављено. Чуће се вероватно жалбе, на пример, да је у речнику изостављена „реч“ *електропроводник*, на шта ће лексикограф морати да објашњава да таква одредница и није неопходна, јер у речнику постоје одреднице *електро-* и *проводник*. То значи да ће се и у нашој лексикографији јавити ситуација каква одвајкада и у много већој мери, услед саме природе дотичног језика, постоји у немачком: да је немогуће као посебну одредницу дати све оно што се у текстовима налази писано као једна реч, него читалац мора сам да анализира сложеницу и да потражи сваки њен елемент посебно. С обзиром на распрострањеност префиксоида у данашњем језику, таква анализа не би требало да представља нарочиту тешкоћу.

Иван Клајн

СЕМАНТИЧКЕ РАЗЛИКЕ И УПОТРЕБНЕ ВРЕДНОСТИ ПРИДЕВА СРПСКИ И СРБИЈАНСКИ

Писац једне монографије о туристичким одликама Србије употребио је у свом тексту придев *србијански* у оваквим синтагматским спојевима: *србијанске њесме, србијанско Подриње, србијанско-босанска међурејубличка граница, србијанске бање, источносрбијанска бањска рејија* и сл. Један читалац нам је с тим у вези поставио питање — да ли је придев *србијански* добро употребљен или је, напротив, место њега ваљало узети придев *српски* (*српске њесме, српске бање* итд.)?

Питање је, свакако, интересантно, али одговор захтева разматрање неколико релевантних елемената, везаних пре свега за семантику и творбу придева, а и за извесне хронолошке и историјске чињенице. Питање би се могло довести у везу и са другим случајевима двоваријантских ктетика (као што су нпр. *аустријски/аустријански, белгијски/белгијански, амерички/американски* и др.) и одређивати — да ли се у овим случајевима ради само о истозначним облицима без семантичке опозиције, чија дистрибуција зависи од система творбе српскохрватских ктетика (колико који од њих одговара законима творбе) или, пак, у постојању варијантских облика треба видети и друге моменте, од којих би зависила и њихова не само нормативна већ и диференцијална вредност. Иако детаљнија испитивања на ову тему нису извршена¹, мислимо да се без двоумљења може рећи да варијанта *српски/србијански* унеколико излази из оквира сличних образовања других сродних придева и да по много чему заслужује посебан третман.

¹ Схема творбе српскохрватских ктетика, посебно с нормативне тачке гледишта, није извршена; рад П. Скока, Придевске изведенице од географских назива, *Језик*, св. 2, Згб. 1954, 33—37, анализира само извесне случајеве наших старих и нових ктетика, јер полази од идеје да се „не може поставити апсолутно правило у погледу основе ктетикума, већ само за његов суфикс“, па самим тим ни у погледу система њихове творбе. Сматрамо, међутим, да се без обзира на „апсолутно правило“ могу утврдити основна начела и тенденције у систему творбе српскохрватских ктетика, пошто се, најпре, идентификује структура топонима, а посебно етника. Само о неким фонетско-правписним проблемима говори се и у чланку М. Храсте, О творби посевних придева на -скй од земљописних имена, *Језик* књ. 2, св. 2, Згб. 1953, 47—49.

У савременом се српскохрватском језику, наиме, придев ктетик гради наставком *-ски*, *-скā*, *-скб* 1) од имена места и земаља (града, државе и сл.), тј. од *шојонима* и хоронима (исп. *београдски* < *Београд* + *ски*, *аустријски* < *Аустрија*), 2) од имена становника дотичног места (града, државе и сл.), тј. од *етника* (исп. *далматински* < *Далматин(-ац)* + *ски*), или 3) од лексеме која је у вези са националном или етничком припадношћу, тј. од *етнонима* (исп. *арайски* < *Арай* + *ски*), најчешће, дакако, од основе тих речи (које понекад могу бити и једнаке међу собом). У пракси се, међутим, ктетик образује најчешће само од једне основе, обично од основе топонима², или је бар придев од те основе обичнији од других. Други — од основе етника или етнонима, уколико се могу образовати — представљају обично само латентна или мање угодана решења (исп. *американски*, *белгијански* и сл. насупрот обичнијој форми *амерички*, *белгијски* и сл.). Међутим, било да се ктетик образује од топонимске основе или има могућности да се гради и од основе етника или етнонима — његово значење остаје најчешће увек исто — истовремено се односи и на етник, и на топоним (хороним) и на етноним³.

То, у ствари, значи да се семантички потенцијал именице одне основе не пројектује једнозначно у семантички план придева, па ни значење придева не бива директно изведено од значења основе именице; било да је изведен од топонима или етника одн. етнонима, придев се подједнако односи и на регију као год и на становништво дотичне регије и на све остало што је с њима у вези. Ово је, међутим, и извештан недостатак семантике ктетика, јер, са таквим својствима, често ни терен синтагме или реченице није довољно способан за тачно идентификовање његове квалификационе садржине. Отуда, рецимо, спрегу „српски + + владар“ можемо разумети вишеструко, као 1) „владар Србин“, тј. придев детерминише именицу *национално*, 2) „владар (из) Србије“,

² Исп. П. Скок: „Ктетикум се прави непосредно додавањем суфикса на топоним. То је најчешћи случај“ (Ib. 34).

³ П. Скок вели да „ако је име земље поименичени придјев женског рода . . . као Хрватска, Грчка . . . ктетик значи двоје: 1. оно што припада земљи, и 2. оно што припада народу“ (Ib. 37). Ваља напоменути да, начелно, ктетик увек значи двоје (или — бар двоје) — однос према месту и његовом становништву. Отуда сасвим исправне, на пример, дефиниције у Речнику МС s. v. *српски* — „који се односи на Србе и на Србију“ или у РЈАЗУ (под истом одредницом) „који припада Србу или Србима (а и Србији)“, мада „припадање“ није једино значење ктетика. С друге стране није оправдано „делити“ значења с обзиром на структуру основе ктетика, а што је учињено у Речнику САНУ, у I књ. s. v. *београдски* („који припада Београду; који је својствен Београду; који је као у Београду“) насупрот облику *београђански* (унет само на основу потврде из Српскохрватско-Немачког речника С. Ристића и Ј. Кангрге) а за који се вели — „који се односи на Београђане, који је својствен Београђанима“. Исп. у том смислу и напомену М. Стевановића: придев на *-ски* изведен од имена становника „употребљава се напоредо с придевом опет на *-ски* изведеним од имена места, држава, земаља, континената — и без разлике у значењу“, као што се „понекад употребљава само један придев и кад се односи на неко место или земљу, рецимо, и на њиховог становника“ (Савремени српскохрватски језик, књ. I, Бгд. 1956, 577—578).

„владар у Србији“ и сл., дакле—као *регионално-идиоличку* одредбу именице, 3) „владар Срба“ или „владар становништва Србије“, „господар државе Србије“ и сл., дакле — без изразите националне или регионалне опозиције (може се односити на све што је у вези са Србима или Србијом).

Прво значење (национално) могуће је везати, дакако, само за оне именичке појмове који се по природи ствари и могу национално обележити (*људи, становништво, народ* и др.); друго значење (регионално-политичко, административно и сл.) такође се може приписати само оним именичким појмовима који по природи ствари могу бити територијално одређени (*град, брдо, река* и др.), док без јасних одлика овога типа (национално-регионалног значења) остају сви они појмови који и не могу имати националних или територијалних одлика (исп. нпр. „*српски њасуљ*“, „*српске новине*“ и др.); придев у овом случају указује само на индиректну везу датих појмова са другима, онима који имају дато национално или регионално обележје („*српски сир*“ није, дакако, сир српске националности, али ни само „у Србији“, „из Србије“ и сл. већ „који је својствен за Србе, који праве Срби“ или „који се прави, производи у Србији, на начин како то чине у Србији“ и сл.

У склопу ових општих напомена о форми и значењима придева ктетика, морамо посматрати и питање у вези са односом облика и значења придева *српски*: *србијански*. Да ли су то форме идентичне са варијантама типа *амерички/американски, аустријски/аустријански* и сл. или, пак имају каквих својих посебности, и по форми и по значењу?

Што се самих облика придева тиче, ствари се и творбено и историјски унеколико разликују од других сличних варијаната. Иако споменици форму *српски* засведочавају пре именице *Србин* или *Србија*⁴, јасно је да је гледано чисто морфолошки, без обзирања на хронолошке моменте, облик *српски* — ктетик према егнику *Србин* или евентуално облику *Срб*⁵

⁴ РЈАЗУ наводи да најстарије потврде облика *српски* датирају још из XII в., а облик „*Срб* (у значењу народ) истом у поч. XIX в., а у лику 'Србин' већ од XIII в.“, док је им. *Србија*, како наводи П. Скок, с ненаглашеним латинским суфиксом -*ја* „креација из доба српског устанка“ (исп. његов Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика, књ. III, Згб., 1973, с. в. *Србин*).

Треба овде истаћи да име *Србија* ипак има знатно старију традицију, иако је, због страног суфикса, теже продирало у наш језик. Већ од Константина Порфирогенита (X век) налазимо географско име које се транскрибује као „Србија“, а и у хрватској редакцији Хронике попа Дукљанина, сачуваној у препису из XVI века, налазимо исто име („Сурбија“). У нашој историографској литератури уобичајен је термин *Србија* за средњовековну српску државу (у изворима она се назива „Србљи“, „српска земља“ и сл.).

⁵ Форму *Срб* — данас, углавном, преживелу у књижевнојезичкој релацији — равноправно или чак с предношћу у односу на форму *Србин* третира и РЈАЗУ, а тако поступа и Вук у своме Рјечнику. О постанку и развоју српског имена и његових граматичких облика и изведеница постоји посебна и велика литература (исп. о томе и у РЈАЗУ и у Етимолошком речнику П. Скока, а посебно Будимир Милац, Приказ списа о старијим поменима српског имена, Гласник САНУ, књ. XI, св. I, Бгд. 1959, стр. 21. и даље).

(исто као *тајтарски* : *Таштар(ин)*, *јерменски* : *Јермен(ин)*, *арайски* : *Арай(ин)* итд.), а и према топониму *Србија*) од основе која се добија када се од топонима одбије наставак *-ија*, као *албански* : *Албан(-ија)* + *ски* и др.), мада у неким ређим случајевима имамо могућности да ктетик изводимо преко основе етника, која, опет, настаје инкорпорацијом топонима и наставак за етник (исп. *индонежански* : *Индонез(-ија)* + *јан(ин)* + *ски*). Будући, међутим, да је топоним *Србија* новијег датума, уведен у нормалну употребу тек од XIX века, после ослобођења од Турака и формирања српске државе, јасно је да стварне везе између *српски* и *Србија* настају као резултат политичких кретања, а не граматичког система.

С друге стране, грађа језика придев *србијански* бележи тек у новије време, тачније од XIX века, и то у вези са формирањем државе и имена *Србија* после Карађорђевог устанка. Образовање форме *србијански* није, међутим, типично за систем српскохрватских ктетика, јер је, уместо од основе топонима, облик добијен од основе етника (*Србијанац*) (исп. *србиј+ан(ац)* + *ски*; док би ктетик од топонима *Србија* могао гласити *србијски*⁶ попут случајева: *белијски* : *Белија*, *иерсијски* : *Персија*, *ирузијски* : *Грузија* итд.), и што би било ближе законима творбе српскохрватских ктетика изведених од именица са наставком *-ија*⁷ (-ia).

Као што се види, већ и сама форма ових придева унеколико показује извесне специфичности што их издваја у готово посебан случај у систему творбе ктетика овога типа. Сложенији је, унеколико, проблем са њиховим значењем. С обзиром на речено, ваљало би очекивати да су и *српски* и *србијански* једнаке семантичке вредности (као што смо то казали и за случајеве типа *аусиријски* — *аусиријански* и сл.).

Подаци које о томе пружају наши речници, међутим, као да не потврђују сасвим очекивања. Одмах пада у очи да је форма *србијански*, *-скā*, *-скō* веома оскудно презентирана, како по грађи тако и по развијености значења, па се, углавном, своди на једноставну дефиницију, за разлику од форме *српски*, која је, нарочито у РЈАЗУ, обрађена с много материјала, потврда и значења. Указаћемо, међутим, само на оно што је у њима битно.

Рјечник ЈАЗУ⁸ придев *српски*, *-скā*, *-скō* у свом основном значењу дефинише овако: „који припада Србу или Србима (а и Србију)“, што значи да се овај придев везује за национално-етнички моменат, у првом

⁶ Ову форму бележи П. Скок: „Од *Србија* . . . (је) назив *Србијанац* . . . с придевом *србијански* . . . поред *српски*“. (Етимол. рј., s. v. *Србија*); ми, међутим, ни у једном речнику или другој литератури нисмо нашли потврду за форму *србијски*.

⁷ Овај закључак је ипак прелиминаран, јер систем творбе ктетика уопште, а посебно од именица са овим наставком, има својих специфичности које би тек требало приказати.

⁸ Рјечник хрватскога или српскога језика, изд. Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб.

реду, а у другом плану и за географско-политички. Слично дефинише и Речник Матице српске⁹: „који се односи на Србе и на Србију“. Вук, пак, у својем Рјечнику¹⁰ бележи само превод — „serbisch, serbicus [cf. србињски]“. Исто („serbisch“) вели и Речник Ристића-Кангрџа¹¹, као уосталом и Речник Ивековића и Броза¹² („serbisch, serbicus... што припада Србима или Србу којему год, види србињски“). Будући да се Србин дефинише као „припадник народа, који говори истим језиком као и Хрвати и који се смјестио у сјеверозападном дијелу Балканског полуотока и припада јужним Словенима“ (РЈАЗУ, s. v. *Срб*) одн. као „народ из групе јужних Словена чија већина живи у СР Србији“ (Речник Матице српске, s. v. *Срби*), дакле — искључиво национално, етнички, јасно је да и придев *српски* треба разумети, кад се не односи на територију (Србију), као одлику по националној опредељености (у оним, дакако, случајевима кад је таква опредељеност природно могућа), у једном случају, а у другом, пак, случају, као одредбу по територијалној везаности (кад се односи на Србију). Међуслучајеви би били они који се могу везати подједнако и за територију и за становништво српске националности посредно. Дилема, дакле, може бити само у томе — треба ли придев *српски* схватити национално (који се односи на Србе уопште без обзира на територију) или територијално (као ознаку којом се појам везује за локалитет Србије), или је пак такво разграничавање ирелевантно, па се може схватити шире, недиференцирано. Иако без велике потребе, навешћемо, макар само синтагматски, примере употребе овог придева, из грађе РЈАЗУ и грађе Института за српскохрватски језик у Београду, без посебног коментара, еда бисмо ово и показали: *српски цар, српски род, српска љава, српске ђољавице, српска сила, српски кнез Лазар, српска јосјода, српска мајка, српска царица, син краља српског, десјош српски, шри српске војводе, дванаест српских владика, српски Биоград, српска ђоља, српска земља, српске крајине, српски закони, Српска Црња, Српска Капела, Српске Моравице, Српска народна скупштина, српска дејуцајца, ѓрб српски, српска ђровинија, српски језик, српска књижевност, српски клобук, српска вера, српска сабља, српски рјечник, српски вез, српски обичаји, српска реч, српска азбука, српска школа, српско ђлаино, српски народни црквени сабор, српски сир, српски ајвар* итд. Морамо, узгред, већ сада поменути да је ова бинарност елемената који улазе латентно у семантички план придева језички понекад непогодна, нарочито онда када би се такво бинарно третирање детерминације желело избећи (нпр. када би било потребно истаћи да, рецимо, „српска народна скупштина“ не значи — „скупштина Срба“, (национално) већ „скупштина државе (републике) Србије“ (регионално).

⁹ Речник српскохрватског књижевног језика, изд. Матица српска, Нови Сад.

¹⁰ Вук. Стеф. Карацић, Српски рјечник, Београд, 1935, IV државно издање.

¹¹ С. Ристић и Ј. Кангрџа, Српскохрватско-немачки речник, Бгд. 1928.

¹² Ф. Ивековић и И. Броз, Рјечник хрватског језика, Загреб, 1901.

Да ли у правцу диференцирања значења може, евентуално, помоћи придев *србијански*? Већ смо поменули да ова варијанта има у односу на придев *српски* извесних посебности. Оне се, свакако, огледају и у етимологији, а и у хронологији ствари. Јасно је да форма *србијански*, морфолошки гледано, није непосредно изведена од топонима (а што је иначе уобичајено за српскохрватске ктетике) већ од етника, али не од етника *Србин*, већ од етника *Србијанац* (*србијан(-ац) + ски*), с тим што је етник *Србијанац* изведен од топонима *Србија* (*Србиј(-а) + анац*), дакле, као нови етникум поред већ постојећег — *Србин*. Овиме, у ствари, констатујемо две (не баш уобичајене) појаве — постојање два етника од истог корена (готово јединствена ситуација у српскохрватској говорној схеми, са извесном аналогијом у неким страним именима, као *Арай(ин) : Арабљанин* — али овде не говоримо о њима), и, друго, придев наслоњен на етник, уместо на топоним. Настајање и етника *Србијанац* и придева *србијански* није, међутим, случајно. И једну и другу лексему налазимо први пут забележену у речничкој литератури тек код Вука, с напоменом (уз именицу *Србијанац*, *Србијанка*) да се говори „у Војводини“. Из овога произлази двоје — да је образовање ових лексема ново (тек из XIX века) и по територији везано за говоре изван тадашње Србије, што је обоје директна последица околности да су у то време Срби били територијално подељени на Србе у ослобођеној Србији и на оне који су живели изван граница те државе, што је, за тадашње прилике, имало и своју политичку димензију, па је, како напомиње П. Скок, „у доба старе Аустро-Угарске био створен етникум *Србијанац* и ктетикум *србијански* од имена државе *Србија*, створене Карађорђевићевим устанком, јер је требало разликовати етникум *Србин* и ктетикум *српски*, који је врједио и за Србе у Монархији, од ктетикума и етникума *Србија*“¹³. С обзиром на ову етимолошку сасвим тачну констатацију¹⁴, требало би очекивати и одговарајуће специфичности у погледу значења речи *Србијанац* (*Србијанка* и сл.) и *србијански*, мотивисаних основним значењем речи *Србија*. У ствари, требало би предвидети, с обзиром на редослед ствари, овакво ланчано повезивање семантике: *србијански* < *Србијанац* < *Србија*. Какве то има стварне семантичке реперкусије, покушаћемо да утврдимо полазећи поново од података које пружају речници, али и грађа језика.

Вук у своме Рјечнику ктетик *србијански* тумачи са — „von Serbien, Serbiae“, а *Србијанац* са „Einer von Serbien, Serbianus“, док име државе *Србија* означава са „Serbien, Serbia“ (указујући и на, за нас данас необичну

¹³ П. С. Придјевске изведенице . . . (ib.), 37.

¹⁴ Уз напомену да није хронолошки сасвим прецизно изводити придев *српски* од „Србија“ (као што чини Скок), јер је први облик далеко старији од другог; Скок (ib.) наиме директно вели: „Ако је име земље . . . *Србија* . . . ктетикум се прави одбацивањем латинског суфикса (-ia): српскѣ“. Узгред — ни само ово Скоково правило није увек прихватљиво (исп. типове *рогезијски*, *индијски*, *аустријски* у којих ктетик није творен одбацивањем целог наставка -ia).

лексему, *Срѝска*¹⁵ у истом значењу). Броз и Ивековић у своме Рјечнику, попут Вука, дефинишу *србијански* са „von Serbien, Serbiae“ и додају — „што припада Србији“ (дакле, не доводе у директну, изричиту везу са етником Србијанац) и наводе само један пример, из Вука — „на ову књигу има пренумераната из Србијанских манастира (Рј. XIV)“; *Србијанац* — дефинишу такође по угледу на Вука, додајући своје тумачење — „човек из Србије“ не наводећи, међутим, за потврду ове лексеме ни један пример; хороним *Србија* директно упућују на облик *Срѝска*, а *Срѝска*, попут Вука, означавају са „f. adj. Serbien, Serbia, cf. Србија. Рј. тј. земља“. Рјечник ЈАЗУ уводи нов елеменат кад вели: *србијански* — „који или што припада Србији или Србијанцима“ (дакле, доводи у везу не само са Србијом, већ и са — Србијанцима) и понавља, за потврду, Вуков текст наведен као пример код Броз-Ивековића (с напоменом да лексему бележи и Г. Елезовић у своме речнику). Међутим, и за РјЈАЗУ етник *Србијанац* само је „човек из Србије“ или само „који живи у Србији“, док се *Србија* у РјЈАЗУ дефинише сасвим савремено, као „земља и држава . . .“ За нас је вредно пажње да и Вук, а за њим и Броз-Ивековић и РјЈАЗУ, ктетик *Србијанац* не третирају национално (као — *Србин* из Србије) већ само као „један“, „човек“ из Србије и сл., тј. тежиште је детерминације на територијалном елементу („Србијанац“ би се могло рећи за свакога који је из Србије (живи тамо), без обзира на то да ли је Србин или није).

Другачији је, вероватно, третман ових лексема у другим речницима. Ристић-Кангрга, наимае, за ктетик *србијански* веле — „serbisch, von Serbien“, али за *Србијанац* наводе — „(орр. [супротно] Србин пречанин, Србин Босанац) Serbjaner, Serbe aus Serbien“, дакле — „Србин из Србије“ — и слично томе и „*Србијанка* f Serbjanerin f, Serbin aus Serbien“, да би за Србију рекли само „Serbien“ (не региструјући више лексему *Срѝска*). Слично овоме налазимо и у Речнику Матице: „*србијанскѝ, -а, -о* који се односи на Србијанце, Србијанке и Србију: србијанска ношња“; али се за *Србијанац* вели „Србин из Србије (у ужем смислу)“, одн. и „*Србијанка* ... Српкиња из Србије (у ужем смислу)“, док се и овде *Србија* дефинише већ сасвим савремено, као „социјалистичка република у саставу СФРЈ . . .“. Основна је разлика, дакле, изричита тврдња да је Србијанац национално одређен, тј. Србин, што се, онда, преноси логички и на ктетик *србијански* (изузев у случајевима када се „односи на Србију“). Другим речима, национално обележје треба претпоставити увек кад су у питању појмови којима се оно може приписати. Међутим, ту треба додати и чињеницу да дати појам (нпр. човек, војник и др.) може бити реално — само „из Србије“ (а не и Србин) — дакле територијално одређен, као год што има и случајева да исти или други појмови могу бити и двоструко (и национално и територијално) детерминативни у исто време.

¹⁵ Са „cf. Српска“ (s. v. Србија; а под *Срѝска* вели: „f. adj. Serbien, Serbia. cf. [vide] Србија“. Више о тој лексеми — у РјЈАЗУ.

Узимајући глобално сличности и разлике, мислимо да се из речничких дефиниција може закључити следеће: 1) придев *србијански* врши територијалну одредбу именичког појма (у вези са Србијом као земљом, и то обично у смислу територије кнежевине одн. краљевине Србије; 2) односи се на становништво, и то — по једнима уопште на становништво Србије, а по другима само на Србе у Србији. Што се тиче придева *српски* — иако се (како смо видели) среће и у значењима која смо констатовали за *србијански* — он би био примарни детерминатив у оним случајевима кад хоће да се каже да се нешто односи на *Србе уопште*.

Иако ни у грађи Института нема већи број примера за придев *србијански*, мислимо да ће нам и тако оскудна грађа помоћи да дођемо до одређених закључака у погледу елемената које нам пружају цитирани речници. Примере ћемо покушати да групујемо с обзиром на основне значењске вредности које придев *србијански* у њима има, или можда има:

I. С обзиром на етимологију придева *србијански* и етника *Србијанац*, мислимо да треба прихватити чињеницу да су ове лексеме у првом реду везане ипак за Србе у *Србији* и то као опозиција лексемама *српски*, *Србин* (уопште) при чему је, међутим, тежиште информације на територијалној компоненти, док се национална подразумева, али не обавезно (односи се на Србе или, шире, на становништво у Србији уопште); исп. примере:

Зашто самъ я вашъ (Србијанскій единый спаситель (Вукова преписка II, 535). Босанска властела не беше истражена како *србијанска* (Војновић Л., Дубровник и османско право, књ. I, Бгд. 1898, 130). Едно Србијанско дете отъ петь година . . . едва оно . . . постигнути може (Вујић Ј., Путешествије по Србији, Будим 1828, 351). Стеван Книћанин, да предводи *србијанску* војску противу Мађара (Бошковић С., У спомен Дмитрију Митићу, беседа, Бгд. 1889, 9). Много је *србијанских* пролетера остало по Западној Босни (Дедијер В., Дневник II, Бгд. 1946, 27). Дотрчи едан *србијански* (из Србије) официр (Српкиња М. С., У Фрушкој гори, књ. III, Н. Сад 1866, 80). Видео сам многе старе свештенике, који су се с науком мало од наших *србијанских* свештеника разликовали (Ненадовић М., Мемоари, Бгд. 1893, 26)

— у којима придев *србијански* не би могао бити без смањивања одређености значења замењен придевом *српски*, већ синтагмом „српски из Србије“, али у неким случајевима само одредбом „из Србије“ (нпр. — *србијански* официр, па и у другима), зависно од тога како ко придев „србијански“ разуме. Начелно, мислимо да национална компонента у овим случајевима ипак не одсуствује, док је територијална квалификација неизоставно присутна.

II. Од ових се случајева одликују следећи:

Насељавање пређашњих Турака *србијанских* (Новаковић Ст., Васкрс државе српске, Бгд. 1904, 205). Постоји заједница међу

књигом *србијанском* и прекозавском (Бршљан, лист за забаву, поуку и књижевност, Н. Сад 1886, 31). Дешава се . . . у једном граду *србијанске* провинције (Ђоковић М., Раскрсница, Бгд. 1950, 5). *Србијанске* вароши добијају тип војвођанских вароши (Николић Д., Срби у Банату у прошлости и садашњости, Н. Сад 1941, 158). Одблуди чак тамо далеко преко Саве до *србијански* гора (Руварац К., Скупљени списи, књ. I, Н. Сад 1866, 243). Новине београдске или *србијанске* не прелазе . . . у Срем (Новаковић Ст., Српска књига, њени продавци и читаоци у XIX веку, Бгд. 1900, 72)

— у којима придев *србијански* има извесно аблативно-локативно, односно у неким случајевима посесивно-локативно значење: „који је из Србије“, „који је у Србији“, одн. „који припада Србији“ и сл., при чему је национално обележје (*српски*) избледело или чак потпуно елиминисано (исп. „србијански Турци“), па се придев (*србијански*) начелно своди само на то да укаже на везу датог појма са Србијом у регионалном, државно-административном и сл. смислу.

III. Трећи случај који бисмо посебно могли издвојити представљају примери типа:

Имао је васпитање одвојити од васпитања *србијанскога* (Даничић Ђ., часопис Коло, Згб. 1847, 6). Има у Марковићу . . . *србијанско* национално осећање (Скерлић Ј., Светозар Марковић, његов живот, рад и идеје, Бгд. 1910, 197). Срби, досељеници из Аустралије, да их неби сматрали за туђинце, носили су *србијанско* одело (Ђорђевић Т., Из Србије кнеза Милоша, Бгд. 1922, 53). Мајор Цвјетичанин и бањалучки градоначелник . . . преобуку у *србијанско* одело . . . мухамеданце (Чокорило Ђ., Тајна историја аустријске политике. . . , Бгд. 1906, 81). Најбољи је *србијански* бели лук (Поповић-Мицина К., Велики српски кувар, Н. Сад 1904, 148). *Србијанска* ношња (Речник МС, s. v. србијански). *Србијански* говори (П. Ивић) и сл.

Иако за то немамо доказа (располажемо оскудном грађом), мислимо да се и на основу језичког осећања може рећи да је овај тип везе придева *србијански* са именицом најфреквентнији (уколико се уопште може говорити о фреквентности употребе овог придева). За ове је случајеве уочљиво да је именички појам обично општа именица, апелатив, с којим придев *србијански* ступа у везу да укаже на извешан *посебан квалитет*, специфичан по томе што је карактеристичан искључиво за Србе у Србији (евентуално — за становништво Србије уопште). Тиме придев постаје називни носилац ознаке врсте, специјалног типа особина или посебних одлика, у првом реду, а етничке или регионалне ознаке служе за номенклатурну идентификацију типа о којем је реч („србијанска ношња“ није „ношња српске националности“ или „одело из Србије“ (било какво) — већ одело посебних одлика, карактеристичних за становнике (или само Србе) тог региона) па придев *србијански* није могуће заменити обликом *српски* без штете по значење.

Мислимо да се на основу свега овога могу назрети контуре проблема као и закључци који би се могли извести.

1. Придев *србијански*, као год и именица *Србијанац*, изузеци су у односу на остале ктетике и етнике по томе што се јављају као носиоци не само информације о национално-етничком — поред ктетика *српски* и етника *Србин* —, већ првенствено о територијално регионалном елементу (у другим случајевима у нашој земљи тога нема; не постоји, рецимо, посебна лексема за Хрвата који живи у Хрватској, за разлику од Хрвата уопште, ван те регије; ктетик *хрвајски* покрива сва детерминативна обележја, без обзира на то ради ли се о нечему што је везано за републику Хрватску или није). До формирања дублета о којима је реч дошло је у специјалним историјским условима, па појаву и дистрибуцију облика *србијански/Србијанац* треба узети за практичне потребе и разлоге у прошлости. И примери језичке грађе показују да су одиста најчешће употребљавани, као што Вук напомиње, у Војводини и — додајмо — у другим крајевима изван тадашње Србије.

2. Данас се облици *србијански/Србијанац*, по свој прилици, употребљавају релативно ретко. Ипак, биће да етник *Србијанац* (*Србијанка*) има извесну употребну вредност кад хоће да се назначи демографски моменат, а не етнички или национални.

3. Ктетик *србијански*, вероватно, данас има такође сасвим ограничену употребљивост. С обзиром на савремене друштвено-политичке прилике, може се, свакако, рећи да данас и нема јачих подстицаја да се једна национална или народносна група посебно идентификује с обзиром на територијалну везаност или порекло, па самим тим и придев *србијански* бива хендикепиран, нарочито у оним приликама када треба да се ктетиком (или придевом уопште) обележи територијално-регионални моменат (односило би се, практично, на случајеве које смо навели под значењем I и II типа „србијански писац“ одн. „србијанска књига“). Облик *србијански* може се, међутим, боље прихватити (када већ постоји) начелно само у оним приликама када означава врсту или типолошку, номенклатурну вредност појма (типа „србијански говори“, „србијанска народна ношња“ и сл.), мада и за такву употребу нема много прилика, а ни знатнијих потреба, па се случајеви такве примене готово исцрпљују у примерима које смо под тачком III и навели.

Верујемо да се чак може говорити и о томе да савремена језичка пракса уопште потискује ктетике чак и типа *српски*, *хрвајски* итд. свуда тамо где преовлађује (или треба подвући) регионални карактер одредбе, тако да се њихово детерминативно значење своди све више на ознаку искључиво национално-етничког елемента. Док су раније, нарочито пре II светског рата, били сасвим уобичајени ктетници, рецимо, у многоброј-

ним називима или именима типа: Српско народно позориште, Српско лекарско друштво, Српска народна скупштина, српска омладина итд., данас се радије место придева употребљава у оваквим приликама квалификативни генитив (Влада НР *Србије*, Извршно веће НР *Србије*, Друштво преводилаца НР *Србије*, Друштво психолога СР *Србије* итд., а не српска влада, српско извршно веће, српско друштво преводилаца итд.), па је утолико пре и проблем употребе придева *српски* : *србијански* све више превазиђен.

Др Ејон Фекејџе

ТИПИЧНИ СЛУЧАЈЕВИ КОЛЕБАЊА КОНГРУЕНЦИЈЕ У ПРИПОВЕТКАМА ИСАКА САМОКОВЛИЈЕ

Пратили смо у приповеткама Исака Самоковлије за наш језик типичне случајеве двојакe конгруенције. То су случајеви у којима постоји двојакo слагање одредбених речи са субјектом реченице. У ту сврху коришћена је грађа из следећих извора:

1. Исак Самоковлија — Приповијетке, Нови Сад—Београд, МС — СКЗ, „Будућност“, Нови Сад, 1964.

2. Исак Самоковлија — Од прољећа до прољећа, Сарајево, 1929, Државна штампарија.

3. Исак Самоковлија — Ханка — приповијетке, књ. II, „Свјетлост“, Сарајево, 1954.

Иако није нађена нека богатија грађа, која би омогућавала статистичко проучавање и одговарајуће закључке, надамо се да неће бити сувишно изложити релевантни материјал, који може помоћи у даљим проучавањима ових питања и послужити као илустрација колебања која у овом погледу постоје у савременом српскохрватском језику.

1.

Маретић јс, у вези са слагањем субјекта и предиката по броју, извео правило да се предикат може слагати са најближим чланом наредне субјекатске синтагме, без обзира на редослед по коме су субјекат и предикат употребљени. Ово правило је данас углавном ограничено на случајеве у којима глаголски део предиката долази испред субјекатске синтагме, а и уопште се може рећи да се у савременом српскохрватском језику ређе употребљава облик предиката у јединици кад субјекат значи више појмова. Примери из приповедака Исака Самоковлије упућују нас на супротну претпоставку: код њега чешће наилазимо на облик предиката у јединици иако се у субјекту налази употребљено неколико имена. Већину таквих случајева чине примери у којима је предикат испред субјекта:

Усред посла *шринуо би је врисак и њлач* из авлије (Приповијетке, 30). — Код њега је било најбоље месо и најбољи лој (Исто, 47). — Да би се одморио *слуја њвој и слушкиња њвоја* (Исто, 209). — Дошла је затим и *џеџа и шесџа јодина* (Исто, 268). — С улице се преко оградe *мојао видјети* само *јорњи дио* храма и кров (Исто, 296). — *Измијешала се џесма, врисак, зурна, џојој коња* (Ханка, 81). — У соби је била Анка и *џријаџељица Лена* (Исто, 175). — Кад је вјештица плунула. . . *исјао је хљеб и једна лимена куџија* (Исто, 225). — Крај њега је *боца и чаша* (Исто, 189). — На авлијским вратима чекала је *Леја, баба-Кайа* и још *двје жене* (Од прољећа до прољећа, 15). — После је ми *умрије и дијете* и *сигор Пијачо* (Исто, 26). — *Љуљају се чежњиве. . . а све измијешала зурна и хармоника* (Исто, 67).

Али има примера за обрнути редослед:

Сусрет и разговор с раби Хајимом *смео га је свега* (Приповијетке, 287). — *Јечмен хљеб и ђаса млијека* је на њој (Ханка, 34).

Сродан је овима и пример, где се везање предиката за ближу именицу види из рода радног придева: *Зайалиле ми се руке и мишићи* (Од прољећа до прољећа, 88). Наравно, налазимо и предикат у облику множине, не само кад стоји иза субјекта:

Ни *оџац*, ни *маџеа* ни *браџ* *Јаков нису џомиџали* на Саручину удају (Приповијетке, 29). — И *носач Самуел* и *његов ујак Шимон* *уџтали би* тада и *оџшили* (Исто, 52)

— него и кад је испред њега:

Мислио сам: *сџајаџемо* око стола *ја, џи* и *наша среџа* (Приповијетке, 259). — И *гријаџе* се као што се сваке зиме *џрију бакалин Саго, бакалин Менџо* и *бакалин Јусо* (Исто, 43). — Носити „плајвас“ . . . онако као што *носе бакалин Саго, бакалин Менџо* и *бакалин Јусо* (Исто, 42). — *Нису Цџироен* ни *Форџ* (Од прољећа до прољећа, 176).

2.

Код именица природног мушког рода са завршетком *-а* у номинативу једине налазимо на двојаки начин слагања придеских речи у служби атрибута са именицом коју одређују. Поред уобичајеног:

Па видите ли *овоја сџаркељу* (Од прољећа до прољећа, 10). — Хтио је да оде право *Јакову* и . . . да му у брк скреше да је *пропалица* и *најјора џџандура* (Исто, 40),

— налазимо и мање обично:

Сипа неки џаљивчина искварено шпањолским језиком, а свијет се *окупља* око *њеја* и *Јусе* (Исто, 164).

У облицима множине нашли смо само слагање по облику:

Мушџерије су долазиле саме (Исто, 101). — *Ситне мушџерије*, ситни послови (Ханка, 48). — *Мушџерије су одлазиле задовољне* (Исто, 47). — Дошле су понуде . . . долазиле су и *грује њроводаџије* (Приповијетке, 268).

Кад је у предикату радни придев у множини, он се може двојако, формално и логички, слагати са оваквим субјектом. У приповеткама Исака Самоковлије за логичко слагање нашли смо само два примера:

Послије сам гонио и *авџије* кад би *дошли* да их туку (Од прољећа до прољећа, 83). — Та Стреја није дала да је *устџаше* одведу у смрт као што су *одвели* све друге (Приповијетке, 304)

Примера са слагањем по облику има нешто више, укључујући и случајеве кад је предикат доста далеко од субјекта (удаљеност субјекта од предиката сматра се начелно релевантном за ову појаву). Употребићемо, као што ће се видети, неке примере које смо наводили као илустрацију за слагање атрибута, пошто је у тексту пронађен релативно мали број примера:

Мушџерије су оглазиле задовољне, али су га *јрдиле* у себи због његове суровости и *жалиле* несрећну дјевојку која буде морала да пође за њега (Ханка, 47). — Дошле су понуде . . . *долазиле* су и друге *њроводаџије* (Приповијетке, 268). — *Мушџерије су долазиле саме* (Од прољећа до прољећа, 101).

3.

Код Самоковлије нашли смо свега шест примера са бројним именицама на *-ица*. Свега један пример имамо са атрибутом:

Осџала џројџа љегала су за њим (Ханка, 157).

Видимо да се атрибут *осџала* по облику слаже са бројном именицом *џројџа*. Међутим, за предикат у личном глаголском облику је карактеристично логичко слагање са субјектом:

Ви сте *обојџа добили* по банку неки дан (Ханка, 147). — На раскршћу *скренули* су *обојџа* на исту страну (Приповијетке, 96). Ипак имамо и примера са обличким слагањем:

Путем су *обојџа ћушала* (Исто, 283). — *Двојџа су њојџена* у главу (Исто, 306). — *Остала џројџа љегала* су за њим (Ханка, 157).

4.

Бројне именице на *-ак* разликују се по облику, начину грађења и по значењу од бројних именица на *-ица*. Но и оне су, попут именица на *-ица*, увек у једнини, али означавају приближан број појмова, дакле, означавају множину предмета или бића. „Слагање по облику с овим именицама је управо нешто друкчије него у случајевима с осталим именицама у којих се облик и значење не подударају. Иако, свакад једнако, по облику именице мушког рода, било кога рода појмове да означавају, оне обично делове предиката који разликују род, као и бројеве од којих се изводе, имају, као да су непроменљиве речи, — у облику једнине средњег рода.“ (М. Стевановић, „Савремени српскохрватски језик“, књ. II, 135). У приповеткама Исака Самоковлије, кад су у питању ове именице, имамо искључиво слагање по облику:

По подне се *скућило* њих *десетак* (Од прољећа до прољећа, 49). — *Прође* тако *десетак* дана (Исто, 148). — *Двадесетак* очију из те дјечије хрпе *ледало* га је (Исто, 150).

5.

Дублетне начине слагања имамо и код збирних бројева. Код овога писца је више заступљено слагање по облику:

Двадесеторо је душа ту *задржало* дах (Ханка, 258). — Слушај, Самарција, је ли истина да ти је још *четворо* *косовчића* *крејало*? (Исто, 89). — Прије двије године *умрло* је томе човјеку *двоје* *дјеце* (Приповијетке, 37). — Да се није борио . . . данас би њено *шесторо* *дјечице* *вришијало* у његовој кући (Исто, 232). — И још се *ово* *двоје* *опазило* на бехару (Од прољећа до прољећа, 111).

Навешћемо и два примера у којима се предикат слаже са субјектом по значењу и један у коме се укрштају оба вида слагања:

Четворо пекарушине *дјеце* имају заједно двадесет година (Ханка, 227). — *Четворо* *илади* *ицјучу* око мене, а ја сам изгубила главу (Исто, 222). — И зачас, ено, *стоје* њих *шроје* заједно у авлији . . . и *све* *шроје* *навило* главе над цвјетове (Приповијетке, 213).

6.

Изуевши примере временског значења са предикатом у једнини:

Дјетету је истом *шри* *мјесеца* (Приповијетке, 84). — *Има* *шри* *дана* како је побјегла (Од прољећа до прољећа, 147),

— уз бројеве *два*, *џри* и *чеџири* имамо редовно предикат у множини:

У њему су била *чеџири млада косовца* (Ханка, 88). — *Шћуђурена, јололава* (два дјечака) . . . стрпљиво су чекала сликара (Исто, 142). — *Три кључа била су свезана на жици* (Исто, 232). — У њима су се *указала два-џри зуба, жуџа и климава* (Приповијетке, 230). — *Оба су [Маир и Самуел] била изненађена* оваквом брзом одлуком (Исто, 85). — Био се раби подигао . . . те су га *два Јеврејина водила* под руку (Од прољећа до прољећа, 147).

У првих шест примера видимо и слагање по облику придева са именицом мушког рода у погледу наставка *-а*, добивеног из старе двојине, где се могу очекивати и нормални множински облици, нарочито ако је предикат удаљенији од субјекта.

7.

Основне бројеве од *џеџ* надаље такође карактерише двојако слагање предиката са субјектом. За приповетке овога писца карактеристично је слагање по облику, које је и код већине других писаца чешће од слагања по значењу:

Тридесет џушака да се дијне одједном на те (Ханка, 250). — За једну посјечену *никне њих десет* (Исто, 259). — На плочама је било урезано *десет зајовиједи божјих* (Приповијетке, 285). — У пратњи је било свега *џеџ-шест* старијих људи (Исто, 261). — У кандилу је *иламсало седам иламичака* (Од прољећа до прољећа, 259). — *Прође џеџнаесет дана* у шумарку (Исто, 74). — *Има џри дана* како је побјегла (Исто, 147). — Овдје га је *чекало сџоџину џослова* у свако доба дана (Приповијетке, 97).

У прегледаном тексту није нађено примера са слагањем по значењу, сем за број сложен са *два* (који, у ствари, спада у појаву размотрену горе):

Тридесет и двије особе су на вечери (Приповијетке, 187).

Слично стање налазимо и уз количински прилог *неколико*, сем што један пример (последњи који ћемо навести) садржи оба начина слагања:

Неколико каји кржаве воде *џросуле су се* низ Манојлов образ (Ханка, 97). — *Неколико џрובה* доље при дну и *неколико* горе на врху *остјало је* изван ограда (Од прољећа до прољећа, 159). — Одлазио је у храм а послѣје на вечеру *сињор Кучи* код кога је још *неколико оваквих божјака јело* суботом (Исто, 103). — Пред вече *дошло је неколико Јевреја* да у Рафиној одаји *рекну* молитву (Исто, 21).

8.

Наведимо, на крају, и неколико примера слагања предиката са збирним именицама на *-ag*. У приповеткама Исака Самоковлије је једва нешто чешће слагање по значењу:

Крепаће ти и овај ко и *йилад* што су ти *крејала* (Ханка, 95). — *Залајаше йаишчаг* мамено (Од прољећа до прољећа, 72). — *Огјоварају ова* [пашчад] у пољу (Исто, 91). — Кад се отисну . . . као да су *ждребаг йровалила* из авлије на ћустеком *йромичу* иза ћошкова (Исто, 112). — А горе у махали . . . *залају йаишчаг* (Исто, 120). — *Залајала су йаишчаг* два три пута и *умирила се* (Исто, 195). — Сваки пут кад *залају йаишчаг*, разбуди се (Исто, 196).

Ево и неколико примера са слагањем по облику:

Бијела *йарчаг* густе сапунице *йриши* на све стране (Приповијетке, 293). — *И чељаг* ти је ту! — зачуди се Расим (Ханка, 256). — Ако набасам на бусију — нека *чељаг* има кад да се *склони* дубље у мрак (Исто, 255). — *Стижје* и *чељаг* (Исто, 254). — Још *йишчаг* њихова *није йолејјела* (Исто, 77).

Т. Маретић је сматрао да је, кад су у питању ове именице, нормално слагање по значењу, док се предикат у облику једине јавља врло ретко.

Поводом овога професор Михаило Стевановић каже да је овакво Маретићево мишљење проистекло из чињенице што у језику Вука Караџића нема збирних именица са предикатом у облику једине: „Међутим, поред употребе предиката у облику множине . . . може се рећи да није ређа његова употреба у једнини“ (М. Стевановић, наведено дело, 144).

У сваком случају, стање код Самоковлије не потврђује Маретићеву претпоставку.

Можда би се могло на крају рећи — ако не као одређен закључак а оно као изванутисак — да у типичним случајевима колебања конгруенције по облику и значењу овај писац показује нешто изразитију склоност слагању по облику.

Пејтар Вукановић

О језику уџбеника

ПРИЛОГ РАЗРАДИ ОПШТЕ КОНЦЕПЦИЈЕ УЏБЕНИКА

О језику уџбеника се увек водило рачуна. Међутим, чини нам се да је у свим приступима преовлађивало теоријско схватање како је језик само преносник мисли и садржаја, а не учесник у изграђивању мишљења и мисаоних структура. То се може закључити и из чињенице што све издавачке куће настоје да граматички и правописно „умију“ језик, да га усаврше и усагласе према нормативним граматичким правилима, али при том поступку не воде рачуна о психолингвистичкој основи језика. Овакав приступ је, несумњиво, неопходан, али обухвата само једну страну језика уџбеника. Граматичка оформљеност и правописна исправност нису једине стране проблема језика у уџбеницима; то показује и чињеница што, и поред граматичке и правописне исправности, има уџбеника — из истих предмета — из којих ученици радије — или мање радо — уче. Такође има уџбеника које ученици купују по налогу наставника, али из њих не уче; или, има и таквих из којих ученици морају да уче јер су они једини извори сазнања за неку област, иако се из њих врло тешко учи и врло мало научи. Рецензенти су, пак, многе такве уџбенике проценили као садржајно добре, исцрпне и научно исправне. У чему је проблем? Где је узрок неупотребљивости оваквих уџбеника? Зашто су белешке са часа, иако заморне за хватање, привлачније од уџбеника? Зашто оне за ученике имају већу употребну вредност?

Разлога може да буде више, а један је свакако и психолингвистичка основа језика у уџбенику; о њој се до данас није водило довољно рачуна. Неки овај проблем свде на проблем стила аутора, на односе стил-човек, па тако и на чињеницу да је ту тешко било шта мењати, као што је тешко мењати човека уопште, а поготову зрела човека — писца. Иако у томе има истине, потребно је указати на нека сазнања о језику уопште, и о језику уџбеника, до којих се дошло у психолингвистичким испитивањима; осветлити проблеме језика уџбеника из нових углова.

Пре свега, није свеједно да ли је уџбеник намењен ученику од 9, 14 или 20 година. То зна и лаик, али који су проблеми и како их треба

правилно решавати — посебно је питање. У овим настојањима ваља имати у виду следеће:

1. природу језика у комуникацији уопште,
2. природу језика којим се преноси знање,
3. природу језика онога коме се преноси знање,
4. природу језика онога који преноси знање,
5. опште психолошке карактеристике ученика одређеног узраста, природу њиховог мишљења,
6. друштвену климу, економско-социјалну подлогу, образовни ниво оних којима је уџбеник намењен, урбанизованост и неурбанизованост средине, и друге еколошке чиниоце од којих зависи језички израз, и
7. природу садржаја који се, у оквиру једне грађе, преноси на ученике.

У општењу се полази од тога да и отпремник и пријемник располажу приближно истим кодом како би порука била примљена у најпотпунијем облику. То исто вреди и за језик. Ако општење помоћу језика посматрамо као систем комуникације, онда код отпремника и код пријемника, иако кодови не морају да буду исти, треба да имају заједничку основу. Шта то значи када је у питању уџбеник и језик којим је писан? Писци уџбеника за ниже разреде, на пример, покушавају да поједноставе своју реченичку структуру и свој речник, и да их прилагоде језику ученика којима је уџбеник намењен. У Америци, на пример, Торндајкови речници служе многим ауторима као основ за језик уџбеника. Међутим, они који су их критиковали сматрају да је то пут у шаблон, осиромашење језика ученика, да се тиме осуђује креативни развитак језика. У томе истине има само донекле. Узор језика не сме да буде на нивоу онога чији је језички развитак у току; али, с друге стране, модел језика у уџбенику не би смео да буде ни изнад домета разумевања, изнад језичких могућности ученика.

Ми поседујемо могућност да схватимо оно што раније никада нисмо чули изражено језиком, чак и да искажемо оно што такође нисмо ни од кога чули тако исказано. Те могућности расту са нашим животним и језичким искуством. Међутим, да бисмо могли да реконструисамо значење исказа, потребно нам је да у том процесу располажемо језичким подацима, облицима и структурама који су нам познати. На основу познатих елемената грађимо значење непознатог, допуњавамо испуштено, осмишљавамо неразумљиво.

Од наше језичке развијености и зрелости зависи и природа осмишљавања и конструисања и реконструисања поруке. Према томе, ако писац уџбеника жели да његов језик са успехом преноси поруку (тј. одређена знања) на ученике, потребно је да тај језик буде не истоветан са језиком ученика, али да располаже оним особинама језика ученика који ће ученицима у највећој мери омогућити примања поруке, уношење значења, усвајање непознатих садржаја, тумачење непознатих језичких

структура и непознатих мисаоних токова. Из тога следи да код отпремника — одашиљача поруке, у овом случају језик писца уџбеника, мора бити врло развијен како би могао постати узор и условити језички развитак ученика, али у исто време мора бити и једноставан, да би могао бити схваћен. Значи, *однос* између познатог и непознатог у језику и језичким структурама треба да одговара природи језика и мисаоног нивоа ученика. Сложеност језичког израза аутора уџбеника огледа се и у фонолошком, и у морфолошком, и у семантичком, и у синтаксичком погледу. У лексици, на пример, није у питању само ослобађање језика од туђица, застарелих речи, сувишно употребљаваних речи истог значења — већ ослобађање лексике од недоследности у употреби термина, прецизно коришћење основних појмова са јасно дефинисаним садржајем, постојаност употребе речи које су носиоци значења, итд. Потребно је, значи, познавање и одређивање односа између познатог и непознатог у језику, и на фонолошком, и на морфолошком, и на синтаксичком, и на семантичком плану — да би се порука пренела како треба.

Друго питање је проблем редандансе; и он доприноси разумевању поруке. Лаички посматрано, реданданса значи сувишност информација. Међутим, реданданса има своју функцију у тумачењу поруке, а посебну функцију при усвајању знања. За све узрасте није потребна иста количина редандансе, мада је редандантност информације нужност и јемство да ће она бити прихваћена. Реданданса је, у ствари, биолошка нужност у језику и, пре свега, условљена је временском особином језика. Она представља неопходни и корисни предах да би се потребна информација остварила у времену; исто тако, значајна је и за отпремник и за пријемник, тј. и за писца и за ученика. Да би се порука обликовала, потребно је одређено време; да би се пронашли прави изрази, потребне су поштапанице које испуњавају време до изналажења правога израза. То је реданданса при слању поруке.

За прихватање поруке која делује као драж, тј. од преноса поруке до испуњавања поруке корисним садржајем, до њеног декодовања, исто тако, проћи ће време потребно да од извора дражи порука допре до коре великог мозга. Затим, потребно је и време за дешифровање поруке када она стигне до центра за дешифровање; и најзад, потребно је време за одговор на дати подстицај. Сва ова три времена условљена су природом отпремника, у овом случају писца уџбеника; и природом пријемника, у овом случају ученика; такозваним „сметњама на везама“ које искрсавају на путу поруке од отпремника до пријемника. Ове сметње су ван сфере и писца уџбеника и ученика.

Реданданса или сувишност и преобиље у преношењу истих обавештења (било да се то обиље огледа на фонолошком, семантичком или синтетичком плану), преобиље података који не носе нова, корисна обавештења — обезбеђује време потребно за кодовање, декодовање и усвајање тих обавештења. Наиме, да би подаци из једне реченице уџбеника били опажени, схваћени и прихваћени, потребно је да протекне

извесно време, које може да буде испуњено текстом без значајних нових обавештења; текстом који бисмо могли понекад једноставно одредити речима „исто то, само мало друкчије“. Поред тога, реданданса омогућава уклањање грешака и при одашиљању и при примању поруке. Она је нарочито корисна у условима тзв. буке или сметњи на везама (на пример телефонске поруке су разумљиве благодарећи реданданси на фонолошком плану). Постављање правог односа између редандантних и корисних обавештења јесте суштина језичког проблема доброг уџбеника. Међутим, и сувишно понављање било које врсте (на фонолошком, синтаксичком, семантичком плану), и сувишни временски размак од корисног до корисног обавештења (тј. ако имамо превише редандантних језичких елемената) може негативно утицати на опажање, тумачење и прихватање поруке, као и сувишна употреба и злоупотреба телеграфског стила. „Прежвакавање“ чињеница доводи до слабљења пажње, до опуштања и искључења механизма тумачења, кодовања поруке. Напор да се нека порука протумачи, да се одређено значење схвати, представља задовољство слично задовољству стварања, креирања. То задовољство тумачења поруке, у мањој или већој мери, као потребу, осећа свако од нас, па и ученици.

У једној анкети студенти су нам рекли да не цене уџбеник стога што од њих не изскује никакав интелектуални напор. Све је у уџбенику толико једноставно да у њима не буди жељу да га читају и уче из њега. Наводили су потребу за сложенијим стилем, јер их неуобичајени, сложени стил гони да мисле, да се напрежу, да доживљавају задовољство од решавања задатака и савлађивања малих тешкоћа на путу ка разумевању текста. Други студенти, приближно исте интелигенције, изјаснили су се, међутим, да учећи из једног другог уџбеника, чија је основна карактеристика недостатак редандансе, осећају замор јер свака реченица доноси ново обавештење. Они су тврдили да им за усвајање једног пасуса из таквог уџбеника од двадесетак реди треба три до четири сата рада. Ови примери јасно указују на психолошку подлогу која постоји при тумачењу и усвајању поруке, односно одређеног градива уџбеника; о њој би требало да буду обавештени и да воде рачуна писци уџбеника. Значи, нису у питању само реченице — према класичној лингвистичкој анализи: просте, простопроширене или сложене — већ су у питању односи који постоје међу елементима језичког израза, и на фонетској и на семантичкој и на синтаксичкој основи. На тим односима почива закон економије у језику, који је пренет из биолошких наука и који бисмо, укратко, могли дефинисати: са најмање снаге највећа количина обавештења.

Поменути односи нису исти за све типове уџбеника. Поред примерности узрасту, и природа излагане грађе намеће природу језичког израза. Значи, поред општих особина заједничких за све типове уџбеника, језик уџбеничке литературе мора да има и нека идиосинкратична обележја својствена предмету за који је уџбеник писан. Док се сиромаштво

или богатство језичког израза из литературе и друштвених наука, на пример, може процењивати по критеријумима афективне и денотативне вредности језичких садржаја, њихових креативних и разноврсних обележја, дотле се у уџбенику из природних наука у језичком изразу више цени његова уједначеност, доследност у примени терминологије. Та особина за собом повлачи већу редандантност језика уџбеника из природних наука но уџбеника из друштвених наука, као и већу поновљивост речи. Мали индекс понављања речи у уџбеницима из друштвених наука говори о њиховој већој вредности, док велики индекс понављања речи у уџбеницима из литературе може указивати на њихову мању вредност. Испитивања у области лексике и прављење фреквенцијских речника показали су да је највећи индекс понављања у научној и уџбеничкој литератури — посебно у уџбеницима из математике, статистике и физике. Најмањи индекс понављања постоји у језику штампе.

Ако сведемо ова излагања на одређене захтеве, онда би опште особине језика уџбеника биле следеће:

- a) нормативност,
- b) правописна уједначеност,
- c) примереност узрасту,
- d) примереност типу уџбеника,
- e) примереност предмету,
- f) језичка економичност и
- g) редандантност.

Размотримо још и неке посебне случајеве и проблеме језика уџбеника.

Језик у уџбенику математике за основну школу

Писац уџбеника из математике за ученике основне школе, и нарочито ученике прва четири разреда налази се у врло деликатном положају: он мора ученике да научи математичким односима и математичкој логици, а преко језичких симбола и језичких структура, које се у овом периоду још увек развијају, учвршћују и аутоматизују.

Стога језику у уџбенику математике мора да се посвети посебна пажња. Поред захтева назначених у општој концепцији уџбеника за основне школе, који се односе на језик, мора се водити рачуна о природи ученичког мишљења на овим узрастима, о конкретном начину закључивања, а нарочито о коришћењу релационих речи на папагајски начин, тј. о њиховој употреби насталој често на основу чисте имитације, али не и на увиђању правих односа. Такве релационе речи или, како их лингвисти називају, „речи-функтори“ у математици се замењују матема-

тичким симболима са којима се касније оперише. Стога писац уџбеника математике мора строго да води рачуна о двома особинама свога језика: јасности и редандантности.

Ако иза језичког симбола, који се при учењу математике постепено замењује математичким симболима, не стоји никакво значење или пак стоји погрешно значење, онда ће се по закону аналогije, који је један од основних закона учења језика, па и учења уопште, усвојити безначањски математички симбол или математички симбол са погрешним значењем. То ће бити сметња за касније учење сложенијих математичких операција.

Јасност језика уџбеника математике треба да проистиче из доследне употребе језичких симбола и њима одговарајућих математичких симбола, из речника чије значење несумњиво деца знају, па би на основу тих добро познатих, правилно усвојених, присних речи била увек у стању да протумаче значење употребљених математичких симбола. При томе писац уџбеника математике мора стално да проверава, себе, да ли је тако јасан да га дете разуме, и да ли користи оне речи и облике и синтаксу реченице, који неће отежавати, већ олакшавати разумевање. Значи, јасност језика уџбеника математике за ране узрасте мора проистицати из доследне, прецизно одређене употребе математичких симбола, иза којих се крију проверене језичко и мисаоно (за дете) јасне релације. Затим, она треба да проистиче из једноставне морфолошке структуре, из краћих реченица и реченица чија сложеност не излази сувише из напоредног односа.

Друга важна особина језика математичког уџбеника је редандантност. Уопште је уочено да је велика честост понављања речи — индекс понављања у књигама чија је садржина научног а посебно математичког и статистичког карактера. То проистиче из захтева да се сви научни термини и стручни изрази користе доследно и да један термин увек обележава исти математички појам.

Појмови, као лингвистички елементи, могу бити језички представљени на било ком језичком нивоу: помоћу речи, синтагми — група речи повезаних у једну мисаону целину, реченица. Али појмови нису само језичке чињенице. Они могу бити представљени моделима, апстрактним односима различите врсте, на пример, оним у разним математичким гранама. Све те репрезентације користе се и у тумачењу језичких облика. Међу њима треба успоставити праву везу. При успостављању те везе, мора се имати у виду, прво, да наши језички појмови садрже у себи велико богатство нејасности, проистеклих из разних аналогija, које правимо док учимо језик, јер је аналогija корен учења језика. Аналогija захтева интуитивно схватање делимичне сличности међу појмовима, које се обично изражавају набрајањем особина сличних појмова. Писац уџбеника математике тој аналогiji мора да посвети посебну пажњу и да олакшава учениково интуитивно схватање сличности међу појмовима набрајањем бар две до три ако не и више особина, али увек доследно,

понављајући и одговарајуће значење математичког и језичког симбола који овоме одговара. Тако преко језика ученику треба омогућити да уочи односе, да усвоји формалне структуре којима се ти односи обележавају, да при решавању проблема уме да направи свој и прави избор.

Својим језичким изразом писац треба да мотивише и поткрепљује ученике да би разумели математичке операције и извршили оно што се њима захтева. При томе писац мора да има у виду и чињеницу да је употреба језика интуитивна и да је вођена исто толико имплицитним колико и експлицитним когнитивним активностима.

Језик уџбеника познавање природе и друштва

Док математички симболи треба да буду преведени у језичке симболе исте врсте у уџбенику математике, писац уџбеника природе и друштва треба да научи ученике увиђању друштвених односа и структура. Међутим, он не уводи нову симболику, као на пример математичар, већ користи језичке симболе, којима деца већ располажу и који треба да се обогате само новим значењима или да се прошире новим појмовима. Уколико је реч о новим појмовима, за њих је потребно увести и нове језичке симболе који их обележавају.

Значи, овај језички израз писац треба да подеси тако да омогући ученицима проширивање значења већ постојећих речи и проширивање речника новим појмовима из области природе и друштва, а да би се уочили друштвени односи средине у којој дете живи.

Тај језик, треба да је јасан и једноставан, треба да испуњава услове: нормативности, правописне уједначености, примерености узрасту, примерености типу уџбеника, језичкој економичности. Посебну пажњу треба поклонити развијању и богаћењу ученичког речника, имајући у виду разлике које постоје између ученика села и града, више и мање урбанизоване средине, развијенијег и неразвијенијег подручја у еколошком смислу. Треба имати у виду ону Бернштајнову мисао, да између језика и говора лежи друштвена структура, која чини да се припадници различитих друштвених групација међусобно разликују и по индикаторима (маркерима), и по стереотипијама, и по семантичком пољу.

Стога писац уџбеника познавања природе и друштва мора водити рачуна о овим срединским разликама и подешавати свој језик, а нарочито речник, тако да буде прихватљив за све ученике. Понављање и доследна употреба појмова учиниће да се избегну нејасности и да се омогући ученицима увиђање сличности међу појмовима, тако да се они усвајају на прави начин.

Језички захтеви уџбеника за педагошке академије

Језик уџбеника за ову врсту школа треба да буде посебно брижљиво негован и тако обликован да, поред чињеница које се њиме саопштавају, оспособљава ученике и за успешно општење и коришћење језика као основног оруђа позива. Зато су и захтеви који се постављају строжи и јасније дефинисани. Поред основних захтева, као што су нормативност, правописна уједначеност, примереност узрасту, примереност типу уџбеника, примереност наставном предмету, језичка економичност, редантантност, с једне стране, и осмишљеност, јасност и стилска углађеност, с друге стране, потребно је да језик буде тако обликован да оспособљава ученике за успешно општење, да им омогућава да лако саопштавају своја осећања и мисли, да комуницирају у разноврсним друштвеним ситуацијама, да умеју да предупреду отпоре, да вешто преносе одређене идеје, како би добили сврсисходне одговоре.

Такав језик уџбеника требало би да оспособи ученике да избегавају услове у којима је тешко с успехом говорити. Он би требало да помогне ученицима да се ослободе неподесног начина изражавања (да их ослободи језика који није прихватила група којој се обраћају), да стекну лична обележја језичког израза, и друга стилска својства, која ће им омогућити адекватно изражавање сопствене личности. Осим тога, језик уџбеника треба да омогући ученицима развитак речника не у екстензивном, већ у интензивном смислу, тј. да развију што већи број значењских компонента, како би њихов језик у довољној мери био идентичан са језиком разноврсних саговорника. На тај начин, ученици ће избећи стицање неправилних говорних навика, разна оштећења и поремећаје говора проузроковане срединским условима и оне функционалног порекла.

Језик уџбеника треба да научи ученике како да говоре, када да говоре, како да слушају говор других, и како да креирају различите облике говорног понашања.

Језик уџбеника треба да увежбава ученике и за дискусију и расправе, да их научи да одреде проблем, да га испитају, да изнађу могућа решења, да изаберу најбоља решења, и да обезбеде усвајање најбољег решења од стране других.

Језик ових уџбеника треба да доведе ученике до сазнања да се значење речи стиче у процесу разноврсних асоцијација, и да зависи од околности и времена када је реч употребљена, од говорног контекста, од начина на који је нешто казано, од држања говорника. Значи, језик уџбеника за педагошке академије мора да испуњава захтеве врхунског језичког израза, јер се у узајамном односу језика ученика и језика уџбеника стварају механизми аутоматизованог језичког израза будућих учитеља и васпитача, чији ће говор постати узор говора за њихове васпитанике.

Разуме се, стил излагања стручних садржаја мора да буде и стручно адекватан. У излагању се користе стручни изрази који представљају савремена научна достигнућа у области одређеног предмета, који представљају општеприхваћену научну терминологију. Излагање треба да најпрецизније изражава оно што се жели саопштити из струке.

Посебну пажњу ваља посветити језику уџбеника говорне културе, који и својим примером треба да допринесе развијању личног говорног израза ученика, њиховој личној говорној култури.

Др *Смиљка Васић*

НЕКОЛИКО РЕЧИ О ТЕРМИНОЛОШКИМ ЗАДАЦИМА ПИСАЦА УЏБЕНИКА

1. Терминолошки задаци писаца уџбеника посебно су одговорни; разлог томе је то што још увек немамо нормативне терминолошке речнике појединих стручних и научних дисциплина. Писци ће се морати користити, прво, терминологијом која је већ уведена у уџбенике, друго, обичајем усвојеним терминима у појединим струкама, и, треће, терминолошким пописима и речницима, уколико их у некој области има. Дужност нам је да кажемо да писци уџбеника и уобичајене терминологије, и евентуалне терминолошке речнике морају узимати критички, као условне. И управо из ових разлога, аутори уџбеника најбоље ће поступити ако свој задатак у области терминологије приме као припремање грађе, стварање услова за будућу израду стручних терминологија, посебно школских терминологија. Стога ће потребно бити да, уколико за један појам постоји више термина, буду наведени сви, бар на уводном месту, такође да буду сви етимолошки и семантички објашњени (нпр. у ботаници: *лейширџаче* — *махунарке*; у зоологији: *койшйари* — *йайкари*; у географији *осйрва* — *ошоци*; такође треба на том месту паралелно дати случајеве као: *азой* — *гушик*, *кисеоник* — *кисик* и сл.). Посебно наглашавамо да је потребно интернационалне термине давати паралелно с домаћим.

2. Дефиниције уз све појмове и термине морају бити дате према лексикографским и енциклопедијским критеријумима; оне морају бити кратке, али информативне; из њих се мора видети значењска и употребна вредност речи, термина на који се односе. Лексикографски део дефиниције мора давати потпуну информацију о значењској вредности термина, а енциклопедијски о његовој употребној вредности; енциклопедијски део уједно би имао и функцију редандансе.

3. И још нешто, терминологија је један од лингвистичких елемената у којима се мора одражавати континуитет јединственог система обра-

зовања. То ће се постићи употребом већ из ранијих фаза познатих термина, затим њиховом детерминацијом и дефиницијом које ће полазити од већ стеченог знања и ићи ка постепеном ширењу, као и увођењем нових појмова и термина који ће са већ познатим чинити све целовитији и потпунији систем у свакој области знања посебно. И још нешто, где год је то могуће, и колико год је могуће, појмови и термини заједно са њиховим дефиницијама у уџбеницима везаним и за основне и заједничке образовно-васпитне садржаје, и за општестручне садржаје, и за уже стручне и практичне садржаје морају бити међусобно у значењској и функционалној корелацији. Ово ће се постићи, посебно наглашавамо, само активном сарадњом аутора уџбеника из свих образовних подручја или ангажовањем посебне консултативне лексикографско-терминолошке службе.

Д. Г. Премк

ПИТАЊА И ОДГОВОРИ

Пре извесног времена један новинар се обратио редакцији поводом назива занимања који су изазвали доста критике у јавности. Како је питање и даље актуелно, објављујемо и овде постављена питања и одговоре које је дао М. Пешикан.

1.

Уместо да утврђујемо кривицу за ројобатне називе занимања дајтих у „Предлоју појиса занимања за које треба организоваћи средње усмерено образовање у СР Србији“, мимо духа нашеј језика, рециите како је требало постојућии да до ње не дође?

Суштина није у лошем сналажењу оних који су формулисали називе занимања него у томе што су захтеви за новим терминима надмашили нормалне могућности језика и творбе речи. У језику се нови елементи стварају стално, али ипак поступно; језик није индустрија, и не може стварати нове термине као што штампарија може штампати новчанице. Три су ствари овде довеле до раскорака између захтева и могућности језика:

— што се одједном тражи превелики број термина, јер у попису који помињете има више стотина занимања, а то је само мали део свих занимања, којих има на хиљаде, тј. више него што наш општи језик створи имена занимања и током многих векова;

— што се траже термини који ће исцрпно описати и објаснити шта ко ради, а то није у духу језика, јер нпр. није једини посао *кројача* кројење, нити *столара* израда столова;

— што се тражи да се избегну неки укореењени термини, нпр. *џехничар*, док је већ раније напуштен термин *мајстор*, а језик тешко подноси ампутације.

Пред таквим захтевима била би беспомоћна свака лингвистичка комисија. Језик има могућности да опише и многе хиљаде различитих послова (неке сажето а неке неизбежно опширно), али не и да одређеним термином именује раднике који их обављају. Код нас у изради речника

постоји нпр. посао *слајање речи по азбучном реду*, али не верујем да би се многим допао термин „уазбучивач“, иако га ми у интерном жаргону употребљавамо.

2.

Да ли је ово први раскорак науке и праксе у области језика?

Ово никако није први пут (а бојим се — ни последњи) да они који имају моћ да уведе у живот језичке новине иду мимо духа и природе језика, на штету његовог склада и лика, често и уз директно кршење важећих правила и начела.

3.

Ко треба да учини први корак ка сарадњи Института за српско-хрватски језик и других области јавној и привредној животи, будући да је језик присутан у свим пораматрујућим?

Треба чинити многе кораке, треба стално бдети над нашим стандардним језиком и језичком културом, а аутори јавне речи морају много учити и попуњавати она сасвим недовољна знања о матерњем језику, његовим правилима и законитостима која нам даје наша општеобразовна школа. Сарадњу не треба ограничити на обраћање Институту. Можда је делотворније од тога оно што је нпр. урадило руководство РТВ Београд, које је за своје сараднике претплатило 100 примерака часописа „Наш језик“, у чијем уредништву раде стручњаци и из Института за српскохрватски језик и са Филолошког факултета.

4.

Како би сарадња између науке и других области животи могла да буде ефикаснија и правовременија? Заправо, како директни овакве и сличне појаве?

Треба пре свега поштовати утврђене и важеће норме и правила и уважавати компетенцију стручњака за језичку норму. Сем тога, пројектанти друштвених новина треба више да мисле на језичке последице својих решења, која губе и у политичкој привлачности ако немају природну језичку и термилошку реализацију. Кад се уводи нека новост, не морају се по сваку цену напуштати укорењени термини и стварати нови, јер то неминовно води тешким језичким проблемима. Може се, наиме, нови смисао и садржај давати и старом термину; на пример, реч *загруја* настала је још у преисторијско доба, али јој то није сметало да буде употребљива и у социјализму, наравно — прилагођавајући

своје значење. С разлогом је дошло до побуне против напуштања термина *учишћель*, а сад се — изгледа — на ступњу средњег образовања избегава реч *школа*. Све то води гломазним описним називима, од којих се људи бране скраћивањем, и скраћенице типа ОТО, ОУР, ООУР, „ве-ка-ве“ итд. све више преплављују језик и све га теже оптерећују.

Укратко: чудотворних лекова нашим језичким невољама нема. Једини је пут за њихово знатније ублажавање омогућити бржи развој лингвистичких делатности и установа, поштовати њихову стручну компетенцију и стално имати на уму потребу неговања наше језичке културе и чувања складног лика нашег језика.

РЕГИСТАР

XXIII књиге НАШЕГ ЈЕЗИКА (нова серија)

Скраћенице: акц. = акценат; алб. = албански; ар. = арапски; герм. = германски; г. луж. = горњолужички; дијал. = дијалекатски; д. луж. = доњолужички; енгл. = енглески; етим. = етимолошки; знач. = значење; лекс. = лексички, лексика; мађ. = мађарски; пер. = персијски; пољ. = пољски; прасл. = прасловенски; прав. = правопис; пром. = промена; рус. = руски; синт. = синтаксички; сл. = словачки; слов. = словеначки; стил. = стилски; суф. = суфикс; твор. = творба; терм. = термин; транскр. = транскрипција; тур. = турски; уп. = употреба; фонет. = фонетски; фраз. = фразеологија, фразеолошки.

А

- а, синт. 23
а, фонет. 14, 53, 175
а, знач. 58
(-а), етим. 93
а : и, твор. 30
а̇бати... х̇абати, а̇бер..., етим. и прав. 13
Абба, прав. 118, 119
абер... алав... апсити..., етим. 14
аберник, аброноша, твор. 14
-ава : -ива, твор. 30, 31
-авати, -ивати, твор. 33
-ава(ти), твор. 30, 34, 35, 36
-ав, твор. 178
-ава : -ива, твор. 35
-авач, твор. 35
авио-материјал, авио-механичар, авио-страда..., твор. 190
авлиски = авлијски, прав. 120
Авној, прав. 115
ага — аги, слуга — слуги, прав. 67
ага — ази прав. 67
Агро-, твор. 195
адамет, етим. 53
адет, тур. 172
адет, алат, ат..., етим. и прав. 10
additive, енгл. терм. 144
аеро-, библио-, хромо-..., твор. 188
Аефже, фраз. 116
аждаха : аждаја, прав. 66
азот — душик, терм. 224
а̇в̇ан : х̇ав̇ан, етим. и прав. 14
а̇в̇ар : х̇ав̇ар, етим. и прав. 14
Ајзенштајн, транскр. 80
-ак, буг. твор.
активатор, терм. 136
активатор, рус. терм. 136
активирани додатак, терм. 136
активирующая добавка, рус. терм. 136
акцелератор = убрзивач, твор. 34
-ал(а)ц: прегалац, Провансалац, твор. 175, 185
-алан, твор. 177
албански : Албан (-ија) † ски, твор. 202
Алексеј, транскр. 80
али, синт. 24
алнико, терм. 136
алнико, рус. терм. 136
Америка, знач. 75
американски, уп. и знач. 199, 200, 201
амерички, уп. и знач. 199, 200, 201
ам < hám, мађ. 14
-ан(а)ц: доминиканац, картузијанац, ницеанац..., твор. 175, 184
англо-, твор. 197
анти-, дија-, ендо-..., твор. 188
-ањ(а)ц, твор. 175
апарат, знач. 97
-аран, твор. 177
Арап(ин) : Арабљанин, знач. 204
арапски : Арап(ин), твор. 202
арапски < Арап † ски, твор. 200

-ар(а)ц: мушкарац, сјеменишћарац, свеучилишћарац... , твор. 175, 185
 argentum vivum, лат. 94
 арочный эффект, рус. терм. 142
 артија < хартион, грч. 14
 арфа < harfe, герм. 14
 аџ : хаџ, етим. и прав. 14
 -ати, твор. 180
 атомизирани прах, терм. 136
 atomised powder, енгл. терм. 136
 аустријски < Аустрија, твор. 200
 аустријски/аустријански, знач. 201, 202
 аустријски/аустријански, уп. 199
 Аустро-Угарска, твор. и прав. 190
 аустро-угарски, твор. 190
 ауто-, твор. 191, 192, 193, 194, 195
 аутодром, твор. 189
 аутомобил, твор. 189
 Афеже, фраз. 116
 АФЖ, прав. 116
 -ац: мртвац, мударца, подлаца... , твор. 175, 185
 -(а)ц: академац, артиљерац, рафинерац... ; јањац, јунац, прасац... ; језикословац, природословац... ; административац, документарац, феудалац... ; динарац, електронац, јакобинац... ; лажац, пиџац... ; армирац, бетонирац, депортирац... ; дугокљунац, водоземац, златогривац... ; богомољац, боготрзац, честољубац... ; црнорукац, добровољац, инвјерац... ; Бабинопољац, Црногорац, Грубишнопољац... , твор. 175—183
 -ач, твор. 30, 31
 -ач : -ивач, твор. 35

Б

б, фонет. 15, 16
 бела липа, лекс. 91
 белгијански, уп. 200
 белгијски, уп. 200
 белгијски : Белгија, твор. 202
 белгијски/белгијански, уп. 199
 Белградис, рус. 172
 Бензин замењује гас, знач. 96
 београдски, знач. 200
 београдски < Београд + ски, твор. 200
 београђански, знач. 200
 београдски, изг. 119
 берѐм, браћи, пром. 19
 Бернштајн, транскр. 80
 бигати, уп. и дијал. 172
 биња, тур. 172
 био-, твор. 193, 195

Био сам у Цека, уп. 117
 биостаница, авиомеханичар, Аустроугарска... , твор. 191
 биро : бироа, пром. 187
 бити, уп. 111
 бити : ја бих... , пром. 12
 Бишћанин, фонет. и прав. 68
 бытъ, синт. и знач. 38, 41, 44
 Бјелински, транскр. 80
 Бого мој, знач. 107
 боже мој, знач. 107
 Бора, пром. 76
 борити се; борити се с(а), борити се против, знач. 131
 Ботвиник, транскр. 80
 брикетирование, рус. терм. 144
 брикетирање, терм. 144
 briqueting, енгл. терм. 144
 Бра̀на, пром. 76
 Бра̀на, пром. 76
 браство, изг. 119
 Бронштајн, траг.скр. 80
 Брежани, твор. 70
 брежански, твор. 70
 брезовачки, твор. 70, 71
 Брезовичани, твор. 70
 брезовички, твор. 70, 71
 Брезовљани, твор. 70
 Брезовчани, твор. 70
 будет дратся, синт. и знач. 41
 буха, муха, јуха, прав. 67

В

-ва, твор. 30
 вадамет, етим. 53
 вадамет, етим. 53
 Вашингтон, Рентген, Мусоргски, прав. 120
 везивна фаза, терм. 137, 142
 везивно средство = везиво, терм. 136
 велемајсторски, фраз. 128
 велики, синт. 22
 венчић = круница, знач. 92
 Вепеш, фраз. 116
 Вепеше, фраз. 116
 вим, тап... минас, сантос... , прав. 66
 -вин(а)ц: Анжувинац, твор. 175, 186
 Винковчан, твор. 76
 Винковчанин, твор. 76
 вира, уп. и дијал. 172
 високотемпературно изостатичко пресовање — ВИП, терм. 141
 више, синт. и знач. 28
 више ваздуха, знач. 132

више светлости, знач. 132
 высокотемпературное изостатическое
 прессование — ВИП, рус. терм. 141
 в, j, к (<x), фонет. 9
 в, к, j, г (<x), фонет. 8
 Влада влада, знач. 100
 влажности, рус. терм. 146
 Вознесенски, транскр. 80
 војводински, твор. 71
 војвођански, твор. 71
 Вороњеж, транскр. 80
 ВПШ, прав. 116
 време — t, терм. 141
 время — t, рус. терм. 141
 врло, синт. и знач. 23
 вршачки, твор. 71
 вршички, твор. 71
 вудамет, етим. 53
 вуздамет, етим. 53

Г

га, знач. 96
 гас, знач. 101
 горячее прессование, рус. терм., 134, 137,
 144
 государју, рус. 172
 гетер, терм. 142, 144
 getter, енгл. терм. 144
 гетер, рус. терм. 144
 геттер, рус. терм. 142
 глава, знач. 4
 глава: без главе, без главе и репа,
 завртети главу некоме, фраз. 4
 главобоља, коловођа, црнокос. . . , твор.
 188
 Глинка, транскр. 80
 Голдштајн, транскр. 80
 Горе горе горе горе, знач. 100
 господине мој, знач. 107
 ГПУ (гексагональная плотная упаков-
 ка), рус. терм. 145
 Грабјанин, твор. 76
 Грабљанин, твор. 76
 грабовачки, твор. 71
 грабовички, твор. 71
 gravitas, лат. 74
 гравитет, знач. 74
 град, брдо, реке, знач. 201
 грам, знач. 71, 72, 73
 Грамлек, уп. 117
 грам лека, знач. 117
 Грана је моја, уп. 111
 Грана је нека, уп. 111
 гранулометрическая кривая, рус. терм.
 144

гранулометријска крива, терм. 144
 Гратекс, Грамаг, Беко, Афеже, Нама,
 уп. 117
 грѣбати : грѣпсти, прав. 68
 Гребо, пром. 78
 Груђжанин, твор. и акц. 71
 Груђжанин, твор. и акц. 71
 грузијски : Грузија, твор. 202
 губчатый порошок, рус. терм. 137
 густина предсинтерованог узорка, терм.
 136
 густина чврстог тела, терм. 144, 146
 густоћа, знач. 74
 гут, терм. 173

Д

д, фонет. 66; d, фонет. 53
 да, синт. и знач. 23, 24, 27, 28, 37—44
 довозавление, рус. терм. 142
 давление, рус. терм. 140
 доложити, рус. 172
 далматински <Далматин(-ац) + ски,
 твор. 200
 дати пристанак, фраз. 125
 два, синт. 214
 два, три, четири, синт. 214
 двореди, прав. 82
 дворедни, прав. 82
 двуокис титана, рус. терм. 144
 ДГП (динамическое горячее прессова-
 ние), рус. терм. 145
 делимично легирани прах, терм. 145
 делови, знач. 97
 денсификација, терм. 144
 densifikation, енгл. терм. 144
 дефект Френкеля, рус. терм. 144
 и > ж, буг., етим. и фонет. 93
 *джива, буг. етим. 93
 див, дива, диво → дивак, буг. етим. 94
 дивизиски = дивизијски, прав. 120
 дивљи кестен, лекс. 91
 дијамат, прав. 117
 динамическое горячее прессование —
 ДГП, рус. терм. 141
 динамичко топло пресовање — ДТП,
 терм. 141
 динамо-, твор. 189
 диско-, твор. 194
 ДТП (динамичко топло пресовање),
 терм. 145
 дифузиона порозност, терм. 145
 диффузионная пористость, рус. терм.
 145
 дјевац, знач. 177
 до-, твор. 14

добро, знач. 97
 довести под сумњу... , фраз. 126
 доволно, синт. и знач. 22
 додатак : фил фактор, терм. 144
 до ђавола, до врага, из гласа, прав. 66
 Доњец, транскр. 80
 допунска редукција, терм. 142
 доста, синт. и знач. 22
 доћи, знач. 97
 Дрваранин, твор. 71
 Дрварчанин, твор. 71
 Дрежничанин, твор. 71
 дрежнички, твор. 71
 другачије, синт. и знач. 28
 дубити : дупсти, прав. 68
 дубровачки, твор. 71
 Дубровничанин, твор. 71
 дубровнички, твор. 71
 Дубровчанин, твор. 71
 Дуле, пром. 77
 дур, тур. 172

Ђ

ђаковачки, твор. 71
 Ђаковичанин, твор. 70
 ђаковички, твор. 70, 71
 Ђаковљанин, твор. 70
 ђаковски (и ђаковачки), твор. 70
 Ђаковчанин, твор. 70
 Ђура, пром. 76
 Ђуро, пром. 76

Е

-е, твор. 176
 -ев(а)ц: чјајевац, фрањевац, твор. 175, 185
 евро-, твор. 196
 егџе < hegedü, мађ. и фонет. 13
 егбе, ар. и фонет. 13
 его, ее, их, рус. 104
 Едхем, Мидхат, Субхија, прав. 66
 -еј(а)ц: бјелогардејац, црвеноармејац,
 црвеногардејац... , твор. 175, 185
 Ејзенштејн, транскр. 80
 еко-, твор. 197
 -ел(а)ц: жџгелац, твор. 175, 185
 електрическое полирование — електро-
 полирование, рус. терм. 141
 електрично полирање — електрополи-
 рање, терм. 141
 електро-, твор. 198
 електроскоп, фото-монтажа, телевизор,
 твор. 189
 -ель(а)ц, твор. 175

емкости, рус. терм. 146
 -ен, твор. 177
 -ен(а)ц: другџенац (дрџгенац), млађенац,
 Назарџенац... , твор. 175, 185
 Енерго-, твор. 195
 -ер(а)ц: четвџерац, петџерац, шестџерац... ,
 твор. 175, 185
 ергџела < hergele, тур. и фонет. 13
 *ereu- : *ergou- : *ergu- : *erü-, етим. 14
 -ет-, пром. 78
 Ета — Ете — Ети, пром. 116
 ЕТА, ИНА и СИЗ, прав. 116
 Эффеџт Киркендалла, рус. терм. 144

Ж

ж, фонет. 93
 жџелџи... намеравати, знач. 37
 жив, сх. етим. 94
 жив, етим. 93
 жива, мак. 93, 94
 жџива, етим. 93
 *жива, буг. 93
 живаџ, буг. 93
 žive slěbro, г. луж. 93
 жџив, жџива, жџиво, буг. 93
 жџив, жџива, жџиво : жџива = сџив, сџива,
 сџиво : сџива, етим. 93
 жџив, жџива, жџиво : живаџ = дџив, дџива,
 дџиво : дџиваџ, буг. етим. 94
 živo srebrgö, слов. 93, 94
 жџиг тџчка = џушка тџчка, знач. 92
 жџидкофазное спекание, рус. терм. 135,
 136
 žuwe slobro, д. луж. 93

З

з, фонет. 53
 забрџнута питања, стил. 55
 забрџивавајуџи, уп. и стил. 55
 заваравати : заваривати, твор. 80
 загрџбачки, твор. 71
 Загрџбљанин, твор. 71
 загрџб + ски, твор. и фонет. 71
 Загрџпчанин, твор. 71
 задобити повреду, фраз. 126
 заказивати : заказати, твор. 34
 закалка, рус. терм. 137
 закашњивач, твор. 33
 закључити, синт. и стил. 57
 закон Стокса, рус. терм. 144
 закопавати, твор. 34
 закопавати : закопати, твор. 34
 закрытая пора, рус. терм. 138

заливати, залијевати, заљевати, прав. 67
 замењивати, знач. 96
 замор, терм. 142
 Замошћ, транскр. 81
 Zamość, пољ. 81
 замрзивати, освеживати, поробљивати, твор. 34
 замрзивач, твор. 33
 заокружавати : заокруживати, твор. 30
 запети из петних жила, фраз. 123
 зарадити повреду... , фраз. 127
 засыпка, рус. терм. 136
 затворена пора, терм. 138
 зато, синг. 28
 за то, синг. 24, 28
 заћи, уп. и знач. 51
 захтевати такав прилаз, фраз. 126
 збунити се, знач. 101
 згушњавање : адитив, терм. 144
 -zd-, фонет. 53
 земљотрес, синг. и знач. 62
 зијехати : зијевати, етим. и прав. 12
 зијехати, зијехање, зијехалица... , етим. и прав. 10
 злато, срце, рано моја, знач. 107
 ЗМАЈ, прав. 81, 82
 ЗМАЈ, пром. 82
 „Змај“, прав. 81, 82
 „Змај“, пром. 82
 „Змај 132“, прав. 82
 „Змај — 132“, прав. 82
 Зосја, транскр. 81
 Зоша, транскр. 81
 Зошја, транскр. 81

И

и, синг. и знач. 58
 иако, синг. 24
 -ив-, твор. 35
 Ива, пром. 76
 -ива, твор. 30
 -ива → ивач : -ава → авач, твор. 31
 -ивањ, твор. 177
 -ива(ти), твор. 31, 33, 35, 36
 -ивач, твор. 33, 34, 35
 -ивач/-авач, твор. 35
 Иво, пром. 76, 77
 Ивче, пром. 78
 из, знач. 95
 из-, твор. 14
 избацити, твор. 34
 избацити : избацити, твор. 34
 изборити место, фраз. 126
 извештавати : извести, твор. 34
 извештавати : исписивати, твор. 30

извршити измене, фраз. 125
 извршити корекције, фраз. 126
 извући дебљи крај, фраз. 123
 извући поуку, фраз. 126
 Из Сарајева, знач. 95, 96
 изувати (:изути), обувати (:обути)... извештавати (:извести)... , твор. 30
 из увоза, знач. 97
 -иј-, твор. 176
 -ија (-иа), твор. 202
 -ијан(а)ц: бурзијанац, црнобурзијанац, крлежијанац... , твор. 175, 185
 -иков(а)ц: љѣтниковац, твор. 175, 185
 -ил(а)ц: адресилац, твор. 175, 186
 и др., прав. 115
 имати три чисте, фраз. 124
 Ина — Ине — Ини, пром. 116
 -ин(а)ц: бенедиктинац, гарибалдинац, нашинац... , твор. 175, 186
 индо-, твор. 197
 индонезански : Индонез(-ија) + јан(ин) + ски, твор. 202
 инкасирати два бода, фраз. 127
 интервју, твор. 187
 и сл., прав. 115
 искоришћивач — искоришћивач, искоришћивати : искоришћивати, испражњавач : испражњавач... , твор. 34
 испаривач, твор. 33
 истискивање — екструзија, терм. 140
 испитивати : испитати, твор. 34
 испољити ефикасност, фраз. 126
 испред, уп. 111
 испуњавати : испунити, твор. 34
 исувише, синг. и знач. 22
 -it, суф. 146
 итало-, твор. 197
 -итан(а)ц, твор. 175
 итд., прав. 115
 И ти си ми нека, уп. 111
 -ич(а)ц: пламичац, твор. 185
 -ишћан(а)ц, твор. 175
 ишчезнути, уп. и знач. 51

Ј

ја, уп. 112, 113
 ја — мој, уп. 113
 ја — [од] мене — мој, уп. 112
 ја/ти, уп. 113
 ЈА, УК, ПК, ЦК, прав. 117
 јабланички, твор. 71
 јадарски, твор. 71
 јадрански, твор. 71
 -јан(а)ц, твор. 175
 -јар(а)ц, твор. 175

-j(a)ц, твор. 175
 једнакогранични, знач. 72
 једноступено синтеровање, терм. 136
 Јенисеј, транскр. 80
 јерменски : Јермен(ин), твор. 202
 југо-, твор. 197
 Јуре — Јурѐ, пром. 78
 Јуре — Јурета, пром. 78

К

кадмијум-оксид — CdO, терм. 141
 Кадчић, прав. 118, 119
 Кажјо, транскр. 81
 Казјо, транскр. 81
 како, знач. 97
 каљење, терм. 137
 Кампуђија, транскр. 75
 Кампучија, транскр. 75
 Канин, транскр. 80
 као да, синт. 28
 као кад, синт. 28
 капацитет, терм. 146
 Качић, прав. 118
 качкаваљ, лекс. 91
 Quecksilber, герм. 94
 квенчовање, терм. 137
 quenching, енгл. терм. 137
 кермет, рус. терм. 137, 142
 килограм, знач. 71, 72, 73
 килопонд, знач. 72
 кино-, твор. 192
 кино-оператер, кино-представа, кино-
 -проектор... , твор. 189
 Киркендалов ефекат, терм. 144
 кисеоник — кисик, терм. 224
 -ков(а)ц: пелинковац, твор. 175, 186
 коефицијент облика, терм. 144
 коефицијент пуњења : циклично синте-
 ровање, терм. 144
 коефицијент сабијања, терм. 145
 коефицијент обжатија, рус. терм. 145
 коефицијент форме, рус. терм. 144
 Koźle, поль. 81
 Колесников, транскр. 80
 компилатор, знач. 22
 консолидација, терм. 134
 консолидација, рус. терм. 134
 consolidation, енгл. терм. 134
 контра-, твор. 196
 концентрација, терм. 146
 концентрација, рус. терм. 146
 конитари — папкари, терм. 224
 Корнилов, транскр. 80
 Краљевац, твор. 70
 краљевачки, твор. 70, 71

Краљевичанин, твор. 70
 краљевички, твор. 70, 71
 Краљевљанин, твор. 70
 краљевски, твор. 70
 Краљевчанин, твор. 70
 Красицки, транскр. 81
 Крапицки, транскр. 81
 кретање, уп. 109
 кристална структура, терм. 145
 кристаллическа структура, рус. терм.
 145
 Крле, пром. 77
 кроз иглене уши, фраз. 123
 крушевачки, твор. 70, 71
 Крушевичанин, твор. 70
 крушевички, твор. 70, 71
 Крушевљанин, твор. 70
 крушевски, твор. 70
 Крушевчанин, твор. 70
 кудити, фонет. и знач. 11
 Кузњецк, транскр. 80
 куџија, лекс. 87
 кућ-, твор. 3
 кућа, твор. 3
 кућанин, кућанички, кућански..., твор. 3

Л

-л-, твор. 35
 Лаза, пром. 76
 лак, знач. 72
 ланих : лани, етим. и прав. 12
 лаг (хлад), 'аојдук, 'аон..., етим. и
 фонет. 11
 -л(а)ц: бичевацац, бјелилац, бранилац...,
 твор. 175, 184
 леди, твор. 187
 Лена, транскр. 80
 Леонов, транскр. 80
 легтирваче — махунарке, терм. 224
 Либија, прав. 74
 лијевати, прав. 66
 лила, знач. 47, 48, 49
 lila, алб. 49
 лилак, етим. и знач. 49
 лиласт, етим. и знач. 49
 lilek, слов. 49
 лиљити се, етим. и знач. 49
 лињ-, етим. 49
 лињати, етим. 49
 Лицјанин, твор. 76
 Лишљанин, твор. 76
 липо, уп. и дијал. 172
 липовачки, твор. 70, 71
 Липовичанин, твор. 70
 липовички, твор. 70, 71

Липовљанин, твор. 70
 липовски, твор. 70
 Липовчанин, твор. 70
 лити, прав. 66
 Лос, транскр. 81
 Лош, транскр. 81

Љ

љевати, прав. 66, 67
 Љермонтов, транскр. 80
 Љубљанчанин, твор. 71
 Љубљањанин, твор. 71
 људи, становништво, народ, знач. 201
 љуство, сретство... , изг. 119
 љутство, изг. 119
 љуцки, брцки, изг. 119

М

Магнитогорск, транскр. 80
 Мазул, тур. 172
 макро- (макрозерно), рус. терм. 143
 макро- (макрозрно), терм. 143
 мали, синт. и знач. 22
 Малиновски, транскр. 80
 маса, знач. 72, 73, 74
 масла, терм. 146
 масти, терм. 146
 материјал за засипање, терм. 136
 матирати, фраз. 128
 Мачванин, твор. 71
 мачвански, твор. 71
 металлическая губка, рус. терм. 142
 металлокерамика, рус. терм. 142
 метална керамика, терм. 134
 метални сунђер, терм. 142
 метал(о)-, твор. 195
 металокерамика, терм. 134, 142
 Меша, пром. 76
 микро-, твор. 196
 микро- (микрозерно), рус. терм. 143
 микро- (микрозрно), терм. 143
 Миланче, пром. 78
 мини-, твор. 196
 минути, проћи, отићи, уп. и знач. 51
 Мињин, транскр. 80
 мислилац, знач. 22
 мислити, синт. и знач. 42
 митровачки, твор. 69, 70, 71
 Митровичанин, твор. 70
 митровички, твор. 70, 71
 Митровчанин, твор. 69, 70
 Митхат, прав. 66
 Митхат, Етхем и Супхија, прав. 120

Мићо, пром. 78
 млевење, терм. 138
 много, знач. 22
 мој, знач. 108, 109
 мој, уп. 110, 111, 113
 мој — ја, уп. 112
 Мој бољејство свеколико, знач. 108
 мој глас, уп. 108
 мој говор, знач. 106
 мој замишљени... живот, уп. 111
 мој краљу, знач. 107
 мој — мојему, уп. 111
 моему, уп. рус. 110
 мој покојни, знач. 106
 мој пут, уп. 108
 мој соколе, знач. 108
 мој ти Балоун, знач. 108
 мој, твој, уп. 109, 113
 мој, твој, наш, ваш, грам. 112
 мој (човек, муж), знач. 105, 106
 мой, уп. рус. 110
 мой, твой, наш, ваш, рус. 104
 моја, знач. 110
 моја башта, знач. 106
 моја брада, знач. 106
 моја власт, знач. 106
 моја кућа, знач. 106
 моја Милена, уп. 111
 Моја нова вага, знач. 106
 моја рука, знач. 106
 моја страна, знач. 106
 моја ти Ђ., знач. 108
 моје, знач. 109
 моје, уп. 110
 Моје... друштво, уп. 111
 моје писмо, знач. и обл. 107
 моји, знач. 109, 112
 моји, уп. 111
 моји мали дарови, уп. 111
 мојији, знач. и обл. 109
 модератор→успоривач, твор. 34
 мото-, твор. 193
 мото-цикл, физ-култура, Ком-интерна,
 твор. 190
 моћи, синт. 26
 мртав, уп. и знач. 52
 мундштучное прессование, рус. терм.
 140
 мурталлук, тур. 172

Н

-н, твор. 177
 -н-, твор. 177
 набухнути, набухао, набухла, етим. и
 прав. 10

надлежне власти, конгр. 55
 назур, тур. 172
 најјачи, синт. и знач. 62
 накаша, тур. 172
 наклепанний порашок, рус. терм. 137
 нанесемо коначан ударац, фраз. 129
 напон — напетост, терм. 141
 направити изненађење, фраз. 125
 напрезање, терм. 146
 напруга, рус. 146
 нарушаваати, орошавати, успоравати, твор. 33
 нарушивач, орошивач, успоривач, твор. 33
 настојати да се дође до тријумфа, фраз. 129
 наудити, етим. и прав. 10
 нафта, знач. 100, 101
 нахија, тур. 171
 наћи неочекивано решење, знач. 96
 -nd->d, фонет. 53
 -нд-, твор. и фонет. 53
 не би, синт. 23
 Нева, транскр. 80
 него да, синт. 28
 него кад, синт. 28
 него што, синт. 28
 неколико, синт. 214
 Некрасов, транскр. 80
 неочекивано, знач. 96
 не радити, синт. и знач. 38
 нестати, премаћи се, уп. и знач. 51
 нећу + инфинитив, синт. и знач. 37
 нећу + да + презент и нећу + инфинитив према ја не хочу + инфинитив и ја не буду + инфинитив, синт. и знач. 37
 нећу / нећеш, неће... / ..., синт. и знач. 37
 ниво — разина, терм. 141
 Нижњи Новгород, транскр. 80
 није, синт. 25
 Никита, транскр. 80
 нико, знач. 96
 Нико га / Никога, знач. 96
 Николај, транскр. 80
 Нисам радио, синт. и знач. 38
 нихром, рус. терм. 136
 нихром, терм. 136
 -ница, твор. 35
 НОБ, СОШ, СИЗ, ОУР, прав. 115
 НОБ-а, СОШ-а... , пром. 115
 Новљанин, твор. 71
 Нопок, Нолит, Гратекс... , прав. 115
 носилац, чувалац, твор. 35

О

об-, твор. 14, 16
 обгрлити, објавити, облетети... , твор. 14
 оборити на плећа, фраз. 128
 обрвати... обхрвати... опхрвати, прав. 15
 обрвати — опхрвати, пром. 19, 20
 обрвати/опхрвати, твор. 20
 обрвати : опхрвати, твор. и прав. 16
 обрштер, герм. 172
 обући дрес с државним грбом, фраз. 128
 обхрвати, етим. и твор. 14
 обхрвати : обрвати, уп. 17, 18
 Ова је песма никаква, уп. 111
 -ов(а)ц: фронтовац, шатровац, минхеновац... , твор. 175, 186
 овлаживач... поништивач : овлаживачи... поништивачи, твор. 34
 огнеупорни материјал = огнеупор, рус. терм. 136
 ограничавати, синт. 56
 одвише, синт. 26
 одвише кратко, синт. 25
 одланути, миљети, трулеж... , терм. и прав. 10
 одлучивати, синт. 56
 одн., прав. 115
 одноступенчатое спекание, рус. терм. 136
 -ој(а)ц: двојац, твор. 175, 186
 окись кадмия — CdO, рус. терм. 141
 олакшати, твор. и знач. 72
 о. м., прав. 115
 омотач плода, лекс. 92
 -оп, суф. 146
 онако... као што, синт. 28
 -он(а)ц, твор. 175
 Он је свакакав, уп. 111
 Оњега, транскр. 80
 опхрвати, етим. 14, 15
 опхрвати, прав. и знач. 15, 19
 опхрвати... обрвати, знач. 15
 ораховачки, твор. 69, 70, 71, 76
 Ораховичанин, твор. 69, 70, 71, 76
 ораховички, твор. 69, 70, 71, 76
 Ораховчанин, твор. 69, 70, 71, 76
 -ор(а)ц: конвикторац, твор. 175, 186
 орт, етим. и знач. 45, 46
 освјеживач, твор. 33
 Осјечан, твор. 76
 Осјечанин, твор. 76

основати, синт. и стил. 57
 основни легирани прах, терм. 145
 основной легирунный порошок, рус.
 терм. 145
 оставити на цедилу, фраз. 124
 оставити, уп. и знач. 51
 остала, синт. 212
 остати, синт. 26
 остати кратких рукава, фраз. 124
 остати празних руку, фраз. 123
 острва — отоци, терм. 224
 отворена пора, терм. 138
 отврднут прах, терм. 137
 отежати, знач. и твор. 72
 отићи : отиђем, отидем, одем, прав. 68
 откриле, конгр. 55
 открытая пора, рус. терм.
 oshabití, чеш. и знач. 13
 ὄρνις, грч. 45

II

п, фонет. 15
 р, фонет. 53
 па, синт. 23
 Пајић, Пејић, Којић, прав. 120
 панчевачки, твор. 71
 панчевски, твор. 71
 Пека и Цека, уп. 117
 пепелуха, биочух, хат... , етим. и
 прав. 10
 перионица (:прати, перем), предионица
 (:прести, предем)... , твор. 35
 персијски : Персија, твор. 202
 пет, синт. 214
 пиринч, туч, калај, буг. етим. 93
 пирофорност праха, терм. 145
 пирофорность порошка, рус. терм. 145
 писао је, знач. 96
 Писао је пријатељу из Сарајева, знач. 95
 плава машина је почела да меље про-
 тивника, фраз. 127
 Плави ће... угостити бечку Аустрију,
 фраз. 124
 плашити се, знач. 95, 101
 плотность, рус. терм. 146
 плотность предварительно спеченого,
 рус. терм. 136
 плотность твердого тела, рус. терм. 144
 победа, фраз. 129
 по ваздан, прав. 67
 површ, знач. 72
 површина, знач. 72
 поглощение — абсорбция, рус. терм. 140
 подбунити, етим. и прав. 10

појачавати, твор. 32
 појачавач, твор. 32
 појачач, усисач, усорах... , твор. 36
 појачивати, твор. 32
 појачивач, твор. 32
 по једном, по двапут, прав. 68
 показати на белу тачку, фраз. 127
 показати пут у свлачионицу, фраз. 126
 полностью летрованный порошок, рус.
 терм. 145
 Половина кућа је срушена / Половина
 кућа је срушено, синт. 56
 понд, знач. 72
 pondus, лат. 74
 пора, терм. 138
 пора, терм. рус. 138
 пористость, терм. рус. 145
 пористый, терм. рус. 145
 порозан, терм. 145
 порно-, твор. 195, 197
 поробљивач, твор. 33
 порозност, терм. 145
 потом : том приликом, знач. 59
 потпуни легирани прах, терм. 145
 похабить, рус. 13
 по што, прав. 67
 пошто, синт. 24, 25
 правити рачун без крчмара, фраз. 123
 права послastiца за љубитеље фудбала,
 фраз. 124
 пре-, синт. 22
 преварант, твор. 187
 предварительное спекание (бисквити-
 рование), рус. терм. 140
 предсинтерованье (бисквитиране), терм.
 140
 предуго, синт. 26
 прејако, синт. 25
 прекратак, синт. 25
 прелетјети, уп. и знач. 51
 преминути, уп. и знач. 49, 50, 51, 52
 премошћавање, терм. 142
 премучати, прећутати, уп. и знач. 51
 преслабо, синт. 25
 пресовање, терм. 138, 145
 пресовати, терм. 145
 прессование, рус. терм. 138, 145
 прессовать, рус. терм. 145
 престава, фраз. 119
 преставити се, уп. и знач. 50
 Przemysł, пољ. 81
 пригушив-ач > пригуш-ив-ач > при-
 гуш-ивач, твор. 35
 пријатељ, знач. 96, 97
 пријећи, уп. и знач. 51
 прилично, синт. 22
 принудити на капитулацију, фраз. 129

притисак, терм. 140
 причинавати сметње, фраз. 126
 пробавити, проборавити, уп. и знач. 51
 продуживач, твор. 34
 промаха : промаја, прав. 66
 проха : проја, прав. 66
 прскотина при пресовању, терм. 136
 пружен, знач. 99
 психо-, био-, електро-, твор. 188
 психодрама, психотест, психосоцијалац,
 твор. 188
 психологија, твор. 188
 psuché, грч. 188
 Pfeifen, герм. 172
 Пшемисл, транскр. 81
 Пшемишл, транскр. 81

P

p, фонет. 14
 равнострани, знач. 72
 Раде, пром. 78
 Раде, Радета, пром. 76, 77
 радијалноне спротивљење раздављива-
 нију, рус. терм. 136
 радијална чврстоћа на притисак, терм.
 136
 радио-, твор. 190, 191, 192, 194
 радио-телефонија, твор. 189
 радио-фонија, твор. 189
 ради тога, синт. 28
 Ради у Пека, уп. 117
 размол, рус. терм. 138
 разређивач (:разређивати), исписивач
 (:исписивати) . . . , твор. 31
 разређивач : разређивати, твор. 35, 36
 разум, . . . мој, уп. 111
 caritas, лат. 74
 раритет, твор. 74
 распрскивач . . . распрскавати, твор. 33
 распршени прах, терм. 136
 распыленный порошок, рус. терм. 136
 ратовати против, знач. 130, 131
 ратовати с(а), знач. 130, 131
 рвати, твор. 14
 rváti, гцјем, слов.
 рвать, рву, рвѣшь, рус. 14
 ръвати, -вѣ, -вѣши, стсл. 14
 рвати (се), прав. 15, 19
 редни број, прав. 68
 ред речи, прав. 60, 61
 реизборност, твор. 187
 ремизирати, фраз. 128
 реми са Слободом, фраз. 128
 рѣн, . . . хрѣн, прав. 14
 репр о-, твор. 197

решење, знач. 96
 решити у своју корист, фраз. 129
 RZ- порошок, рус. терм. 145
 RZ- прах, терм. 145
 родоziјски, индијски, аустријски, твор.
 204
 рѣпа : хрѣпа, прав. 14
 рѣскати : хрѣскати, прав. 14
 рѣсуз : хрѣсуз, етим. и прав. 14
 Рубинштајн, транскр. 80
 рунда, ниски ударци, фраз. 128
 rügen, tadeln, знач. герм. 11
 *ръѣтъ, прасл. 93

C

c-, твор. 14
 са'ија, тур. 172
 самокритика, твор. 187
 самохлађење, терм. 144
 самохлаждение, рус. терм. 144
 сасвим, синт. 23
 сатерати у мишју рупу, фраз. 123
 свађати се, тући се, борити се, знач. 131
 све до сада, синт. и прав. 63
 Свјенгоховски, транскр. 81
 svoj, уп. и знач. 108, 109
 свой, рус. 104
 связующая фаза, рус. терм. 137, 142
 связующее вещество = связка, рус.
 терм. 136
 се . . . бацити благом, фраз. 123
 севају ниски ударци, фраз. 128
 сербијански, знач. 207
 сѣва („сѣва крава, сѣва кобила“), етим.
 и знач. 93
 Симо, пром. 76
 sintering, енгл. терм. 134, 144
 синтеровани магнезит, терм. 136
 синтерованье, терм. 134, 137, 144
 синтерованье (:под притиском, у при-
 ствству течне фазе, у течној фази),
 терм. 134—136
 сѣо : сјео, ѣо : јео, срио : срео . . . ,
 прав. 67
 ситовна анализа, терм. 142
 ситовый анализ, рус. терм. 142
 Сјенкјевич, транскр. 81
 скелет, рус. терм. 144
 скелет, терм. 144
 скелетни, терм. 144
 скелетный, рус. терм. 144
 ски, твор. 119
 -скѣ, -скѣ, -скѣ, твор. 200
 Скоко, пром. 78
 S- крива, терм. 145

спуљање, терм. 140
 славити нову победу, фраз. 129
 слепа пора, терм. 138
 Смоленск, транскр. 80
 „снаго моја“, знач. 107
 снаха, снахи, снаси, прав. 67
 S-образна криваја, рус. терм. 145
 Совјет, знач. 171
 совјетници, знач. 171
 соли, терм. 146
 соло, бланко, нето. . . , твор. 192
 Социјалистичка Федеративна Република
 Југославија, прав. 116
 социо-, твор. 194
 спасити : спасти, прав. 68
 спекание, рус. терм. 137
 спекание под давлением, рус. терм. 134
 спектрална анализа — спектроанализа,
 терм. 141
 спектрални анализ — спектроанализ
 рус. терм. 141
 спомен-плоча, пет-шест, рекла-казала,
 твор. 190
 споро, синт. 22
 спроводити у дело, фраз. 126
 -ср-, твор. 178
 Срб, знач. 203
 Срб, уп. 201
 србачки, твор. 71
 Срби, знач. 203
 Србија, етим. 204
 Србија, знач. 205, 206
 Србија, твор. 202
 Србија, уп. 201
 Србијанац, етим. 204
 Србијанац, знач. 205, 206, 208
 Србијанац, твор. 202
 Србија, уп. 201
 Србијанац, етим. 204
 Србијанац, знач. 205, 206, 208
 Србијанац, твор. 202
 србијан(-ац)+ски, твор. 204
 србиј+ан(ац)+ски, твор. 202
 Србиј(-а)+анац, твор. 204
 Србијанка, знач. 205
 србијански, знач. 202—208
 србијански, твор. 202
 србијански, уп. 199, 202
 србијански, етим. 204
 србијански, -а, -а, знач. 205
 србијанско, -ска, -ско, уп. 202
 србијански/Србијанац, уп. 208
 србијанско < Србијанац < Србија, етим.
 204
 србијанске песме, србијанско Подри-
 ње. . . , уп. 199
 србијски, уп. и твор. 202
 Србин, етим. 204
 Србин, уп. 201
 Србичанин, твор. 71
 србички, твор. 71

Србљанин, твор. 71
 срб+ски, твор. 71
 србијански, знач. 206
 срдачно, знач. 99
 сремачки, твор. 71
 срем+ски, твор. 71
 Сри Ланка, транскр. 75
 српски, знач. 200—208
 српски, твор. 71, 202
 српски, уп. 201, 202
 српски, -ска, -ско, знаа. 202
 српски пасуљ, знач. 201
 српски сир, знач. 201
 српски : србијански, знач. 201
 српски : србијански, уп. 209
 српски (српске песме, српске бање. . .),
 уп. 199
 српски цар, српски род, српска глава. . . ,
 уп. 203
 Српчанин, твор. 71
 стављање акцента, стил. и синт. 57
 Стаска, транскр. 81
 Сташка, транскр. 81
 ство, твор. 119
 стегнути, знач. 99
 Стоксов закон, терм. 144
 Столе, пром. 77
 стотина, хиљада, половина, четвртина,
 уп. и знач. 55
 страх, знач. 102
 сувише, синт. 26—28
 сувише велики господин, синт. 22
 сувише мали, синт. 25
 сувише, превише, одвише, синт. 22
 сунђерасти прах, терм. 137
 Су. . . учинили медвеђу услугу, фраз. 123
 СФРЈ, СШС. . . , прав. 115
 схвати : срвати, прав. 16

Т

тако, знач. 58
 тако. . . како, синт. 28
 такси, твор. 192
 такси-, твор. 193
 taximètre, грч. 192
 талина — растоп, терм. 141
 Тањуг, прав. 115
 татарски : Татар(ин), твор. 202
 ТВ-, твор. 194
 тврдошћ, рус. терм. 140
 тврдофазно спекание, рус. терм. 135
 тврдоћа, терм. 140
 Т, Д, Л, Н+ъ, фонет. 7
 теби — ти, уп. 108

тежина, знач. 72, 73, 74
 тек. год., прав. 115
 температура, терм. 146
 температура — t° , терм. 141
 температура — t° , рус. терм. 141, 146
 теразиски = теразијски, прав. 120
 термо-, твор. 194
 Техно-, твор. 195
 тељивост, терм. 134
 тешки метал, терм. 144
 тзв., прав. 115
 Ти си тај, уп. 111
 титан-диоксид, терм. 144
 титан-диоксид — TiO_2 , терм. 141
 Тиха је, чиста, моја, уп. 112
 тога тренутка, знач. 95, 96, 101
 тога човека, знач. 101
 толико . . . колико, синт. 28
 то моје садашње постојање, уп. 111
 топло пресовање, терм. 134, 137, 144
 топлљивост — таљивост, терм. 141
 треба свести у рационалне оквире, фраз. 126
 требати, синт. 27
 трещина при пресованији, рус. терм. 136
 тро, прав. 66
 тројица, синт. 212
 трухлеж, трухнути . . . трухљива . . ., етим. и прав. 10
 тупиковая пора, рус. терм. 138
 турбо-, твор. 194
 Турки, рус. 172
 тяжёлый металл, рус. терм. 144

Њ

њија, тур. 172

У

у > а, фонет. 53
 убрзавати, твор. 32
 убрзавач, твор. и прав. 32
 убрзивач, твор. 32
 у вези новчане казне, синт. и стил. 64
 у вези са . . ., синт. и стил. 64
 увојак = свитак, знач. 92
 угњетавати : угњетавач, твор. 35
 удамет, етим. и фонет. 53
 Удба, Фифа, прав. 116
 удити, етим. и прав. 10
 удити, знач. 11
 уд, уда, етим. и знач. 11

указати помоћ играчу, фраз. 124
 укњижити бодове, фраз. 126
 ултра- (ултракратки), терм. 143
 ультра- (ультракоротки), рус. терм. 143
 умријети, уп. и знач. 49, 50, 51, 52
 умро, прав. 66
 оумрѣти, стсл. 49
 -ун(а)ц: бјегунац, чистунац, младунац . . ., твор. 175, 186
 унутарња заграда, прав. 67
 упијање — апсорпција, терм. 140
 Уписати се у листу стрелаца, фраз. 126
 упорност, знач. 102
 ѓрма < хурма, тур. и фонет. 13
 усадка, рус. терм. 140
 усисавати, твор. 31
 усисавати : усисивач, твор. 36
 усисивач, твор. 30, 31
 усисивач, појачивач, твор. 35
 усисивач/усисавач, појачивач/појачавач, твор. 36
 уситњивач, твор. 34
 усм(ј)еравати, твор. 32
 усм(ј)еривач, твор. 32
 усред Франкфурта : у Франкфурту, уп. и стил. 35
 умалост, рус. терм. 142
 -и, етим. и твор. 53
 утерати страх у кости, фраз. 123
 утолико . . . уколико, синт. 28
 утрнути, протрнути, обамријети, уп. и знач. 50
 -уш(а)ц: мекушац, ракушац, твор. 175, 186

Ф

f, фонет. 53
 ф, етим. 68
 фер, твор. 187, 198
 феролегура, терм. 136
 ферросплав, рус. терм. 136
 fill factor, енгл. терм. 144
 филозофија, прав. 72
 философија, прав. 72
 фискултура, прав. 111
 fluidity, енгл. терм. 134
 флуидност, терм. 134
 фото-, твор. 190, 192
 фракција, терм. 138
 фракција, рус. терм. 138
 Фране, пром. 78
 Франкељев дефект, терм. 145
 fundamentum, лат. и етим. 53

X

- х, етим. 8, 9, 10
 х, прав. 10
 х, фонет. 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19
 х+а, е, о, у, р, фонет. 13
 haber ... hala ... haris..., тур. 14
 хабити, етим. и знач. 13
 хаваз — аваз, етим. и прав. 12
 хāvāz... āvāz, хāvлија... , етим. и прав. 13
 хаван: аван, прав. 68
 хага — ага, етим. и прав. 12
 хазур, тур. 172
 хākим, хāнгар, хāрем..., етим. и прав. 14
 халат, хага, хочима..., етим. и прав. 10
 халькав, хмиљети... хмућак, етим. и прав. 13
 *хапсити, *хајдук, *еглен..., етим. и фонет. 11
 ХГП (хексагонално густо паковање), терм. 145
 heavy metal, енгл. терм. 144
 хемијски, историјски..., прав. 119
 хемо-, твор. 195
 хендек : јендек, прав. 66
 херцеговачки, твор. 71
 херцеговински, твор. 71
 Хесма — Есма, етим. и прав. 12
 хеубе, тур. и фонет. 13
 hydrargyrum, argentum vivum, mercurius, лат. 93
 хљеб — љеб, етим. и прав. 12
 хмућкати, етим. и прав. 13
 хојдоше, етим. и фонет. 11
 хōроз : ороз, прав. 13
 hōroz, hōgos, пер. тур. 13
 хорошо, рус. 172
 хотеть, синт. и знач. 38, 41, 44
 *откину, *оца, *удри..., етим. и фонет. 11
 hot-pressing, енгл. терм. 144
 хрвати : рвати, етим. и прав. 14
 хрвати (се), уп. 18, 19
 хрвати се, хрђа, лакко..., етим. и прав. 10
 хрватски, знач. 208
 хрђа, хрђав, хрвати се..., етим. и прав. 12
 хтети, знач. 37, 38
 хтјети, синт. 27
 хўбав : ўбав, прав. 13
 худ, знач. 11
 хўдити, етим. и прав. 10
 худ, худоба, етим. и прав. 10

- Хумо, пром. 78
 Хусо — Усо, етим. и прав. 12

Ц

- ц, фонет. 175
 цвет, лекс. 92
 цвет, цвијет, лекс. 92
 Центро-, твор. 195
 ЦИА, прав. 116
 Ција, прав. 116
 Ција — Ције — Цији..., пром. 116
 циклическое спекание, рус. терм. 144

Ч

- Чаадаев, транскр. 80
 Чаадајев, транскр. 80
 Чадајев, транскр. 80
 -чан(ац), твор. 175
 чаршав : чаршаф, прав. 68
 частица, рус. терм. 144
 частично летрованный порошок, рус. терм. 145
 частичный, рус. терм. 144
 челик, бакар, тур. етим. 93
 честица, терм. 144
 честични, терм. 144
 четириста, дијал. и прав. 67
 чини огромне напоре, фраз. 126
 чин службене капитулације, фраз. 129
 човек, уп. и знач. 63
 чојече, фонет. 172
 ч : [ʃ], тур. 93
 čiva, тур. 94
 čiva > *живá, буг. етим. 94
 čiva = [ʃivá], тур. 93

Ц

- ц, фонет. 93
 Цамахирија, транскр. 75
 Цамахирија, прав. 74
 gāmhāgā, твор. и знач. 74
 цемахирија, транскр. 74
 цеп, етим. 93
 *цйва, мак. етим. 93
 *цйва, сх. етим. 93
 ğumhūg, твор. и знач. 74
 ğumhūriyuā, твор. и знач. 74
 Ğ-M-N-R, ар. и етим. 74

Ш

Швејнтоховски, транскр. 81
 шејтан, тур. 172
 Шенкјевич, транскр. 81
 шесто, прав. 119
 шестсто, прав. 119
 Шибенчани, твор. 70
 шибенички, твор. 70
 Шибенка, твор. и прав. 70
 шибенски, твор. 70
 Шибенчанка, твор. и прав. 70
 Шјенкјевич, транскр. 81
 Schleifen, нем. терм. 144
 шликер, рус. терм. 144
 шликер, терм. 144

Schlicker, нем. терм. 144
 шликар — суспензија, рус. терм. 140
 шликер — суспензија, терм. 136
 шлифованье, рус. терм. 144
 шлифовање, терм. 144
 Шри Ланка, транскр. 75
 Штајн, транскр. 80
 Штейн, транскр. 80
 -шћан(а)ц, твор. 175
 шумадски = шумадијски, прав. 120
 Шуме горе, знач. 100

Њ

њ, фонет. 7

Штампа: Београдски издавачко-графички завод, Београд, Булевар војводе Мишића 17

